ПИТАННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Випуск 47

У цьому випуску:

#агресія і слово: пропаганда, глорифікація, ІПСО, мова ворожнечі

#цифровий код правознавства

#ветерани війни в місцях несвободи, а засуджені на передовій?

#гуманізм в «інтер'єрі» запобігання злочинності: несподівані перетини

#зуміти вижити і не стати ... правопорушником

ISSN 2079-6242

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ
імені АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА

Питання боротьби зі злочинністю

Issues of Crime Prevention

Збірник наукових праць

Виходить 2 рази на рік
Видається з грудня 1997 року

Випуск 47

Харків
«Право»
2024

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47 ISSN 2079-6242

Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (постанова № 5 від 29 травня 2024 р.)

Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргареєва (голов. ред.) та ін. – Харків : Право, 2024. – Вип. 47. – 246 с.

Засновники:
Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Редакційна колегія:
В. С. Батиргареєва *(головний редактор)*, Головкін Б. М. *(заст. головного редактора)*, П.-А. Альбрехт (Німеччина), Є. Ю. Бараш, Т. Бірмонтієне (Литва), В. І. Борисов, К. Віак (Польща), Т. Б. Вільчик, М. Галашка (Польща), Н. В. Глинська, І. В. Гловюк, В. В. Голіна, В. А. Журавель, С. Кайа (Латвія), В. Мамадов (Азербайджан), В. І. Маринів, М. В. Троцька

© Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, 2024
© Видавництво «Право», 2024

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47 ISSN 2079-6242

Recommended for publication by the Academic Council of the Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine (Resolution No 5 of May 29, 2024)

Issues of Crime Prevention : col. of sci. papers / editor. board: V. S. Batyrgareieva (ed. in chief) etc. – Kharkiv : Pravo, 2024. – Issue 47. – 246 p.

Founders:
National Academy of Law Sciences of Ukraine
Yaroslav Mudriy National Law University
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine

Editor board:
V. S. Batyrgareieva *(editor in chief)*, B. M. Holovkin *(deputy editor in chief)*,
P.-A. Albrecht (Germany), Ye. Yu. Barash, T. Birmontiene (Lithuania),
V. S. Borysov, . K. Wiak (Poland), T. B. Vilchyk, M. Galazka (Poland), N. V. Glynska,
I. V. Hloviuk, V. V. Golina, V. A. Zhuravel, S. Kaija (Latvia), V. Mamadov (Azerbaijan),
V. I. Maryniv, M. V. Trotska

Address of the editorial team: Academician Stashis Scientific
Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine 49, Hrigory Skovorody St., Kharkiv, 61002, Ukraine
Tel.: +38 (057) 706-02-91; +38 (057) 700-65-81
E-mail: officemanager@aprnu.rol.net.ua
Website: https://ivpz.kh.ua

© Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine, 2024
© Publishing House “Pravo”, 2024

ЗМІСТ

Від головного редактора 8

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Пащенко О. О.
Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки нормами розділу I Особливої частини КК України 11

Батиргареєва В. С., Нетеса Н. В.
Використання правопорушниками інформаційно-комунікаційних технологій під час вчинення дій, пов'язаних із глорифікацією агресора: кримінологічний та кримінально-правовий аналіз за матеріалами судової практики 18

Глинська Н. В., Клепка Д. І.
Принципи визначення розумних меж цифровізації кримінального провадження України 30

Авдєєва Г. К. *Розвиток технології штучного інтелекту і дотримання прав людини: проблеми забезпечення балансу* 50

Колодяжний М. Г.
Світова панорама перехідного правосуддя: основні моделі, перспективи для України 59

Новіков О. В.
Колабораціонізм у медичній сфері у період російсько-української війни 69

Новікова К. А.
Проблеми кримінальної відповідальності за пропаганду війни 77

Михайліченко Т. О.
Вижити в окупації: проблемні питання правової оцінки забезпечення медичною продукцією та її продажу 87

Ніколаєнко Т. Б.
Криміналізація контрабанди товарів: сучасні виклики 96

Куковинець Д. О.
Зображення особи як предмет порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК України) 106

Книженко О. О., Книженко С. О., Шамара О. В.
Актуальні питання притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне поводження з радіоактивними матеріалами 115

Голіна В. В.
Вплив зарубіжної практики забезпечення безпеки дорожнього руху на національні концепції запобігання транспортним правопорушенням в Україні 124

Калініна А. В.
Сучасні кримінологічні реалії запобігання керуванню транспортним засобом у стані сп'яніння 133

Романов М. В.
Щодо деяких причин невдач впровадження міжнародних стандартів і дотримання прав людини у пенітенціарній системі України 141

Пивоваров В. В., Яковець І. С.
Ветерани у місцях позбавлення волі: досвід емпіричного дослідження 151

Осадько О. О.
Реалізація засудженими права на допуск до військової служби під час воєнного стану 162

Ворожбіт-Горбатюк В. В.
Гуманістичні концепти пробаційних програм у вирішенні завдань запобігання кримінальним правопорушенням 168

Фєдосєєв В. В.
Проблемні аспекти тлумачення та застосування норми про кримінальну відповідальність за незаконне поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну (ч. 1 ст. 114² КК України) 177

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА ТА АСПІРАНТА

Андрущенко О. П.
Захист прав людини в умовах розвитку штучного інтелекту 186
Бєлоусова О. М.
Детермінанти жорстокого поводження з тваринами в Україні 194
Вареник К. В.
Примушування та втягнення як форми вчинення об'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 303 КК України 204
Гомоляко В. Є.
Цифровий сегмент діяльності сторони обвинувачення на початковому етапі досудового розслідування: проблемні питання 211
Горбунова К. В.
Запобігання незаконному полюванню в Україні в умовах воєнного стану 217
Іваницька О. П.
Проблемні питання реалізації захисником права на апеляційне оскарження вироку суду у провадженні in absentia 223
Копча В. В.
Кримінально-правові та кримінологічні завдання аналізу глорифікації агресора (стаття 4362 Кримінального кодексу України) 230
Семеног Є. С.
Основні підстави повернення обвинувального акта прокурору 237

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Бабенко А. М.
Навігатор для наукових пошуків (рецензія на навчальний посібник Д. П. Євтєєвої, В. С. Батиргареєвої та А. В. Лапкіна «Формула якісного правового дослідження 243

CONTENS

From the editor-in-chief 8

SCIENTIFIC RESEARCH

Pashchenko O. O.
Criminal law protection of information security by the norms of Section I of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine 11

Batyrgareieva V. S., Netesa N. V.
The use of information and communication technologies by offenders in committing actions related to the glorification of the aggressor: criminological and criminal legal analysis based on case law 18

Glynska N. V., Klepka D. I.
Principles of determining reasonable limits of the digitalization of criminal proceedings in Ukraine 30

Avdeeva G. K.
The Development of Artificial Intelligence Technologies and the Observance of Human Rights: Problems Ensuring Balance 50

Kolodyazhny M. G.
The Global Panorama of Transitional Justice: Main Models and Prospects for Ukraine 59

Novikov O. V.
Collaborationism in the medical field during the Russian-Ukrainian war 69

Novikova K. A.
Problems of criminal responsibility for propaganda for war 77

Mykhailichenko T. O.
Surviving the occupation: problematic issues of legal assessment of the provision of medical products 87

Nikolaienko T. B.
Criminalisation of goods smuggling: current challenges 96

Kukovynets D. O.
Image of a person as a subject of violation of privacy (Article 182 of the Criminal Code of Ukraine) 106

Knyzhenko O. O., Knyzhenko S. O., Shamara O. V
Current issues of criminal liability for illegal handling of radioactive materials 115

Holina V. V.
The influence of foreign practice of ensuring road traffic safety on national concepts of prevention of traffic offenses in Ukraine 124

Kalinina A. V.
Modern criminological realities of preventing driving while intoxicated 133

Romanov M. V.
On some reasons for the failure to implement international standards and human rights in the penitentiary system of Ukraine 141

Pyvovarov V. V., Yakovets I. S.
Veterans in prison: the experience of empirical research 151

Osadko O. O.
Implementation of the right to admission to military service by convicts during martial law 162

Vorozhbit-Gorbatyuk V. V.
Humanistic concepts of probation programs in solving the problems of criminal offenses prevention 168

Fiedosieiev V. V.
Problematic aspects of interpretation and application of the provision on criminal liability for illegal dissemination of information on the transfer and movement of weapons, armaments and ammunition in Ukraine (part 1 of article 114–2 of the Criminal Code of Ukraine) 177

PH. D. STUDENTS' AND POSTGRADUATE STUDENTS' TRIBUNE
SCIENTIFIC LIFE

Andrushchenko O. P.
The Impact of artificial intelligence on human rights protection: problems, forecasts and prospects for combating crime.....186
Belousova O. M.
Determinants of Animal Cruelty in Ukraine.....194
Varenyk K. V.
Coercion and Involvement as Forms of Committing the Objective Side of the Offence Under Article 303 of the Criminal Code of Ukraine 204
Homoliako V. Ye.
The digital segment of the prosecution's activities at the initial stage of the pre-trial investigation: problematic issues.....211
Gorbunova K. V.
Prevention of illegal hunting in Ukraine under martial law 217
Ivanytska O. P.
Problematic issues of realization by defense counsel of the right to appeal against a court verdict in in absentia proceedings 223
Kopcha V. V.
Criminal legal and criminological objectives of analyzing aggressor glorification (article 436[2] of the Criminal Code of Ukraine 230
Semenoh E. S.
The main grounds for returning the indictment to the prosecutor.....237

SCIENTIFIC LIFE

Babenko A. M.
Navigator for scientific research (review of the textbook by D. P. Yevtieieva, V. S. Batyrgareieva -and A. V. Lapkin «The Formula of Qualitative Legal Research») 243

ВІД ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

… Наші дні. Харківський напрямок. Гаряче. Дуже гаряче… Тривожні зведення з переднього краю. Канонада не замовкає ані вдень, ані вночі. Ворог цинічно знищує населенні пункти Харківщини та саме місто, обстрілюючи житлові квартали, лікарні, школи, підприємства, торгові центри, автостанції, парки. Трагедія за трагедією – лише у травні десятки загиблих і сотні поранених харків'ян. Кожен день ми стаємо свідками руйнувань, болю і втрат, потерпаємо від інформаційного сміття та думок «експертів-провидців». Хто пророкує нам долю Алеппо, хто малює перспективу «сірої зони», а хтось вже бачить нас зажатими у кільце. Але одного не зрозуміти загарбникам та їх поплічникам, що намагаються, сіючи страх і розпач, скорити нас: наша сила в єдності, у прагненні до свободи, правди та справедливості. А тому ми маємо шалені сили жити. Жити наперекір всьому! І не лише жити, а й працювати, мріяти, планувати, вірити, влюблятися, народжувати дітей і залишатися непохитним символом колективної мужності та опору.

Сьогодні ми живемо і працюємо у протиприродних умовах, але це не ламає нас, а навпаки – загартовує. У ці важкі часи народжується справжня сила духу, яка не дозволяє нам здаватися перед життєвими випробуваннями. Харків'яни, як і всі українці, об'єдналися, допомагають один одному, підтримують тих, хто потребує допомоги. Наше місто захищається не лише зброєю незламних воїнів, а й нашими знаннями, професіоналізмом, досвідом.

Про Харків сьогодні знають далеко за межами України. Адже увага не лише всієї нашої країни, а й європейської спільноти та, мабуть, й всього прогресивного людства, прикута до Харківщини. Хотіли б ми такої слава? Ні! Але доля розпорядилася інакше – стати бойовою і трудовою фортецею. Чомусь згадуються слова видатного українського письменника Івана Котляревського про наше місто, написані ним майже двісті років тому: «Харків – це місто, де кожен вуличний камінь має відповідальність перед історією». Від себе додам: «Навіть скалічене каміння Харкова, хаотично розкидане вибухами, має свою місію – бути німим свідком горя і відчаю українців, крізь який проривається воля до відродження, Перемоги, життя».

Нехай вибачать мене люди з інших міст і селищ рідної України, що я все про Харків та про Харків, але Харків – місто-герой, місто-залізобетон, що проявить свою міць і тоді, коли прийде час відновлювати країну, щоб зробити її ще більш квітучою, заможною, сильною, аніж вона була до цього. Так буде, обов'язково буде…

Значна роль у щоденній боротьбі за незалежність України, без перебільшення, належить її правовій системі. Теоретики і практики працюють над тим, щоб створити ефективні механізми захисту прав громадян, документування й розслідування злочинів агресора та притягнення винних до відповідальності. Це надзвичайно важлива робота, яка має величезне значення не лише для сьогодення, а й для майбутнього нашої країни. І в цій діяльності постійно діючою платформою для обговорення проблем правового супроводу боротьби українського народу за свою незалежність є наш інститутський збірник «Питання боротьби зі злочинністю» який у цьому році став переможцем у конкурсі видань «Юридика» в номінації «Науковий журнал із права».

Завдяки вашій підтримці, шановні автори, читачі, колеги, ми – редакційна команда Збірника – продовжуємо свою діяльність у складних умовах, які не сприяють творчості, але гартують її. Дійсно, творчість теж буває відважною і навіть трішки відчайдушною. І від цього вона, як це недивно, лише виграє. А ваша небайдужість, ваша активна позиція, друзі, є тим рушієм, який допомагає нам долати труднощі та не опускати руки. Ми пишаємося тим, що є частиною такого сильного та мужнього народу!

Отже, дозвольте представити наш черговий випуск «Питань…», який просякнутий роздумами над проблемами, з якими наше суспільство раніше ніколи не стикалося. Якщо вдасться їх розв'язати або хоча б запропонувати в загальних рисах шляхи подолання, то, без сумніву, ми зможемо дати зважену й розумну відповідь на запит на справедливість, до якої вже багато століть так прагнуть українці. Як влучно зауважив із цього приводу військовий, голова Українського інституту національної пам'яті Антон Дробович, цей запит «…формує глибоко емоційне ціннісне переживання і, м'яко кажучи, роздратованість через те, що не існує ефективної системи світової (планетарної) справедливості».

І дійсно, категорія справедливості – зримо чи незримо – лейтмотивом присутня в будь-якій публікації наших авторів, що дозволяє відчути

міцну канву, якою нібито цементується правове полотно нашого буття.

Новий випуск збірника вийшов об'ємним. У ньому представлені результати фундаментальних розробок, грантових проектів, планових робіт та аспірантських розвідок. Серед такого різноманіття наукових здобутків, повірте, непросто було відібрати статті-флагмани правової думки, на які юридичній громадськості слід звернути особливу увагу. А розпочати невеликий огляд авторських доробків хотілося б із групи статей, в яких, по суті, розкривається влада слова епохи гібридних війн. Слова в такі часи набувають особливого значення, адже будь-яка масштабна фізична агресія, яка рано чи пізно виливається у військові конфлікти і загарбницькі війни, починається з агресії в інформаційному просторі. І саме таке розуміння філософії агресивних дій і змушує вчених звертатися сьогодні до правового аналізу пропаганди війни, глорифікації ворога, ІПСО, мови ворожнечі та ін. У зазначеному ракурсі для промоції я відібрала наукову статтю авторитетної вченої Катерини Новікової під назвою «Проблеми кримінальної відповідальності за пропаганду війни», в якій йдеться про чисельні теоретичні проблеми, як-от: розбіжність термінології, використаної у ст. 436 КК України, із термінологією міжнародно-правових актів; «конфлікт» назви статті Кримінального кодексу зі змістом її диспозиції, необхідність закріплення в аналізованій статті кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак пропаганди війни та ін. Наслідком цього є серйозні проблеми практичного звучання. Як вийти із ситуації, що склалася, якраз й пропонує автор цієї публікації.

Не домовляючись, дослідники з різним науковим досвідом одночасно взялися за осмислення такого складного феномена сьогодення, яким є глорифікація збройної агресії рф проти України та її учасників. Здається правильним тут звернути увагу насамперед на підходи до розв'язання проблеми молоддю. Адже молодь, а тим паче наукова, здатна перебувати у кількох проєкціях бачення проблеми одразу, дослуховуючись думки вчителів і висуваючи сміливі гіпотези самостійно із властивою їм наукової «зухвалістю». Напевно, все це можна стверджувати стосовно молодого перспективного дослідника Вадима Копчі, який подав до збірника наукову роботу «Кримінально-правові та кримінологічні завдання аналізу глорифікації агресора (стаття 436[2] Кримінального кодексу України)». У свою чергу, ми, так би мовити, науковці зі стажем, продемонструємо майстер-клас, як формувати емпіричну базу під час наукової розвідки та інтерпретувати результати її узагальнень на прикладі дослідження явища глорифікації агресора у розрізі можливостей, що дає правопорушникам, на жаль, науково-технічний прогрес. Разом із моєю колегою Наталією Нетесою для цього номера підготовлено статтю під назвою «Використання правопорушниками інформаційно-комунікаційних технологій під час вчинення дій, пов'язаних із глорифікацією агресора: кримінологічний та кримінально-правовий аналіз за матеріалами судової практики».

Хеш тег #цифровий код юриспруденції# з обкладинки нового випуску збірника відсилає нас до статей Наталії Глинської та Дар'ї Клепки «Принципи визначення розумних меж цифровізації кримінального провадження України» та Галини Авдєєвої «Розвиток технологій штучного інтелекту і дотримання прав людини: проблеми забезпечення балансу». В них названі автори, як завжди, дивляться на проблематику з багатьох ракурсів, що мимоволі підіймає питання про пошук розумного балансу між можливостями, що дає цифра, та пастками, які виникають для правового статусу особи.

Використання зловмисниками цифрових технологій може завдати серйозної шкоди приватному життю особи. З огляду на новели закону, за якими штрафуватимуть за непристойні повідомлення та фото, прямо «в десятку» влучила стаття Дар'ї Куковинець «Зображення особи як предмет порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК України)».

Наукова стаття Максима Колодяжного «Світова панорама перехідного правосуддя: основні моделі, перспективи для України» вразила. Вразила не лише своїм фаховим рівнем постановки проблеми та шляхами, що пропонує автор для її розв'язання, а й громадянською позицією, яку із сильною емоцією, що пульсує крізь рядки, можна побачити у публікації неозброєним оком. Здається, цією статтею в наших «Питаннях…» відкривається майданчик для обговорення надскладної для українського суспільства проблеми, якою виявляється перехідне правосуддя.

Напевно, будь-хто з нас в умовах збройної агресії рф проти України ставив риторичне, а може

й цілком конкретне запитанням: як людині вижити в окупації – що робити, за які кошти існувати, до кого звертатися, якщо захворюєш, як нагодувати собаку? І цих «що» та «як» настільки багато, що, врешті-решт, женеш від себе такі думки. Але для когось це страшна реальність, в якій «компроміси» із законом правової держави неприпустимі. Тетяна Михайліченко у своїй статті «Вижити в окупації: проблемні питання правової оцінки забезпечення медичною продукцією та її продажу» ставить завдання, по-перше, з'ясувати масштаби колабораційної діяльності у відповідних сферах за час, що минув від початку повномасштабної збройної агресії, а, по-друге, дати оцінку діям українських медичних і фармацевтичних працівників із забезпечення належного функціонування системи охорони здоров'я в умовах окупації з урахуванням положень міжнародного гуманітарного права.

Сутність ще однієї проблеми, яка бентежить наше суспільства, пов'язується з парадоксальною ситуацією: чому ветерани війни потрапляють до місць позбавлення волі і як їх у такому разі соціалізувати, а засудженим під час воєнного стану надається право на допуск до військової служби? Відповіді на запитання про таку інверсію надаються Іриною Яковець і Володимиром Пивоваровим у публікації «Ветерани у місцях позбавлення волі: досвід емпіричного дослідження» та Олександром Осадьком у статті «Реалізація засудженими права на допуск до військової служби під час воєнного стану».

Оглядовий блок головного редактора стосовно представлених у новому випуску «Питань…» публікацій був би не повним, якщо читачі не почули б чисту ноту гуманізму у ставленні до правопорушників. Ледве стримуєш себе, щоб не стати таким собі спойлером, передчасно розкривши важливу інформацію, яку несе а собі яскрава стаття Вікторії Ворожбіт-Горбатюк під назвою «Гуманістичні концепти пробаційних програм у вирішенні завдань запобігання кримінальним правопорушенням». Тому лише обмежуся тезою, що до категорії «вибір головного редактора» ця робота потрапила невипадково.

У нашому збірнику, шановні читачі, ви знайдете ще чимало тем, які, можливо, стануть поштовхом для ваших власних роздумів, гіпотез і концепцій. Нам є важливою ваша думка, тому з нетерпінням будемо чекати на зворотну реакцію – відгуки, рецензії, виступи, публікації.

А закінчити лист головного редактора хотілося б мрією про Перемогу. В мене вона асоціюється, здавалося б, із картиною, що, на перший погляд, мало чим пов'язана з риторикою Перемоги. Але тим не менш, коли зможу проїхатися всією Харківщиною і побачити її такою, як на обкладинці цього номеру – привільною, із зеленими лугами та прожилками студених річок, із полями зрілої пшениці та красенями-соняшниками, листвяними і сосновими борами, – я зрозумію, що ми у безпеці, що ми перемогли… Але поки що ми боремося, боремося за наші родини, за наших дітей, за нашу землю – кожен на своєму місці, роблячи все можливе, щоб наблизити День Перемоги. І щодня, як мольбу, як мантру, як закляття промовляємо слова відомої композиції Святослава Вакарчука «Колись настане день – закінчиться війна…».

З побажанням Мира, Добра і Благополуччя
голова редакційної колегії
Владислава Батиргареєва

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-11
УДК 343.32

О. О. Пащенко, доктор юридичних наук,
доцент, завідувач відділу дослідження проблем кримінального права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0001-9640-0137

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ НОРМАМИ РОЗДІЛУ І ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ*

Постановка проблеми. За сучасних умов інформаційна складова набуває дедалі все більшої ваги і стає одним із важливіших елементів забезпечення національної безпеки[1]. Наприкінці XX – на початку XXI століття в Україні та світі відбулися складні трансформаційні процеси, пов'язані з переходом людства від індустріального до інформаційного суспільства. Ключовою особливістю цього переходу став стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та зростання значущості інформаційної складової в усіх сферах життєдіяльності людини, суспільства, держави та міжнародної спільноти[2]. Природно, що такі зміни в суспільстві вимагають певного нормативно-правового відображення[3], адже могутні інформаційні потоки можуть призвести до виникнення масштабних негативних явищ, які розростаються до розмірів світових гібридних війн і перед якими людина, суспільство та держава принаймні деякий час виявляються беззахисними[4].

Інформаційна безпека – один із видів безпеки, що охороняються нормами Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК). Слід одразу зауважити, що останній не містить окремого розділу, присвяченого охороні цього виду безпеки. Тобто судячи з назв розділів Особливої частини КК, інформаційна безпека не охороняється ним на рівні родового об'єкта, на відміну, скажімо, від безпеки виробництва, безпеки руху та експлуатації транспорту, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (що випливає із назв розділів X, XI, XX Особливої частини КК). Не містить вказівки на такий родовий об'єкт й Особлива частина проєкту нового КК України в редакції від 25.02.2024 р.[5], хоча одна з попередніх редакцій (станом на 14.09.2023 р.) містила Розділ 7.7. «Кримінальні правопорушення проти інформаційної безпеки», що було розташовано у Книзі сьомій Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти суспільства»[6]. Слід зауважити, що остання редакція проєкту (станом на 25.02.2024 р.) містить

* *Примітка*. Стаття виконана в межах фундаментальної теми «Теоретичні, законодавчі та правозастосовні проблеми кримінально-правової охорони інформаційної безпеки в Україні» (номер державної реєстрації 0121U114324, термін виконання: I кв. 2022 р. – IV кв. 2024 р.).

[1] Ландіна А. В. 'Кримінально-правове забезпечення інформаційної безпеки в Україні'. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Хмельницький, 3 березня 2017 р.) 277

[2] Савінова Н. А. 'Кримінально-правова політика забезпечення інформаційного суспільства в Україні' (автореф. дис. д-ра юрид. наук Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013) 1

[3] Карчевський М. В. 'Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки України' (автореф. дис. д-ра юрид. наук Національна академія внутрішніх справ, 2013) 1

[4] Батиргареєва В. С. 'Модернізація кримінально-правової охорони інформаційного простору України' (2022) 43 Питання боротьби зі злочинністю 11

[5] Кримінальний кодекс України: проєкт: станом на 25.02.2024 URL https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf (дата звернення: 10.03.2024)

[6] Кримінальний кодекс України: проєкт: станом на 14.09.2023 URL https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/09/14/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-09-2023.pdf (дата звернення: 10.03.2024)

Розділ 7.7. «Кримінальні правопорушення проти безпеки інформаційних систем», але там передбачено лише чотири злочини: незаконний доступ до інформаційної системи (ст. 7.7.3.), незаконне перехоплення комп'ютерних даних (ст. 7.7.4.), незаконне поводження з комп'ютерними даними (ст. 7.7.5.) та незаконні діяння зі шкідливим програмним чи технічним засобом або шкідливими даними (даними доступу) (ст. 7.7.6.)[1]. Як бачимо, тут йдеться про безпеку інформаційних *систем*, а не про інформаційну безпеку взагалі, яка далеко не вичерпується нею.

Кримінально-правові норми, що захищають інформаційну безпеку, розташовано законодавцем у багатьох розділах Особливої частини КК. Не є виключенням й розділ I «Злочини проти основ національної безпеки України». В доктрині кримінального права загальновизнано, що у цьому розділі зосереджено такі злочини, вчинення яких ставить під загрозу саме існування Української держави як гаранта захисту прав і свобод громадян України, іноземців та осіб без громадянства. При цьому сфери такої безпеки є найрізноманітнішими. В диспозиції ст. 111 КК йдеться, зокрема, про державну, економічну та інформаційну безпеку[2]. Аналіз Особливої частини КК дозволяє виокремити принаймні ще такі види безпеки: екологічну, громадську, безпеку виробництва, безпеку руху та експлуатації транспорту, безпеку державної таємниці та безпеку людства. Водночас у розділ I Особливої частини КК «зібрано» посягання на всі можливі види безпеки, які, як зазначалося, об'єднує те, що їх учинення ставить під загрозу існування держави. Деякі з них вчиняються у такій сфері безпеки, як інформаційна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню основ національної безпеки України як родового об'єкта злочинів, передбачених розділом I Особливої частини КК України, присвячені дослідження значної кількості вітчизняних правників. Серед них слід виокремити роботи таких науковців як О. Ф. Бантишев, В. К. Гіжевський, В. О. Глушков, Н. О. Гуторова, М. В. Даньшин, І. В. Діордіца, М. Д. Дякур, О. Ю. Звонарьов, І. В. Зозуля, Є. М. Кисилюк, М. Й. Коржанський, В. О. Кузнєцов, Я. О. Лантінов, В. А. Ліпкан, В. К. Матвійчук, Л. В. Мошняга, В. О. Навроцький, Д. О. Олейніков, В. І. Павликівський, М. А. Рубащенко, А. В. Савченко, Є. В. Сичевський, Є. Д. Скулиш, О. В. Сотула, В. Я. Тацій, Є. І. Харитонов, Р. Л. Чорний, О. А. Чуваков, О. В. Шамара, А. В. Шевчук та ін. Водночас до аналізу того, які із кримінально-правових норм, передбачених цим розділом, мають своїм призначенням захист саме інформаційної безпеки, зазначені правники у своїх наукових пошуках не вдавалися.

Метою цієї **статті** є з'ясування того, які кримінально-правові норми, що містяться в розділ I «Злочини проти основ національної безпеки України», спрямовані на захист такого об'єкта, як інформаційна безпека та класифікація цих норм.

Виклад основного матеріалу. Ознайомлення з розділом I Особливої частини КК «Злочини проти основ національної безпеки України» дозволяє виділити такі кримінально-протиправні посягання на інформаційну безпеку: публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ч. 2 ст. 109 КК); публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення дій з метою зміни меж території або державного кордону України (ст. 110 КК); шпигунство (ст. 111, 114 КК) та певні («інформаційні») види надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України (ст. 111 КК); окремі види колабораційної діяльності (частини 1, 3, 5, 6 ст. 111^1 КК), а також злочини, передбачені ст. 114^2 КК: поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну (ч. 1) та поширення інформації про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань (ч. 2).

Уявляється, що значення інформаційної безпеки як об'єкта кримінально-правової охорони в наведених випадках є неоднаковим. Так, злочин, передбачений ст. 109 КК «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади», можна здійснити і без публічних закликів до їх учинення та без поширення матеріалів із такими закликами (такі дії, як зазначалося, передбачені лише у ч. 2

[1] Кримінальний кодекс України: проєкт: станом на 25.02.2024 URL https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf (дата звернення: 10.03.2024)

[2] Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 №2341-III. URL: http://surl.li/hwcs (дата звернення: 10.03.2024)

цієї статті), а тому інформаційна безпека, а точніше – основи національної безпеки України в інформаційній сфері – виступає як додатковий факультативний об'єкт кримінально-правової охорони. Трохи інакша ситуація має місце в конструкції складу злочину, передбаченого ст. 110 КК. Там так само, як і в ст. 109 КК, йдеться про певні суспільно небезпечні дії та про публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій. Проте на відміну від ст. 109 КК, тут усі перелічені діяння утворюють основні склади кримінальних правопорушень і розташовані в ч. 1 досліджуваної статті КК (110). Водночас така конструкція, як і попередня, свідчить про можливість учинення відповідних діянь без публічних закликів та без розповсюдження матеріалів із такими закликами, а тому тут так само, як і в попередньому випадку, інформаційна безпека виступає як додатковий факультативний об'єкт.

До цієї групи злочинів (у яких інформаційна безпека виступає додатковим факультативним об'єктом), з нашої точки зору, належить і таке діяння, як публічні заклики до проведення незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території (ч. 5 ст. 111^1 КК). Поряд із зазначеним діянням у цій нормі містяться й інші (ще три): добровільне зайняття громадянином України посади у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території (1), добровільне обрання до таких органів (2), участь в організації та проведенні виборів та або референдумів на тимчасово окупованій території (3). Ці три зазначені діяння заподіюють шкоду не інформаційній безпеці, а іншим об'єктам. Отже, досліджувані суспільні відносини є додатковим факультативним об'єктом злочину, передбаченого ч. 5 ст. 111^1 КК.

При нагоді слід зауважити, що автор виходить із того, що ст. 111^1 КК (Колабораційна діяльність) містить не одну кримінально-правову норму, а кілька, у кожній частині окрему (крім ч. 8, де йдеться про кваліфікуючі ознаки щодо діянь, відповідальність за які передбачено у частинах 5–7). З нашої точки зору, колабораційна діяльність – це родове поняття, що охоплює доволі широке коло суспільно небезпечних проявів, кожен з яких є самостійним видовим злочином. Тому діяння, передбачені частинами 1–7 цієї статті, мають різні (хоча і схожі) основні безпосередні об'єкти. Стосовно нашого дослідження це означає, що значення інформаційної безпеки як об'єкта кримінально-правової охорони буде різним для діянь, що містяться в різних частинах ст. 111^1 КК.

Для інших наведених вище злочинів основи національної безпеки України в інформаційній сфері виступають як основний безпосередній об'єкт. При цьому в одних випадках він є альтернативним – шкода такому об'єкту заподіюється альтернативно з іншими об'єктами, а в других – безальтернативним – шкода заподіюється лише йому.

До першої підгрупи злочинів, з нашої точки зору, належить надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України (ст. 111 КК – третя форма державної зради). Закон не містить видів надання відповідної допомоги, оскільки вони можуть бути найрізноманітнішими. Певна частина цих видів стосується інформаційної сфери (наприклад, допомога в проведенні хакерської атаки на програмне забезпечення об'єктів, що мають важливе інфраструктурне чи оборонне значення), а частина, навпаки, – ні (надання допомоги агенту іноземної розвідки у виді притулку, харчів, іншого забезпечення його життєдіяльності). Тут вже не можна казати, що шкода інформаційній безпеці заподіюється факультативно (як у злочинах першої групи). Вона заподіюється або їй, або іншій групі суспільних відносин. Водночас у злочинах першої групи шкода обов'язково заподіюється іншій групі суспільних відносин (що забезпечують територіальну цілісність України, недоторканність її державних кордонів тощо), а от інформаційній безпеці шкода може заподіюватися, а може й не заподіюватися.

До другої підгрупи належить шпигунство (друга форма державної зради за ст. 111 КК, а також 114 КК – залежно від суб'єкта), ч. 1 ст. 111^1 КК – публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України (1), публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України (2), ч. 3 ст. 111^1 КК –

здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України (1), дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти (2), ч. 6 ст. 111[1] КК – організація та проведення заходів політичного характеру (1), здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України (2), поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну (ч. 1 ст. 114[2] КК) та поширення інформації про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань (ч. 2 ст. 114[2] КК). У цих випадках посягання здійснюється суто на основи національної безпеки України в інформаційній сфері, безальтернативно до будь-якої іншої групи суспільних відносин.

Слід зазначити, що після звільнення значної частини тимчасово окупованої території України внаслідок наступу українських військ в серпні-вересні 2022 р. особливої актуальності набула кримінально-правова оцінка діяльності освітян і працівників медичних закладів, що залишилися на непідконтрольній території, у контексті можливої кваліфікації їх дій за ч. 3 ст. 111[1] КК. Із цього приводу слід зазначити про таке.

Доктрина кримінального права виходить із того, що виконання будь-якою особою своїх професійних (а не службових) функцій не може само по собі мати наслідком кримінальну відповідальність, якщо у вчиненому не міститься склад іншого кримінального правопорушення.

Тому безпосереднє викладання вчителями (викладачами) предметів на основі вже впроваджених стандартів країни-агресора на окупованих територіях не утворює об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111[1] КК України, у формі «впровадження стандартів освіти держави-агресора». До такого ж висновку шляхом аналізу «освітянського» законодавства доходить й В. В. Ворожбіт-Горбатюк[1].

Крім того, слід зазначити, що в контексті ч. 3 ст. 111[1] КК України колабораційною діяльністю визнається добровільна співпраця громадян України з представниками країни-агресора, що вчиняється в умовах збройної агресії, та полягає у наданні визначених у диспозиції вказаної статті видів та форм допомоги шляхом:

– здійснення у закладах освіти пропаганди з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України;

– впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти.

Із цього випливає, що для «впровадження стандартів» освіти країни-агресора в тому чи іншому закладі освіти особа має виконувати певні організаційно-розпорядчі функції, передбачені займаною посадою. Цю точку зору поділяє, зокрема, Н. В. Нетеса[2].

На підставі викладеного вважаємо за доцільне констатувати відсутність у чинному КК України підстав для притягнення до кримінальної відповідальності вчителів, які після окупації залишились на окупованих територіях та продовжили викладати шкільні предмети.

Так само не утворюють складу кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111[1] КК України, дії медичного персоналу, які полягають у виконанні своїх професійних обов'язків.

Організаційні ж дії головних лікарів щодо керівництва відповідними закладами охорони здоров'я загалом та їх трудовими колективами, зокрема, хоча і є виконанням ними своїх організаційно-розпорядчих функцій у розумінні ст. 364 КК, однак вони не можуть бути оцінені як протиправні з позиції кримінального права, оскільки не становлять суспільної небезпечності. Така діяльність відповідних суб'єктів спрямована не на заподіяння шкоди охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам, а навпаки, на їх упорядкуван-

[1] Ворожбіт-Горбатюк В. В. 'Реалізація права на освіту на тимчасово окупованих територіях України: глибинні виклики' (2023) 45 Питання боротьби зі злочинністю 30

[2] Нетеса Н. В. 'Впровадження стандартів освіти країни-агресора як форма кримінально протиправного освітянського колабораціонізму: проблемні аспекти тлумачення та правозастосування' (2022) 44 Питання боротьби зі злочинністю 79

ня, врегулювання, а конкретно – на забезпечення можливості функціонування відповідних закладів, що є запорукою надання медичної допомоги пацієнтам, що, своєю чергою, спрямована на поліпшення стану їхнього здоров'я (або на недопущення чи принаймні мінімізацію шкоди для цього). Це дає підстави для оцінки їх поведінки як суспільно корисної, а не суспільно небезпечної (як того вимагає закон у ч. 2 ст. 1 КК[1]). Те саме стосується й виконання головними лікарями та керівниками аптек своїх адміністративно-господарських функцій.

Висновки. Викладене дозволяє стверджувати про таке:

– серед кримінально-правових норм, що містяться в розділі І Особливої частини КК, на захист такого об'єкта, як інформаційна безпека, спрямовані: ч. 2 ст. 109 КК, ст. 110 КК, ст. 111 КК, частини 1, 3, 5, 6 ст. 111^1 КК, ст. 114 КК, ст. 114^2 КК;

– можна запропонувати таку класифікацію злочинів проти інформаційної безпеки, передбачених розділом І Особливої частини КК: а) злочини, в яких інформаційна безпека виступає як *основний безпосередній* об'єкт (ст. 111 КК, частини 1, 3, 6 ст. 111^1 КК, ст. 114 КК, ст. 114^2 КК). При цьому лише при наданні іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України (ст. 111 КК – третя форма державної зради) цей об'єкт є *альтернативним*, в усіх інших – *безальтернативним*; б) злочини, в яких інформаційна безпека виступає як *додатковий факультативний* об'єкт (ч. 2 ст. 109 КК, ст. 110 КК, ч. 5 ст. 111^1 КК).

[1] Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 №2341-III. URL: http://surl.li/hwcs (дата звернення: 10.03.2024).

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon vid 05.04.2001 №2341-III. URL: http://surl.li/hwcs (in Ukrainian)
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: projekt: stanom na 14.09.2023. URL https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/09/14/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-09-2023.pdf (in Ukrainian).
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: projekt: stanom na станом на 25.02.2024 URL https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf (in Ukrainian)

Bibliography

Journal articles

1. Batyrgharejeva V. S. 'Modernizacija kryminaljno-pravovoji okhorony informacijnogho prostoru Ukrajiny' [Modernization of criminal-legal protection of the information space of Ukraine] (2022) 43 Pytannja borotjby zi zlochynnistju – Issues of crime prevention 11–23 (in Ukrainian).
2. Vorozhbit-Ghorbatjuk V. V. 'Realizacija prava na osvitu na tymchasovo okupovanykh terytorijakh Ukrajiny: ghlybynni vyklyky' [Realization of the right to education at the TOT of Ukraine: deep challenges] (2023) 45 Pytannja borotjby zi zlochynnistju – Issues of crime prevention 24–34 (in Ukrainian).
3. Netesa N. V. 'Vprovadzhennja standartiv osvity krajiny-aghresora jak forma kryminaljno protypravnogho osvitjansjkogho kolaboracionizmu: problemni aspekty tlumachennja ta pravozastosuvannja' [Implementation of education standards of the aggressor country as a form of criminally illegal educational collaboration: problematic aspects of interpretation and law enforcement.] (2022) 44 Pytannja borotjby zi zlochynnistju – Issues of crime prevention 76–81 (in Ukrainian).

Theses of the dissertation

4. Karchevsjkyj M. V. 'Kryminaljno-pravova okhorona informacijnoji bezpeky Ukrajiny' [Criminal protection of information security of Ukraine] (avtoref. dys. doct. juryd. nauk. Nacionaljna akademija vnutrishnikh sprav, 2013) 36 (in Ukrainian).
5. Savinova N. A. 'Kryminaljno-pravova polityka zabezpechennja informacijnogho suspiljstva v Ukrajini' [Criminal-law policy of the support of information society in Ukraine] (avtoref. dys. doct. yuryd. nauk. Ljvivsjkyj derzhavnyj universy'tet vnutrishnix sprav, 2013) 40 (in Ukrainian).
6. Conference papers
7. Landina A. V. 'Kryminaljno-pravove zabezpechennja informacijnoji bezpeky v Ukrajini' [Criminal-law provision of information security in Ukraine] *Aktualjni problemy kryminaljnogho prava, procesu, kryminalistyky ta operatyvno-rozshukovoji dijaljnosti: tezy Vseukrajinsjkoji naukovo-praktychnoji konferenciji* (Khmeljnycjkyj, 3 bereznja 2017 r.) 277–280 (in Ukrainian).

Пащенко О. О.

Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки нормами розділу I Особливої частини КК України.

У статті розглянуто кримінально-правову охорону інформаційної безпеки, що здійснюється за допомогою норм розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України. Це зроблено з метою з'ясування того, які кримінально-правові норми, що містяться в цьому розділі, спрямовані на захист такого об'єкта, як інформаційна безпека, а також для здійснення класифікації цих норм.

Акцентується увага на тому, що інформаційна безпека – один із видів безпеки, що охороняються нормами Особливої частини Кримінального кодексу України. При цьому останній не містить окремого розділу, присвяченого охороні цього виду безпеки, що зумовлює висновок, що інформаційна безпека не охороняється Кримінальним кодексом України на рівні родового об'єкта.

Зазначено, що кримінально-правові норми, які захищають інформаційну безпеку, розташовано законодавцем у багатьох розділах Особливої частини КК. Не є виключенням і розділ I «Злочини проти основ національної безпеки України». У цьому розділі містяться суспільно небезпечні посягання, вчинення яких ставить під загрозу існування Української держави як гаранта захисту прав і свобод громадян України, іноземців та осіб без громадянства. Деякі з них вчиняються у такій сфері безпеки, як інформаційна. При цьому сфери національної безпеки є найрізноманітнішими. В диспозиції ст. 111 КК йдеться про державну, економічну та інформаційну безпеку. Аналіз Особливої частини КК дозволяє виокремити принаймні такі види безпеки: екологічна, громадська, безпека виробництва, безпека руху та експлуатації транспорту, безпека державної таємниці та безпека людства.

Зроблено висновок, що серед кримінально-правових норм, що містяться в розділі I Особливої частини КК, на захист такого об'єкта, як інформаційна безпека спрямовані: ч. 2 ст. 109 КК, ст. 110 КК, ст. 111 КК, частини 1, 3, 5, 6 ст. 111^1 КК, ст. 114 КК, ст. 114^2 КК.

Пропонується така класифікація злочинів проти інформаційної безпеки, передбачених розділом I Особливої частини КК: 1) злочини, в яких інформаційна безпека виступає як основний безпосередній об'єкт, 2) злочини, в яких інформаційна безпека виступає як додатковий факультативний об'єкт.

Ключові слова: *кримінальне право, Особлива частина Кримінального кодексу України, національна безпека, основи національної безпеки України, інформаційна безпека.*

Pashchenko O. O.

Criminal law protection of information security by the norms of Section I of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine

In the article it is considered the criminal law protection of information security, which is carried out with the help of the norms of Section I of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. This is done in order to clarify which criminal law norms contained in this section are aimed at protecting such an object as information security, as well as to carry out the classification of these norms.

Attention is focused on the fact that information security is one of the types of security protected by the norms of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. At the same time, the Code does not contain a separate section dedicated to the protection of this type of security, which leads to the conclusion that information security is not protected by the Criminal Code of Ukraine at the level of a generic object.

It is noted that criminal law norms that protect information security are located by the legislator in a lot of sections of the Special Part of the Criminal Code. Section I «Crimes against the foundations of national security of Ukraine» is no exception. This section contains socially dangerous encroachments, the commission of which endangers the existence of the Ukrainian state as a guarantor of the protection of the rights and freedoms of Ukrainian citizens, foreigners and stateless persons. Some of them are committed in the field of information security. At the same time, the spheres of national security are very diverse. At the disposal of Art. 111 of the Criminal Code deals with state, economic and information security. The analysis of the Special Part of the Criminal Procedure Code makes it possible to distinguish at least the following types of safety: environmental, public, occupational safety, traffic safety and safety of transport operations, safety of state secrets and safety of humanity.

It was concluded that among the criminal law norms contained in Section I of the Special Part of the Criminal Code the following are aimed at protecting such an object as information security: part 2 of Art. 109, Art. 110, Art. 111, parts 1, 3, 5, 6 of Art. 111^1, Art. 114, Art. 114^2.

The following classification of crimes against information security provided for by Section I of the Special Part of the Criminal Code is proposed: 1) crimes in which information security acts as the main direct object, 2) crimes in which information security acts as an additional optional object.

Keywords: *criminal law, Special part of the Criminal Code of Ukraine, national security, fundamentals of national security of Ukraine, information security.*

Стаття надійшла до редакції:15.03.2024 р.
Прийнята до друку: 20.04.2024 р.

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-18
УДК 343.3/.7:343.9:316.324.8

В. С. Батиргареєва, доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0003-3879-2237

Н. В. Нетеса, кандидат юридичних наук, старший дослідник, вчений секретар Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-0567-4296

ВИКОРИСТАННЯ ПРАВОПОРУШНИКАМИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС ВЧИНЕННЯ ДІЙ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ГЛОРИФІКАЦІЄЮ АГРЕСОРА: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗА МАТЕРІАЛАМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ*

Постановка проблеми. Сьогодні Україна опинилися на перехресті двох доленосних подій – так званого транзиту індустріального суспільства до суспільства інформаційного, з одного боку, та відсічі гібридній агресії у гострій її фазі, з другого боку, яка (гібридна агресія) до того ж відбувається на тлі повномасштабної фізичної агресії рф проти України. Зазначені явища червоною стрічкою проходять в обговореннях усіх, образно кажучи, світових чатів. На стиці зазначених подій нерідко виникають явища, розквіт яких стає можливим у системі саме таких координат, як агресія і глобалізація, адже транзитивне суспільство – ознака інформаційної глобалізації, а гібридні форми агресії – здебільшого побічний ефект інформаційної експансії, що стає можливою завдяки перетворенню парадигми суспільства на «глобальне село», феномен якого ще на початку 60-х років XX ст. описав Маршалл Мак-Люен[1]. Це словосполучення стало крилатим висловом серед наших сучасників – свідків настання шостого технологічного укладу суспільства, основними ознаками якого є дистантні форми людської взаємодії та адитивні й безлюдні типи виробництв[2].

До таких явищ, неоднозначних за своїм змістом і значенням, належить й явище глорифікації, за своєрідною біполярністю якого проглядається складна природа виникнення, прояву та реакції суспільства на феномен глорифікації. Рефлексія кримінологічної науки та активізація потужного потенціалу кримінально-правових засобів, звісно ж, пов'язані з негативними, вельми шкідливими проявами глорифікації, котрі викликані подією військового вторгнення на територію суверенної України та набувають характеру потужної ідеологічної експансії в інформаційному просторі нашої країни, будучи продовженням й результатом тих інформаційно-психологічних спеціальних операцій, що розв'язані ворогом для внутрішньої дестабілізації ситуації в країні та підготовки потрібного «ґрунту» для подальшого насадження небезпечних ідеологем «руського миру».

Розуміючи ту шкоду, що несе глорифікація подібних наративів для єдності нашого суспільства,

* *Примітка*. Статтю підготовлено на реалізацію грантового проєкту НФДУ «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії глорифікації збройної агресії рф в Україні» (реєстраційний номер: 2022.01/0060).

[1] Мак-Люэн М. *Галактика Гутенберга: Сотворение человека печатной культуры* (А. Юдина пер, Ника-Центр, 2004) 432.

[2] Батиргареєва В. С. 'Світ ніколи не буде таким, як раніше: до картини кримінологічного футуризму' *Правові засади епідемічної безпеки: виклики та перспективи*: матеріали інтернет-конференції (Полтава, 29 квітня 2020) 28.

та важливість завдань, пов'язаних з убезпеченням інформаційного простору держави, законодавцем до КК України внесено зміни, якими у ст. 436[2] встановлено кримінальну відповідальність за виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікацію її учасників. І з того моменту слідчо-судова практики стала вимірюватися тисячами кримінальних проваджень, що є свідченням масованості подібних проявів в українському контексті воєнного життя. Разом із тим у практичній царині виникають складнощі кримінально-правової оцінки таких дій та виміру ефективності від застосування арсеналу відповідних засобів правового характеру. Тому ця проблематика опинилася у фокусі уваги не лише практиків, а й теоретиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 2023 р. на базі НДІ за підтримки Національного фонду досліджень України створено творчий колектив для реалізації грантового дослідження під назвою «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії глорифікації збройної агресії рф в Україні» (реєстраційний номер 2022.01/0060). До цього колективу, окрім авторів цієї статті, увійшли вже знані, а так само молоді вчені (Бабенко А. М., Карчевський М. В., Лапкін А. В., Євтєєва Д. П., Новікова К. А., Куковинець Д. О.)[1]. Вже на теперішній час висунуто низку гіпотез про явище глорифікації агресії рф проти України як небезпечний соціально-правовий виклик сьогодення; продемонстровано, що теоретичний фундамент знання про розглядуване явище перебуває у фазі свого активного розвитку, який зумовлюється перманентним вдосконаленням нормативно-правової бази, спрямованої на протидію колабораціонізму із ворогом у широкому смислі слова, зміною настроїв українського населення й воєнно-політичної ситуації, що перебуває в постійному русі, а так само фактором втоми від війни та ін.; проведено збір, систематизацію й узагальнення відповідної емпіричної інформації (зокрема, вивчення національної судової практики щодо застосування ст. 436[2] КК України, анкетування пересічних громадян і представників правоохоронних органів, інтерв'ювання українських громадян, які перебували в окупації, а так само внутрішніх переселенців); проаналізовано стан чинного кримінального законодавства у сфері протидії глорифікації та практику ЄСПЛ, яка повинна враховуватися при застосуванні наведеної статті КК України; тощо[2].

[1] Докладніше див.: Батиргареєва В., Нетеса Н. 'Формування гіпотетичного знання про явище глорифікації збройної агресії рф проти України: соціально-правовий вимір' (2023) 46 Питання боротьби зі злочинністю 11–20; Бабенко А. М., Карчевський М. В. 'Глорифікація: історичний, міжнародний та вітчизняний соціально-правовий вимір' (2023) 10 Юридичний науковий електронний журнал 713–718 <http://www.lsej.org.ua/10_2023/10_2023.pdf≥; Бабенко А. М. 'Глорифікація та колоборація: правова природа та деякі відмінності під час кваліфікації кримінальних правопорушень' *Правові та організаційно-тактичні засади оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України*: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Одеса, 13 жовтня 2023) 134–138; Батиргареєва В. С., Нетеса Н. В. 'Основні гіпотези щодо явища глорифікації збройної агресії російської федерації в Україні' *Кримінальне право України періоду глобальних викликів: від воєнного стану до повоєнного відродження*: матеріали дискус. кримін.-прав. панелі VII Харків. міжнар. юрид. форуму (Харків, 29 вересня 2023) 7–12; Євтєєва Д. П. 'Щодо вирішення колізії між ст. 436[2] та ст. 111[1] КК України' *Кримінальне право України періоду глобальних викликів: від воєнного стану до повоєнного відродження*: матеріали дискус. кримін.-прав. панелі VII Харків. міжнар. юрид. форуму (Харків, 29 вересня 2023) 13–17; Карчевський М. В. 'Аналіз даних щодо протидії злочинності в Україні' *Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення* : матеріали наук.-практ. круглого столу (Київ, 26 вересня 2023) 246–251; Карчевський М. В. 'Протидія виправдовуванню, визнанню правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікації її учасників в контексті статистичних даних' *Кримінальне право України періоду глобальних викликів: від воєнного стану до повоєнного відродження*: матеріали дискус. кримін.-прав. панелі VII Харків. міжнар. юрид. форуму (Харків, 29 вересня 2023) 18–21; Куковинець Д. О. 'Щодо відмежування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 436, 436[1] та 436[2] Кримінального кодексу України' *Кримінальне право України періоду глобальних викликів: від воєнного стану до повоєнного відродження*: матеріали дискус. кримін.-прав. панелі VII Харків. міжнар. юрид. форуму (Харків, 29 вересня 2023) 22–28; Лапкін А. В., Євтєєва Д. П. 'Щодо змісту поняття «матеріали» як предмета злочину за ст. 436[2] КК України' *Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення* : матеріали наук.-практ. круглого столу (Київ, 26 вересня 2023) 210–213; Лапкін А. В. 'До проблеми кваліфікації повторності кримінальних правопорушень за ст. 436[2] КК України' *Кримінальне право України періоду глобальних викликів: від воєнного стану до повоєнного відродження*: матеріали дискус. кримін.-прав. панелі VII Харків. міжнар. юрид. форуму (Харків, 29 вересня 2023) 29–33; Новікова К. А. 'Деякі питання караності за глорифікацію збройної агресії рф в Україні' *Сучасні реалії протидії воєнним злочинам: набутий досвід та погляд в майбутнє*: матеріали дискусійної кримінально-правової панелі VII Харків. міжнар. юрид. форуму (Харків, 25 вересня 2023) 100–103; Новікова К. А., Куковинець Д. О. 'Щодо деяких практичних аспектів караності за ст. 436–2 КК України' *Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. всеукраїнської науково-практичної конференції (Одеса, 24 листопада 2023) 158–161.

[2] Докладніше див.: Звіт про науково-дослідну роботу за договором від 01.08.2023 р. №186/0060 «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії глорифікації збройної агресії рф в Україні» (проміжний) (2023) 42.

Водночас не можна не відзначити й наявний здобуток тих вчених і практиків, які розпочали і продовжують досліджувати складні аспекти норми, що міститься у ст. 436[2] КК. До їх числа належать О. О. Буряк, О. І. Букрєєв, Д. О. Олейніков, М. В. Членов, А. З. Швець[1], Р. О. Мовчан[2], Є. О. Письменський[3], О. Е. Радутний[4], М. А. Рубащенко[5], О. П. Рябчинська[6], Н. С. Стефанів, А. М. Орлеан та І. В. Берднік[7], М. І. Хавронюк[8], Ю. В. Шинкарьов та О. О. Коваленко[9], М. І. Можарівська та А. Ю. Сердечна[10] та ін.

Не дивлячись на високий старт у розробці непростих питань кримінально-правового аналізу явища глорифікації та протидії їй, разом із тим особливої уваги потребують канали поширення відповідних думок, наративів, що складають зміст цієї інформаційної епідемії. Свого часу стосовно засобів поширення небезпечного контенту нами було висунуто гіпотезу про неабияку роль та значення у цьому процесі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Що цікаво, завдяки відповідним технологіям навіть перманентні блекаути не знижують темпів поширення глорифікаційної отрути. З'ясування каналів, що використовуються правопорушниками під час вчинення дій, пов'язаних із глорифікацією агресора, дає ключ до розуміння найбільш ефективних заходів протидії аналізованим кримінальним правопорушенням. Висловлене свідчить про необхідність пильної уваги з боку кримінологів до каналів тиражування образу ворога як такого в українському та зарубіжному сегменті інфопростору.

Метою статті є визначення ролі інформаційно-комунікаційних технологій у поширенні інформації щодо виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, а також глорифікації її учасників; з'ясування на підставі узагальнення практики національних судів найбільш популярних серед глорифікаторів каналів поширення шкідливої інформації в Інтернет-просторі з виявленням специфіки та можливостей їх впливу на «зараження» аудиторії проросійськими ідеями; представлення авторського бачення можливих способів врахування виявлених особливостей при розробці заходів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з глорифікацією агресора.

Виклад основного матеріалу. Однією з визначальних особливостей сьогодення є трансформація укладу життя з формату постіндустріального суспільства на суспільство інформаційне[11], що є історичним вирішенням нового цивілізаційного виклику – всесвітньої кризи та деградації цивілізації – за рахунок впровадження результатів чергової промислової революції –технології Інтернету речей (IoT, Internet of Things)[12]. Отже, поді-

[1] Буряк О. О. та інші *Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації: практ. порадник* (А. З. Швець ред, Право, 2022) 98.

[2] Мовчан Р. О. 'Кримінально-правова новела про виправдовування збройної агресії російської федерації проти України (ст. 436[2] КК України): правозастосовні та правотворчі проблеми' (2022) 13 (25) Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького Серія Право 197–204.

[3] Письменський Є. О. 'Ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм як посягання на інформаційну безпеку (на прикладі ч. 1 ст. 111[1] КК України)' Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки: матеріали VI міжнар. наук.-практ. конференції (Харків, 12 травня 2022) 81–85

[4] Радутний О. Е. 'Публічні заклики та заперечення як форми інформаційної колабораційної діяльності за Кримінальним кодексом України' (2022) 2(14). Інформація і право 99–115

[5] Рубащенко М. А. 'Проблеми співвідношення «заклику» та його «публічності» та їх місце в системі об'єктивних ознак складу злочину' (2017) 5 Юридичний науковий електронний журнал 160–163.

[6] Рябчинська О. П. 'Обмеження права на доступ до інформації у воєнний час' *Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки*: матеріали VI міжнар. наук.-практ. конференції (Харків, 12 трав. 2022) 86–91.

[7] Стефанів Н. С., Орлеан А. М., Берднік І. В. 'Коментар щодо розмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 111[1] та ст. 436[2] КК України' Тренінговий центр прокурорів України <https://drive.google.com/file/d/1rONpTVnBtxuuWrMpFkPFuwf9uU9gzMrm/view?fbclid=IwAR30y90bbbT-DzZAVi5Kt7bPToVzlHBHx_IeL28vFcV4GWdx-DiqDNU8orM> (дата звернення: 11.04.2024)

[8] Хавронюк М. 'За виправдовування збройної агресії РФ проти України – кримінальна відповідальність. Аналіз статті 436–2 ККУ із серії науково-практичних коментарів Миколи Хавронюка про зміни до Кримінального кодексу, прийняті під час воєнного стану' <https://pravo.org.ua/blogs/vypravdovuvannya-zbrojnoyi-agresiyi-rfproty-ukrayiny-kryminalna-vidpovidalnist/> (дата звернення: 11.04.2024)

[9] Шинкарьов Ю. В., Коваленко О. О. 'Правова характеристика поняття «глорифікація» як форми об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436–2 Кримінального кодексу України' (2022) 36 Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди 23–30.

[10] Можарівська М. І., Сердечна А .Ю. 'Поняття «глорифікації» як ознаки складу злочину, передбаченого ст.436[2] КК України' (2023) 79 2 Науковий вісник Ужгородського Національного Університету Серія Право 187–192.

[11] Батиргареєва В. С. 'Інформаційно-комунікаційні технології як засіб вчинення дій, пов'язаних із глорифікацією агресора' *Соціальна і цифрова трансформація: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання*: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 23 листоп. 2023) 30–34.

[12] Більш докладно: Баранов О. А. *Трансформація: соціальна, цифрова, правова: монографія* у 3-х т. Т. 1 Порятунок цивілізації: економіка результату (Гельветика, 2022) 272.

бна парадигма буття сучасної людини у намаганні подолати доленосні для неї виклики спирається на широке використання інформаційно-комунікаційних технологій практично в будь-якій сфері її життєдіяльності. Водночас побічним ефектом цих трансформацій стає той факт, що дедалі проблема інформатизації стає питанням правового і навіть філософського звучання, оскільки відносини «людина – інформаційно-комунікаційні технології» не є настільки однозначними, щоб не бачити пасток і ризиків, які буквально увірвалися у життя кожного з нас. Крайнім виразом деструкції зазначених вище відносин є злочинність[1]. Дійсно, digital-процеси торкнулися й кримінального буття, свідченням цього є надзвичайно велика кількість протиправних діянь, вчинення яких опосередковується можливостями високих технологій комунікування. Реаліями сьогодення в цьому плані є ціла низка правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (розділ XVI КК України), кібертероризм, кібершпигунство, залучення російською стороною українських громадян, у тому числі дітей, до колаборації з ворогом у широкому смислі слова, продаж наркотиків через так звані Інтернет-магазини, кібершахрайство, кібермобінг, грумінг, доведення до самогубства, легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, поширення порнографії, порушення приватності і безпеки в онлайн-середовищі, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність та ін. Саме таким є далеко неповний перелік правопорушень, вчинення яких стає можливим, повторимося, завдяки використанню інструментів інформаційно-комунікаційних технологій.

Особливістю таких правопорушень нерідко є їх високий рівень латентності, що пояснюється, зокрема, неперсоніфікованістю учасників відповідної комунікації та застосуванням спеціальних засобів анонімізації персони, транснаціональним характером діянь, а так само значним поширенням, великою швидкістю модифікацій правопорушень, складністю їх викриття тощо. Звісно ж, у цьому плані не є виключенням й правопорушення, що з'явилися внаслідок повномасштабного вторгнення рф в Україну.

Нагадаємо, що нормою, якою встановлено кримінальну відповідальність за виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікацію її учасників, КК України був доповнений у березні 2022 року. Відповідну статтю 436[2] розміщено у розділ XX Особливої частини КК України (Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку)[2]. Відтоді використання на практиці положень нової статті законодавства про кримінальну відповідальність та накопичення практики розгляду цієї категорії кримінальних проваджень викликали необхідність проведення кримінологічного вивчення сутності явища глорифікації, його причинного комплексу, особи правопорушника, а так само розробки заходів запобігання цим правопорушенням з огляду на прогнозні розрахунки стосовно останніх.

Про первісну картину криміногенного явища дають уявлення, як відомо, цифри офіційної статистики, якими визначається питома вага, а відповідно й сила тиску аналізованого явища на увесь кримінальний каркас та його взаємозв'язок з іншими феноменами світу криміналу[3].

З оглядку на кількість зареєстрованих правоохоронними органами за ст. 436[2] КК України правопорушень, сьогодні ми бачимо значну «затребуваність» на практиці її положень. Так, у 2022 р. від моменту введення до КК відповідальності за глорифікацію, згідно із відомостями Єдиного реєстру досудових розслідувань, які оприлюднені на сайті Офісу Генерального прокурора, зареєстровано 1 354 діяння, що отримали кримінально-правову кваліфікацію за ст. 436[2] КК; у 2023 р. – 1 282 випадки; за три місяці 2024 р. – 331 кримінально каране діяння[4].

[1] Батиргареєва В. С. 'Інформаційно-комунікаційні технології як засіб вчинення дій, пов'язаних із глорифікацією агресора' Соціальна і цифрова трансформація: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 23 листоп. 2023) 30.

[2] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції: Закон України від 03.03.2022 р. №2110-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110–20#Text> (дата звернення: 12.04.2024)

[3] Батиргареєва В. С. 'Легалізація доходів, одержаних від розкрадання бюджетних коштів під час дорожньо-будівельних робіт: до кримінологічного аналізу проблеми' (2024) 1(31) Вісник Національної академії правових наук України 251.

[4] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 р. <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>; Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 р. <https://gp.gov.ua/

При цьому достатньо помітним є контраст зареєстрованих правопорушень із практикою винесення обвинувальних вироків і засудження винних осіб. Так, у 2022 р. винесено 288 вироків; у 2023 р. – 547. Що стосується фактів засудження за обвинувальним вироком, то у 2022 р. засуджено 295 осіб; у 2023 р. – 554 особи[1]. Як бачимо, у 2023 р. до року попереднього зафіксовано майже дворазове зростання кількості винесених вироків та фактів засудження осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за ст. 436[2] КК України.

За результатами узагальнення цих проваджень нам вдалося визначити місце і роль інформаційно-комунікаційних технологій у процесі вчинення зазначеного кримінального правопорушення. Зокрема, було з'ясовано, що у більшості випадків вчинення передбачених ст. 436[2] КК правопорушень поширення наративів «руського миру» та звеличення російського агресора як такого відбувалося з використанням можливостей інформаційно-комунікаційних технологій, адже саме вони є тими каналами, які дозволяють оперативно та масштабно поширювати на невизначене коло осіб шкідливі ідеї, погляди та думки. І тут цілком очікуваним стало те, що найбільш затребуваними інформаційно-комунікаційними технологіями, які використовуються правопорушниками під час вчинення аналізованого кримінально караного діяння, виявилися соціальні мережі Інтернету та різні електронні засоби зв'язку (іншими словами – комунікатори у мобільній телефонії). Констатований факт цілком відповідає загальносвітовій тенденції сучасного соціального спілкування, за якого комунікування «наживо» впевнено трансформується у цифрове, що незважаючи на цілу низку переваг такого спілкування, нерідко створює серйозні загрози для безпеки суспільства у випадку поширення контенту деструктивного характеру.

Отже, за результатами проаналізованих вироків у 83,1% випадків саме Інтернет-простір став місцем вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436[2] КК. При цьому найбільш популярними соціально орієнтованими мережами, які використовувалися глорифікаторами збройної агресії рф проти України, були: 1) «Одноклассники» (рос.) – 61,7%; 2) Telegram-канал – 7,0%; 3) «ВКонтакте» (рос.) – 6,3% та 4) Facebook – 4,6%. Наведені цифри, звісно, не викликають якогось здивування, а лише підтверджують тезу про те, що одним із проявів гібридної війни є перенесення ідеологічних баталій до Інтернет-простору та широке використання носіями ворожої ідеології Інтернет-інструментів соціального контактування як зручного знаряддя поширення ідей серед необмеженого кола осіб.

У цьому сенсі постає цілком логічне запитання: А чи дійсно у разі використання інформаційно-комунікаційних технологій таким уже необмеженим є коло осіб, які наражаються на ворожі наративи глорифікаторів? Вочевидь, що відповідь на поставлене запитання не може бути однолінійною і має передбачати урахування низки факторів.

Насамперед слід звернути увагу на те, що відповідно до отриманих нами результатів вивчення емпіричного матеріалу поширення глорифікаторами антиукраїнських ідей відбувається як з використанням російських соціальних мереж, що наразі є забороненими в Україні (на які припадає левова частка фактів глорифікації збройної агресії рф проти України у соцмережах – 85,4%), так і через доступні до вільного користування в Україні соцмережі (14,6%).

Що стосується першої з указаних груп інформаційно-комунікаційних технологій, то, дійсно, на теперішній час такі соціальні мережі, як «Одноклассники» та «ВКонтакте» (рос.) по праву можуть визнаватися «народним» інструментом поширення наративів ru-пропаганди. На підтвердження цьому слугують відомості авторитетної компанії у сфері інформаційних технологій SimilarWeb, згідно з якими, наприклад, у 2021 р. сайт «ВКонтакте» посідав п'ятнадцяте за популярністю місце у світі[2]. І хоча станом на 1 жовтня 2023 р. позиції цього сайту значно погіршилися – за даними названої кампанії, на той час він посів вже тридцяту позицію у світовому рейтингу[3], проте серед російськомовного населення зазначена соціальна мережа

ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>; Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-березень 2024 р. <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 12.04.2024)

[1] Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2022 рік <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022>; Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2023 рік <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023> (дата звернення: 12.04.2024)

[2] 'Top Websites Ranking' (SimilarWeb) <https://www.similarweb.com/top-websites/> (дата звернення: 12.04.2024)

[3] –

(так само, як і соцмережа «Одноклассники») й досі залишається достатньо популярною. Втім, популярність відповідних платформ спільного доступу до інформації ще не є абсолютним індикатором безмежності кола аудиторії, що наражається на насаджування антиукраїнських ідей глорифікаторів. Як убачається, цьому заважають принаймні декілька вагомих запобіжників.

По-перше. Не ставлячи за мету з'ясування причин зниження світового рейтингу вказаних російських соціальних мереж, у випадку з Україною не можна не вказати на роль у цьому процесі так званого нормативного фільтру, що максимально зменшив українську аудиторію контенту, котрий поширюється цими каналами. Як відомо, у 2017 р. указані вище російські соціальні мережі стали забороненими в Україні та були заблоковані. Юридичним приводом для їх блокування стало введення додаткових санкцій України щодо рф Указом Президента України П. Порошенка «Про введення в дію рішення РНБО України від 28 квітня 2017 р. «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»» № 133/2017 від 15 травня 2017 р.[1]

По-друге, більшість громадян України в умовах збройної агресії рф проти України виявилися свідомими інтернет-користувачами і незважаючи на існування технологічних можливостей обійти встановлені заборони (зокрема, шляхом використання vpn), припинили використання цих інтернет-ресурсів.

По-третє, необмеженість (чи, навпаки, обмеженість) кола потенційних реципієнтів деструктивного контенту у випадку розміщення його на платформах загального доступу до інформації не в останню чергу визначається самим власником аккаунту, який самостійно може обмежити доступ до неї інших користувачів, закривши свій аккаунт, що само по собі вже є певним фільтром, який не дозволяє зробити коло користувачів відповідної інтернет-сторінки абсолютно безмежним. Ця теза є справедливою як стосовно розглядуваної нами групи заборонених в Україні російських соціальних мереж «Одноклассники» та «ВКонтакте», так й щодо незаборонених Facebook, Telegram, YouTube та ін.

По-четверте, не складно уявити, що користувачами інтернет-сторінок зі шкідливим контентом антиукраїнського змісту є здебільшого ті особи, які вже заздалегідь позитивно сприймають російські наративи. При цьому у переважній більшості випадків поширення через соцмережу подібних матеріалів відбувається шляхом використання відвідувачем сторінки такої опції соцмережі, як проставляння «реакції», за якої небезпечний контент автоматично відбивається й на власній сторінці особи, яка схвально відреагувала на допис іншого користувача. Отже, у такому разі поширення ідей має умовно замкнений характер, оскільки вони «циркулюють» у заздалегідь визначеному колі осіб, зараження яких ідеологією ворога, як правило, вже відбулося.

І хоча останнє твердження, знов-таки, стосується як заборонених, так і не заборонених в Україні соціальних мереж, але висловлене дає нам підстави для висновку про те, що інформація щодо виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, а також глорифікація її учасників, яка розміщена принаймні у заборонених в Україні соціальних мережах, є доступною лише для користувачів відповідних мереж. Відповідно можна припустити, що вплив цих соцмереж в національному сегменті Інтернет-простору є не настільки визначальним, як здається на перший погляд. Саме тому, на нашу думку, не зовсім справедливим з кримінологічної точки зору є твердження, яке дуже часто сьогодні зустрічається у судовій практиці та сутність якого добре передається у таких формулюваннях «відповідна сторінка відкрита для перегляду всіма користувачами соціальної Інтернет-мережі «Одноклассники», що свідчить про ознайомлення із даними відомостями іншими особами», або «сторінка є доступною для загального ознайомлення всіх користувачів соціальної Інтернет-мережі «Одноклассники», які відвідували сторінку гр-на Х. та на якій розміщена інформація, що виправдовує, заперечує, визнає правомірною збройну агресію рф проти України … і далі за текстом».

Дійсно, з технологічної точки зору, мережа Інтернет є глобальною електронною комунікаційною мережею, взаємодія фізично й логічно взаємоз'єднаних елементів якої базується на використанні єдиного адресного простору та інтернет-

[1] Про введення в дію рішення РНБО України від 28 квітня 2017 р. «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»: введено в дію Указом Президента України від 15.05.2017 р. № 133/2017 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-17#Text> (дата звернення: 12.04.2024)

протоколів, визначених міжнародними стандартами (п. 54) ч. 1 ст. 2 Закону України «Про електронні комунікації»)[1]. І в цьому сенсі наведені вище формулювання, що вживаються у вироках суду щодо конкретних випадків кваліфікації діянь за ознаками ст. 436[2] КК, не викликають істотних заперечень. Проте з позиції соціальних зв'язків та кримінологічної характеристики глорифікації як явища соціальної дійсності подібні твердження виглядають не зовсім коректними, адже в умовах об'єктивної реальності поширення інформації з деструктивним контентом, особливо коли ідеться про глорифікаторів, стикається з чималою кількістю фільтрів – як технологічного та правового характеру (як, наприклад, у випадку блокування доступу до заборонених інтернет-ресурсів на підставі вище згаданого Указу Президента України), так і соціального характеру, коли обмеження доступу до інформації здійснюється самими користувачами мережі Інтернет, в тому числі через ідеологічні та морально-етичні переконання. По суті, такому висновку кореспондує і правова позиція Касаційного кримінального суду Верховного суду (постанова від 29.11.2023 р. № 595/359/21), який, переглядаючи в касаційному порядку справу про поширення особою на власній сторінці в соціальній мережі Facebook дописів із закликами до захоплення державної влади, повалення конституційного ладу, дійшов висновку, що соціальна мережа Facebook хоча й є загальнодоступною в інтернет-просторі, проте може визнаватися засобом, за допомогою якого інформація з деструктивним контентом поширюється серед необмеженого кола осіб, лише за умови, що власник сторінки не обмежив доступ до розміщеної на сторінці інформації[2].

Таким чином, у випадку використання інформаційно-комунікаційних технологій для поширення шкідливої інформації (особливо коли ідеться про якісь радикальні погляди та ідеї, антинаціональні наративи, що пропускаються крізь фільтр власної системи морально-етичних цінностей споживачів певної інформації) говорити про визначальний вплив соціальних мереж на широту кола осіб, що наражаються на ворожі наративи глорифікаторів, було б, вочевидь, недостатньо соціально виправданим. Принаймні це стосується випадків використання для цього заборонених в Україні соціальних мереж, коли до морально-етичного фільтру додається також потужний технологічний та правовий фільтр. У протилежному випадку, якщо визнати застосування обмежувальних заходів у вигляді блокування інтернет-ресурсів з деструктивним контентом недієвими, то подальшим логічним кроком може стати встановлення юридичної відповідальності (аж до кримінальної) за створення аккаунтів у заборонених соціальних мережах та відвідування сторінок користувачів останніх.

Інша справа, коли відповідні думки поширюються соціальними мережами, не забороненими в Україні. Наявність вільного загального доступу до платформ соціального спілкування, незважаючи на технологічну можливість видалення чи блокування дописів, опублікованих користувачами на сторінках соціальних мереж, а також видалення аккаунтів користувачів у випадку порушення ними умов та правил користування цими соціальними мережами, становить значно більшу загрозу для інформаційної безпеки України в умовах воєнного стану через миттєвість опублікування шкідливого контенту користувачами та відсутність редакційного контролю за змістом опублікованої інформації з боку самих соціальних мереж. Ось тут правова рефлексія має бути негайною. До речі, перші кроки у цьому напрямі були зроблені у зв'язку з розробкою проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності платформ спільного доступу до інформації, через які поширюється масова інформація» (реєстр. № 11115 від 25.03.2024 р.)[3], в якому пропонується врегулювати роботу мессенджера Telegram, хоча цілком очевидно, що це стосуватиметься у разі прийняття такого Закону й роботи всіх інших незаборонених в Україні соціальних мереж та мессенджерів.

Підводячи підсумок, зазначимо, що враховуючи роль інформаційно-комунікаційни-х технологій у продукуванні та поширенні шкідливої інформації глорифікаційного змісту, запобігання поширенню інформації щодо виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф про-

[1] Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020 р. № 1089-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089–20#Text> (дата звернення: 12.04.2024)

[2] Постанова Верховного суду від 29.11.2023 р. Справа № 595/359/21 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115476534≥ (дата звернення: 12.04.2024)

[3] Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності платформ спільного доступу до інформації, через які поширюється масова інформація» від 25.03.2024 р. реєстр. № 11115 <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43884> (дата звернення: 12.04.2024)

ти України, а також глорифікації її учасників має переміщуватися у сферу активного використання високих технологій, зокрема, можливостей штучного інтелекту, для своєчасного миттєвого виявлення та блокування шкідливого контенту, з одночасним забезпеченням якісного нормативно-правового супроводу цього процесу.

Висновки. У переважній більшості випадків вчинення передбаченого ст. 436[2] КК кримінального правопорушення місцем його вчинення є Інтернет-простір, а найбільш затребуваними засобами – соціальні мережі та електронні засоби комунікації. Це насамперед зумовлюється очевидними перевагами використання інформаційно-комунікаційних технологій (їх доступність, дистанційність, оперативність, анонімність), що дозволяє правопорушникам швидко та масштабно поширювати будь-яку ідеологію, погляди, наративи та іншу інформацію з деструктивним контентом. Підтвердженням цьому є результати здійсненого нами аналізу практики національних судів, які показали, що найбільш популярними соціально орієнтованими мережами, які використовуються глорифікаторами збройної агресії рф проти України, є: 1) «Одноклассники» (61,7%); 2) Telegram (7,0%); 3) «ВКонтакте» (6,3%) та 4) Facebook (4,6%). Проте, незважаючи на загальнодоступність мережі Інтернет, у разі використання правопорушниками соціальних мереж та мессенджерів під час вчинення дій, пов'язаних із глорифікацією агресора, «зараження» аудиторії ворожими наративами, все ж таки, не набуває всеосяжного характеру, а отже, теза про *a priori* необмежене коло осіб, які наражаються на таку небезпеку, не виглядає переконливою. Особливо очевидно це проявляється у випадках, коли ідеться про використання глорифікаторами для поширення інформації з деструктивним проросійським контентом заборонених в Україні російських соціальних мереж, на які, за нашими даними, припадає більшість випадків глорифікації агресора (85,4%). Цьому, на наше переконання, заважає низка запобіжників (фільтрів) правового, технологічного та морально-етичного характеру, які обмежують коло реципієнтів шкідливої інформації тими, хто вже, як правило, і так схвально ставиться до ідеології «руського миру». Що ж стосується використання правопорушниками платформ спільного доступу до інформації, які не є забороненими в Україні, то стосовно них має бути негайна правова рефлексія. Враховуючи це, ключова роль у запобіганні аналізованим кримінальним правопорушенням у разі їх вчинення з використанням інструментів Інтернет-простору має відводитися сфері високих технологій із забезпеченням відповідного нормативно-правового супроводу їх використання.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro elektronni komunikatsii: Zakon Ukrainy vid 16 hrud. 2020 r. № 1089-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089–20#Text (in Ukrainian).
2. Pro vvedennia v diiu rishennia RNBO Ukrainy vid 28 kvitnia 2017 r. «Pro zastosuvannia personalnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii)»: vvedeno v diiu Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 15 trav. 2017 r. № 133/2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-17#Text (in Ukrainian).
3. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia kryminalnoi vidpovidalnosti za vyhotovlennia ta poshyrennia zaboronenoi informatsiinoi produktsii: Zakon Ukrainy vid 3 berez. 2022 r. № 2110-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110–20#Text (in Ukrainian).
4. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo rehuliuvannia diialnosti platform spilnoho dostupu do informatsii, cherez yaki poshyriuietsia masova informatsiia» vid 25 berez. 2024 r. № 11115. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43884 (in Ukrainian).

Cases

5. Postanova Verkhovnoho sudu vid 29.11.2023 r. Sprava № 595/359/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115476534 (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

1. Baranov O. A. *Transformatsiia: sotsialna, tsyfrova, pravova: monohrafiia u 3-kh t.* T. 1: Poriatunok tsyvilizatsii: ekonomika rezultatu [Transformation: social, digital, legal: a monograph in 3 volumes. Vol. 1: Saving civilization: the result economy] (Helvetyka, 2022) 272 (in Ukrainian).

2. Mak-Lyuen M. *Galaktika Gutenberga: Sotvorenie cheloveka pechatnoj kultury* / per. s angl. A. Yudina [The Gutenberg galaxy: the creation of print culture man] (Nika-Centr, 2004) 432 (in Russian).

Edited books

3. Shvets A. Z. (red) *Kolaboratsiina diialnist: zahalni zasady kryminalno-pravovoi kvalifikatsii: prakt. poradnyk* [Collaboration activity: general principles of criminal law qualification: practical gui] (Pravo, 2022) 98 (in Ukrainian)

Journal articles

4. Babenko A. M., Karchevskyi M. V. 'Hloryfikatsiia: istorychnyi, mizhnarodnyi ta vitchyznianyi sotsialno-pravovyi vymir' [Glorification: historical, international and domestic socio-legal dimension] (2003) 10 Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal 713–718 <http://www.lsej.org.ua/10_2023/10_2023.pdf> (in Ukrainian)
5. Batyrhareieva V., Netesa N. 'Formuvannia hipotetychnoho znannia pro yavyshche hloryfikatsii zbroinoi ahresii rf proty Ukrainy: sotsialno-pravovyi vymir' [Formation of hypothetical knowledge about the phenomenon of glorification of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine: socio-legal dimension] (2023) 46 Pytannia borotby zi zlochynnistiu 11–20 (in Ukrainian).
6. Batyrhareieva V. S. 'Lehalizatsiia dokhodiv, oderzhanykh vid rozkradannia biudzhetnykh koshtiv pid chas dorozhno-budivelnykh robit: do kryminolohichnoho analizu problemy' [Legalization of proceeds from theft of budget funds during road construction works: to the criminological analysis of the problem] (2024) 1(31) Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy 245–264 (in Ukrainian).
7. Movchan R. O. 'Kryminalno-pravova novela pro vypravdovuvannia zbroinoi ahresii rosiiskoi federatsii proty Ukrainy (st. 436[2] KK Ukrainy): pravozastosovni ta pravotvorchi problemy' [Criminal law novel on justification of the armed aggression of the russian federation against Ukraine (Article 436[2] of the Criminal Code of Ukraine): law enforcement and lawmaking problems] (2022) 13(25) Naukovo-informatsiinyi visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho Seriia Pravo 197–204 (in Ukrainian).
8. Mozharivska M. I., Serdechna A. Yu. 'Poniattia «hloryfikatsii» yak oznaky skladu zlochynu, peredbachenoho st.436[2] KK Ukrainy' [The concept of «glorification» as a sign of the crime under Article 436[2] of the Criminal Code of Ukraine] (2023) 79(2) Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu Seriia Pravo 187–192 (in Ukrainian).
9. Radutnyi O. E. 'Publichni zaklyky ta zaperechennia yak formy informatsiinoi kolaboratsiinoi diialnosti za Kryminalnym kodeksom Ukrainy' [Public appeals and objections as forms of information collaboration under the Criminal Code of Ukraine] (2022) 2(41) Informatsiia i pravo 99–115 (in Ukrainian).
10. Rubashchenko M. A. 'Problemy spivvidnoshennia «zaklyku» ta yoho «publichnosti» ta yikh mistse v systemi ob'iektyvnykh oznak skladu zlochynu' [Problems of the correlation between the «appeal» and its «publicity» and their place in the system of objective signs of the crime] (2017) 5 Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal 160–163 (in Ukrainian).
11. Shynkarov Yu. V., Kovalenko O. O. 'Pravova kharakterystyka poniattia «hloryfikatsiia» yak formy ob'iektyvnoi storony skladu kryminalnoho pravoporushennia, peredbachenoho st. 436–2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy' [Legal characteristics of the concept of «glorification» as a form of the objective side of the criminal offense under Article 436–2 of the Criminal Code of Ukraine] (2022) 36 Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody 23–30 (in Ukrainian)

Conference papers

12. Babenko A. M. 'Hloryfikatsiia ta koloboratsiia: pravova pryroda ta deiaki vidminnosti pid chas kvalifikatsii kryminalnykh pravoporushen' [Glorification and collaboration: legal nature and some differences in the qualification of criminal offenses] *Pravovi ta orhanizatsiino-taktychni zasady operatyvno-rozshukovoi diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy*: materialy IV Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (Odesa, 13 zhovt. 2023 r.) 134–138 (in Ukrainian).
13. Batyrhareieva V. S. 'Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii yak zasib vchynennia dii, pov'iazanykh iz hloryfikatsiieiu ahresora' [Information and communication technologies as a means of committing actions related to the glorification of the aggressor] *Sotsialna i tsyfrova transformatsiia: teoretychni ta praktychni problemy pravovoho rehuliuvannia*: materialy III Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 23 lystop. 2023 r.) 30–34 (in Ukrainian).
14. Batyrhareieva V. S., Netesa N. V. 'Osnovni hipotezy shchodo yavyshcha hloryfikatsii zbroinoi ahresii rosiiskoi federatsii v Ukraini' [Basic hypotheses on the phenomenon of glorification of the armed aggression of the russian federation in Ukraine] *Kryminalne pravo Ukrainy periodu hlobalnykh vyklykiv: vid voiennoho stanu do povoiennoho vidrodzhennia*: materialy dyskus. krymin.-prav. paneli VII Kharkiv. mizhnar. yuryd. forumu (Kharkiv, 29 veres. 2023 r.) 7–12 (in Ukrainian).

15. Batyrhareieva V. S. 'Svit nikoly ne bude takym, yak ranishe: do kartyny kryminolohichnoho futuryzmu' [The world will never be the same: towards a picture of criminological futurism] *Pravovi zasady epidemichnoi bezpeky: vyklyky ta perspektyvy*: materialy internet-konferentsii (Poltava, 29 kvit. 2020 r.) 26–30 (in Ukrainian).
16. Yevtieieva D. P. 'Shchodo vyrishennia kolizii mizh st. 436[2] ta st. 111[1] KK Ukrainy' [On the resolution of the conflict between Art. 4362 and Art. 1111 of the Criminal Code of Ukraine] *Kryminalne pravo Ukrainy periodu hlobalnykh vyklykiv: vid voiennoho stanu do povoiennoho vidrodzhennia*: materialy dyskus. krymin.-prav. paneli VII Kharkiv. mizhnar. yuryd. forumu (Kharkiv, 29 veres. 2023 r.) 13–17 (in Ukrainian).
17. Karchevskyi M. V. 'Analiz danykh shchodo protydii zlochynnosti v Ukraini' [Analysis of data on combating crime in Ukraine] *Bezpekova sytuatsiia v Ukraini v umovakh viiny: stan, zahrozy, napriamy zabezpechennia*: materialy nauk.-prakt. kruhloho stolu (Kyiv, 26 veres. 2023 r.) 246–251 (in Ukrainian).
18. Karchevskyi M. V. 'Protydiia vypravdovuvanniu, vyznanniu pravomirnoiu, zaperechenniu zbroinoi ahresii rosiiskoi federatsii proty Ukrainy, hloryfikatsii yii uchasnykiv v konteksti statystychnykh danykh' [Counteracting the justification, recognition as legitimate, denial of the armed aggression of the russian federation against Ukraine, glorification of its participants in the context of statistical data] *Kryminalne pravo Ukrainy periodu hlobalnykh vyklykiv: vid voiennoho stanu do povoiennoho vidrodzhennia*: materialy dyskus. krymin.-prav. paneli VII Kharkiv. mizhnar. yuryd. forumu (Kharkiv, 29 veres. 2023 r.) 18–21 (in Ukrainian).
19. Kukovynets D. O. 'Shchodo vidmezhuvannia kryminalnykh pravoporushen, peredbachenykh stattiamy 436, 436[1] ta 436[2] Kryminalnoho kodeksu Ukrainy' [On the distinction of criminal offenses under Articles 436, 436[1] and 436[2] of the Criminal Code of Ukraine] *Kryminalne pravo Ukrainy periodu hlobalnykh vyklykiv: vid voiennoho stanu do povoiennoho vidrodzhennia*: materialy dyskus. krymin.-prav. paneli VII Kharkiv. mizhnar. yuryd. forumu (Kharkiv, 29 veres. 2023 r.) 22–28 (in Ukrainian).
20. Lapkin A. V. 'Do problemy kvalifikatsii povtornosti kryminalnykh pravoporushen za st. 436[2] KK Ukrainy' [On the problem of qualification of repeated criminal offenses under Art. 436[2] of the Criminal Code of Ukraine] *Kryminalne pravo Ukrainy periodu hlobalnykh vyklykiv: vid voiennoho stanu do povoiennoho vidrodzhennia*: materialy dyskus. krymin.-prav. paneli VII Kharkiv. mizhnar. yuryd. forumu (Kharkiv, 29 veres. 2023 r.) 29–33 (in Ukrainian).
21. Lapkin A. V., Yevtieieva D. P. 'Shchodo zmistu poniattia «materialy» yak predmeta zlochynu za st. 436[2] KK Ukrainy' [On the content of the concept of «materials» as the subject of a crime under Art. 436[2] of the Criminal Code of Ukraine] *Bezpekova sytuatsiia v Ukraini v umovakh viiny: stan, zahrozy, napriamy zabezpechennia*: materialy nauk.-prakt. kruhloho stolu (Kyiv, 26 veres. 2023 r.) 210–213 (in Ukrainian).
22. Riabchynska O. P. 'Obmezhennia prava na dostup do informatsii u voiennyi chas' [Restriction of the right to access information in wartime] *Kryminalno-pravova okhorona informatsiinoi bezpeky*: materialy VI mizhnar. nauk.-prakt. konferentsii (Kharkiv, 12 trav. 2022 r.) 86–91 (in Ukrainian).
23. Novikova K. A. 'Deiaki pytannia karanosti za hloryfikatsiiu zbroinoi ahresii rf v Ukraini' [Some issues of punishment for the glorification of the armed aggression of the russian federation in Ukraine] *Suchasni realii protydii voiennym zlochynam: nabutyi dosvid ta pohliad v maibutnie*: materialy dyskusiinoi kryminalno-pravovoi paneli VII Kharkiv. mizhnar. yuryd. forumu (Kharkiv, 25 veres. 2023 r.) 100–103 (in Ukrainian).
24. Novikova K. A., Kukovynets D. O. 'Shchodo deiakykh praktychnykh aspektiv karanosti za st. 436–2 KK Ukrainy' [On some practical aspects of punishability under Art. 436–2 of the Criminal Code of Ukraine] *Kryminalno-pravovi, kryminolohichni ta kryminalno-vykonavchi zakhody poperedzhennia zlochynnosti*: materialy Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. (Odesa, 24 lyst. 2023 r.) 158–161 (in Ukrainian).
25. Pysmenskyi Ye. O. 'Ideolohichnyi ta kulturno-osvitnii kolaboratsionizm yak posiahannia na informatsiinu bezpeku (na prykladi ch. 1 st. 111[1] KK Ukrainy)' [Ideological and cultural and educational collaborationism as an encroachment on information security (on the example of Part 1 of Article 111[1] of the Criminal Code of Ukraine)] *Kryminalno-pravova okhorona informatsiinoi bezpeky*: materialy VI mizhnar. nauk.-prakt. konferentsii (Kharkiv, 12 trav. 2022 r.) 81–85 (in Ukrainian).

Websites

26. 'Top Websites Ranking' (SimilarWeb) <https://www.similarweb.com/top-websites/> (in English).
27. 'Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-berezen 2024 r.' [Unified report on criminal offenses for January-March 2024] <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (in Ukrainian).
28. 'Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2022 r.' [Unified report on criminal offenses for January-December 2022] <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (in Ukrainian).

29. ’Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2023 r.’ [Unified report on criminal offenses for January-December 2023] <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (in Ukrainian).
30. ’Zvit sudiv pershoi instantsii pro rozghliad materialiv kryminalnoho provadzhennia za 2022 rik’ [Report of the courts of first instance on the consideration of criminal proceedings for 2022] <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022> (in Ukrainian).
31. ’Zvit sudiv pershoi instantsii pro rozghliad materialiv kryminalnoho provadzhennia za 2023 rik’ [Report of the courts of first instance on the consideration of criminal proceedings for 2023] <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023> (in Ukrainian).
32. Stefaniv N. S., Orlean A. M., Berdnik I. V. ’ Komentar shchodo rozmezhuvannia skladiv kryminalnykh pravoporushen, peredbachenykh ch. 1 st. 111^1 ta st. 436^2 KK Ukrainy’ [Commentary on the distinction between criminal offenses under Part 1 of Art. 111^1 and Art. 436^2 of the Criminal Code of Ukraine] (Treninhovyi tsentr prokuroriv Ukrainy) <https://drive.google.com/file/d/1rONpTVnBtxuuWrMpFkPFuwf9uU9gzMrm/view?fbclid=IwAR30y90bbbT-DzZAVi5Kt7bPToVzlHBHx_IeL28vFcV4GWdx-DiqDNU8orM > (in Ukrainian).
33. Khavroniuk M. ’Za vypravdovuvannia zbroinoi ahresii RF proty Ukrainy – kryminalna vidpovidalnist. Analiz statti 436–2 KKU iz serii naukovo-praktychnykh komentariv Mykoly Khavroniuka pro zminy do Kryminalnoho kodeksu, pryiniati pid chas voiennoho stanu’ [Criminal liability for justifying the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. Analysis of Article 436–2 of the CCU from a series of scientific and practical comments by Mykola Khavroniuk on amendments to the Criminal Code adopted during martial law] <https://pravo.org.ua/blogs/vypravdovuvannya-zbrojnoyi-agresiyi-rf-proty-ukrayiny-kryminalna-vidpovidalnist/> (in Ukrainian).

Reports

34. ’Zvit pro naukovo-doslidnu robotu za dohovorom vid 01.08.2023 r. № 186/0060 «Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasady protydii hloryfikatsii zbroinoi ahresii rf v Ukraini» (promizhnyi)’ (NDI VPZ imeni akademika V. V. Stashysa, 2023) 42 (in Ukrainian).

Батиргареєва В. С., Нетеса Н. В.

Використання правопорушниками інформаційно-комунікаційних технологій під час вчинення дій, пов’язаних із глорифікацією агресора: кримінологічний та кримінально- правовий аналіз за матеріалами судової практики

Наукову статтю присвячено визначенню ролі інформаційно-комунікаційних технологій у поширенні інформації щодо виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, а також глорифікації її учасників. На підставі аналізу матеріалів судової практики констатовано, що у переважній більшості випадків вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436^2 КК, місцем його вчинення є Інтернет-простір, а найбільш затребуваними засобами – соціальні мережі та електронні засоби комунікації. При цьому наводяться результати проведеного вивчення вироків національних судів, які показали, що найбільш популярними соціально орієнтованими мережами, які використовувалися глорифікаторами збройної агресії рф проти України, стали: 1) «Одноклассники» (61,7%); 2) Telegram (7,0%); 3) «ВКонтакте» (6,3%) та 4) Facebook (4,6%).

На підставі аналізу отриманих в ході емпіричного дослідження даних висловлено тезу про те, що у разі використання правопорушниками соціальних мереж та мессенджерів під час вчинення дій, пов’язаних із глорифікацією агресора, зараження аудиторії ворожими наративами в реальній дійсності не набуває всеосяжного характеру. Цьому заважає низка запобіжників (фільтрів) правового, технологічного та морально-етичного характеру, які обмежують коло реципієнтів тими, хто вже, як правило, і так схвально ставиться до ідеології «руського миру». Констатовано, що виявлена специфіка насамперед стосується випадків використання глорифікаторами для поширення інформації з деструктивним проросійським контентом заборонених в Україні російських соціальних мереж, на які припадає більшість випадків глорифікації агресора. Щодо використання правопорушниками платформ спільного доступу до інформації, які не є забороненими в Україні, то стосовно них у роботі наголошено на необхідності негайної правової рефлексії.

У підсумку зроблено висновок, що ключова роль у запобіганні аналізованим кримінальним правопорушенням у разі їх вчинення з використанням інструментів Інтернет-простору має відводитися сфері високих технологій із забезпеченням відповідного нормативно-правового супроводу їх використання.

Ключові слова: *глорифікація, кримінальне правопорушення, Інтернет-простір, інформаційно-комунікаційні технології, поширення шкідливої інформації, наративи, російська агресія.*

Batyrgareieva V. S., Netesa N. V.

The use of information and communication technologies by offenders in committing actions related to the glorification of the aggressor: criminological and criminal legal analysis based on case law

The article is devoted to determining the role of information and communication technologies in disseminating information on justification, recognition of legitimacy, denial of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, as well as glorification of its participants. Based on the analysis of case law materials, the author states that in the vast majority of cases of committing a criminal offense under Article 4362 of the Criminal Code, the place of its commission is the Internet space, and the most popular means are social networks and electronic means of communication. At the same time, the author presents the results of the study of the verdicts of national courts, which showed that the most popular socially oriented networks used by the glorifiers of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine were: 1) Odnoklassniki (61.7%); 2) Telegram (7.0%); 3) VKontakte (6.3%) and 4) Facebook (4.6%).

Based on the analysis of the data obtained in the course of the empirical study, the author suggests that when offenders use social networks and messengers to commit actions related to glorification of the aggressor, the infection of the audience with hostile narratives does not actually become comprehensive. This is prevented by a number of legal, technological, moral and ethical safeguards (filters) that limit the circle of recipients to those who, as a rule, already favor the ideology of the «Russian world». It is stated that the identified specifics primarily relate to the cases when glorifiers use Russian social networks banned in Ukraine to disseminate information with destructive pro-Russian content, which account for most cases of aggressor glorification. As for the use by offenders of information-sharing platforms that are not banned in Ukraine, the paper emphasizes the need for immediate legal reflection.

As a result, the author concludes that the key role in preventing the analyzed criminal offenses, if they are committed using the Internet tools, should be assigned to the sphere of high technologies with the provision of appropriate regulatory and legal support for their use.

***Keywords**: glorification, criminal offense, Internet space, information and communication technologies, dissemination of harmful information, narratives, russian aggression.*

Стаття надійшла до редакції:10.04.2024 р.
Прийнята до друку: 20.05.2024 р.

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-30
УДК 343.1(477):347.991

Н. В. Глинська, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник**,** завідувачка відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної Академії правових наук України
ORCID ID 0000-0001-5835-3798

Д. І. Клепка, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної Академії правових наук України
ORCID ID 0000-0001-8423-4581

ПРИНЦИПИ ВИЗНАЧЕННЯ РОЗУМНИХ МЕЖ ЦИФРОВІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Всебічна інформатизація та діджиталізація суспільства є вже неминучим процесом, який цілком закономірно «зачепив» й кримінальне судочинство, яке «піддається перманентній зміні й реформуванню, перебуває в пошуку оптимального балансу інтересів держави, суспільства та окремих учасників кримінального процесу, прагне йти в ногу з науково-технічним прогресом»[1]. На сьогодні у більшості країн світу, зокрема у країнах європейського простору, активно триває процес діджиталізації сфери правосуддя, що супроводжується постійним пошуком оптимальних цифрових інструментів та моделі нормативного правового регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку з переходом до цифрових технологій.

У Повідомленні про цифровізацію правосуддя в Європейському Союзі зазначається, що за останні десять років Комісія та держави-члени визнали необхідність впровадження нових технологій з метою створення більш ефективних систем правосуддя та прийняли ряд ініціатив, які привели до позитивних результатів щодо цифровізації правосуддя.[2] Крім зазначеного, аналізований документ встановив новий підхід до цифровізації правосуддя на основі «набору інструментів» – комплексного набору правових, фінансових та ІТ-інструментів, які будуть використовуватися різними учасниками системи правосуддя відповідно до їхніх потреб.[3]

[1] Луцик В В, Самарін В І, *Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія* (Право, 2018) 5; Мурзановська А В 'Основні тенденції розвитку науки кримінального процесу в Україні в сучасних умовах' *Legal science and education in Ukraine and EU countries: a paradigm shift: Collective monograph*. («Baltija Publishing», 2021) 285–310 <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/159> (дата звернення: 15.04.2022)

[2] Access to justice: seizing the opportunities of digitalisation. Council Conclusions 11599/20. Council of the European Union. Brussels, 2020. URL: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11599–2020-INIT/en/pdf (дата звернення: 15.02.2024)

[3] *Примітка.* Зокрема у повідомленні йдеться про такі інструменти: 1) фінансування в контексті багаторічної фінансової програми на 2021–2027 роки та заходів ЄС наступного покоління для просування процесу цифрової трансформації; 2) обговорення використання додатків на основі штучного інтелекту (AI) на користь систем правосуддя з урахуванням пов'язаних ризиків; 3) перетворення цифрового каналу на стандартний варіант у судовій співпраці ЄС; 4) створення кращих інструментів доступу до інформації для громадян і практиків шляхом створення та взаємозв'язку реєстрів; 5) використання доступних ІТ-інструментів для безпечної транскордонної співпраці в цивільних, комерційних і кримінальних справах; 6) оновлення та модернізація цифрових інструментів для судової співпраці та обміну інформацією у кримінальних справах у всьому ЄС, особливо тих, які є в розпорядженні агенцій та органів ЄС з питань юс-

13 жовтня 2020 року Рада ЄС прийняла програмний документ Висновки «Доступ до правосуддя: використання діджиталізаційних можливостей»[1] (далі – Висновки Ради ЄС), в якому викладено сукупність конкретних пропозицій щодо взаємного посилення політики щодо ефективного доступу до правосуддя та цифровізації. У розвиток Висновків Європейською Комісією у грудні 2020 року прийнято документ «Цифровізація правосуддя в Євросоюзі: інструментарій можливостей» (далі по тексту для корисності посилання – Інструментарій), в якому встановлено новий підхід до цифровізації правосуддя на основі «набору інструментів» – комплексного набору правових, фінансових та ІТ-інструментів, які будуть використовуватися різними учасниками наших систем правосуддя відповідно до їхніх потреб[2]. Відмічаючи вже здобуті результати діждиталізації Комісія наголосила на необхідності системних, поетапних змін, щоб побачити весь потенціал сучасних цифрових інструментів, в повній повазі основних прав.

Як вже предметно висвітлювалось у попередніх публікаціях (на попередніх сторінках) переваги цифровізації кримінального провадження (далі – ЦКП) є чисельними. Одночасно цей процес має бути виваженим та контрольованим, аби не зазіхнути на права та свободи людини, цінність, забезпечення якої та постає на чолі ЦКП. У контексті специфіки сфери правосуддя доречно виснувала Комісія при формулюванні Інструментарію діджиталізації про те, що «судова система є сектором, де, враховуючи характеристики типової діяльності, можна очікувати значних ризиків» (п. 43). Тому вкрай обережно в цій царині слід підходити до використання усіх здобутків цифровізації, зокрема й штучного інтелекту (далі – ШІ), адже всі цифрові рішення в кримінальному провадженні мають бути зважені з огляду на їх потенційний вплив на права особи.

Тому вкрай важливим є дотримання розумних меж, «кордонів» такого процесу, допустимої міри проникнення цифрових технологій у сферу правосуддя, поза якими позитивний ефект, що очікується від діджиталізаціїї правових відносин, перетвориться на зворотній – негативний, здатний породжувати небажані правові наслідки. Тут слід згадати популярний серед процесуалістів вислів Шарля-Луї де Монтеск'є – «якщо на судові формальності поглянути як на перешкоди, які ускладнюють громадянину захист своїх прав та інтересів, то можна відшукати їх надто багато. Якщо ж судові формальності розглядати з погляду їх відношення до свободи й безпеки громадян, то їх надто мало, оскільки всі ускладнення, витрати та зволікання і самі помилки правосуддя є тією ціною, яку громадянин сплачує за свободу». Цей ідеологічний посил є цілком релевантним й до виваженості усіх цифрових рішень у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифровізації є популярною у зарубіжній та вітчизняній економічній літературі. Що ж до кримінальної процесуальної науки, то окремі питання використання цифрових технологій під час кримінального провадження були предметом дослідження таких українських науковців, як: В. Білоус, В. Бірюков, В. Голубєв, М. Гуцалюк, О. Жученко, О. Капліна, М. Карчевський, О. Колотило, Є. Лук'янчиков, О. Метелев, Т. Михальчук, А. Молдован, Т. Павлова, Д. Патрелюк, А. Рибченко, М. Смирнов, В. Уваров, І. Хараберюш, В. Хахановський, С. Чернявський, Г. Чигрина, С. Шаренко та ін. Нечисельними є монографічні дослідження, що присвячені саме проблематиці цифровізації у царині кримінального провадження. Серед них слід вказати на праці А. Скрипника, А. Столітнього, Д. Літвекича, Д. Цехана.

Окремим напрямом наукової розвідки у сфері ЦКП є застосування відеоконференції (далі – ВКЗ) в кримінальному провадженні, у цьому сенсі не можна оминути увагою монографічне дослідження А. Бєжанової, Г. Тетерятник, Г. Мудрецької «Застосування режиму відеоконференції у кримінальному судочинстві».

Утім, попри значний науковий інтерес до впровадження цифрових технологій в царину кримінального провадження, науковці у своїх дослідженнях лише точково торкались проблематики меж такого впровадження. Здебільшого науковий інтерес викликали питання меж допустимості тех-

тиції та внутрішніх справ; 7) створення «My e-Justice space», який забезпечить громадянам і підприємствам «точку входу», що об'єднує доступні національні електронні послуги; 8) проведення регулярного моніторингу досягнутого прогресу.

[1] Access to justice: seizing the opportunities of digitalisation. Council Conclusions 11599/20. Council of the European Union. Brussels, 2020. URL: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11599–2020-INIT/en/pdf

[2] Digitalisation of justice in the European Union: A toolbox of opportunities» European Commission. COM/2020/710 final. Brussels, 2020.. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52020DC0710_(дата звернення: 15.02.2024)

нологій ШІ у кримінальному провадженні (Т. Каменєва, О. Капіліна, Д. Кісленко А. Туманянц та ін.), «рівень довіри» до електронної інформації, можливість повного переведення документообігу у кримінальному провадженні в електронний формат, забезпечення інформаційної безпеки електронного кримінального провадження, проблематика «адаптивності» нормативного механізму до збирання та фіксування цифрової інформації тощо.[1]

Утім комплексне дослідження питання меж ЦКП як багатогранного процесу ще не проводилось сучасними дослідниками. Це підкреслює доктринальний аспект актуальності поставленої проблематики.

Звісно у правовій царині, котра, як правило, не піддається суворій кількісній оцінці та градації, визначити межі, що є розумно допустимими для здійснення її цифрової модернізації, можливо лише у спосіб формулювання та аналізу основних положень принципового характеру, сукупність яких має враховуватися як визначальний регулятор тих рамок, до яких вплив цифровізації на кримінальне судочинство буде позитивним та конструктивним.

Тож ефективне здійснення процесу системної ЦКП, на відміну від точкового підходу до цього процесу, вимагає розробки позначеної сукупності положень загального характеру.

Метою статті є визначення та загальна характеристика основних положень принципового характеру, сукупність яких має бути врахована у процесі ЦКП для забезпечення його розумних меж.

Виклад основного матеріалу. Під межами ЦКП слід розуміти зумовлені низкою чинників певні «кордони» цифрового оснащення кримінальної процедури та необхідний рівень нормативної адаптації цієї царини до діджитал середовища. Фактично це про те, наскільки широка перспектива впровадження цифрових технологій в царину правосуддя та з іншого боку, рівень корекції кримінальної процесуальної форми для її адаптації (пристосування) до цифрового середовища.

Саме розумна межа є тим бар'єром, поза яким позитивне перетворюється в його антипод. Наприклад при всій корисності технології ВКЗ, дистанційний формат провадження не може бути правилом у кримінальній процедурі. Адже значний відхід від фізичних до гібридних або дистанційних слухань також може підірвати конституційний статус судового процесу, зокрема його символічний характер (Висновок КРЄС № 14 (2011), пункт 6). Участь у судочинстві з дому, в автомобілі чи в громадському місці може підірвати розуміння суспільством громадянської важливості процесу. У такий спосіб статус і легітимність судової влади на інституційному рівні як частини держави можуть бути пошкоджені. Що стосується індивідуальних проваджень, це може призвести до того, що учасники не сприйматимуть провадження настільки серйозно, як їм слід. Це може негативно вплинути на характер і якість доказів, особливо на показання свідків під присягою, що також може поставити під загрозу здатність судової системи забезпечити справедливий суд. (п. 67 ВКРЕС № 26).[2]

Звичайно у царині кримінального провадження, яка об'єктивно не може бути повністю алгоритмізованою, врахуванню ситуативності (ad hoc) належить іноді центральна роль у досягнені справедливого вирішення правового конфлікту. Тому важко окреслити чіткі «грані дозволеного», визначально встановити, під час якої процедури оцифрування чи використання цифрової інформації є допустимим, а коли ні, коли право особи буде порушено через його дистанційну участь у судовому розгляді, а коли ні та ін. Не можна також чітко позначити, наскільки кримінальна процесуальна форма як нормативний механізм ЦКП потребує модифікації у цифровому середовищі, зокрема, кількість необхідних цифрових процесуальних дій, наскільки потрібна деталізація цифрових прав учасників процесу, рівень дискретних повноважень сторони обвинувачення у цифровому досудовому розслідуванні тощо.

Тож межі ЦКП являють собою юридичні рамки застосування цифрових технологій в кримінальній процедурі, якими держава оптимізує балансування приватних та публічних інтересів, обмежує втручання у приватні інтереси особи. Пошук таких оптимальних меж ЦКП вимагає формулювання (виокремлення) та розгляд основних положень принципового характеру, сукупність яких є необ-

[1] Каменєва Т. 'Можливості та межі використання цифрових технологій в сфері кримінально-процесуальної діяльності' (2020) 8 (193) Громадська думка про правотворення 17–21 <http://nbuviap.gov.ua/images/dumka/2020/8.pdf> (дата звернення: 15.02.2024)

[2] Висновок Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про правосуддя та інформаційні технології (ІТ) № 14 (2011) URL: https://rm.coe.int/opinion-n-14–2011-on-justice-and-information-technologies-it-/16806a1fc0 (дата звернення: 15.02.2024)

хідною для врахування в перебігу здійснення ЦКП. Такі принципи ЦКП своєю чергою є основою для формулювання похідних від них більш конкретних вимог практичного характеру – стандартів ЦКП.[1]

Переходячи до формулювання стандартів (принципів) ЦКП передусім слід наголосити на необхідність врахування при цьому положень релевантних міжнародно-правових актів. Оскільки це питання вже було предметом нашого дослідження[2] тут лише доповнимо цей аспект сформульованими у нещодавньому Висновку КРЕС № 26 від 1 грудня 2023 року «Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві» (далі – Висновок КРЄС № 26)[3] загальними принципами, що стосуються використання технологій в судових системах. Як зазначила КРЕС, використання технологій повинно, перш за все, поважати природу судового процесу. По-перше, багато судових рішень є дискреційними рішеннями, заснованими на конкретних фактах окремої справи. По-друге, судді відіграють суттєву роль у розвитку права. Вони не просто застосовують фіксовані та незмінні правила. Судді повинні мати можливість виправляти або доповнювати закон, якщо він не відповідає вимогам або загрожує зашкодити його застосуванню в певних справах. Технології не повинні втручатися у сферу справедливості. Технології не повинні знеохочувати або перешкоджати критичному мисленню суддів, оскільки це може призвести до стагнації правового розвитку та ерозії системи правового захисту. Тому технологічні інструменти повинні поважати процес ухвалення судових рішень і автономію суддів (п. 90).[4]

Так, у п. 91 зазначеного документа КРЄС вказала на, по-перше, обов'язкову відповідність технологій Європейській етичній хартії щодо використання штучного інтелекту в судових системах та їхньому середовищі (2018) та Керівним принципам Європейської комісії з ефективності правосуддя Ради Європи (далі – CEPEJ) щодо електронного подання документів у суд (e-filing) та цифровізації судів (2021). По-друге, сформулювала та охарактеризувала сукупність принципів, котрі мають керувати майбутнім дизайнуванням, впровадженням і використанням технологій для підтримки суддів. Головна мета цих принципів полягає в кращому забезпеченні ефективного та практичного доступу до правосуддя, що відповідає незалежності судової влади та верховенству права. Вони призначені для підтримки та посилення судової легітимності та впевненості в судовій владі. Ці принципи є такими: (i) Верховенство права; (ii) Незалежність і неупередженість судової влади: (iii) Судова автономія;(iv) Судовий нагляд; (v) Доступність і якість; (vi) Сумісність і безперервне вдосконалення; (vii) Пілотування; (viii) Недискримінаційний дизайн і функціонування; (ix) Прозорість і зрозумілість: (x) Підзвітність; (xi) Цілісність, безпека та захист даних; (xii) Відкритість і конфіденційність: (xiii) Фінансування: (xiv) Навчання та експлуатаційна здатність.

Тож крізь призму викладеного перейдемо безпосередньо до визначення принципів (стандартів) ЦКП.

[1] *Примітка.* З огляду на тісний зв'язок між категоріями «принцип» (як основне, найзагальніше, вихідне положення, засіб, правило, яке визначає природу та соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості) і «стандарт» (як взірець, еталон, модель, що беруться як вихідні для зіставлення з ними інших подібних об'єктів) ми, допускаючи певну їх синонімічність як керівних векторів будь-якої правової діяльності, звичайно не дорівнюємо їх зміст. Як влучно у контексті співвідношення зазначених термінів відмічено в правовій літературі «…принцип може стати стандартом у тому разі, коли він визначається через чітку систему вимог, які закріплюються у праві. Можна навіть сказати, що стандарти – це принципи, які досягли стану найвищої регламентованості, закріпленості й обов'язковості, що говорить про їх зникнення, недійсність або перетворення на нові стандарти у разі мінімальної зміни. Водночас принцип може існувати в неписаній формі, стандарт же повинен мати джерело свого закріплення. Цим обумовлюється те, що стандарт є не філософською, а загалом юридичною й технічною категорією. Слід також відзначити, що стандарти формуються поступово, доводячи свою «життєздатність» у процесі правозастосування. Вони, як правило, становлять узагальнення накопиченої практики, у зв'язку з чим у міжнародному праві їх називають правовими позиціями певного суду. Разом з цим стандарти є меншими за обсягом, ніж принципи. На нашу думку, один принцип може породжувати кілька стандартів. Наприклад, принцип справедливості у кримінальному процесі містить такі стандарти, як побачення з адвокатом до першого допиту, зрозуміла мова процесу та ін. (Прийма С. В. 'Поняття принципу в аспекті співвідношення з суміжними категоріями' (2014) 28 Державне будівництво та місцеве самоврядування 46–55 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/dbms_2014_28_7>)

[2] Глинська Н. В., Дроздов О. М., 'Євроінтеграційний вектор цифровізації кримінального провадження: виклики та шляхи реалізації' *Перспективні напрями розвитку кримінальної юстиції в цифрову еру* : матеріали Всеукр. заоч. наук.-практ. конф. (м. Харків, 24 лип. 2023 р.) 104–117. <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023/10/Збірник-тез_Перспективні-напрями_2023.pdf> (дата звернення: 15.02.2024)

[3] Висновок Консультативної ради європейських судів: Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві № 26 (Страсбург, 1 грудня 2023 року). URL: https://hcj.gov.ua/page/vysnovky-kryes

[4] Висновок № 26 (2023) Консультативної ради європейських судів: Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві (Страсбург, 1 грудня 2023 року). URL: https://hcj.gov.ua/page/vysnovky-kryes (дата звернення: 15.02.2024)

1. Ключовим стрижневим принципом ЦКП звичайно є засада *верховенство права*, серед основних аспектів котрої у царині кримінального судочинства особливого значення набуває пріоритетність прав та свобод людини при просуванні на будь-якому напряму ЦКП[1]. Адже ч. 1 ст. 8 КПК визначає, що кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Це положення корелює зі ст. 3 Конституції України, за якою права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.[2]

Інакше кажучи, формула ЦКП має корелювати із забезпеченням прав та свобод особи в цій царині. Відповідно гарантованість прав та свобод особи під час кримінальної процедури є основним вектором прийняття цифрових рішень. При цьому недопустимим є будь-яке звуження прав учасників кримінального провадження. Адже побудова сучасного кримінального процесу має сенс тільки тоді, коли його осучаснення не тягне за собою звуження прав суб'єктів кримінального провадження. Принцип недопустимості звуження прав людини є конституційним, та таким, що ґрунтовно досліджений у науці конституційного права[3], а тож не потребує галузевого тлумачення.

«Будь-яка дія, пов'язана з цифровізацією правосуддя, повинна виконуватися в повній відповідності до фундаментальних прав, таких як права на захист персональних даних, на справедливий суд і на ефективний засіб правового захисту, а також принципів пропорційності та субсидіарності….Має бути гарантовано право на справедливий суд та ефективний засіб правового захисту. Зокрема, у кримінальному провадженні в цифровому середовищі слід уникати будь-якого втручання в права на захист, включаючи право на доступ до адвоката та право на доступ до речових доказів» (п. 4 Інструментарію). Для цього «використання технологій має відповідати праву на справедливий судовий розгляд, що застосовується до судових проваджень, як це передбачено статтею 6 Європейської конвенції прав людини (далі – ЄКПЛ), а також має відповідати праву на приватність і захист даних, передбаченому статтею 8 ЄКПЛ, і праву на свободу вираження поглядів для громадськості, включаючи ЗМІ, передбаченому статтею 10 ЄКПЛ. У зв'язку з особливим ризиком того, що використання технології може бути упередженим або частковим у її застосуванні чи наслідках, використання технології має особливо враховувати необхідність гарантувати ці права відповідно до принципу недискримінації (п. 82 ВКРЕС № 26).[4] При цьому КРЄС визнала, що Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) розвинув і продовжуватиме розвивати свою практику у світлі технологічного розвитку. Наприклад, фізична відсутність на слуханні колись розглядалася як порушення статті 6 ЄКПЛ. За певних умов і з розвитком ефективних засобів відеоконференцій зараз визнається, що участь у судовому засіданні за допомогою таких засобів еквівалентна фізичній присутності, а отже, не суперечить статті 6. (п. 83)

По суті всі наступні принципи ЦКП є похідними чи продиктованими засадою верховенство права як нормою-вимогою найвищого рівня. При цьому вважаємо за доцільне виокремити як самостійний принцип таку невід'ємну компоненту верховенства права як *правова визначеність*.

2. Стандарт *правової визначеності* є одним з основних сучасних стандартів якості закону. Так, за усталеною практикою ЄСПЛ поняття «передбачено законом» або «згідно із законом» у положеннях Конвенції вимагають не лише того, щоб заходи компетентних органів держави мали правове підґрунтя в джерелах національного права, але й вимагають достатню якість норм права, що передбачає наявність у них гарантій проти свавілля, а також їх відповідність принципу верховенства права («Санді Таймс» проти Сполученого Коро-

[1] *Примітка.* Засада верховенства права знайшла закріплення як у низці міжнародних нормативно-правових актів (у преамбулі КЗПЛ; преамбулі та ст. 3 Статуту Ради Європи тощо), так і на національному рівні (ст. 8, ст. 129 Конституції України, ст. 8 КАСУ, ст. 2, ч. 1 ст. 6 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», ст. 5 ЗУ»Про безоплатну правову допомогу», . ст. 3 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX (який хоча і не набрав чинності, але закріплені у ньому правила мають розглядатися як орієнтир для розв'язання питань правотворчості) та ін.)

[2] Капліної О. В., Шило О. Г. (ред) *Кримінальний процес : підручник* (Право, 2019) 66.

[3] Шило О. Г. (ред) *Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України* (НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрНУ, 2016) 64–65

[4] Висновок Консультативної ради європейських судів: Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві № 26 (Страсбург, 1 грудня 2023 року). URL: https://hcj.gov.ua/page/vysnovky-kryes (дата звернення: 17.09.2023)

лівства, заява № 6538/74, 26 квітня 1979 року, п. 49)[1]. Зазначене насамперед обумовлює необхідність запроваджувати та будувати норми права таким чином, щоб вони були доступними відповідним особам. А їх формулювання було б настільки чіткими, щоб дозволити особам передбачити, в розумних межах у світлі особливостей конкретних обставин, наслідки, які можуть настати внаслідок тієї або іншої дії цих осіб («Маестрі проти Італії», заява № 39748/98, 17 лютого 2004 року)[2].

Неодмінна затребуваність правової визначеності нормативної основи ЦКП (чіткість, ясність та зрозумілість правових норм) є очевидною з огляду на потенційні ризики безконтрольного застосування цифрових технологій для прав та свобод людини. Звичайно це питання потребує самостійного дослідження при розробці чи оцінці нормативних цифрових рішень. Тут лише позначимо окремі напрями, які на наш погляд потребують подальшого чіткого унормування в кримінальному процесуальному законі на шляху до ЦКП: механізм електронного документообігу; спрощення кримінальної процесуальної форми внаслідок усунення «зайвого» дублювання фіксації процесуальної інформації; формат дистанційного провадження; специфіка збирання та оцінки цифрових доказів; розширення цифрових прав учасників провадження; технологія «цифрового» міжнародного співробітництва та багато інших аспектів.

3. Наступним принциповим положенням, що впливає на масштабність процесу ЦКП та якісну цифрову трансформацію царини правосуддя є *пріоритетність цифрового формату* в кримінальній процедурі *(«цифровий за замовчуванням»)*. Зазначений принцип здебільшого стосується документообігу та передбачає максимально допустиме впровадженням режиму Paperless чи пріоритетність цифрового формату кримінальних процесуальних документів.

Як вже неодноразово зазначалось, одним з основних очікуємих позитивних ефектів ЦКП є значна економія ресурсів органів кримінальної юстиції, полегшення доступу до правосуддя у спосіб значного спрощення процесуальної форми. Однак якщо насичувати кримінальний процес цифровими елементами як альтернативами традиційним, сама суть процесу ЦКП нівелюється, оскільки неконтрольоване дискретне обрання суб'єктами провадження зручного для нього способу реалізації своїх прав чи обов'язків (іноді з огляду на суб'єктивні протистояння новому, закоренілість та небажання розвиватись тощо) лише внесе плутанину й невизначеність у право реалізаційний процес та не сприятиме досягненню необхідного результату. Саме тому лише форсована законодавцем пріоритетність є необхідною вимогою для цифрової трансформації суспільства. Інакше кажучи, цифрові механізми в кримінальному провадженні мають бути «не варіантами, а в пріоритеті». Попереджуючи можливий аргумент скептиків щодо «цифрової неготовності» суспільства наведемо декілька тез Л. М. Лобойко, сформульованих науковцем ще у 2016 році у контексті трансформації кримінального процесу з радянського в сучасний: «Будь-який законопроєкт (чи проєкт КПК, чи проєкт окремих змін до нього) передбачає врегулювання відносин наперед. Він має бути спрямований у майбутнє, а не закріплювати «радянські» процесуальні традиції….Закон повинен містити нормативні моделі майбутніх правових відносин, часто випереджаючи при цьому чинний рівень розвитку суспільних відносин. Це, звичайно, не завжди сприяє його ефективності, дієвості в силу об'єктивного відставання правової свідомості суб'єктів, їх консерватизму чи інертності мислення. До зазначених причин можна додати ще й побоювання учених виглядати не послідовними у своїх поглядах на ті чи інші питання правового регулювання у кримінальному провадженні. Ці причини стоять на заваді закріпленню у законопроєктах дійсно прогресивних, таких, що відповідають європейським стандартам, нормативних положень. Змінити «процесуальний менталітет» українців можна, але треба це робити шляхом зміни правил процесуальної діяльності. «Нові правила змінять менталітет». Менталітет не можна змінити протягом декількох місяців чи, навіть, років. Але ж починати це робити колись треба. Не можна ж заперечувати, що за двадцять років незалежності й здійснюваної в Україні судово-правової

[1] Справа «Санді Таймс» (The Sunday Times) проти Сполученого Королівства» (Заява № 6538/74) : Рішення Європейського суду з прав людини від 26 квіт. 1979 р. URL: http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001–57584 (дата звернення: 17.09.2023)

[2] Справа «Маестрі проти Італії» (Заява № 39748/98) : Рішення Європейського суду з прав людини від 17 лют. 2004 р. URL: http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001–61638 57584 (дата звернення: 17.09.2023)

реформи менталітет українців залишився на рівні радянського»[1].

Як зазначається у Рекомендації Європейської Комісії з ефективності правосуддя щодо електронного подання документів до суду (е-подання) та оцифрування їх судом від 9 грудня 2021[2], «цифровий за замовчуванням» – це принцип, який має як організаційні, так і технічні виміри та стратегічне значення, і його слід реалізовувати як такий. Загалом це означає надання державних послуг цифровими засобами як кращий варіант для людей, тобто цифрові послуги, є настільки простими та зручними, що всі, хто може ними користуватися, вирішать це робити, тоді як ті, хто не може або не бажає не виключаються.

Більш докладно зазначений принцип буде розглянутий далі. Тут позначимо, що надання пріоритету цифровій формі здійснення кримінальної процесуальної діяльності є важливим стримувачем хаотичності та надмірної дискретності при обранні форми документування в кримінальному провадженні (цифрової чи письмової) стороною обвинувачення та судом. З іншого боку, цифровий за замовчуванням формат реалізації прав учасників процесу (зокрема, у контексті процесуальної комунікації з посадовими особами, що ведуть процес) сприятиме впорядкуванню та спрощенню процесуальної взаємодії, запобігати випадкам зволікань з реагуванням на звернення таких учасників. Відповідно така пріоритетність має бути унормована в законі. З урахуванням специфіки структурної побудови КПК України видається доцільним формулювання положення щодо пріоритетності цифрової форми кримінального провадження як окремого засадничого положення в Главі 2 КПК (засади кримінального провадження).

Водночас позначимо й те, що хоча переведення роботи системи органів державної влади, зокрема, системи правоохоронних органів та суду, у режим PaperLess, тобто повної відмови від паперових документів є аджентою розвитку нашої держави, запорукою інтеграції нашої країни до світових економічних та інформаційних процесів, з урахуванням об'єктивних (відсутність *технологічних та нормативних* умов для повноцінного функціонування єдиної інформаційно-аналітичної системи як інструменту взаємодії між всіма органами кримінальної юстиції, стадійність при переході на електронний документообіг) та суб'єктивних (суспільну інерцію як перепону для інтенсифікації переходу до формату PaperLess*)* чинників на сучасному етапі розвитку суспільства доцільним є лише гібридний формат документообігу в межах кримінального провадження. Мова йде фактично про необхідність гнучкого підходу до процесу ЦКП, що обумовлює визначення наступного однойменного принципу ЦКП.

4. *Гнучкість процесу ЦКП* передбачає неформальний підхід до реалізації цього процесу як на законодавчому, так і правозастосовному рівні.

Суть гнучкого підходу до унормування питань ЦКП вбачається у двох аспектах : змістовному та юридико-технічному.

Змістовний аспект гнучкого підходу до ЦКП передбачає унормування альтернатив цифровим процедурам та можливість звернення до паперового формату документообігу (за формулою – пріоритет за цифровим, втім – за наявності підстав – альтернативні процедури та доступні засоби документування); можливість повертатись до традиційних процедур у перебігу здійснення процесуальної діяльності у разі, якщо виникли для цього підстави (гнучко реагувати на потреби).

Духом гнучкого підходу до використання цифрових технологій в правосудді пронизаний вже згадуваний Висновок КРЕС № 26. Так, зокрема, вказуючи на те, що законодавство також має передбачати дедалі більший перехід судових органів до використання технологій, КРЕС наголошує на необхідність передбачити підтримку, *альтернативних нетехнологічних засобів доступу до судових органів і правових процедур* для тих, хто не може отримати доступ або ефективно використовувати технології (п. 86). Особливо важливо передбачити продовження слухань, не пов'язаних із застосуванням технологій. Хоча аудіо- та/або відеоконференції можуть бути доцільними для деяких слухань, вони не обов'язково будуть доречними для тривалих слухань, зокрема таких, які,

[1] Шило О. Г. (ред) *Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України* (НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрНУ, 2016) 83–85

[2] Рекомендації Європейської Комісії з ефективності правосуддя щодо електронного подання документів до суду (е-подання) та оцифрування їх судом від 9 грудня 2021 // Guidelines on electronic court filing (e-filing) and digitalisation of courts. Document adopted at the 37th plenary meeting of the CEPEJ, Strasbourg and online, 8 and 9 December 2021 URL: https://rm.coe.int/cepej-2021–15-en-e-filingguidelines-digitalisation-courts/1680a4cf87 (дата звернення 20.03.2023)

з-поміж іншого, передбачають отримання та оцінку показань свідків (п. 87).[1]

У загальній законодавчій базі процесуальні норми повинні передбачати судове визначення використання технології для конкретних цілей. Держави-члени повинні зробити доступними диференційовані правила для різних форм процедури. Будь-яка дискреція, передбачена процесуальними правилами, а з цього приводу й законодавством, щодо використання технологій у конкретних провадженнях. має здійснюватися радше в судовому, а не в адміністративному порядку (п. 89).[2]

Як влучно зазначено у Висновку №14 (2011) Консультативної ради європейських суддів «Судочинство та інформаційні технології» ІТ повинні бути інструментом або засобом …забезпечення гарантій, встановлених ст. 6 ЄКПЛ. Тож використання ІТ не повинно обмежити процесуальні права та гарантії тих, хто не має доступу до сучасних технологій; держави мають гарантувати, що їм надають відповідну допомогу в цій сфері (п. 10). Через те, що не всі особи мають доступ до ІТ, не можна нехтувати традиційними засобами доступу до інформації. Довідкові стенди та інші форми допомоги, що надаються в судах, не повинні зникнути з огляду на те, що ІТ зробили судочинства доступним для усіх. Ці заходи – невідкладна турбота про соціально незахищені та уразливі верстви населення (п. 9).[3]

Принагідно зауважимо, що ЄСПЛ в аспекті гарантованих прав і свобод за статтею 6 Конвенції (право на справедливий суд) у своїй практиці наголошує на недопустимості відмови особі звертатись до суду в традиційному «паперовому форматі». Так, у рішення по справі XAVIER LUCAS v. France, ЄСПЛ визнав відмову апеляційного суду прийняти від заявника паперову версію процесуального документа надмірним формалізмом, адже адвокат заявника обґрунтовував неможливість подання документа за допомогою електронної платформи помилками в її функціонуванні. Тож ЄСПЛ констатував порушення вимог статті 6 Конвенції.[4]

Видається вдалим прикладом збалансованого підходу до ЦКП (за формулою цифровий за замовчуванням + унормована альтернативність) є ч. 3 ст. 160–2 КПК Естонії, котра встановлює правило про те, що учасники провадження подають заяви, скарги інші документи особі, що веде провадження, електронним засобом, якщо відсутня поважна причина для подання процесуального документа в іншій формі.

Юридико-технічний аспект гнучкого підходу до ЦКП вбачається в уникненні надмірної конкретизації нормативного механізму цифрових процедур, залишаючи правозастосовникам певну свободу для маневрування (дискреційне коло) (щоб норма залишалась положенням загального порядку, яке «розраховано на ситуації масового вжитку»… а не створювалась під ситуацію на кшталт «тут і тепер»[5]). Зазначений аспект у розвиток попереднього вимагає побудови нормативних конструкцій підстав та порядку проведення цифрових процедур у спосіб визначення мінімальних вимог, залишаючи певний простір для їх індивідуалізації правозастосовником згідно з фактичною ситуацією (ad hoc), що склалась у перебігу прийняття рішення (*баланс мінімальних вимог і творчості*), тим самим забезпечуючи гнучкість правореалізаційного процесу. Інакше кажучи, затребуваним є унормування альтернативності традиційного формату провадження, залишаючи правозастосовнику певний діапазон дискреції – реагувати адекватно конкретній правовій та фактичній ситуації (ad hoc), з іншого боку – можливість учасників процесу за наявності достатніх підстав реалізовувати свої права у традиційній формі (письмовій, за фізичною присутністю) (наприклад, у контексті права сторони захисту на дистанційне ознайомлення з матеріалами провадження).

Тож пріоритетність цифрового формату має балансувати із гнучкістю щодо конкретного випадку, коли у конкретній правовій ситуації найбільш прийнятним та доцільним з урахуванням основного вектора цифровізації – прав та свобод

---

[1] Висновок Консультативної ради європейських судів: Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві №26 (Страсбург, 1 грудня 2023 року). URL: https://hcj.gov.ua/page/vysnovky-kryes (дата звернення: 15.02.2024)

[2] –

[3] Висновок №14 (2011) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про правосуддя та інформаційні технології (ІТ) URL: https://rm.coe.int/opinion-n-14–2011-on-justice-and-information-technologies-it-/16806a1fc0 (дата звернення 20.03.2024)

[4] AFFAIRE XAVIER LUCAS c. FRANCE (Requête no 15567/20) ARRÊT Cour européenne des droits de l'homme 9 juin 2022 URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001–217615%22]} (дата звернення 20.03.2024)

[5] Гмирко В. П. *Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація: монографія* (Акад. митної служби України, 2010) 179

учасників процесу буде обрання саме паперового формату документування. Адже, усі гарантії справедливого судового розгляду поширюються на цифрове судове провадження. Зміни до регламенту у зв'язку з цифровізацією судочинства, у тому числі актів і документів, мають бути внесені з дотриманням права на справедливий суд. Доступ до ефективних засобів судового захисту має надаватись у випадку негативного впливу або шкоди основним правам будь-якого користувача через використання технологій.

Видається правильним ставити питання не про можливість в перспективі повної технологізації кримінального провадження із супутнім усуненням традиційних процедур та паперу з кримінального провадження, а максимальну гнучкість та системність процесу переходу до розумно техногенного процесу. Останнє є можливим лише за наявності виваженої правової та технологічної стратегії, яка буде предметом подальшої наукової розвідки.

5. Пошук оптимальних балансуючих механізмів, котрі б запобігали надмірним ризикам ЦКП, втім не стримували цей процес підводить нас до наступного принципу ЦКП – ризикоорієнтованого підходу у процесі цифровізації (далі – РОП), функціональне призначення якого вбачається навіть ширше ніж принципу, а саме як методологічної основи прийняття всіх цифрових рішень.

Кожне явище для цивілізованого суспільства, як правило, має дві сторони: позитивну і негативну. Це стосується й цифрових технологій, масштабне впровадження яких в загальносоціальному форматі обіцяє якісний прогрес щодо усіх напрямів суспільного буття, звільнення людей від рутини у будь-якій сфері діяльності. З іншого боку, супутні цифровізації проблеми у разі її не контрольованості здатні звести нанівець увесь очікуваний позитивний ефект, зокрема й в царині правосуддя. Невипадково у згаданому Висновку №26 КРЕС не лише детально описала, як суди можуть використати у своїй роботі переваги технологій, але й перелічила ризики, які неодмінно супроводжують переваги використання асистивних, тобто, допоміжних технологій під час здійснення правосуддя. Якщо під ризиками ЦКП розуміти імовірні можливості небезпеки у вигляді отримання під час реалізації цього процесу небажаних, з точки зору досягнення запланованої мети та виконання поточних завдань, результатів у вигляді спричинення шкоди охоронюваним законам інтересам, то потенційно ризикованими напрямами ЦКП, реалізація яких містить елемент небезпеки виникнення небажаних негативних результатів, є більшість з виділених нами векторів ЦКП (переведення документообігу в електронну форму; запровадження єдиної інтегрованої (розумної) електронної системи органів кримінальної юстиції, поєднаної із загальнодержавними електронними реєстрами та базами даних (електронного кримінального провадження (ЕКП)); використання цифрової інформації у доказуванні (збирання, закріплення та зберігання); переведення процесуальної комунікації в цифровий формат; розширення цифрового сегмента під час проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій розширення дистанційності в кримінальному провадженні, використання технологій штучного інтелекту).

Ідентифікації можливих ризиків на кожному з виділених векторів ЦКП є необхідною умовою системного управління такими ризиками як на правотворчому, так й правозастосовному рівнях. Інакше кажучи, потрібно розуміти, з якими загрозами ми маємо справу, та відповідно до їх змісту та рівня обирати надійні засоби їх упередження. Тож сам факт імовірної небезпеки не є червоним світлом для ЦКП, а вимагає системного підходу до управління такими небезпеками як під час стратегічної діяльності правозастосовника, так і під час тактичного правозастосування. В той час як системна невирішеність цих питань може призвести до неефективності та уповільнення темпів розвитку ЦКП, реалізації «реакційної», а не стратегічної кримінальної процесуальної політики. Тому на доктринальному та правотворчому рівні постає завдання максимального «просування» у бік ЦКП – в допустимих межах з урахуванням ризиків, які супутні цьому процесу (керування ризиками). З огляду на це видається принциповим та необхідним використання популярної у світі концепції РОП, як методологічної основи прийняття у царині кримінального судочинства цифрових управлінських рішень стратегічного та тактичного характеру, що стане предметом подальшого дослідження.

6. Виокремлення наступного принципу зумовлено стрімким розвитком технологій ШІ. З огляду на проспективні можливості ШІ для царини кримінального судочинства важливим є *збереження провідної ролі людського фактора при прийнятті кримінальних процесуальних рішень*.

ШІ та його використання у сфері правосуддя та кримінальному судочинстві активно обговорюється правничою спільнотою як в Україні, так і у світі. В Європейській хартії етичного використання ШІ в судових системах та суміжному середовищі, ухваленої на 31 пленарному засіданні у м. Страсбурзі 3–4 грудня 2018 р.[1] (далі – Хартія) позначені високі очікування від використання ШІ[2] як потенційного засобу ефективного та якісного правосуддя. У вже згадуваному документі Висновки Ради ЄС:[3] наголошено на очевидний потенціал використання інструментів ШІ для покращення функціонування систем правосуддя (прискорення судових проваджень, сприяння підвищенню узгодженості судової практики, якості судових рішень) та перспективність ШІ у майбутньому для виконання, зокрема, таких завдань, як то: аналіз, структурування та підготовка інформації щодо предмета справ, автоматична транскрибація записів усних слухань, машинного перекладу, підтримки аналізу та оцінки юридичних документів і рішень судів/трибуналів, автоматичної анонімізації судової практики та надання інформації через юридичні чат-боти та ін.(п. 38). На думку Європейської комісії особливий інтерес у сфері правосуддя становлять анонімізація судових рішень (анонімізація – це метод обробки даних, при якому ідентифікаційна інформація видаляється або змінюється), транскрибація записів судових засідань, машинний переклад, чат-боти, що підтримують доступ до правосуддя, та автоматизація процесів роботів (п. 3.3. програмного документа ЄС Цифровізація правосуддя в Євросоюзі: інструментарій можливостей» (далі по тексту для корисності посилання – Інструментарій)[4]).

Як відмічають сучасні дослідники, існує світовий досвід й щодо використання штучного інтелекту для прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні[5]. Зокрема, під час прийняття рішення про реєстрацію заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення в Іспанії. США, будучи одним з передових користувачів ШІ у правосудді, використовують такі технології під час обрання запобіжного заходу.[6]

Обґрунтованими є очікування від систем ШІ, що органічно мають бути закладені в систему електронного кримінального провадження (ЕКП). Так, зокрема, на думку Т. О. Павловой «….електронний інтелект, закладений в основу ЕКП, суттєво спростить процес кваліфікації, що пов'язан з обранням необхідного складу кримінального правопорушення, який містить усі ознаки вчиненого кримінального правопорушення». Як зазначає авторка «…«розумна система» допоможе з'ясувати, яке кримінальне правопорушення було вчинено, електронний інтелект може розробити необхідний та поетапний план розслідування, із пропонуванням необхідної норми (норм), за якою слід кваліфікувати вчинене кримінальне правопорушення». Також, на її думку, з якою ми погоджуємось, «… електронний інтелект здатний контролювати строки проведення необхідних слідчих дій, наприклад, строки проведення обшуку або арешту майна, таким чином виключається порушення норм КПК України та незаконний тиск на учасників процесу. У разі застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою, підозрюваний (обвинувачений) буде знаходитися під вартою стільки часу, скільки передбачено в КПК України, програма повідомляє про закінчення таких строків, що виключить затягування розслідування.»[7] Позначені

[1] European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment / Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3–4 December 2018). URL: https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699 (дата звернення: 15.02.2024)

[2] *Примітка.* Під ШІ у Хартії розуміється набір наукових методів, теорій та технологій, що мають на меті відтворення за допомогою машини когнітивних здібностей людського мозку.

[3] Access to justice: seizing the opportunities of digitalisation. Council Conclusions 11599/20. Council of the European Union. Brussels, 2020. URL: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11599–2020-INIT/en/pdf_(дата звернення: 15.02.2024)

[4] Digitalisation of justice in the European Union: A toolbox of opportunities» European Commission. COM/2020/710 final. Brussels, 2020.. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52020DC0710 (дата звернення: 15.02.2024)

[5] Кісленко Д. П. 'Захист прав особи в аспекті діджиталізації кримінального провадження' (2021) 29 Наукові записки Львівського університету бізнесу та права 118

[6] *Примітка.* Так, дослідники зі Стенфордського університету (Stanford Computational Policy Lab) розробили алгоритм, який асистує судді під час обрання до підсудного: тримання під вартою або застави. Розглянувши близько 100 тисяч процесуальних документів, пов'язаних з обранням запобіжних заходів, розробники виявили, що одні судді в 90% випадків дозволяють громадянам виходити під заставу, тоді як інші – тільки в 50%. Програма дає змогу справедливо оцінити ризики й обирати тримання під вартою значно меншій кількості осіб [' Штучнийінтелект у правосудді' (Центр демократії та верховенства права) <https://cedem.org.ua/analytics/shtuchnyj-intelekt-pravosuddia/>(дата звернення: 12.04.2024)].

[7] Павлова Т. О. 'Діджиталізація як напрям трансформації кримінального провадження' (2021) 41 Правова держава 96 <http://pd.onu.edu.ua/article/view/225612> (дата звернення: 15.02.2024)

та інші напрями звичайно є надто перспективними та мають бути опановані в процесі ЦКП. Втім вони є лише допоміжними для працівників органів кримінальної юстиції та в певних випадках безпосередньо сприяють ефективному забезпеченню прав учасників. Водночас чи в змозі технології ШІ стати самостійним інструментом прийняття рішень в кримінальному провадженні як кульмінаційного етапу всієї інтелектуально-праксеологічної діяльності, що здійснюється правозастосовниками?

Одним з популярних аргументів прихильників технологій ШІ є його об'єктивність, обумовлена тим, що «ШІ інтелект позбавлений висловлення власних точок зору, а діє виключно за алгоритмом, тобто порушення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження із використанням штучного інтелекту мінімізоване», тож ніби то «унеможливлює корупційну та емоційну складову[1]. Втім як показує світовий досвід використання у правосудді популярного через його зручність ChatGPT для пошуку релевантних судових рішень виявило як мінімум 2 ризики, що пов'язані з його непрозорістю (як і будь-якої іншої системи ШІ): по-перше, це ризик використання неправдивої інформації, а отже, взагалі спотворення його функційного призначення як оперативного допоміжника правозастосовнику (зокрема, феномен «галюцинації» – відповідь чат-бота, що здається правдоподібною, проте насправді є неправильною). По-друге, ризик генерування упереджених даних та пов'язаний з цим ризик дискримінації.

Зазначимо, що в загальному механізмі справедливого вирішення кримінальної справи чільне місце відведено саме використанню *унікальних емоційно-когнітивних здібностей та компетенції особи, що приймає те чи інше процесуальне рішення.* Слушною слід визнати думку Каменєвої Т. про те, що «саме людська здатність поєднувати правову обізнаність з когнітивною та емоційною компетенціями дозволяє знаходити оптимальне рішення в ситуації, коли не можна не брати до уваги моральні норми й в суперечність вступають справедливість та законність. Звідси випливають суто інтуїтивні наміри щодо вивчення додаткових доказів, прийняття рішення про необхідність перекваліфікації злочину, наполягання на звинуваченні або відмови від нього тощо».[2] Судове рішення, принаймні у кримінальному провадженні, не може стати результатом механічного застосування норм закону, його зміст є «квінтесенцією інформації та знань, що формально відображаються у ньому і вироблені на основі специфічних практичних навичок, а їх підґрунтям є норми кримінального процесуального законодавства. У досліджуваному аспекті кримінальне процесуальне законодавство встановлює межі застосування герменевтики судових рішень у кримінальному провадженні.[3] Звісно, що людський фактор нерідко обумовлює різність судової практики. Утім, хоча й «…окремі судді можуть по-різному тлумачити закон, але вони роблять це публічно та їхні рішення можуть бути оскаржені. Це має зменшити ступінь різності судового правотлумачення з часом – принаймні в теорії. Але якщо програма занадто сувора або занадто гнучка у контексті обрання та застосування закону, це може бути дуже важко виявити та виправити.»[4]

Інакше кажучи, технологія прийняття рішень у такій царині як кримінальне провадження не може бути позбавлена людського фактора. Саме цей посил пронизує останній висновок КРЕС №26, в якому Європейською інституцією однозначно наголошено про те, що попри безумовну корисність передових технологій у сприянні ефективності суддівської діяльності, сам процес ухвалення судового рішення не може бути ним делегований. КРЕС, висвітлюючи виклики ШІ для незалежності судової влади, неупередженості суду та справедливого судового розгляду, вказала, зокрема на те, що використання технологій повинно, перш за все, поважати природу судового процесу. По-перше, багато судових рішень є дискреційними рішеннями, заснованими на конкретних фактах окремої справи. По-друге, судді відіграють суттєву роль у розвитку права. Вони не просто застосовують фіксовані та незмінні правила. Судді повинні мати можливість виправляти або доповнювати закон, якщо він не відповідає вимогам або загрожує за-

[1] Каменєва Т. 'Можливості та межі використання цифрових технологій в сфері кримінально-процесуальної діяльності' (2020) 8 (193) Громадська думка про правотворення 21 <http://nbuviap.gov.ua/images/ dumka/2020/8.pdf.>

[2] Каменєва Т. –

[3] Циганюк Ю. В. 'Герменевтика судових рішень у кримінальному провадженні' (2021) 4 Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 38–39 <https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/98/89> (дата звернення: 15.02.2024)

[4] Kennedy Rónán 'AI: why installing 'robot judges' in courtrooms is a really bad idea' (The Conversation) <https://theconversation.com/ai-why-installing-robot-judges-in-courtrooms-is-a-really-bad-idea-208718> (дата звернення: 15.02.2024)

шкодити його застосуванню в певних справах. Технології не повинні втручатися у сферу справедливості. Технології не повинні знеохочувати або перешкоджати критичному мисленню суддів, оскільки це може призвести до стагнації правового розвитку та ерозії системи правового захисту. Тому технологічні інструменти повинні поважати процес ухвалення судових рішень і автономію суддів (п. 90).[1]

КРЕС також застерегла про прогнозований негативний вплив на професійні якості правозастосувачів внаслідок надмірного покладання на цифрові технології, зокрема, спроможність визначати та оцінювати силу доказів через залежність від технічної допомоги, яка не завжди супроводжується достовірністю та об'єктивністю результатів.

Ухвалення судових рішень є висококваліфікованою діяльністю. Це вимагає значної підготовки та досвіду. Використання інструментів обробки даних як заміни правового дослідження суддею та асистивного ШІ для допомоги суддям в ухваленні рішень може підірвати здатність кожного судді досліджувати та ухвалювати рішення. Використання прогностичного кодування може, наприклад, підірвати здатність судді визначати, що є, а що ні, релевантним доказом, і може негативно вплинути на його або її здатність оцінювати надійність доказів. Попри те, що такі інструменти призначені для сприяння ухваленню судових рішень, з часом вони можуть знизити кваліфікацію та досвід суддів. (п. 60). Одним із можливих наслідків того, що судді більше не зможуть Таким чином, те, що покликано бути допоміжним, може фактично стати рішенням. Особливо проблематичним може бути те, якщо така допомога надає окремим суддям оцінку норм щодо ухвалення рішень на основі загальних тенденцій серед суддів; дана проблема згодом буде лише поглиблюватись, оскільки все більше суддів слідуватимуть тенденції, визначеній інструментами обробки даних. У більш широкому плані це створює загрозу для інституційної незалежності, оскільки фактично віддасть процес ухвалення рішень у руки тих, хто розробляє інструменти обробки даних (п. 61).[2]

7. Наступним стандартом ЦКП, на нашу думку, є прозорість використання цифрових технологій в кримінальному провадженні.

Одним з основних потенційних «недоліків» використання ШІ у судочинстві у контексті забезпечення справедливої кримінальної процедури є супутній ефект непрозорості чи ефект «чорної скриньки», котрий «перешкоджає належній і необхідній відповідальності та унеможливлює перевірку того, як було досягнуто результату та чи він відповідає вимогам з відповідними нормативними актами. Цей брак прозорості може підірвати можливість ефективного оскарження рішень, прийнятих на основі таких результатів, і, таким чином, може порушити право на справедливий судовий розгляд та ефективний засіб правового захисту, а також обмежити сфери, в яких ці системи можуть використовуватися на законних підставах» (п. 41 Висновків Ради ЄС). Це обумовлює необхідність заборони автоматизації, яка зробить процес ухвалення судових рішень непрозорим (п. 44). Застосування штучного інтелекту в секторі правосуддя може також містити ризик збереження та, можливо, посилення існуючої дискримінації, включаючи стереотипи, упередження чи структурну нерівність, а також дозволу спотвореного або непрозорого прийняття рішень, і, таким чином, може призвести до порушення основних прав, таких як людська гідність, право на свободу, недискримінацію, приватність і захист даних і право на справедливий суд (п. 40).[3]

Зазначимо, що у фінальній версії Закону про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act, AI Act), одноголосно схваленої членами Європейського Союзу 2 лютого 2024 року до заборонених віднесено використання прихованих технологій та програм, що використовують штучний інтелект для підсвідомої маніпуляції або зловживання слабкостями людей, що може призвести до фізичної або психологічної шкоди, невибіркового використання біометричної ідентифікації в реальному часі в громадських місцях для забезпечення правопорядку або використання владою «соціальних оцінок», отриманих за допомогою штучного інтелекту, для обмеження прав окремих осіб чи груп. Закон повністю забороняє останнє, в той час, як для

[1] Висновок Консультативної ради європейських судів: Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві № 26 (Страсбург, 1 грудня 2023 року). URL: https://hcj.gov.ua/page/vysnovky-kryes (дата звернення: 15.02.2024)

[2] –

[3] Access to justice: seizing the opportunities of digitalisation. Council Conclusions 11599/20. Council of the European Union. Brussels, 2020. URL: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11599–2020-INIT/en/pdf (дата звернення: 12.04.2024)

перших трьох пунктів пропонується режим дозволу в контексті правоохоронної діяльності. Тож системи штучного інтелекту будуть зобов'язані надавати інформацію про те, як вони працюють і приймають рішення, тим паче у царини правосуддя.[1]

На додаток, вважаємо, що в сенсі зазначеного стандарту має йти мова не тільки про застосування ШІ, а щодо використання будь-яких цифрових технологій у кримінальному провадженні. Тож видається, що викладене є релевантним й щодо застосування інших цифрових інструментів.

8. Важливим регулятором використання цифрових технологій та систем ШІ у судочинстві має бути й *покладення відповідальності за ризики, супутні їх застосуванню під час кримінальної процедури, на представників органів кримінальної юстиції.*

Таке положення обумовлено загальним вектором меж ЦКП, та носить здебільшого праксеологічний характер, оскільки зводиться до відповідального підходу слідчого, дізнавача, прокурора, судді при оцінці ризиків використання цифрових інструментів під час провадження. Адже, як правило, застосування цифрових технологій у кримінальному процесі характеризується певною дискретністю правозастосовника в межах, дозволених законом. Наочно це демонструє процедура *розв'язання питання про можливість проведення дистанційного провадження*, яке у контексті вимоги справедливого судового розгляду за настановами міжнародних організацій має відбуватися з урахуванням всіх особливостей конкретної справи. Так, Європейська комісія з питань ефективного правосуддя (CEPEJ) у пункті 41 «Керівництва щодо проведення судових проваджень у режимі відеоконференції» (далі – Керівництво) від 30.06.2021 (CEPEJ(2021)4REV4) також рекомендувала судам залежно від вимог національного законодавства забезпечувати можливість участі осіб у судових засіданнях в режимі відеоконференції із залів суду, місць позбавлення волі, приміщень юридичних фірм чи інших безпечних місць, перелік яких не є вичерпним. Комісією також наголошено на тому, що держави повинні забезпечити, щоб правова база надала судам достатні підстави для розв'язання питання про те, чи можна або потрібно проводити дистанційне слухання в окремому випадку. Адже *саме суд, виходячи з правової бази, наданої державою, повинен визначити, чи проведення дистанційного слухання є розумним і доцільним за конкретних обставин справи, та обґрунтувати своє рішення*.

Як показує аналіз законодавства та правозастосовної практики питання про допущення учасника до судового засідання з використанням власних технічних засобів вирішується суддями нерідко діаметрально протилежно залежно від конкретної правової ситуації. В основі позитивного розв'язання вказаного питання полягає внутрішнє переконання судді не лише в тому, що існують достатні підстави для дистанційного провадження (зокрема, легітимна мета[2]), але й будуть забезпечені всі необхідні умови ідентифікаційного та конфіденційного характеру. Тож однією з проєкції визначеного стандарту меж ЦКП є відповідальний підхід правозастосовників при розв'язанні питань щодо допущення використання цифрових інструментів у конкретній справі.

Як наголошує КРЕС, судді мають чітко відзначати як переваги, так і недоліки цифрових технологій, враховувати та не допускати будь-яких порушень у здійсненні правосуддя. Цифрові технології не повинні обмежувати процесуальні права сторін. Судді повинні усвідомлювати можливість такої загрози, оскільки с*аме вони є відповідальними за дотримання та захист прав сторін* (п. 7,8 Керівництва).

Окремим практичним зрізом позначеного стандарту є відповідальне використання особами, що ведуть провадження, технічних засобів під час реалізації процесуальної діяльності. Так, наприклад, в одному з практичних кейсів, «технічна» недбалість суддів під час переходу до режиму нарадчої кімнати призвела до розголошення таємниці їх наради. Нагадаємо, що у випадку здійснення наради суддів у залі судового засідання без видалення в окреме приміщення, забезпечення дотри-

[1] Artificial Intelligence Act P9_TA(2024)0138 (COM(2021)0206 – C9-0146/2021–2021/0106(COD)) European Parliament 19.4.2024 URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0138-FNL–COR01_EN.pdf (дата звернення: 05.05.2024)

[2] *Примітка*. Як наголошується у міжнародних рекомендаціях з питань ВКЗ, Легітимна мета дистанційного слухання у кримінальному провадженні має базуватися на таких цінностях, як охорона громадського порядку, здоров'я населення, попередження правопорушень, захист права на життя, свободу та безпеку свідків і жертв злочинів. Дотримання права на судовий розгляд упродовж розумного строку може розглядатися судом, зокрема, на стадіях провадження після першої інстанції» (Рекомендації щодо відеоконференцзв'язку в судовому провадженні, 2021, § 21–22).

мання вимоги таємниці такої наради як функційного обов'язку суду передбачає влаштування судом такого технічного формату суддівського обговорення, що виключив би об'єктивну можливість присутніх бути обізнаними щодо суті змісту такого обговорення під час перебування суду у режимі нарадчої кімнати. Втім, у відповідно до матеріалів КП _1 пасивні дії суду у вигляді не вимкнення мікрофона в залі судового засідання під час наради суддів призвели до розголошення таємниці наради суддів, яка охороняється законом.

Поміж позначених праксеологічних зрізів регулятор ЦКП, що розглядається, має бути також дороговказом й для законодавця у разі унормування ризиків супутніх використанню цифрових технологій у кримінальному провадженні. З огляду на це заперечення викликає положення Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» № 8219 від 23.11.2022 (який прийнято Верховною Радою України 23 лютого 2024 р.) щодо перекладення відповідальності за технічні ризики (переривання зв'язку тощо) під час участі у відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів, на учасника кримінального провадження, який подав відповідне клопотання (ч. 6 ст. 336 КПК). Адже такий підхід є хоча і застосовним до інших процесів (цивільного (ч. 5 ст. 212 Цивільного процесуального кодексу України) та господарського (ч. 5 ст. 197 Господарського процесуального кодексу України)), утім не може автоматично переноситись до царини кримінального судочинства як потенційно «шкідливе» нормативне рішення з точки зору захисту прав та законних інтересів людини. Адже, як справедливо зазначає ЄСПЛ, вимоги справедливого судового розгляду є суворішими у сфері кримінального права, ніж у цивільному аспекті статті 6 («Морейра Ферейра проти Португалії (№ 2)» (Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2)) [ВП], § 67; «Кармель Саліба проти Мальти» (Carmel Saliba v. Malta), § 67)[1].

Крім того, на недосконаліть аналізованого нормативного положення вказує й те, що, по-перше, не зовсім зрозумілим є змістовне навантаження такого положення, враховуючи, що наслідки переривання зв'язку та технічної неможливості участі особи у відеоконференції не передбачаються чинним законодавством. По-друге, виникає питання щодо можливості покладення на особу ризиків переривання зв'язку та технічної неможливості участі у відеоконференції внаслідок неможливості суду забезпечити стійкий зв'язок або взагалі розпочати відеоконференцію (особливо враховуючи перебої з електропостачанням, які спостерігаються останнім часом у нашій державі).[2]

9. Наступним засадничим положенням ЦКП є *забезпечення інформаційної безпеки (кібербезпеки) кримінального провадження*[3].

Поряд із чисельними можливостями, які надають цифрові технології у царині судочинства, не можна забувати й про супутні небезпеки та за-

[1] *Посібник зі статті 6 Конвенції – Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект)* <https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_UKR.pdf> (дата звернення: 15.02.2024)

[2] Клепка Д. І. 'Здійснення судового контролю під час досудового розслідування в порядку дистанційного судового провадження: аналіз судової практики' (2022) 45 Питання боротьби зі злочинністю 93

[3] *Примітка.* Щодо співвідношення понять інформаційна безпека та кібербезпека то варто зазначити про таке. Інформаційна безпека електронного кримінального провадження – це стан захищеності інформаційного середовища електронного кримінального провадження (апаратного і програмного сегментів та суб'єктів кримінального провадження), що забезпечує його функціонування, формування, використання і розвиток для ефективного виконання завдань кримінального провадження. [Каланча І. Г. 'Інформаційна безпека електронного кримінального провадження України' (2018) 3 Науковий часопис Національної академії прокуратури України 11–22.] Інформаційну безпеку на рівні держави у найзагальнішому розумінні можна визначити як такий стан захищеності інформаційного простору держави, за якого неможливо завдати збитку властивостям об'єкта безпеки, що стосуються інформації та інформаційної інфраструктури, і який гарантує безперешкодне формування, використання й розвиток національної інфосфери в інтересах оборони [Толубко В. Б (ред) *Інформаційна та кібербезпека: соціотехнічний аспект: підручник* (ДУТ, 2015) 13–15. В цифрову еру інформація, в тому числі і в судочинстві, все більше переноситься в кіберпростір (середовище (віртуальний простір), яке надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, і в хмару, що обумовлює необхідність захисту інформації саме в діджитал (кібер) середовищі. Кібербезпека – захищеність життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі (п. 5 ст. 1 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»)Тож Кібербезпека – це вже новий виток інформаційної безпеки, який спрямований саме на діджитал середовище. Кібербезпека має на увазі не тільки сам по собі захист інформації, а й захист всієї системи в інформаційному полі, в ІТ-полі (поле комп'ютерних технологій) в цілому. Втім як би ми не називали безпеку інформації в кримінальному провадженні це є обов'язковим об'єктом забезпечення як на рівні держави, так і на рівні органів кримінальної юстиції.

грози. Адже досягнення прогресу в інформаційно-комунікаційній сфері широко використовуються й злочинцями – вони також використовують переваги цифровізації, чи то скоюючи онлайн-злочини, чи використовуючи цифрові інструменти для здійснення злочинної діяльності. Як зазначено Комітетом Ради Європи «..використання цифрових технологій у секторі правосуддя є дуже чутливим і тому має відповідати найсучаснішим стандартам щодо інформаційної та кібербезпеки та повністю відповідати законодавству про конфіденційність і захист даних. Збільшення довіри до цифрових технологій, зокрема до автоматизованих процесів, вимагає ретельного моніторингу таких систем, включно тих, що використовують штучний інтелект, і підвищеної прозорості для забезпечення довіри громадськості» (п. 21 Висновків). «Технологія повинна підлягати ефективним організаційним і технічним заходам, узгодженим із застосовними стандартами, які вимагає будь-яке чинне законодавство про захист даних, щоб підтримувати цілісність і безпеку даних, які використовуються судовими органами, щоб підтримувати довіру до неї та легітимність судової влади. Такі заходи мають передбачати диференційований контроль доступу до таких даних для суддів, судової адміністрації, сторін, законних представників та громадськості» (п. 92 (xi) ВКРЕС №26)[1]

Оскільки ж поступова діджиталізація з неминучістю перенесе процесуальну комунікацію учасників провадження у кіберпростір на базі відповідних інформаційних систем, а основний сегмент доказово фонду кримінального провадження складатиме інформація, що зафіксована в електронній формі, забезпечення інформаційної та кібербезпеки кримінального провадження стає пріоритетним напрямком науково-технічної діяльності, вимагаючи істотної уваги й зусиль як з боку держави, так і безпосередньо органів кримінальної юстиції. Тож, як влучно зазначає І. Г Каланча активного дискурсу набуває потреба в комплексному забезпеченні інформаційної безпеки електронного кримінального провадження, що зумовлює актуальність дослідження цього питання[2]. Слід погодитись з авторкою, що захист інформації під час використання електронних технологій у кримінальній юстиції сьогодні виокремлюється як самостійний інститут, а також як складова процесуальної діяльності, а тож потребує окремого дослідження. На цих сторінках ми лише позначили цей аспект як чинник, що впливає на масштабність процесу ЦКП.

Звичайно забезпечення інформаційної безпеки, в тому числі належний захист бази даних у кримінальному провадженні, є окремим напрямом державної діяльності, складовою частиною національної безпеки. Наприклад, через потенційний ризик знищення електронних матеріалів провадження нового технічного підходу вимагає механізм забезпечення таємниці слідства й захисту свідків, потерпілих та ін., адже розголошення інформації може загрожувати їхній безпеці та життю. Так, зокрема, право підсудного на захисника під час дистанційного судового розгляду може бути реалізоване за умови ефективного забезпечення його конфіденційного спілкування з захисником, а тож держава має забезпечити такі дистанційні канали зв'язку, конфіденційність яких не викликає сумнівів.

10. Рівність цифрових прав учасників процесу. Цей стандарт є похідним від загального принципу рівності учасників провадження та в цифровому сенсі вимагає від держави гарантувати дотримання принципу рівності учасників провадження у контексті доступу до цифрової інформації та технологій.

Передусім, сам факт переведення спілкування учасників процесу в digital-площину, надає реальну можливість забезпечити рівноправність сторін, їх прав мати повноцінний доступ до основної інформації та здійснювати пряму реалізацію наданих процесуальних прав. У контексті ж можливої цифрової нерівності на державу покладається обов'язок забезпечити додаткові гарантії для вразливих осіб. Так у п. 7 Висновків Ради ЄС наголошено, що всі громадяни повинні користуватися перевагами додаткових цифрових можливостей і мати рівні можливості щодо цифрового доступу до правосуддя та справедливого розгляду, і що цифрова участь має бути безумовно гарантована всім групам суспільства без будь-якої дискримінації. Особливо слід брати до уваги потреби вразливих груп населення, включаючи дітей і вразливих дорослих, таких як люди похилого віку

[1] Висновок Консультативної ради європейських судів: Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві № 26 (Страсбург, 1 грудня 2023 року). URL: https://hcj.gov.ua/page/vysnovky-kryes (дата звернення: 15.02.2024)

[2] Каланча І. Г. 'Інформаційна безпека електронного кримінального провадження України' (2018) 3 Науковий часопис Національної академії прокуратури України 11–22.

та особи з обмеженими можливостями, а також потреби жертв злочинів. У будь-якому випадку використання цифрових технологій у системі правосуддя не повинно зменшувати процесуальні гарантії для тих, хто не має доступу до таких технологій.

Видається стандарт «цифрової» рівності учасників провадження чи рівності «цифрових» прав учасників процесу має бути досліджений принаймні у таких напрямах: 1) забезпечення рівності сторін під час дистанційного провадження (гарантування рівних цифрових прав учасників процесу з упередженням можливих ризиків застосування цифрових технологій для права особи на справедливий судовий розгляд)[1]; 2) створення додаткових гарантій для вразливих учасників процесу[2]; 3) забезпечення баланс у доступі учасників провадження до електронного кримінального провадження (балансу між конфіденційністю розслідування, правом потерпілого та сторони захисту на інформацію). При цьому зробимо зауваження про те, що неодмінною умовою цифрової рівності учасників кримінального провадження є забезпечення державою фундаментального права особи на доступ до Інтернету[3] та якості інформації, що надається у цифровому просторі[4].

[1] *Примітка.* У Посібнику, підготовленому у 2020 році Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ за результатом спостереження за особливостями функціонування судів в умовах пандемії COVID-19 [*The Functioning of Courts in the Covid-19 Pandemic. Primer* (OSCE, ODIHR, October 2020) 53 <https://www.osce.org/files/f/documents/5/5/469170.pdf> (дата звернення:)] висловлено низку занепокоєнь, які стосується ефективності забезпечення достовірної оцінки показань свідків та права на захист. Через те, що, наприклад, відеоконференції позбавляють сторони та суддю можливості спостереження за невербальними сигналами та за судовою залою загалом, це перешкоджає орієнтуванню та оцінці довіри до свідків. Ефективна та конфіденційна комунікація між сторонами та їхніми адвокатами під час слухання також є проблематичною, якщо взагалі можливою. Розгляд можливостей для використання платформ, які дозволяють об'єднуватися в окремі кімнати для проведення обговорень між адвокатами/клієнтами, може запропонувати рішення в деяких випадках; однак, об'єднання в окремі кімнати не забезпечує справжньої конфіденційності. Проведення слухань онлайн також може викликати труднощі у залученні перекладачів, в тому числі для конфіденційного спілкування сторін та їхніх адвокатів. Виникають також інші труднощі з тим, як перевірити особу сторін та свідків (особливо з огляду на можливості проникнення у технології), як подати та перевірити докази, як запобігти підгляданню свідків або сторін у «шпаргалки» або впливу на них чи отриманню сигналів третіми особами під час давання показань, а також як забезпечити належне проведення перехресного допиту та право (а в деяких юрисдикціях – дотримання законодавчої вимоги щодо права) обвинуваченого бути присутнім під час допиту свідка. Наприклад, ЄСПЛ визнав, що «важко зрозуміти, як» право особи, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, «особисто захищатися», допитувати свідків та отримувати допомогу перекладача, за потреби, можна здійснювати без фізичної присутності [Марсело Віола (№ 2), Заява № 45106/04, рішення від 5 січня 2007 року, п. 51;]. Також була поставлена під сумнів здатність оцінювати вразливість підсудних та її вплив на спроможність брати участь у дистанційному судочинстві [Інклюзивне правосуддя: система, розроблена для всіх, Комісія з питань рівності та прав людини, Сполучене Королівство, червень 2020 року. Див. також Захист права на справедливий суд під час пандемії коронавірусу: дистанційне провадження у кримінальному судочинстві, FairTrials.org, 3 квітня 2020 року].

[2] *Примітка.* Як наголошується у п. 19 Висновків РЄ повна, достовірна та своєчасна інформація з питань здійснення судочинства є основним аспектом, що гарантує доступ до правосуддя, як це зазначено в Статті 6 ЄКПЛ. Судді мають переконатися, що кожна особа, яка бере участь в судовому процесі, має доступ до достовірної інформації. Така інформація повинна містити дані або вимоги, дотримання яких необхідне в судовому процесі. Зазначені заходи потрібні для забезпечення рівності сторін в засобах захисту своїх прав.

[3] *Примітка.* Як наголошено у п. 4 Інструментарію діджиталізації Ради ЄС, процес цифровізації має повністю враховувати потреби незахищених груп населення. Цифрові технології стають все більш зручними та доступними для переважної більшості, незалежно від віку, рівня освіти та доступними для людей з обмеженими можливостями. Водночас інституційні, організаційні та технічні заходи повинні забезпечити повний доступ до правосуддя незахищеним групам і людям у вразливому становищі, таким як діти або люди похилого віку, які можуть не мати необхідних засобів або цифрових навичок. Жертви злочинів також повинні мати можливість користуватися цифровими інструментами відповідно до конкретних потреб кожної жертви.

[4] *Примітка.* Право на доступ до Інтернету є найпершим та найфундаментальнішим правом у Хартії прав людини та принципів Інтернету. У 2007 році Комітет міністрів Ради Європи у «Рекомендації щодо підвищення цінності Інтернету як суспільної служби» наголосив, що «доступ до Інтернету, здатність та можливість користуватися ним мають розглядатися як невід'ємні компоненти повноцінного здійснення прав людини та основоположних свобод в інформаційному суспільстві» [Селезньова О. М. 'Інтернет право і його місце в системі інформаційного права' (2013) 2–2 Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського 236–240.< http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2013/2-2_2013/35.pdf> (дата звернення: 11.04.2024)].

ЄСПЛ також визнав, що доступ до інтернет контенту є фундаментальним правом людини, яке може бути обмежене лише у виняткових випадках. Так, у рішенні ЄСПЛ Yildirim v. Turkey зазначено, що «Інтернет став одним з основних засобів здійснення права на свободу вираження поглядів та свободи інформації». Натомість як відмічає Л. Тарасенко у законодавстві України немає відповідних правових норм щодо права на доступ до Інтернету, тож законодавець жодним чином не гарантує громадянам можливості використовувати Інтернет на рівні спеціального законодавства.

Втім на справедливе зауваження автора, право на доступ до Інтернету охоплює не лише технічну та економічну, а й правову складову. Правові умови включають в себе такі складові: 1. держава повинна визнавати, що кожен має право на доступ до Інтернету, та гарантувати здійснення цього права; 2. держава повинна забезпечити можливість провайдерам працювати на ринку цих послуг (забезпечення доступу провайдерів на ринок). 3. держава не повинна втручатися у відносини «користувач Інтернету – провайдер». При цьому до принципів доступу до Інтернету він відносить, зокрема рівність доступу до Інтернету (доступ до Інтернету має надаватися за розумну ціну і бути недискримінаційним. Держава повинна створити

11. Останнім принципом ЦКП виступає вимога узгодженості темпів цього процесу із рівнем цифрової компетентності уповноважених осіб органів кримінальної юстиції.

Враховуючи, що цифрова компетентність є новим поняттям для юридичної науки перше за все хотілося б звернутися до термінологічного апарату, адже в літературі зустрічається такі терміни як «цифрова компетентність» та «цифрова компетенція». У цьому сенсі ми поділяємо думку М. С. Головань, який на підставі дослідження етимологічного визначення понять «компетенція» та «компетентність» зазначає, що «Компетенція – це певна норма, досягнення якої може свідчити про можливість правильного вирішення якогонебудь завдання, а компетентність – це оцінка досягнення (або недосягнення) цієї норми. Компетентність виступає в українській мові як якість, характеристика особи, яка дозволяє їй (або навіть дає право) вирішувати певні завдання, виносити рішення, судження у певній галузі. Основою цієї якості є знання, обізнаність, досвід соціально-професійної діяльності людини. Цим самим підкреслюється інтегративний характер поняття «компетентність».[1] На підставі вище викладеного вважаємо, що в контексті нашого дослідження більш правильним є використання поняття «цифрова компетентність».

Цілком зрозуміло, що неодмінною умовою цифрової трансформації кримінального провадження є формування цифрової компетентності працівників органів кримінальної юстиції, на що звертається окрема увага міжнародною спільнотою. Так у Висновку № 14 КРЕС підкреслено, що нове законодавство з питань діджиталізації має набрати чинності тільки після того, як системи ІТ будуть адаптовані до нових вимог, а кадровий персонал суду буде навчений відповідним чином…. Судді та апарат суду мають право та зобов'язані пройти первинний курс навчання з використання ІТ, а також наступні курси підвищення кваліфікації (п. 39). Європейська комісія попередила про те, що судді та працівники суду можуть недостатньо добре володіти електронними платформами для доступу до документів, здійснення електронного управління справами, включаючи подання в електронному вигляді та електронні підписи, електронне управління справами та опції для проведення відеоконференцій. Обробка конфіденційної інформації в електронній формі означає, що судді та судовий персонал *повинні покращити свою обізнаність щодо засобів захисту даних та гарантій конфіденційності, включаючи відповідне національне законодавство та міжнародні стандарти.* Також було б корисним навчання з проведення дистанційних слухань» (п. 31 Висновків).[2] Тож формування цифрової компетентності має стати окремим напрямом у навчанні та підвищенні кваліфікації правника.

Висновки. Пошук оптимальних меж цифровізації кримінального провадження вимагає формулювання (виокремлення) та розгляд основних положень принципового характеру, сукупність яких є необхідною для врахування в перебігу здійснення цифровізації. Такі принципи своєю чергою є основою для формулювання похідних від них більш конкретних вимог практичного характеру – стандартів цифровізації кримінального провадження.

Проведене дослідження надає підстави виокремити такі стандарти ЦКП: верховенство права; правова визначеність; пріоритетність цифрового формату; гнучкість процесу цифровізації; застосування ризикоорієнтованого підходу; збереження провідної ролі людського фактора при прийнятті кримінальних процесуальних рішень; є прозорість використання цифрових технологій в кримінальному провадженні; покладення відповідальності за ризики, супутні їх застосуванню під час кримінальної процедури, на представників органів кримінальної юстиції; забезпечення інформаційної безпеки (кібербезпеки) кримінального провадження; вимога узгодженості темпів процесу цифровізації з рівнем цифрової компетентності уповноважених осіб органів кримінальної юстиції. Підкреслимо, що кожен з визначених нами принципів (стандартів) ЦКП є напрямом окремого предметного дослідження під кутом зору відшукання оптимальних меж цифровізації кримінального прова-

умови кожному громадянинові незалежно від раси, кольору шкіри, статі, національності для доступу до мережі Інтернет). [Тарасенко Л 'Право на доступ до інтернету' (2020) 71 Вісник Львівського університету. Серія юридична. 53–61].

[1] Головань М. С. 'Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду' (2008) 3 Вища освіта України 23–30 <https://core.ac.uk/download/pdf/324272272.pdf> (дата звернення: 16.01.2024)

[2] Висновок № 14 (2011) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про правосуддя та інформаційні технології (ІТ) URL: https://rm.coe.int/opinion-n-14–2011-on-justice-and-information-technologies-it-/16806a1fc0 (дата звернення: 12.03.2024)

дження. Втім лише комплексне їх дотримання здатне забезпечити права та законні інтереси особи та досягти бажаного результату цифровізації кримінального провадження.

REFERENCE

List of legal documents

Legislations

1. Access to justice: seizing the opportunities of digitalisation. Council Conclusions 11599/20. Council of the European Union. Brussels, 2020. URL: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11599–2020-INIT/en/pdf (in English)
2. Artificial Intelligence Act P9_TA(2024)0138 (COM(2021)0206 – C9-0146/2021–2021/0106(COD)) European Parliament 19.4.2024 URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0138-FNL–COR01_EN.pdf (in English)
3. Digitalisation of justice in the European Union: A toolbox of opportunities» European Commission. COM/2020/710 final. Brussels, 2020.. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52020DC0710 (in English)
4. European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment / Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3–4 December 2018). URL: https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699 (in English)
5. Vysnovok Konsultatyvnoi rady yevropeiskykh suddiv do uvahy Komitetu ministriv Rady Yevropy pro pravosuddia ta informatsiini tekhnolohii (IT) № 14 (2011) URL: https://rm.coe.int/opinion-n-14–2011-on-justice-and-information-technologies-it-/16806a1fc0 (in Ukrainian)
6. Vysnovok Konsultatyvnoi rady yevropeiskykh sudiv: Rukhaiuchys vpered: vykorystannia asystyvnykh tekhnolohii u sudochynstvi № 26 (Strasburh, 1 hrudnia 2023 roku). URL: https://hcj.gov.ua/page/vysnovky-kryes (in Ukrainian)

Cases

7. AFFAIRE XAVIER LUCAS c. FRANCE (Requête no 15567/20) ARRÊT Cour européenne des droits de l'homme 9 juin 2022 URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001–217615%22]} (in French)
8. Sprava «Sandi Taims» (The Sunday Times) proty Spoluchenoho Korolivstva» (Zaiava № 6538/74) : Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 26 kvit. 1979 r. URL: http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001–57584 (in Ukrainian)
9. Sprava «Maestri proty Italii» (Zaiava № 39748/98) : Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 17 liut. 2004 r. URL: http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001–61638 57584 (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Hmyrko V. P. *Dokazuvannia v kryminalnomu protsesi: diialnisna paradyhma. Teoretychnyi analiz. Problematyzatsiia. SMD-reprezentatsiia: monohrafiia* [Evidence in the criminal process: an activity paradigm. Theoretical analysis. Problematization. SMD-representation: monograph] (Akad. mytnoi sluzhby Ukrainy, 2010) 179 (in Ukrainian)
2. Lutsyk V V, Samarin V I, *Suchasnyi kryminalnyi protses krain Yevropy : monohrafiia* [Modern criminal process in European countries: monograph] (Pravo, 2018) 792 (in Ukrainian)

Edited books

3. Kaplinoi O. V., Shylo O. H. (red) *Kryminalnyi protses: pidruchnyk* [Criminal process: a textbook] (Pravo, 2019) 584 (in Ukrainian)
4. Shylo O. H. (red) *Kontseptualni osnovy pobudovy suchasnoho kryminalnoho protsesu Ukrainy* [Conceptual foundations of construction of the modern criminal process of Ukraine] (NDI VPZ imeni akad. V. V. Stashysa NAPrNU, 2016) 264 (in Ukrainian)
5. Tolubko V. B. (red) *Informatsiina ta kiberbezpeka: sotsiotekhnichnyi aspekt: pidruchnyk* [Information and cyber security: socio-technical aspect: a textbook] (DUT, 2015) 288

Non-authored books

6. *The Functioning of Courts in the Covid-19 Pandemic. Primer* (OSCE, ODIHR, October 2020) 53 <https://www.osce.org/files/f/documents/5/5/469170.pdf> (in English)
7. *Posibnyk zi statti 6 Konventsii – Pravo na spravedlyvyi sud (kryminalno-protsesualnyi aspekt)* [Guide to Article 6 of the Convention – Right to a fair trial (criminal procedural aspect)] <https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_UKR.pdf> (in Ukrainian)

Part of the books

8. Murzanovska A V 'Osnovni tendentsii rozvytku nauky kryminalnoho protsesu v Ukraini v suchasnykh umovakh' *Legal science and education in Ukraine and EU countries: a paradigm shift: Collective monograph* («Baltija Publishing», 2021) 285–310 <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/159> (in Ukrainian)

Journal aticles

9. Holovan M. S. 'Kompetentsiia i kompetentnist: dosvid teorii, teoriia dosvidu' [Компетенция и компетентность: опыт теории, теория опыта] (2008) 3 Vyshcha osvita Ukrainy 23–30 <https://core.ac.uk/download/pdf/324272272.pdf>
10. Kalancha I. H. 'Informatsiina bezpeka elektronnoho kryminalnoho provadzhennia Ukrainy' [Information security of electronic criminal proceedings of Ukraine] (2018) 3 Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy 11–22 (in Ukrainian)
11. Kamenieva T. 'Mozhlyvosti ta mezhi vykorystannia tsyfrovykh tekhnolohii v sferi kryminalno-protsesualnoi diialnosti' [Protection of individual rights in the aspect of digitalization of criminal proceedings] (2020) 8 (193) Hromadska dumka pro pravotvorennia 17–21 <http://nbuviap.gov.ua/images/dumka/2020/8.pdf> (in Ukrainian)
12. Kislenko D. P. 'Zakhyst prav osoby v aspekti didzhytalizatsii kryminalnoho provadzhennia' [Possibilities and limits of the use of digital technologies in the field of criminal procedural activity] (2021) 29 Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. 114–119 (in Ukrainian)
13. Klepka D. I. 'Zdiisnennia sudovoho kontroliu pid chas dosudovoho rozsliduvannia v poriadku dystantsiinoho sudovoho provadzhennia: analiz sudovoi praktyky' [Implementation of judicial control during pre-trial investigation in the order of remote judicial proceedings: analysis of judicial practice.] (2022) 45 Pytannia borotby zi zlochynnistiu 88–97 (in Ukrainian)
14. Pavlova T. O. 'Didzhytalizatsiia yak napriam transformatsii kryminalnoho provadzhennia' [Digitization as a direction of transformation of criminal proceedings] (2021) 41 Pravova derzhava 96 <http://pd.onu.edu.ua/article/view/225612> (in Ukrainian)
15. Tarasenko L 'Pravo na dostup do interenetu' [The right to access the Internet] (2020) 71 Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia yurydychna. 53–61 (in Ukrainian)
16. Tsyhaniuk Yu. V. 'Hermenevtyka sudovykh rishenn u kryminalnomu provadzhenni' [Hermeneutics of court decisions in criminal proceedings] (2021) 4 Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava. 38–39 <https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/98/89> (in Ukrainian)
17. Seleznova O. M. 'Internet pravo i yoho mistse v systemi informatsiinoho prava' (2013) 2–2 Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu im. V. Vernadskoho [Internet law and its place in the system of information law] 236–240.< http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/- journals/2013/2-2_2013/35.pdf> (in Ukrainian)

Conference paper

18. Hlynska N. V., Drozdov O. M., 'Ievrointehratsiinyi vektor tsyfrovizatsii kryminalnoho provadzhennia: vyklyky ta shliakhy realizatsii Perspektyvni napriamy rozvytku kryminalnoi yustytsii v tsyfrovu eru : materialy Vseukr. zaoch. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 24 lyp. 2023 r.) 104–117. <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023/10/Zbirnyk-tez_Perspektyvni-napriamy_2023.pdf> (in Ukrainian)

Websites

19. Kennedy Rónán 'AI: why installing 'robot judges' in courtrooms is a really bad idea' (The Conversation) <https://theconversation.com/ai-why-installing-robot-judges-in-courtrooms-is-a-really-bad-idea-208718> (in English)
20. 'Shtuchnyi intelekt u pravosuddi' [Artificial intelligence in justice] (Tsentr demokratii ta verkhovenstva prava) <https://cedem.org.ua/analytics/shtuchnyj-intelekt-pravosuddia/> (in Ukrainian)

Глинська Н. В., Клепка Д. І.
Принципи визначення розумних меж цифровізації кримінального провадження України

У статті досліджуються засадничі основи процесу цифровізації кримінального провадження. Авторами визначається поняття меж цифровізації кримінального провадження, під якими запропоновано розуміти зумовлені низкою чинників певні «кордони» цифрового оснащення кримінальної процедури та необхідний рівень нормативної адаптації цієї царини до діджиталсередовища. Пошук таких оптимальних меж цифровізації кримінального провадження вимагає формулювання (виокремлення) та розгляд основних положень принципового характеру, сукупність яких є необхідною для врахування в перебігу здійснення цифровізації. Такі принципи своєю чергою

є основою для формулювання похідних від них більш конкретних вимог практичного характеру – стандартів цифровізації кримінального провадження.

На підставі дослідження міжнародних актів та доктринальних напрацювань авторами виокремлено такі стандарти цифровізації кримінального провадження верховенство права; правова визначеність; пріоритетність цифрового формату; гнучкість процесу цифровізації; застосування ризикоорієнтованого підходу; збереження провідної ролі людського фактора при прийнятті кримінальних процесуальних рішень; є прозорість використання цифрових технологій в кримінальному провадженні; покладення відповідальності за ризики, супутні їх застосуванню під час кримінальної процедури, на представників органів кримінальної юстиції; забезпечення інформаційної безпеки (кібербезпеки) кримінального провадження; вимога узгодженості темпів процесу цифровізації з рівнем цифрової компетентності уповноважених осіб.

У висновку зазначається що кожен з визначених нами принципів (стандартів) ЦКП є напрямом окремого предметного дослідження під кутом зору відшукання оптимальних меж цифровізації кримінального провадження. Втім лише комплексне їх дотримання здатне забезпечити права та законні інтереси особи та досягти бажаного результату цифровізації кримінального провадження.

Ключові слова: *кримінальне провадження, цифровізація, права людини, стандарти цифровізації кримінального провадження.*

Glynska N. V., Klepka D. I.

Principles of determining reasonable limits of the digitalization of criminal proceedings in Ukraine

In the article, to examine the basics of the process of digitization of criminal proceedings. The authors define the concept of the limits of the digitalization of criminal proceedings, under which it is proposed to understand certain «borders» of digital equipment of the criminal procedure determined by a number of factors and the necessary level of regulatory adaptation of this area to the digital environment. The search for such optimal limits of digitalization of criminal proceedings requires the formulation (identification) and consideration of the main provisions of a principled nature, the totality of which is necessary to take into account in the course of digitalization. Such principles, in turn, are the basis for the formulation of more concrete requirements derived from them of a practical nature – standards for digitalization of criminal proceedings.

Based on the study of international acts and doctrinal developments, the authors have singled out the following standards of digitalization of criminal proceedings: the rule of law; legal certainty; priority of digital format; flexibility of the digitization process; application of a risk-oriented approach; preservation of the leading role of the human factor in making criminal procedural decisions; there is transparency in the use of digital technologies in criminal proceedings; assigning responsibility for the risks associated with their application during criminal proceedings to representatives of criminal justice bodies; ensuring information security (cyber security) of criminal proceedings; the requirement that the pace of the digitization process be consistent with the level of digital competence of authorized persons.

In the conclusion, it is noted that each of the principles (standards) of the CCP that we have determined is the direction of a separate thematic study from the point of view of finding the optimal limits of digitalization of criminal proceedings. However, only their comprehensive observance can ensure the rights and legitimate interests of a person and achieve the desired result of digitalization of criminal proceedings.

Keywords: *criminal proceedings, digitalization, human rights, standards of digitalization of criminal proceedings.*

Стаття надійшла до редакції:10.05.2024 р.
Прийнята до друку: 20.05.2024 р.

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-50
УДК 343.98

Г. К. Авдєєва, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України

РОЗВИТОК ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ І ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЛАНСУ

Постановка проблеми. Технології штучного інтелекту (ШІ) багато в чому допомагають реалізації прав людини, надають їй можливість покращити та полегшити своє життя. Завдяки своїй потужності, масштабу і швидкості оброблення інформації системи ШІ підвищують ефективність і результативність роботи, замінюють працівників на небезпечних ділянках та виконують за них виснажливу роботу.

Швидкий прогрес у галузі ШІ призводить до підвищення рівня забезпечення прав осіб на освіту, достатній рівень життя, охорону здоров'я, соціальну та медичну допомогу та ін. Однак є багато прикладів стосовно помилок у роботі систем ШІ, що призводять до порушення фундаментальних прав і свобод людини[1]. Тому дослідження причин виникнення помилок у роботі систем ШІ та визначення балансу між розвитком технологій ШІ і дострима нням прав людини є актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визначення напрямів використання ШІ у різних сферах діяльності людини та їх правового регулювання досліджувались багатьма вітчизняними і закордонними дослідниками, а саме: М. Карчевським та О. Радутним (2023)[2], В. Шевчуком (2023)[3], В. Шепітьком (2024)[4], Турутою О. (2022)[5], Д. Леслі (2021)[6], Алі Ф. Кабола (2022)[7], Б. Коном (2023)[8] та ін. Незважаючи на значну кількість публікацій щодо зазначених питань, проблеми можливого порушення прав людини внаслідок некоректного використання технологій ШІ досліджено ще недостатньо.

М**етою статті** є дослідження причин виникнення помилок у роботі систем ШІ, виокремлення напрямів негативного впливу технологій ШІ на права людини та формулювання пропозицій щодо забезпечення балансу між розвитком технологій ШІ і збереженням прав людини.

---

[1] Гайворонська Б. 'Тріумф та загрози штучного інтелекту – як нейромережі впливають на наше життя і як вони законодавчо регулюються' (Cityhost.UA, 04.09.2023) <https://cityhost.ua/uk/blog/triumf-ta-zagrozi-shtuchnogo-intelektu-yak-neyromerezhi-vplivayut-na-nashe-zhittya-i-yak-ce-zakonodavcho-regulyu-tsya.html#the-top-5-major-failures-of-AI≥ (дата звернення: 01.05.2024).

[2] Karchevskyi Mykola, Radutniy Oleksandr. 'Artificial Intelligence in Ukrainian Traditional Categories of Criminal Law' (2023) 1 (19) Вісник Асоціації кримінального права України 1–25 https://doi.org/10.21564/2311–9640.2023.19.281123

[3] Шевчук В. М. 'Штучний інтелект в криміналістиці : проблеми, можливості, перспективи' *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів*: *мат-ли X Міжнар. круглого столу* (Одеса, 19.05.2023) 89–97

[4] Shepitko, V., Shepitko, M., Latysh, K., Kapustina, M., & Demidova, E.. 'Artificial intelligence in crime counteraction: From legal regulation to implementation' (2024) 7(1) Social and Legal Studios 135–144. https://doi.org/10.32518/sals1.2024.135

[5] Турута О. В., Турута О. П. 'Штучний інтелект крізь призму фундаментальних прав людини' (2022) 71 Науковий вісник Ужгородського національного університету https://doi.org/10.24144/2307–3322.2022.71.7

[6] Leslie, D., Burr, C., Aitken, M., Cowls, J., Katell, M., and Briggs, M. A*rtificial intelligence, human rights, democracy, and the rule of law: a primer* (The Council of Europe., 2021) <https://www.researchgate.net/publication/350808360_Artificial_intelligence_human_rights_democracy_and_the_rule_of_law_a_primer≥ (дата звернення: 02.05.2024).

[7] Ali Faghiri Kabol. 'The Use Of Artificial Intelligence In The Criminal Justice System (A Comparative Study)' (Webology, 2022) <https:// www.researchgate.net/publication/365027297_The_Use_Of_Artificial_Intelligence_In_The_Criminal_Justice_System_A_Comparative_Study≥ (дата звернення: 02.05.2024).

[8] Kohn B., Pieper F-U. 'AI regulation about the world' (Taylor Wessing, 09.05.2023) <https://www.taylorwessing.com/en/interface/2023/ai---are-we-getting-the-balance-between-regulation-and-innovation-right/ai-regulation-around-the-world≥ (дата звернення: 02.05.2024).

Виклад основного матеріалу. Останні досягнення з приводу розроблення моделей машинного навчання (генеративного ШІ) показали неймовірні результати завдяки тому, що цей процес здійснюється безперервно (24/7) шляхом оброблення величезних масивів інформації і проходить швидко через відсутність у них людських емоцій, втоми, голоду та інших перепон для найбільш повного сприйняття інформації. Однією з основних ідей машинного навчання (ML) є те, що комп'ютер можна навчити автоматизувати процеси виконання завдань, які є вкрай складними або неможливими для розв'язання їх людиною[1]. Таке навчання являє собою поступовий аналіз інформації (вихідних даних) із різних джерел, виявлення певних закономірностей (подібності або відмінності) у даних для прогнозування результату у конкретному випадку[2]. Оскільки модуль ШІ навчається за заздалегідь заданим алгоритмом і не здатен оцінювати якість «навчальних» матеріалів, то від якості і повноти інформації, що аналізується, та надійності її джерел залежить якість «навчання» системи ШІ й правильність рішень, які нею приймаються.

Дослідники Великої Британії виокремили низку ризиків високого рівня внаслідок використання систем ШІ, серед яких найнебезпечнішим є ризики фізичної шкоди людям і майну та шкоди психічному здоров'ю[3]. Вченими доведено, що технології ШІ, які використовуються у правозастосовній діяльності, можуть спричинити або посилити дискримінацію, що призводить до порушення права на справедливе правосуддя[4].

ШІ ставить під загрозу свободу вираження поглядів, асоціацій та зібрань через збирання й аналіз інформації про діяльність людей (онлайн та офлайн), оброблення їх реєстраційних даних та аналіз дій під час відвідування веб-сайтів та соціальних мереж. Соціальні мережі використовують ШІ для аналізу індивідуальних вподобань користувачів із метою пропонування їм певних публікацій і реклами для підтримки взаємодії з ними. ШІ також застосовується для створення фальшивих фото- та відео-матеріалів, підроблених облікових записів та іншого сфабрикованого контенту, який може заважати людині критично мислити. Такі маніпуляції можуть призводити до формування спотворених уявлень та навіть до формування антидемократичних або насильницьких світоглядів. Безвідповідальне використання алгоритмів ШІ, які здійснюють моніторинг думок і поглядів людей, може призвести до формування у них «потрібних» думок та придушення інакомислення.

Системи ШІ можуть отримати доступ до величезних обсягів даних про людей і обробляти їх з неймовірною швидкістю. Штучний інтелект може робити прогнози щодо поведінки, душевного стану та особистостей людини. Системи відеспостереження з функцією розпізнавання обличчя можуть стежити за людьми без їх згоди, що порушуватиме права людини на особисте приватне життя та змушувати її змінювати свою поведінку при підозрі, що за нею спостерігають або аналізують її дії.

Науковці Ессекського університету дійшли висновку, що технології ШІ містять потенційну загрозу для конфіденційності та людської гідності через те, що частота помилок системи відеоспостереження британської поліції, яка за допомогою ШІ здійснює розпізнавання обличчя, становить 81%[5]. Тобто програма може помилково ідентифікувати як підозрюваних чотирьох із п'яти невинних осіб.

Американська спілка громадянських свобод виявила, що технологія розпізнавання обличчя Amazon частіше позначала людей із темним кольором шкіри як злочинців. Дослідники Техаського університету в Далласі встановили, що розроблені у Східній Азії системи ШІ краще розпізнають осіб східноазіатської зовнішності, а створені в західних країнах алгоритми точніше функціонують при виявленні осіб європейської зовнішності[6].

---

[1] Кларк Е. 'Підручник з машинного навчання для початківців: що таке, основи ML' (Guru99, 2024) <https://www.guru99.com/uk/machine-learning-tutorial.html> (дата звернення: 02.05.2024)

[2] Leslie, D., Burr, C., Aitken, M., Cowls, J., Katell, M., and Briggs, M. *Artificial intelligence, human rights, democracy, and the rule of law: a primer* (The Council of Europe, 2021) 7 <https://www.researchgate.net/publication/350808360_Artificial_intelligence_human_rights_democracy_and_the_rule_of_law_a_primer≥ (дата звернення: 02.05.2024)

[3] DeGrave, A. J., Janizek, J. D. & Lee, SI. 'AI for radiographic COVID-19 detection selects shortcuts over signal' (2021) 3 Nat Mach Intell 610–619 https://doi.org/10.1038/s42256-021-00338-7

[4] Micklitz H-W, Pollicino O, Reichman A, Simoncini A, Sartor G, De Gregorio G, eds. In: Constitutional Challenges in the Algorithmic Society. Cambridge University Press; 2021. 342 p. https://doi.org/10.1017/9781108914857

[5] England R. 'UK police's facial recognition system has an 81 percent error rate' (Engadget, 04.07.2019) <https://www.engadget.com/2019-07-04-uk-met-facial-recognition-failure-rate.html≥ (дата звернення: 05.06.2024)

[6] Daws R. 'AI is sentencing people based on their 'risk' assessment' (ALNEWS, 22.01.2019). <https://www.artificialintelligence-news.com/2019/01/22/ai-sentencing-people-risk-assessment/≥ (дата звернення: 02.05.2024)

Дослідники університету Пердью (США) довели, що більшість відповідей найбільш популярної системи ШІ ChatGPT є неправильними. За результатами аналізу 517 відповідей системи ШІ ChatGPT на запитання спеціалістів ІТ-сфери, ці спеціалісти встановили, що у 52% випадків відповіді, хоча і були структурованими і детальними, але містили помилки або некоректні рекомендації (дезінформацію)[1]. Наведене дослідження свідчить про необхідність застосування критичного підходу до використання ШІ під час вирішення важливих завдань, а відповіді системи ШІ ChatGPT краще використовувати для отримання посилань на надійне джерело інформації або для генерування та обґрунтування нових ідей і напрямів дослідження, щодо яких остаточне рішення приймає людина (фахівець).

Системи ШІ використовуються в правоохоронних органах різних країн для оцінки осіб, які мають судимість. Ці технології ґрунтуються на алгоритмах машинного навчання та призначені для прогнозування ризику повторного вчинення злочинів. Вони впливають на рішення суддів та співробітників органів пробації. Наприклад, у Великій Британії система оцінки ризику Oasys (Offender Assessment System) допомагає зменшити вплив людської упередженості при прийнятті рішень, але її алгоритми залишаються «чорною скринькою» через відсутність доступу до даних та недостатню прозорість[2]. Аналогічні системи використовуються у США та Україні[3].

Використання завідомо упереджених систем може призвести до помилкових рішень щодо застосування засобів примусу до невинних осіб та неправильного оцінювання «ризику» повторного вчинення злочину (повторного засудження протягом двох років після звільнення) під час прийняття судового рішення[4]. За результатами аналізу «профілю» обвинуваченого система ШІ здійснює оцінку такого ризику, а суддя на її основі визначає суворість судового вироку та приймає рішення щодо обрання особі запобіжного заходу (домашній арешт, тримання під вартою та ін.).

Алгоритмічне оцінювання «ризику» рецидиву злочину здійснюється на основі даних, отриманих під час допиту або опитування підозрюваних співробітниками правоохоронних органів, які можуть по-різному оцінювати показники представників різних етнічних груп щодо їх імпульсивності, характеру поведінки, соціально-побутових умов, матеріального стану та ін. Такі дані не завжди є об'єктивними через можливі несвідомі упередження, що є результатом культурних відмінностей окремих етнічних груп (люди з різних культурних середовищ можуть вважати одну й ту саму емоційну поведінку прийнятною або неприйнятною). Для можливості оскарження судових рішень алгоритм систем ШІ, які здійснюють оцінювання «ризику» рецидиву злочину, має бути доступним та зрозумілим для підсудного.

Помилки в оцінюванні «ризику» рецидиву злочину можуть привести до трагічних наслідків. Зокрема, у Великій Британії офіцер пробації зібрав дані про злочинця та за допомогою системи ШІ Oasys здійснив таке оцінювання щодо 32-річного Деміена Бендалла для судді, який виносив вирок у справі про підпал. Офіцер вважав малоймовірним, що Бендалл, який мав історію насильницьких правопорушень, міг би здійснити злочин повторно і класифікував «ризик» як середній, а не високий. На основі такої оцінки суд призначив злочинцю умовне покарання, а через три місяці він убив свою вагітну дружину та трьох малолітніх дітей[5]. Ще один засуджений за вбивство був звільнений із в'язниці в 2022 році з оцінкою середнього ризику рецидиву злочину. Через три дні він зґвалтував і жорстоко вбив молоду жінку. Суд установив, що оцінювання ризику здійснено неправильно[6]. Тобто помилки в оцінюванні ризику ре-

[1] Samia Kabir, David N. Udo-Imeh, Bonan Kou, and Tianyi Zhang. 'Is Stack Overflow Obsolete? An Empirical Study of the Characteristics of ChatGPT Answers to Stack Overflow Questions' *Proceedings of the CHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (May 11–16, 2024, Honolulu, HI, USA) 1–17 <https://doi.org/10.1145/3613904.3642596 > (дата звернення: 02.05.2024).

[2] Hamilton M., Ugwudike P. A 'black box' AI system has been influencing criminal justice decisions for over two decades – it's time to open it up' (The Conversation, 2023). <https://theconversation.com/a-black-box-ai-system-has-been-influencing-criminal-justice-decisions-for-over-two-decades-its-time-to-open-it-up-200594> (дата звернення: 02.05.2024).

[3] Хрипун В. 'В Україні штучний інтелект оцінюватиме вірогідність порушення законів' (Судово-юридична газета в Україні, 21.09.2020) <https://sud.ua/ru/news/ukraine/179753-v-ukrayini-shtuchniy-intelekt-otsinyuvatime-virogidnist-porushennya-zakoniv > (дата звернення: 02.05.2024).

[4] Daws R. 'AI is sentencing people based on their «risk» assessment' (ALNEWS, 22.01.2019) <https://www.artificialintelligence-news.com/2019/01/22/ai-sentencing-people-risk-assessment/> (дата звернення: 03.05.2024).

[5] Jack Hardy 'Murderer was left free to kill after probation blunders' (The Telegraph, 22.12.2022) <https://www.telegraph.co.uk/news/2022/12/22/murderer-damien-bendall-left-free-kill-probation-blunders/≥ (дата звернення: 02.05.2024)

[6] Simi O'Neill. *Independent serious further offence review of Jordan McSweeney* (HM Inspectorate of Probation.

цидиву злочину можуть призводити до вчинення жахливих убивств.

Вчені Інституту Алана Тюрінга (Велика Британія) та Спеціального комітету зі штучного інтелекту (CAHAI) Ради Європи встановили, що застосування правоохоронними органами прогностичних моделей ризиків рецидиву злочину та алгоритмічно вдосконалених цифрових можливостей цифрового спостереження призводить до посилення та подальшого закріплення моделей структурної дискримінації, системної маргіналізації та нерівності[1].

Використання систем ШІ може призвести до формування необґрунтованих упереджень та дискримінаційних прогнозів стосовно певної особи або групи людей за такими ознаками: стать, вік, колір шкіри, політичні або релігійні переконання, стан здоров'я, сексуальна орієнтація, місце проживання, майновий стан, фізичні вади, мова тощо. Це, зокрема, може заважати реалізації права на справедливе правосуддя, включаючи право на рівність сторін, під час використання таких систем у кримінальному правосудді. Тобто уповноважені особи, які для підтримки прийняття процесуальних рішень використовують технології ШІ, мають самостійно докладно обґрунтувати свої рішення з метою забезпечення принципу підзвітності. При цьому обидві сторони кримінального провадження повинні мати доступ до системи ШІ, яка допомагає ухвалювати процесуальне рішення, що містить прогноз про можливість вчинення повторного або додаткового злочину певною особою. Це дозволить підсудному проаналізувати його й оскаржити.

Різні аспекти захисту прав людини під час використання ШІ є предметом особливої уваги юристів в усьому світі. Міжнародною групою експертів Європейської комісії у галузі ШІ (AI HLEG) опубліковано посібник «Етичні настанови для надійного ШІ»[2], в якому сформульовані концептуальні правила роботи систем ШІ (законність, етика, відповідальність, надійність, прозорість, безпечність та ін.).

Міжнародною організацією зі стандартизації (ISO) опублікований стандарт ISO/IEC 42001:2023[3], в якому містяться вимоги до створення, тестування, впровадження, підтримки та постійного вдосконалення систем ШІ. Положення цього стандарту застосовуються до будь-яких установ чи організацій, незалежно від напряму їх діяльності.

У 2019 р. у Сінгапурі запроваджена Національна стратегія штучного інтелекту[4], яка складається з Модельної рамкової програми управління ШІ у вигляді посібника, в якому висвітлені практичні організаційні аспекти управління ШІ. Урядом Китаю у 2023 р. із метою відповідності генеративного ШІ соціальному порядку та моралі, уникнення дискримінації та дотримання права на інтелектуальну власність прийняті «Тимчасові заходи з управління генеративними службами ШІ»[5]. Канада, Індія, Бразилія і Швейцарія активно працюють над регулюванням ШІ. У США сформовано федеральну політику щодо управління ШІ, а в деяких штатах вже прийнято відповідні нормативно-правові акти[6]. В опублікованій у США Концепції Закону про штучний інтелект наголошено на важливості використання ШІ для пришвидчення технологічного розвитку країни, але висловлено застереження щодо можливого його негативного впливу на права і свободи людини. У цьому документі запропоновано запровадити п'ять рівнів захисту від цих негативних впливів, а саме: 1) захист від небезпечних або неефективних систем; 2) захист від цифрової дискримінації; 3) захист персональних даних від надмірного втручання в приватне життя людини; 4) прозорість використання технологій ШІ, зокрема, уникнення їх потенційного негативного впливу на пра-

January, 2023) 6–7 <https://www.justiceinspectorates.gov.uk/hmiprobation/wp-content/uploads/sites/5/2023/01/FINAL-JM-report-HMI-Probation.pdf≥ (дата звернення: 02.05.2024)

[1] Leslie, D., Burr, C., Aitken, M., Cowls, J., Katell, M., and Briggs, M. *Artificial intelligence, human rights, democracy, and the rule of law: a primer* (The Council of Europe, 2021) <https://www.researchgate.net/publication/350808360_Artificial_intelligence_human_rights_democracy_and_the_rule_of_law_a_primer> (дата звернення: 02.05.2024)

[2] The Ethics Guidelines for Trustworthy Artificial Intelligence (AI) European Commsssion. (08.04.2019). URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai≥ (дата звернення: 02.05.2024)

[3] ISO/IEC 42001:2023 (E). Information technology – Artificial intelligence – Management system. First edition 2023–12. International standard. Geneva, 2023. URL: https://webstore.iec.ch/preview/info_isoiec42001%7Bed1.0%7Den.pdf (дата звернення: 02.05.2024)

[4] National AI Strategy.2019. Smart nation Singapure. URL: https://www.smartnation.gov.sg/nais/ (дата звернення: 02.05.2024)

[5] Temporary measures to manage artificial intelligence generative services. China Network Information. 2023. URL: https://www.chinalawtranslate.com/generative-ai-interim/ (дата звернення: 02.05.2024)

[6] Kohn B., Pieper F-U. 'Al regulation about the world' (Taylor Wessing, 09.05.2023) <https://www.taylorwessing.com/en/interface/2023/ai---are-we-getting-the-balance-between-regulation-and-innovation-right/ai-regulation-around-the-world > (дата звернення: 02.05.2024).

ва людини та навколишнє середовище; 5) захист від автоматизованого ухвалення некоректного рішення[1].

Перший у світі закон про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act або AI Act)[2] був прийнятий парламентом ЄС у червні 2023 р. Оновлений текст закону опубліковано 2 лютого 2024 року[3]. Цей закон установлює правила та вимоги для розробників систем ШІ та спрямований на забезпечення безпеки, прозорості, екологічності й етичності використання ШІ в ЄС. Основні положення цього закону включають класифікацію систем ШІ за рівнями ризику, яким відповідають певні регуляторні заходи. Забороні підлягають приховані технології маніпуляції емоціями людей. Розробники таких систем зобов'язані надавати можливість користувачам вільно отримувати інформацію про те, як вони працюють і приймають рішення. В законі також передбачені заходи щодо запобігання дискримінації, упередженості та несправедливості в системах ШІ. Для систем ШІ, які, зокрема, здійснюють обробку персональних даних та інформації щодо об'єктів критичної інфраструктури, запроваджується обов'язкова сертифікація. До систем, які потенційно можуть становити ризик для прав людини або державних інтересів (дискримінація, дезінформація, маніпуляції в інформаційному просторі та ін.), застосовуються певні обмеження.

Закон про ШІ (AI Act), який має стати прикладом уніфікації юридичних правил у галузі ШІ, викликав безліч дискусій в юридичних спільнотах різних країн Європи та всього світу. Частина юристів наголошують на тому, що закон повинен обмежувати застосування деяких технологій ШІ, які можуть становити небезпеку для прав і свобод людини. Інші, навпаки, вважають, що будь-які обмеження у застосуванні технологій ШІ перешкоджають розвитку інновацій і соціальному прогресу загалом. Однак усі одностайні в тому, що технології ШІ потребують справедливого правового регулювання.

В Україні розпочався процес правового регулювання ШІ з урахуванням міжнародних стандартів у цій сфері. Міністерство цифрової трансформації України опублікувало «Дорожню карту з регулювання штучного інтелекту в Україні»[4], видало методичні матеріали «Права людини в епоху штучного інтелекту: виклики та правове регулювання»[5]. Спеціалісти у галузі ШІ дискутують з приводу визначення винної особи у разі завдання шкоди системою ШІ, яка працює автономно. Частина авторів вважає, якщо негативну подію спричинили дефекти конструкції пристрою зі ШІ, винним є виробник пристрою, а якщо стався програмний збій, то розробник ШІ. Дехто вважає, що обидва суб'єкти є винними одночасно. Однак для кожного випадку має бути розроблена правова основа для розв'язання цього питання та опрацьовані відповідні підходи залежно від ступеня небезпеки й інших характеристик системи ШІ[6].

Непрозорість і складність систем ШІ може перешкоджати реалізації права на справедливий судовий розгляд, включаючи й право на рівність сторін. Тому сторона, яка підлягає алгоритмічному рішенню, може оскаржити процесуальне рішення. Хоча використання ШІ у кримінальному провадженні може зменшити свавілля та дискримінаційні дії слідчого або судді, судові рішення, підтримані або обґрунтовані ШІ, можуть негативно вплинути на незалежність судової системи. Тому учасники кримінального провадження повинні мати достатній рівень розуміння ШІ, який вико-

[1] Blueprint for an AI Bill of Rights: Making Automated Systems Work for the American People. The White House. Washington, 2022. URL: https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Blueprint-for-an-AI-Bill-of-Rights.pdf (дата звернення: 04.05.2024).

[2] Artificial Intelligence Act. Amendments adopted by the European Parliament on 14 June 2023 on the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union legislative acts. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-06-14_EN.html#sdocta6 (дата звернення: 04.05.2024)

[3] Artificial intelligence act: Council and Parliament strike a deal on the first rules for AI in the world. Council of the EU : Press release. 2 February 2024. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/12/09/artificial-intelligence-act-council-and-parliament-strike-a-deal-on-the-first-worldwide-rules-for-ai/ (дата звернення: 04.05.2024)

[4] 'Дорожня карта з регулювання штучного інтелекту в Україні' (Міністерство цифрової трансформації України)<https://cms.thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/%D0%94%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%8F_%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0_%D0%B7_%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%A8%D0%86_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96_compressed.pdf> (дата звернення: 01.05.2024)

[5] 'Права людини в епоху штучного інтелекту: виклики та правове регулювання : Методичний матеріал' (Міністерство цифрової трансформації України, 2024) 44 c<https://drive.google.com/file/d/1YLb1X8wCMQi3 g8LjPsERa2b58GM1fRS2/view> (дата звернення: 01.05.2024)

[6] --

ристовується для підтримки прийняття процесуальних рішень та забезпечення підзвітності рішень, прийнятих з його допомогою.

Підзвітність системи ШІ означає оцінку її потенційної шкоди та переваг для окремих груп осіб. Така процедура гальмується відмовою розробників ШІ, які захищають свої авторські права, оприлюднювати його алгоритми. При цьому виявити потенційну несправедливу упередженість у роботі системи ШІ внаслідок її непрозорості та технічної складності дуже непросто.

Для забезпечення прозорого та підзвітного використання систем ШІ вони мають створюватися на основі міжнародних стандартів та проходити сертифікацію й постійний (протягом усього життєвого циклу) моніторинг із боку незалежних експертних органів, відповідальних за нагляд у різних галузях (охорона здоров'я, освіта, безпека дорожнього руху, правоохоронна діяльність та ін.).

Висновки. Технології ШІ багато в чому допомагають реалізації прав людини, надають їй можливість покращити та полегшити своє життя. При цьому у світі відомо багато прикладів про помилки у роботі систем ШІ, які привели до порушення фундаментальних прав і свобод людини.

На сьогодні в українському законодавстві відсутні норми, які б дозволяли контролювати системи ШІ та вимагати звіти від суб'єктів, що відповідають за їх розроблення або використання. Для формування законодавчої бази щодо використання ШІ в Україні важливо встановити чітку диференційовану систему відповідальності для осіб, які розробляють, впроваджують або використовують системи ШІ.

Для збереження балансу між розвитком ШІ і дотриманням прав людини потрібно розробити методологію оцінювання впливу ШІ на права людини, кодекси поведінки для розробників та користувачів систем ШІ, нормативно-правову базу щодо регулювання ШІ за міжнародними стандартами (захист персональних даних, прозорість алгоритмів, підзвітність і відповідальність, захист інтелектуальної власності). У системах ШІ на законодавчому рівні мають бути забезпечені критичний підхід до обрання джерел інформації та можливість людського втручання для виправлення помилок під час аналізу персональних даних із метою запобігання можливому порушенню прав людини. Такий підхід сприятиме розвитку систем ШІ, які розширюють людські можливості, а не замінюють їх, не утискають основні права людини, а навпаки, уникають дискримінації та сприяють справедливості та верховенству права.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. The Ethics Guidelines for Trustworthy Artificial Intelligence (AI) URL: European Commsssion. (08.04.2019) https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai (in English)
2. ISO/IEC 42001:2023 (E). Information technology – Artificial intelligence – Management system. First edition 2023–12. International standard. Geneva, 2023. URL: https://webstore.iec.ch/preview/info_isoiec42001%7Bed1.0%7Den.pdf (in English)
3. National AI Strategy Leslie, D., Burr, C., Aitken, M., Cowls, J., Katell, M., and Briggs, M. (2021). Artificial intelligence, human rights, democracy, and the rule of law: a primer. The Council of Europe. URL: https://www.researchgate.net/publication/350808360_Artificial_intelligence_human_rights_democracy_and_the_rule_of_law_a_primer (in English)
4. National AI Strategy (2019) Smart nation Singapure. URL: https://www.smartnation.gov.sg/nais/ (in English)
5. Temporary measures to manage artificial intelligence generative services. China Network Information. 2023 URL: https://www.chinalawtranslate.com/generative-ai-interim/ (in English)
6. Blueprint for an AI Bill of Rights: Making Automated Systems Work for the American People. The White House. Washington, 2022. URL: https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Blueprint-for-an-AI-Bill-of-Rights.pdf (in English)
7. Artificial Intelligence Act. Amendments adopted by the European Parliament on 14 June 2023 on the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union legislative acts. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-06-14_EN.html#sdocta6 (in English)

8. Artificial intelligence act: Council and Parliament strike a deal on the first rules for AI in the world. Council of the EU : Press release. 2 February 2024. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/12/09/artificial-intelligence-act-council-and-parliament-strike-a-deal-on-the-first-worldwide-rules-for-ai/ (in English)

Bibliography

Authored books

1. Simi O'Neill *Independent serious further offence review of Jordan McSweeney. HM Inspectorate of Probation. January* (HM Inspectorate of Probation, 2023) 35 <https://www.justiceinspectorates.gov.uk/hmiprobation/wp-content/uploads/sites/5/2023/01/FINAL-JM-report-HMI-Probation.pdf >(in English)
2. Leslie, D., Burr, C., Aitken, M., Cowls, J., Katell, M., and Briggs, M. *Artificial intelligence, human rights, democracy, and the rule of law: a primer* (The Council of Europe, 2021) 46<https://www.researchgate.net/publication/350808360_Artificial_intelligence_human_rights_democracy_and_the_rule_of_law_a_primer > (in English)

Edited books

3. Micklitz H-W, Pollicino O, Reichman A, Simoncini A, Sartor G, De Gregorio G, (eds) *In: Constitutional Challenges in the Algorithmic Society* (Cambridge University Press, 2021) 342 p. https://doi.org/10.1017/9781108914857 (in English)

Journal articles

4. Karchevskyi Mykola, Radutniy Oleksandr. 'Artificial Intelligence in Ukrainian Traditional Categories of Criminal Law' (2023) 1(19) Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy 1–25 https://doi.org/10.21564/2311–9640.2023.19.281123 (in English)
5. Turuta O. V., Turuta O. P. 'Shtuchnyi intelekt kriz pryzmu fundamentalnykh prav liudyny' [Artificial Intelligence through the Prism of Fundamental Human Rights] (2022) 71 Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu https://doi.org/10.24144/2307–3322.2022.71.7 (in Ukrainian)
6. Ali Faghiri Kabol. 'The Use Of Artificial Intelligence In The Criminal Justice System (A Comparative Study)' (2022) 19 (5) Webology <https:// www.researchgate.net/publication/365027297_The_Use_Of_Artificial_Intelligence_In_The_Criminal_Justice_System_A_Comparative_Study > (in English)
7. DeGrave, A. J., Janizek, J. D. & Lee, SI. 'AI for radiographic COVID-19 detection selects shortcuts over signal' (2021) 3 Nat Mach Intell 610–619 https://doi.org/10.1038/s42256-021-00338-7 (in English)
8. Shepitko, V., Shepitko, M., Latysh, K., Kapustina, M., & Demidova, E.. 'Artificial intelligence in crime counteraction: From legal regulation to implementation' (2024) 7(1) Social and Legal Studios 135–144. https://doi.org/10.32518/sals1.2024.135

Conference paper

9. Shevchuk V. M. 'Shtuchnyi intelekt v kryminalistytsi : problemy, mozhlyvosti, perspektyvy' [Artificial Intelligence in Criminalistics: Problems, Opportunities, Prospects] *Informatsiine zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv*: matly Kh Mizhnar. kruhloho stolu (Odesa, 19.05.2023) 89–97 (in Ukrainian)
10. Samia Kabir, David N. Udo-Imeh, Bonan Kou, and Tianyi Zhang 'Is Stack Overflow Obsolete? An Empirical Study of the Characteristics of ChatGPT Answers to Stack Overflow Questions' *Proceedings of the CHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (Honolulu, HI, USA May 11–16, 2024) 1–17< https://doi.org/10.1145/3613904.3642596 > (in English)

Websites

11. Daws R. 'AI is sentencing people based on their «risk» assessment' (ALNEWS) (22.01.2019) <https://www.artificialintelligence-news.com/2019/01/22/ai-sentencing-people-risk-assessment/> (in English)
12. 'Dorozhnia karta z rehuliuvannia shtuchnoho intelektu v Ukraini' [Roadmap for regulation of artificial intelligence in Ukraine] (Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy) < https://cms.thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/%D0%94%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%8F_%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0_%D0%B7_%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%A8%D0%86_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96_compressed.pdf > (in Ukrainian)
13. Haivoronska B. 'Triumf ta zahrozy shtuchnoho intelektu – yak neiromerezhi vplyvaiut na nashe zhyttia i yak vony zakonodavcho rehuliuiutsia' [The Triumph and Threats of Artificial Intelligence – How Neural Networks Affect Our Lives and How They Are Legally Regulated] (Cityhost.UA 04.09.2023) <https://cityhost.ua/uk/blog/triumf-ta-zagrozi-shtuchnogo-intelektu-yak-neyromerezhi-vplivayut-na-nashe-zhittya-i-yak-ce-zakonodavcho-regulyu-tsya.html#the-top-5-major-failures-of-AI> (in Ukrainian)
14. Hamilton M., Ugwudike P. A 'black box' AI system has been influencing criminal justice decisions for over two decades – it's time to open it up. (The Conversation 2023). <https://theconversation. com/a-black-box-ai-system-has-been-influencing-criminal-justice-decisions-for-over-two-decades-its-time-to-open-it-up-200594> (in English)

15. England R. 'UK police's facial recognition system has an 81 percent error rate' (Engadget, 04.07.2019). <https://www.engadget.com/2019-07-04-uk-met-facial-recognition-failure-rate.html>(in English)
16. Jack Hardy 'Murderer was left free to kill after probation blunders' (The Telegraph, 22.12.2022). <https://www.telegraph.co.uk/news/2022/12/22/murderer-damien-bendall-left-free-kill-probation-blunders/> (in English)
17. Klark E. 'Pidruchnyk z mashynnoho navchannia dlia pochatkivtsiv: shcho take, osnovy ML' [Machine Learning Tutorial for Beginners: What Is, ML Basics] (Guru99, 2024) <https://www.guru99.com/uk/machine-learning-tutorial.html> (in Ukrainian)
18. Kohn B., Pieper F-U. 'Al regulation about the world. Taylor Wessing' (Taylor Wessing, 09.05.2023) <https://www.taylorwessing.com/en/interface/2023/ai---are-we-getting-the-balance-between-regulation-and-innovation-right/ai-regulation-around-the-world> (in English)
19. Khrypun V. V 'Ukraini shtuchnyi intelekt otsiniuvatyme virohidnist porushennia zakoniv' [In Ukraine, artificial intelligence will assess the likelihood of violating laws] (Sudovo-yurydychna hazeta v Ukraini, 21.09.2020) <https://sud.ua/ru/news/ukraine/179753-v-ukrayini-shtuchniy-intelekt-otsinyuvatime-virogidnist-porushennya-zakoniv > (in Ukrainian)
20. 'Prava liudyny v epokhu shtuchnoho intelektu: vyklyky ta pravove rehuliuvannia' [Human rights in the era of artificial intelligence: challenges and legal regulation] : Metodychnyi material (Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy, 2024) 44 <https://drive.google.com/file/d/1YLb1X8wCMQi3 g8LjPsERa2b58GM1fRS2/view> (in Ukrainian)

Авдєєва Г. К.

Розвиток технологій штучного інтелекту і дотримання прав людини: проблеми забезпечення балансу

Досліджено позитивний і негативний впливи технологій штучного інтелекту, що використовуються в різних сферах діяльності, на фундаментальні права людини. Здійснено критичний аналіз механізмів маніпулятивних дій щодо користувачів інтернет-ресурсів із боку їх власників за допомогою технологій штучного інтелекту. Встановлено причини виникнення помилок у роботі систем штучного інтелекту, які призводять до порушення прав людини на життя, свободу та особисту недоторканість, справедливе правосуддя та ін. Визначено потенційну загрозу систем відеоспостереження з елементами штучного інтелекту для конфіденційності та людської гідності.

На основі аналізу механізму машинного навчання систем штучного інтелекту встановлено, що якість «навчання» систем штучного інтелекту та правильність рішень, які ними приймаються, залежить від якості і повноти інформації, що ними аналізується, та надійності її джерел. На прикладах показано, що застосування правоохоронними органами прогностичних моделей ризиків рецидиву злочину та алгоритмічно вдосконалених цифрових можливостей цифрового спостереження призводить до посилення й подальшого закріплення моделей структурної дискримінації, системної маргіналізації та нерівності. Доведено, що використання систем штучного інтелекту може призвести до формування необґрунтованих упереджень та дискримінаційних прогнозів стосовно певної особи або групи людей за такими ознаками, як стать, вік, колір шкіри, політичні або релігійні переконання, стан здоров'я, сексуальна орієнтація, місце проживання, майновий стан, фізичні вади, мова тощо.

Для забезпечення прозорого та підзвітного використання систем штучного інтелекту вони мають створюватися і використовуватися на основі міжнародних стандартів (захист персональних даних, прозорість алгоритмів, підзвітність і відповідальність, захист інтелектуальної власності) та проходити сертифікацію й постійний (протягом усього життєвого циклу) моніторинг із боку незалежних експертних органів, відповідальних за нагляд у різних галузях (охорона здоров'я, освіта, безпека дорожнього руху, правоохоронна діяльність та ін.).

Ключові слова: *штучний інтелект, машинне навчання, права людини, потенційний ризик для прав людини, дискримінаційні рішення.*

Avdeeva G. K.

The Development of Artificial Intelligence Technologies and the Observance of Human Rights: Problems Ensuring Balance

The positive and negative impacts of artificial intelligence (AI) technologies applied across various fields on fundamental human rights have been studied. A critical analysis has been conducted on the mechanisms of manipulative actions towards internet resource users by their owners using AI technologies. The causes of errors in AI systems, which lead to violations of human rights such as the right to life, liberty, personal security, and fair justice, among others, have been identified. The potential threat to privacy and human dignity posed by AI-enhanced surveillance systems has been revealed.

Based on the analysis of the machine learning mechanisms of AI systems, it has been determined that the quality of AI «training» and the correctness of its decisions depend on the quality and completeness of the information analyzed and the reliability of its sources. The examples provided show that the use of predictive models for crime recidivism risks and algorithmically enhanced surveillance capabilities by law enforcement agencies leads to the reinforcement and further entrenchment of structural discrimination, systemic marginalization, and inequality. It has been proven that the use of AI systems can lead to the formation of unfounded prejudices and discriminatory forecasts against individuals or groups based on characteristics such as gender, age, skin color, political or religious beliefs, health status, sexual orientation, place of residence, property status, physical disabilities, language, etc.

To ensure the transparent and accountable use of AI systems, they must be created and utilized based on international standards (data protection, algorithm transparency, accountability, intellectual property protection) and undergo certification and continuous monitoring (throughout their entire lifecycle) by independent expert bodies responsible for oversight in various fields (healthcare, education, road safety, law enforcement, etc.).

Key words: artificial intelligence, machine learning, human rights, potential risk to human rights, discriminatory decisions

Стаття надійшла до редакції:25.10.2023 р.
Прийнята до друку: 20.11.2023 р.

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-58
УДК [343.9:342.56](477:100)

М. Г. Колодяжний**,** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0003-2149-9165

СВІТОВА ПАНОРАМА ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ: ОСНОВНІ МОДЕЛІ, ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ*

Постановка проблеми. Неспровокована військова агресія рф проти України з ознаками геноциду, що триває вже понад десять років, спрямована на знищення української державності та культурної, мовної, релігійної ідентичності Українського народу. Це тягне катастрофічні наслідки у виді десятків тисяч загиблих та поранених військовослужбовців ЗС України, цивільного населення, включаючи жінок і дітей; знищення та пошкодження об'єктів інфраструктури (житловий фонд, промисловість, енергетика, сфери освіти та охорони здоров'я та ін.), що завдало лише прямих збитків станом на січень 2024 р. щонайменше на 155 млрд дол. США[1]; екоциду та тисяч інших воєнних злочинів у виді рандомних ракетних, бомбових й артилерійських обстрілів, що призвело до руйнування десятків колись процвітаючих українських міст і сіл; розстрілу полонених українських військовослужбовців або їх жорстоких катувань у неволі з порушенням норм відповідних міжнародних конвенцій[2]. Така ситуація вимагає вжиття відповідних рішучих дій. Останні виражаються не лише у здійсненні загальнонаціонального супротиву російській агресії, а й, головним чином, у закладенні соціального та правового фундаменту для відновлення миру та забезпечення, за можливості, примирення і справедливості. Це надзавдання не уявляється можливим без упровадження в Україні правосуддя перехідного періоду або, як його ще називають, перехідного, чи транзитивного правосуддя (*transitional justice*).

У доповіді Генерального секретаря ООН у 2004 р. було надано визначення перехідного правосуддя та деталізовано його зміст. Це – комплекс процесів й механізмів, пов'язаних зі спробами суспільства подолати тяжкі наслідки великомасштабних порушень законності у минулому з метою забезпечити підзвітність, справедливість й примирення. Такі заходи включають: кримінальне переслідування, насамперед воєнних злочинців; установлення правди; відшкодування шкоди; інституційне реформування[3].

Категорія перехідного правосуддя є відносно новою та малодослідженою проблемою в українській науці та національному правовому середовищі. З урахуванням певного досвіду застосування правосуддя перехідного періоду у понад 40 країнах світу протягом останніх 80 років[4] виникає необхідність у систематизації цієї практики для її реалізації в Україні обов'язково на твердій науковій основі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Активне дослідження різних аспектів правосуддя перехідного періоду розпочалося у 90-х рр. XX ст. і пов'язано з такими зарубіжними вченими, як:

[1] Просад А 'Росія завдала збитків інфраструктурі України майже на $155 млрд – KSE' (Forbes) <https://forbes.ua/news/rosiya-zavdala-zbitkiv-infrastrukturi-ukraini-mayzhe-na-155-mlrd-kse-12022024-19149> (дата звернення: 5.05.2024).

[2] IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї від 18 жовтня 1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 5.06.2024); Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 5.05.2024).

[3] The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: Report of the Secretary-General / UN Doc. № S / 2004/616. URL: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n04/395/29/pdf/n0439529.pdf?token=jJiQOm8PZeveNyoXId&fe=true (дата звернення: 5.05.2024).

[4] Блага А., Мартиненко О. 'Концепція перехідного правосуддя в Україні: уведення у площину юридичної науки' (2019) 4 Юридичний вісник 30–35. DOI: https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.941.

Д. Аггіре (D. Aguirre), Б. Алмейда (B. Almeida), К. Байндер (C. Binder), Г. Боніфазі (G. Bonifazi), М. Давидович (M. Davidovic), Т. Деструпер (T. Destrooper), Е. Еврард (E. Evrard), Дж. Ельстер (J. Elster), Н. Крітц (N. Kritz), Л. Маліндер (L. Mallinder), І. П'єтропаолі (I. Pietropaoli), Д. Піон-Берлін (D. Pion-Berlin), Н. Поробіч-Ісаковіч (N. Porobić Isaković), А. Рейтер (A. Reiter), Р. Хамільтон (R. Hamilton), С. Хантінгтон (S. Huntington), Л. Хайс (L. Huyse), В. Шабас (W. Schabas), Д. Шарп (D. Sharp) та ін.

В Україні певні спроби вивчення транзитивного правосуддя здійснювали А. Багінський, А. Блага, І. Брунова-Калісецька, К. Бусол, М. Грушко, В. Жидков, О. Євсєєв, Т. Кисельова, С. Кіщенко, Т. Лузан, Б. Луценко, О. Мартиненко, І. Марчук, І. Нузов, О. Овчаренко, Ю. В. Орлов, В. В. Філатов, Г. Христова та ін. При цьому дослідження цієї проблематики не вичерпало себе. Навпаки, затяжний характер російсько-української війни та її тяжкі фізичні, матеріальні та психологічні наслідки вимагають поглиблення цього знання й формування на цій підставі нових підходів до оцінки існуючої у світі практики щодо запровадження різних напрямів перехідного правосуддя.

Метою статті є пізнання зарубіжного досвіду у сфері формування та реалізації перехідного правосуддя, виділення його основних моделей, а також визначення на цій підставі концептуальних рамок його застосування в Україні як під час війни, так й у повоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Методологія дослідження зарубіжного досвіду перехідного правосуддя не виключає можливості здійснення цієї наукової задачі за окремими основними його складовими. Однак є переконання у тому, що більш науково продуктивним підходом у цьому зв'язку є формування уявлення про загальні риси перехідного правосуддя у певних країнах світу, де воно мало місце раніше, а також виділення відповідних його моделей (типів).

До переліку країн із досвідом застосування перехідного правосуддя можна, окрім іншого, віднести такі, як: Аргентина, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Гаїті, Гватемала, Еквадор, Ємен, Камбоджа, Канада, Кенія, Колумбія, Конго, Косово, Кот-Д'івуар, Ліберія, Ліван, Маврикій, Марокко, Непал, Німеччина, ПАР, Парагвай, Перу, Південна Корея, Південний Судан, Польща, Португалія, Руанда, Румунія, Сальвадор, Сербія, Словаччина, Східний Тимор, Сьєрра-Леоне, США (у контексті амністії 1865 р.), Туніс, Уганда, Угорщина, Філіппіни, Хорватія, Чехія, Чилі, Шрі-Ланка тощо.

Важливим у прикладному аспекті питанням є систематизація знання щодо різноманітної практики інших країн у застосуванні правосуддя перехідного періоду. Відповідне групування різних держав, що відрізняються за політичним режимом, характером суспільно-політичного конфлікту, кількістю жертв існуючої на певний час влади, масовістю порушень прав і свобод людей, тривалістю військових дій або громадянського протистояння тощо, побудоване за тими або іншими підставами й здатне відповісти на різні запитання залежно від задач, які стоять перед таким поділом.

Раніше вже здійснювались спроби групування як зарубіжної, та і, до речі, національної практики реалізації перехідного правосуддя. Наприклад, до основних типів демократичних перетворень у межах перехідного правосуддя у Східній і Центральній Європі після 1989 р. відносять такі:

1. «Розрив» – відбувається, коли авторитарний режим до моменту свого краху слабшає; в цей час опозиція захоплює владу;

2. «Узгоджений перехід» – режим і опозиція домовляються про демократичний перехід. Якщо Східна Німеччина, Чехословаччина та їх державинаступниці пройшли перехідний період за типом «розрив» із негайним прийняттям конституції, то Польща та Угорщина є прикладом «узгодженого переходу» із «постсуверенним» процесом формування конституції;

3. «Трансформація» – має місце у випадку, коли авторитарні лідери намагаються перетворити свій режим на демократію, керуючи процесом демократизації, політичними змінами, кульмінацією яких є вільні вибори. У цьому типі переходу члени старої еліти залишаються політично потужними навіть після утвердження демократії, як це сталося, наприклад, у Болгарії[1].

Представлене групування різних моделей правосуддя перехідного періоду стосується типів трансформації автократії на демократію. Така систематизація хоча і заслуговує на увагу (з теоретичної точки зору), однак із практичного боку вона є малоцікавою для українських реалій. В останніх

[1] Христова Г 'Застосування конституції в умовах перехідного правосуддя: до постановки проблеми в українських реаліях' (Верховний Суд) https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Khrystova_TJ_VC_Ukr.pdf (дата звернення: 5.05.2024)

присутній суспільний та науковий запит на дослідження саме повоєнного переосмислення незаконних діянь представників країни-агресора, причетних до низки кримінальних правопорушень, особливо що учинені стосовно мирного населення.

Раціональним характером відзначаються інші групування перехідного правосуддя у загальносвітовому масштабі. Зокрема, спеціалістами у цій сфері виділяється три основних моделі, побудовані за видом правової системи країни, де реалізуються ті або інші заходи правосуддя перехідного періоду: звичаєва, традиційна, офіційна[1]. Практика реалізації перехідного правосуддя у низці африканських та азійських країнах доводить поєднання правових та соціальних механізмів, властивих переліченим правовим системам. У реальному житті перехідне правосуддя, яке можна віднести виключно до однієї із виділених моделей у чистому виді, майже відсутнє.

Так, у багатьох соціально вразливих країнах із нерозвиненими національними правовими системами, нестійкістю державних, у тому числі судових та правоохоронних, структур, активно застосовуються механізми відновного правосуддя. До держав із наявністю елементів звичаєвого та традиційного права, де національні конфлікти вирішувались за допомогою інструментів перехідного правосуддя, можна з упевненістю віднести ПАР, Руанду, Східний Тимор та деякі ін. Спробуємо виділити найбільш істотні риси, які властиві окремим країнам у межах цих трьох моделей перехідного правосуддя.

ПАР (Південно-Африканська Республіка):

– організація у 1995 р. роботи комісій істини та примирення;

– застосування амністії до осіб, які визнали свою вину у злочинах апартеїду;

– застосування так званого принципу убунту (гуманність);

– паралельне існування двох протилежних тенденцій: з одного боку, досягнення у ПАР миру внаслідок застосування «м'якого» правосуддя, а, з другого, – відсутність абсолютної справедливості щодо звільнення від реальних строків покарання багатьох винних у порушеннях прав чорношкірого населення осіб, які добровільно погодились брати участь у роботі таких комісій[2].

Руанда:

– запровадження 11 тис. судів гачача, які у 2001–2012 рр. використовували місцеві традиції для врегулювання конфлікту між народами хуту й тутсі при розгляді близько 2 млн справ;

– істотне пом'якшення покарання або звільнення від його реального відбування для осіб, які погодились на співробітництво до початку судових процедур шляхом визнання своєї вини та публічного вибачення перед потерпілою стороною (процедура визнання);

– простий механізм репарацій: формування списків завданої шкоди та її повне або часткове відшкодування зі спеціально створеного громадського фонду;

– обмеженість доступу до роботи таких судів адвокатів, що унеможливлювало повний захист прав жертв апартеїду[3] та ін.

Східний Тимор (Тимор-Лешті):

– створення гібридної системи перехідного правосуддя, яка включала залучення офіційної, міжнародної (на рівні ООН[4]) й традиційної правових систем;

– установлення підстав застосування процедури примирення (не у судовому порядку відповідно до норм національного кримінального законодавства);

– проведення фасилітованих слухань справ у місцевих громадах за процедурою примирення (нахе біті), що включало поєднання традиційного правосуддя, арбітражу, медіації, а також застосування норм цивільного та кримінального права;

– активне залучення до судових слухань потерпілих із наданням їм можливості ставити винним запитання тощо[5].

Досвід застосування представлених моделей перехідного правосуддя за кордоном, без перебільшення, є безцінним. Адже він дозволяє оцінити напрями його впровадження, визначити ті виклики, що з'являлись у суб'єктів їх реалізації, а також запропонувати заходи щодо усунення відповідних недоліків. Водночас подібний досвід є малопридатним для його апробації в Україні через низку обставин, зокрема:

---

[1] Жидков В *На шляху до правосуддя перехідного періоду* (Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2023) 19

[2] –

[3] –

[4] Кіщенко С 'Комісія зі встановлення правди: міжнародний досвід та реалії України' (ГО «Дім демократії»; Фонд імені Фрідріха Еберта, 2020) 15 <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/17232.pdf> (дата звернення: 5.05.2024).

[5] Жидков В

– Україна, на відміну від низки африканських та азійських країн, має більш досконалу національну правову систему;

– порівняно із низкою слаборозвинених (передусім у правовому плані) держав Україна має розгалужену систему органів кримінальної юстиції (суди, органи прокуратури, органи та підрозділи Національні поліції та ін.). Вони, за необхідності, могли б взяти на себе функцію кримінального переслідування воєнних злочинців, а також здійснювати правовий супровід установлення шкоди, заподіяної громадянам внаслідок російсько-української війни;

– у нашій державі застосування механізмів звичаєвого та традиційного права є дуже обмеженим;

– Україна має, у тому числі, більш-менш досконалу систему конституційного, кримінального, цивільного законодавства, що покликана здійснювати належну правову охорону та правове регулювання суспільних відносин у цій галузі.

Одним із варіантів побудови моделей перехідного правосуддя з урахуванням існуючого зарубіжного досвіду у цій царині є групування, сформоване за ступенем ефективності сконструйованої соціальної системи. Адже головним мірилом будь-якого правосуддя є його результативність, що відбивається у досягненні поставлених перед ним цілей. Такими можуть і мають бути: захист та відновлення порушених прав громадян; примирення; досягнення миру і справедливості; установлення історичної правди; відшкодування завданої шкоди; закладення фундаменту для подальших інституційних перетворень та ін.

Звідси можна запропонувати такі умовні моделі перехідного правосуддя, як: ефективні, частково ефективні та неефективні. При цьому не виключається певний авторський суб'єктивізм при оцінці ефективності тієї чи іншої соціальної та правової системи у цій сфері. Треба усвідомлювати, що будь-яка існуюча система перехідного правосуддя, яка мала місце у певній країні світу на відповідному історичному етапі, була так чи інакше неповністю ефективною, оскільки доволі складно через низку об'єктивних та суб'єктивних причин досягнути поставленої мети, а тим більше їх сукупності. Розглянемо запропоновані моделі (типи) перехідного правосуддя докладніше.

1. *Ефективна модель*. До такої, попри окремі зауваження, можна віднести перехідне правосуддя, що мало місце у Німеччині у 1945 р. та у подальшому. Так, можна по-різному ставитись до факту уникнення відповідальності багатьма німецькими воєнними злочинцями, які брали безпосередню участь у діяльності низки концентраційних таборів, проте перший прецедент організації публічного міжнародного Нюрнберзького процесу, де було заслухано жахливі докази щодо вчинення низки злочинів проти людства, є великим кроком до установлення правди, миру і справедливості, не кажучи вже про репарації та багаторічне відшкодування німецьким урядом шкоди сотням тисячам жертв нацистської влади. І той факт, що сучасна Німеччина є союзником України у протистоянні російській військовій агресії, є зайвим доказом ефективності того складного і неоднозначного перехідного правосуддя, яке мало місце у Німеччині у 1945 р. та яке, за великим рахунком, продовжується й зараз. Доказом цьому є покаяння і примирення німців з євреями та усім цивілізованим світом й осуд дій гітлерівської влади. Символічним у цьому зв'язку є приклад, який наведено в анналах історії, коли у 1970 р. німецький канцлер В. Брандт став на коліна перед меморіалом загиблим учасникам повстання у Варшавському гетто[1].

У цілому ефективним можна вважати перехідне правосуддя, що мало місце у Північній Ірландії, де у 1970 р. у Лондондеррі військовослужбовці під час заворушення вбили 14 та поранили 13 цивільних осіб. Ці події в історії отримали назву кривавої неділі. Протягом 1998–2010 рр. тривав складний процес перегляду несправедливого рішення щодо оцінки цих подій[2]. Що ж перебуває в основі судження про ефективність перехідного правосуддя у Північній Ірландії? До таких обставин слід віднести таке:

– наявність потужної політичної волі та широкий соціальний запит у британському суспільстві на перегляд рішення про протиправність дій демонстрантів;

– створення урядом Великої Британії спеціального трибуналу з правами Верховного Суду щодо розслідування цих фактів;

[1] Гілле П, Бозен Р, Романець Р 'Віллі Брандт на колінах: 50 років великому жестові у Варшаві' (DW, 7 Грудня 2020) <https://www.dw.com/uk/willy-brandt-na-kolinakh-50-rokiv-velykomu-zhestu-u-warszawi/a-55828231> (дата звернення: 5.05.2024).

[2] Кіщенко С 'Комісія зі встановлення правди: міжнародний досвід та реалії України' (ГО «Дім демократії»; Фонд імені Фрідріха Еберта, 2020) 15 <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/17232.pdf> (дата звернення: 5.05.2024).

– анонімний характер показів військовослужбовців, які брали участь у тих подіях, дозволило встановити істину;

– опитування понад 2,5 тис. свідків;

– солідне фінансування роботи трибуналу на рівні 200 млн фунтів стерлінгів;

– реальне притягнення до відповідальності військовослужбовців, винних у розстрілі цивільних осіб;

– публічне вибачення прем'єр-міністра Великої Британії Д. Кемерона перед жертвами після оголошення результатів роботи трибуналу[1].

2. *Частково ефективна модель*. Приклади перехідного правосуддя, що належить до цього типу, відзначаються лише частковим успіхом за окремими складовими процесу правосуддя перехідного періоду. Наприклад, заслуговують на увагу такі позитивні аспекти перехідного правосуддя, що мали місце у Боснії і Герцеговині: реалізація окремих судових процедур ще під час війни в Югославії; організація діяльності чисельних громадських об'єднань, які ініціювали захист прав окремих категорій жертв війни; створення Міжнародного трибуналу з розслідування злочинів; установлення понад 30 тис. жертв, які були вбиті або зникли без вісті, та ін.[2] Недарма в цьому зв'язку окремі науковці зазначають, що боснійський досвід є гарним прикладом поєднання міжнародних і національних механізмів перехідного правосуддя, а тому цей досвід вартий для застосування в Україні[3].

Разом із тим недоліками перехідного правосуддя у цій країні можна вважати: притягнення до кримінальної відповідальності далеко не усіх винних; наявність професійних адвокатів у боснійських злочинців на відміну від більшості жертв; відсутність повноцінних комісій правди; неповне визнання владою геноциду («різанини») у Сребрениці, де протягом 13–22 липня 1995 р. загинуло до 8 тис. боснійських мусульманських чоловіків віком від 12 до 77 років[4]; недотримання гендерної вимоги у роботі різних органів; мінімальна участь жінок з числа жертв; відсутність комплексного відшкодування шкоди; обмеженість інституційних реформ; тощо[5].

Схожий неоднозначний досвід був й у Хорватії. З одного боку, мають місце позитивні зрушення у цій країні у виді створення спеціальних центрів захисту свідків, залучення міжнародних експертів до роботи спеціальних судових палат, виконання Хорватією низки вимог як державою-кандидатом на вступ до ЄС у межах реалізації перехідного правосуддя[6]. З другого, – простежуються окремі недоліки щодо, як-от: дещо розширене застосування амністії до осіб, винних у вчиненні окремих кримінальних правопорушень[7]; недієвість створених комісій правди та заполітизованість їх роботи; відсутність ефективних процедур відшкодування шкоди[8]; та ін.

Аналогічну мову можна вести й щодо Сербії та Колумбії, де було чимало недоліків механізму перехідного правосуддя, розчинених окремими результативними заходами[9].

З урахуванням дуже різноманітної соціальної та правової практики, спрямованої на подолання постконфліктної кризи багатьох балканських країн, які входили до складу колишньої Югославії, окремі дослідники такий досвід метафорично називають «лабораторією» транзитивного правосуддя[10].

3. *Неефективна модель*. До умовних провалів реалізації концепції перехідного правосуддя можна

[1] – (дата звернення: 5.05.2024).

[2] Поробіч-Ісаковіч Н 'Правосуддя перехідного періоду в Боснії і Герцеговині – виклики та можливості' (Українська Гельсінська спілка з прав людини) <https://www.helsinki.org.ua/articles/pravosuddya-perehidnoho-periodu-v-bosniji-i-hertsehovyni-vyklyky-ta-mozhlyvosti/> (дата звернення: 5.05.2024).

[3] Луценко Б. Г. 'Зарубіжний досвід реалізації окремих елементів перехідного правосуддя в контексті кримінологічного забезпечення деокупації території України' (2023) 3 Вісник Кримінологічної асоціації України: зб. наук. пр. 273–284. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.23.

[4] Ерман Г. 'Різанина у Сребрениці. Історія, про яку не варто забувати Україні' (BBC News Україна) <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53367876> (дата звернення: 5.05.2024).

[5] Поробіч-Ісаковіч Н

[6] *Підвищення спроможності місцевих загальних судів і системи безоплатної правової допомоги в Донецькій та Луганській областях у справах, пов'язаних зі збройним конфліктом, при впровадженні в Україні правосуддя перехідного періоду: потреби і перспективи* (ООН в Україні, 2021) 28 <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/LocalCourts_summary_Ukr.pdf≥ (дата звернення: 5.05.2024).

[7] Грушко М В 'Перехідне правосуддя: міжнародний досвід та застосування в Україні' *Проблеми публічного та приватного права* (Ліга Прес, 2021) 273–308 DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-237-4-10.

[8] Марчук І. 'Перехідне правосуддя: досвід зарубіжних країн' (Українська Гельсінська спілка з прав людини) <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2020/04/Perekhidne-pravosuddia-vebinar-UHSPL-PDF.pdf> (дата звернення: 5.05.2024).

[9] Бущенка А П, Гнатовський М М (ред) *Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія* (РУМЕС, 2017) 77–87.

[10] --, 83; Кіщенко С (дата звернення: 5.05.2024).

віднести низку країн, де загалом, попри досягнення миру, простежується незадовільний стан упровадження різних складових цього соціально-правового механізму. Яскравим прикладом є Сьєрра-Леоне, де був застосований невиправданий із позиції права і моралі підхід абсолютної амністії для осіб, винних у вчиненні низки злочинів[1]. Крім цього, як негативний оцінюється досвід запровадження перехідного правосуддя у Східному Тиморі, Косово, Камбоджі і знову ж таки у Сьєрра-Леоне з огляду на: складність і недієвість поєднання міжнародного та національного механізмів правосуддя; незабезпечення спеціально створених трибуналів належним фінансуванням й комплектуванням досвідченими правниками; потужний супротив представникам трибуналів у громадах тощо[2].

Значення запропонованого групування підвищується з огляду на його універсальний характер. Він виражається, на відміну від деяких інших класифікацій, у можливості використання цієї систематизації як до систем перехідного правосуддя, що застосовуються у процесі демократизації певних держав, так й до транзитивного правосуддя у повоєнних суспільствах. У будь-якому разі неможна говорити про існування єдиної «правильної» класифікації перехідного правосуддя, адже такої класифікації апріорі не існує й існувати не може. Саме у поєднанні та доповненні різних видів такого групування перехідного правосуддя можна побудувати бажану для України модель, яка відповідала б вимогам оптимальності, раціональності та ефективності.

Наукове пізнання зарубіжного досвіду перехідного правосуддя дає підстави для формулювання окремих концептуальних орієнтирів, які мають бути враховані правозастосувачем в Україні:

а) у нашій державі вже є певний досвід перехідного правосуддя, який пов'язується з люстрацією та процесом очищення влади після подій Революції Гідності. Тому ця практика має бути критично переосмислена на предмет урахування відповідних недоліків для їх недопущення у майбутньому;

б) окремі напрями перехідного правосуддя мають реалізовуватись до моменту завершення війни або принаймні її активної («гарячої») фази. Йдеться передусім про повне або часткове відшкодування постраждалим громадянам шкоди, у тому числі із залученням зовнішнього міжнародного фінансування, адже в Україні на ці потреби власні можливості є вкрай обмеженими;

в) недостатня ефективність комісій правди у балканських країнах наштовхує на думку щодо потреби розширення в Україні міжнародної складової цих органів з тим, щоб максимально обмежити прояви бюрократії та управління їх роботи у «ручному» режимі, не допустити однобічного трактування фактів злочинів, учинених під час війни;

г) для уникнення ситуації можливого штучного блокування діяльності комісій правди та інших органів за різними складовими перехідного правосуддя в Україні бажано їх фінансувати аналогічно з міжнародних джерел. Це мінімізує корупційні ризики, а також посилить підзвітність й підконтрольність роботи різних адміністративних структур у межах перехідного правосуддя;

д) ефективність та широта застосування механізмів перехідного правосуддя в Україні у повоєнний період корелюватиме з активністю спецслужб (СБУ, ГУР Міноборони України та ін.) й окремих громадян України, спрямованою на покарання, у тому числі у позасудовий спосіб, воєнних злочинців та інших осіб, які проявили особливу жорстокість до мирного населення та полонених військовослужбовців ЗС України. Подібні приклади зі світової історії вже мають місце і пов'язуються з діяльністю Моссаду, спецслужби Ізраїлю, яка після закінчення Другої світової війна успішно провела такі операції, як «Викрадення Ейхмана», «Дамоклів меч», «Пеніцилін», «Гнів Божий» та багато ін. Безкомпромісність та холодний розрахунок агентів Моссаду дозволив також знищити організаторів та учасників теракту, що відбувся у 1972 р. на Мюнхенській олімпіаді[3];

е) процес обрання концептуальної моделі перехідного правосуддя в Україні у повоєнний період має супроводжуватись участю у цьому загальнонаціональному дискурсі усіх зацікавлених сторін:

[1] Грушко М В

[2] Reiter A G 'The development of transitional justice' *An Introduction to Transitional Justice* (Routledge, 2017) 29–46; Лузан Т. 'Перехідне правосуддя: історія становлення і зміст поняття' (2021) 21 квіт. Юридична газета <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/perehidne-pravosuddya-istoriya-stanovlennya-i-zmist-ponyattya.html> (дата звернення: 5.05.2024).

[3] 'Досвід Ізраїлю: найвідоміші спецоперації Моссаду та принцип його роботи' (Подробиці) <https://podrobnosti.ua/2463627-dosvd-zralju-najvdomsh-spetsoperats-mossadu-ta-printsip-jogo-roboti.html> (дата звернення: 5.05.2024).-

від держави у виді профільних міністерств й правоохоронних органів до громадських об'єднань, що представляють інтереси окремих соціальних груп (ветерани і жертви війни, регіональні спілки волонтерів та ін.);

є) у кримінологічному сенсі факт кримінального переслідування осіб, причетних до організації та вчинення воєнних злочинів в України, перебуває не лише у морально-етичній площині справедливості й відплати або у правовій площині щодо реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Засудження воєнних злочинців із застосуванням судових процедур, на кшталт Нюрнберзького трибуналу, мають виконати функцію спеціальної превенції для реальних воєнних злочинців та функцію загальної превенції – для потенційних злочинців, які виношують наміри або згодом допускають повторення подій лютого 2022 р. проти України, незалежно від того, у межах яких кордонів існуватиме через кілька років держава (ви), яка зараз має назву російської федерації;

ж) реальною перешкодою на шляху до запровадження механізму перехідного правосуддя є можливе підписання Україною з рф будь-яких угод щодо припинення бойових дій, погодження на певне *status quo*, відмови від репарацій та повернення своїх суверенних територій. Подібні наміри, які все частіше артикулюються в інформаційному просторі, не є прийнятними ані з правової, ані з моральної позицій. Українське суспільство не погодиться з такими ганебними пропозиціями через їх абсурдність та несправедливість. Теперішні та майбутні українські політики мають усвідомлювати, що подібні рішення здатні викликати великий суспільно-політичний резонанс, і вони будуть недоречним для повоєнної України та її уразливого соціального середовища й нестабільної політичної системи.

На користь наведеної тези можна навести приклад того, що пасивність світової спільноти, особливо країн так званого колективного Заходу, на анексію рф Автономної Республіки Крим у 2014 р. призвела ще до більшої ескалації – спочатку у вигляді окупації частини територій Донецької та Луганської областей України, а згодом й до повномасштабного неспровокованого військового вторгнення. Тобто росія здійснює свою зовнішню, як, до речі, й внутрішню політику лише з позиції сили, що властиво авторитарним та тоталітарним політичним режимам, яскраві ознаки яких присутні у сучасній рф.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати про таке:

1. Перехідне правосуддя є сучасним соціально-правовим інструментом, який дозволяє, за певних умов, досягти сталого миру, примирення та соціального розвитку у постконфліктних державах.

2. Наразі не існує єдиної «правильної» моделі перехідного правосуддя. Україна вправі та у змозі самостійно сформувати власну модель такої системи, яка буде ефективною з огляду на захист прав громадян нашої держави та врахування національних інтересів України.

3. Заслуговує на увагу, з точки зору можливого впровадження в Україні, досвід країн, які належать до моделей «ефективного» й «частково ефективного» транзитивного правосуддя (Німеччина, Північна Ірландія, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Колумбія та деякі ін.).

4. Ефективність правосуддя перехідного періоду корелює із дотриманням таких засад його реалізації, як системність (кримінальне переслідування, установлення істини, відшкодування шкоди, інституційні реформи) та комплексність (повнота вжиття заходів у межах окремого напряму діяльності).

5. Нерезультативний характер перехідного правосуддя у повоєнний період містить чимало ризиків для України: збільшення шансів повторення нової хвилі збройної агресії; формування недовіри громадян до влади; намагання окремих жертв російсько-української війни та їх родичів домогтися правди і справедливості у неправовий спосіб; неможливість подальшого сталого розвитку через нереалізоване прощення, примирення та відновлення справедливості у цивілізований спосіб, що охоплюється концепцією перехідного правосуддя.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: Report of the Secretary-General / UN Doc. № S / 2004/616. URL: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n04/395/29/pdf/n0439529.pdf?token=jJiQOm8PZeveNyoXId&fe=true (in English)

2. IV Konventsiia pro zakony i zvychai viiny na sukhodoli ta dodatok do nei vid 18 zhovtnia 1907 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (in Ukrainian)
3. Zhenevska konventsiia pro povodzhennia z viiskovopolonenymy vid 12 serpnia 1949 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (in Ukrainian)

Bibliograph

Authored books

1. Kishchenko S 'Komisiia zi vstanovlennia pravdy: mizhnarodnyi dosvid ta realii Ukrainy' [The truth commission: international experience and realities of Ukraine] (HO «Dim demokratii»; Fond imeni Fridrikha Eberta, 2020) 15 <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/17232.pdf> (in Ukrainian)
2. Zhydkov V *Na shliakhu do pravosuddia perekhidnoho periodu* [On the way to transitional justice] (Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny, 2023) 19 (in Ukrainian

Edited books

3. Bushchenka A P, Hnatovskyi M M (red) *Bazove doslidzhennia iz zastosuvannia pravosuddia perekhidnoho periodu v Ukraini: monohrafiia* [Basic research on the application of transitional justice in Ukraine: a monograph] (RUMES, 2017) (in Ukrainian

Non-authored books

4. *Pidvyshchennia spromozhnosti mistsevykh zahalnykh sudiv i systemy bezoplatnoi pravovoi dopomohy v Donetskii ta Luhanskii oblastiakh u spravakh, poviazanykh zi zbroinym konfliktom, pry vprovadzhenni v Ukraini pravosuddia perekhidnoho periodu: potreby i perspektyvy* [Increasing the capacity of local general courts and the system of free legal aid in Donetsk and Luhansk regions in cases related to the armed conflict during the implementation of transitional justice in Ukraine: needs and prospects] (OON v Ukraini, 2021) 28 <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/LocalCourts_summary_Ukr.pdf> (in Ukrainian)

Part of the books

5. Reiter A G 'The development of transitional justice' *An Introduction to Transitional Justice* (Routledge, 2017) 29–46 (in English)
6. Hrushko M V 'Perekhidne pravosuddia: mizhnarodnyi dosvid ta zastosuvannia v Ukraini' [Transitional justice: international experience and application in Ukraine] *Problemy publichnoho ta pryvatnoho prava* (Liha Pres, 2021) 273–308 DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-237-4-10 (in Ukrainian)

Journal articles

7. Blaha A., Martynenko O. 'Kontseptsiia perekhidnoho pravosuddia v Ukraini: uvedennia u ploshchynu yurydychnoi nauky' [The concept of transitional justice in Ukraine: introduction to the field of legal science] (2019) 4 Yurydychnyi visnyk 30–35. DOI: https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.941. (in Ukrainian)
8. Lutsenko B. H. 'Zarubizhnyi dosvid realizatsii okremykh elementiv perekhidnoho pravosuddia v konteksti kryminolohichnoho zabezpechennia deokupatsii terytorii Ukrainy' [Foreign experience in the implementation of certain elements of transitional justice in the context of criminological support for the de-occupation of the territory of Ukraine] (2023) 3 Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy: zb. nauk. pr. 273–284. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.23. (in Ukrainian)

Websites

9. Erman H. 'Rizanyna u Srebrenytsi. Istoriia, pro yaku ne varto zabuvaty Ukraini' [Massacre in Srebrenica. A history that Ukraine should not forget] (BBC News Ukraina) <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53367876> (in Ukrainian)
10. 'Dosvid Izrailiu: naividomishi spetsoperatsii Mossadu ta pryntsyp yoho roboty' [Israel's experience: the most famous special operations of the Mossad and the principle of its work] (Podrobytsi) <https://podrobnosti.ua/2463627-dosvd-zralju-najvdomsh-spetsoperats-mossadu-ta-printsip-jogo-roboti.html> (in Ukrainian)
11. Hille P, Bozen R, Romanets R 'Villi Brandt na kolinakh: 50 rokiv velykomu zhestovi u Varshavi' [Willy Brandt on his knees: 50 years of the great gesture in Warsaw] (DW, 7 Hrudnia 2020) <https://www.dw.com/uk/willy-brandt-na-kolinakh-50-rokiv-velykomu-zhestu-u-warszawi/a-55828231> (in Ukrainian)
12. Khrystova H 'Zastosuvannia konstytutsii v umovakh perekhidnoho pravosuddia: do postanovky problemy v ukrainskykh realiiakh' [The application of the constitution in the conditions of transitional justice: before posing a problem in Ukrainian realities] (Verkhovnyi Sud) <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Khrystova_TJ_VC_Ukr.pdf> (in Ukrainian)

13. Marchuk I. 'Perekhidne pravosuddia: dosvid zarubizhnykh krain' [Transitional justice: experience of foreign countries] (Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny) <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2020/04/Perekhidne-pravosuddia-vebinar-UHSPL-PDF.pdf> (in Ukrainian)
14. Luzan T. 'Perekhidne pravosuddia: istoriia stanovlennia i zmist poniattia' [Transitional justice: history of formation and content of the concept] (2021) 21 kvit. Yurydychna hazeta <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/perehidne-pravosuddya-istoriya-stanovlennya-i-zmist-ponyattya.html> (in Ukrainian)
15. Prosad A 'Rosiia zavdala zbytkiv infrastrukturi Ukrainy maizhe na $155 mlrd – KSE' [Russia caused almost $155 billion in damage to Ukraine's infrastructure – KSE] (Forbes) <https://forbes.ua/news/rosiya-zavdala-zbitkiv-infrastrukturi-ukraini-mayzhe-na-155-mlrd-kse-12022024-19149> (in Ukrainian)
16. Porobich-Isakovich N 'Pravosuddia perekhidnoho periodu v Bosnii i Hertsehovyni – vyklyky ta mozhlyvosti' [Transitional justice in Bosnia and Herzegovina – challenges and opportunities] (Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny) <https://www.helsinki.org.ua/articles/pravosuddya-perehidnoho-periodu-v-bosniji-i-hertsehovyni-vyklyky-ta-mozhlyvosti/> (in Ukrainian)

Колодяжний М. Г.
Світова панорама перехідного правосуддя: основні моделі, перспективи для України

У статті здійснена спроба узагальнення сформованого на сьогодні світового досвіду застосування правосуддя перехідного періоду у постконфліктних та поставторитарних країнах. Надано визначення перехідного правосуддя відповідно до його тлумачення ООН. Перелічено понад 40 держав світу, де у різні періоди та за відмінних соціальних умов реалізовувались відповідні напрями діяльності, що охоплюються транзитивним правосуддям. Проаналізовано кілька здійсненних раніше класифікацій перехідного правосуддя, виділено їх недоліки та переваги. Запропонована авторська систематизація правосуддя перехідного періоду, що побудована за критерієм ступеня його ефективності. За цією підставою виділено три моделі ефективного, частково ефективного та неефективного перехідного правосуддя. Конкретизовано держави, які належать до кожної із цих груп, виділено ознаки, що дозволяють характеризувати ступінь ефективності перехідного правосуддя у кожній із країн. На підставі дослідження зарубіжного досвіду у цій царині та з урахуванням здійсненої класифікації виділено кілька важливих концептуальних орієнтирів для успішного запровадження в Україні різних складових перехідного правосуддя. Вони стосуються необхідності врахування в Україні попереднього досвіду застосування окремих елементів транзитивного правосуддя, періоду початку його впровадження у нашій державі, правил організації діяльності комісій правди, меж поєднання міжнародних та національних механізмів перехідного правосуддя, джерел фінансування його різноманітних заходів, основних суб'єктів, задіяних у цьому процесі, правил кримінального переслідування воєнних злочинців тощо. Крім цього, обґрунтована ідея щодо виконання перехідним правосуддям кримінологічної функції. У висновках, окрім іншого, зазначені засади, на яких має будуватись правосуддя перехідного періоду в Україні.

Ключові слова: *злочинність, воєнні злочини, перехідне правосуддя, зарубіжний досвід, мир, справедливість, примирення.*

Kolodyazhny M. G.
The Global Panorama of Transitional Justice: Main Models and Prospects for Ukraine

The article attempts to summarize the existing global experience in the application of transitional justice in post-conflict and post-authoritarian countries. An official definition of transitional justice, according to the UN interpretation, is provided. Over 40 countries worldwide are listed where various transitional justice activities have been implemented at different times and under different social conditions. Several previously conducted classifications of transitional justice are analyzed, highlighting their drawbacks and advantages. The author proposes a new systematization of transitional justice based on the criterion of its effectiveness. Based on this, three main and conditional models of effective, partially effective, and ineffective transitional justice are identified. Specific countries belonging to each of these groups are detailed, and the characteristics that define the degree of effectiveness of transitional justice in each country are outlined. Drawing on the analysis of foreign experiences in this field and considering the proposed classification, several important conceptual guidelines for the successful implementation of various components of transitional justice in Ukraine are identified. These guidelines relate to the need for Ukraine to consider the previous experiences of implementing specific elements of transitional justice, the period for initiating its implementation in the country, the rules for organizing the activities of truth commissions, the balance between international and national mechanisms of transitional justice, sources of funding

for its various measures, the main actors involved in this process, and the rules for prosecuting war criminals, among others. Additionally, the idea of transitional justice fulfilling a criminological function is substantiated. The conclusions outline the principles on which transitional justice in Ukraine should be built.

Key words: *crime, war crimes, transitional justice, foreign experience, peace, justice, reconciliation.*

Стаття надійшла до редакції:10.05.2024 р.
Прийнята до друку: 20.05.2024 р.

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-68
УДК 343.322:614.23:341.33 (477)

О. В. Новіков, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID: 0000-0002-2047-1665

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ У МЕДИЧНІЙ СФЕРІ У ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ*

Постановка проблеми. Світовий досвід війн показав, що доволі значна частина населення, що опинилася на окупованих територіях, вдається до різноманітної співпраці з окупаційною адміністрацією. Втративши зв'язок з владою своєї країни, багатьом громадянам для продовження свого існування іноді не залишається іншого виходу, ніж співпрацювати з представниками країни-окупанта. В той же час для окремих громадян окупація стає «часом можливостей». Такі особи добровільно співпрацюють з ворогом для збагачення та отримання ключових посад, пільг, преференцій та інших вигод. Звісно, не можна виключати також й добровільної співпраці окремих громадян через певні ідеологічні мотиви, але така співпраця здебільшого поєднана з корисливими мотивами.

Явище активної, добровільної, умисної співпраці громадян з окупаційною владою, а також інша діяльність, пов'язана із наданням будь-якої допомоги державі-агресору, що шкодить інтересам національної безпеки країни, громадянином якої є така особа, отримала назву «колабораціонізм». Саме такі ознаки, як добровільність, умисність та активність, а також спрямованість діяльності на спричинення шкоди інтересам національної безпеки країни, територія якої є окупованою, й відрізняють колабораціонізм від так званого «кооперування» (вимушеної співпраці з ворогом)[1].

Проблематика колабораціонізму почала широко обговорюватися в українському суспільстві з 2014 р., коли російською федерацією (далі – рф) була розв'язана гібридна проксі-війна на сході України з подальшою окупацією частини території Донецької та Луганської областей та анексією Автономної Республіки Крим. У зв'язку з тим, що на окупованих територіях фіксувалися факти добровільної співпраці громадян України з представниками так званих «ДНР», «ЛНР» та рф, що проявлялися як в підтримці рішень та дій окупаційної адміністрації, так і в обійманні певних управлінських посад, українська влада та громадськість почали багаторічну дискусію щодо врегулювання питання юридичної відповідальності для колаборантів. Результатом такої дискусії стали певні законодавчі пропозиції щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораціонізм (зокрема, законопроєкти № 5135 від 23.02.2021[2] та № 5144 від 24.02.2021[3]), які залишилися без належної уваги законодавця.

Двадцять четвертого лютого 2022 р. розпочався новий етап російсько-української війни – росій-

---

* *Примітка.* Стаття підготовлена на виконання проєкту «Захист прав людини в концепції перехідного правосуддя: українська модель» (реєстр. номер 2022.01/0204), що виконується за підтримки Національного фонду досліджень України

[1] .'Колабораціонізм. Міжнародний досвід регулювання, правові механізми та санкції: інформаційна довідка' (Інформаційно-дослідницький центр при Верховній Раді України) <https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00XD9Z.pdf> (дата звернення: 23.04.2024)

[2] Проєкт Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України (щодо кримінальної відповідальності за адміністративне, економічне, військове, політичне, військово-політичне та інше співробітництво з державою-агресором – колабораціонізм). (реєстр. № 5135 від 23.02.2021). *Верховна Рада України. Законопроекти:* оф. вебсайт. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/25706 (дата звернення: 23.04.2024)

[3] Проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність). (реєстр. № 5144 від 24.02.2021). *Верховна Рада України. Законопроекти:* оф. вебсайт. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/25699 (дата звернення: 23.04.2024)

ське повномасштабне вторгнення в Україну, наслідком якого стала окупація частини території України та подальша юридична[1] анексія рф Луганської, Донецької, Херсонської та Запорізької областей України. Вже 3 березня 2024 р. Верховна Рада України прийняла Закон № 2108-IX, яким Кримінальний кодекс України (далі – КК України) було доповнено ст. 111[1] («Колабораційна діяльність»), а 14 квітня 2022 р. – Закон № 2198-IX, яким КК України було доповнено ст. 111[2] («Пособництво державі-агресору»).

Враховуючи, що процес криміналізації колабораційної діяльності відбувався доволі швидко, без відповідного публічного обговорення та належного опрацювання в наукових колах, та був миттєвою реакцією української влади на повномасштабне вторгнення, сама редакція ст. 111[1] КК України не позбавлена недоліків. Зокрема, наразі тривають дискусії щодо доцільності криміналізації окремих форм колабораційної діяльності, її відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень, розмірів та видів покарань за вчинення цього правопорушення, а також щодо наявності та обсягу «імунітету» окремих категорій осіб від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Стосовно останніх, то до таких осіб належать, зокрема, працівники медичної сфери. Зазначене зумовлене низкою положень ратифікованих Україною міжнародних угод. Разом із тим тривають обговорення стосовно того, кого слід визнавати працівником медичної сфери, чи всі медичні працівники мають «імунітет» від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, або чи є якісь види медичної практики, які все ж таки несуть загрозу національній безпеці України?

Слід зазначити, що вказані теоретичні проблеми кваліфікації колабораційної діяльності впливають не лише на розуміння обсягу явища колабораціонізму, а й визначають масштаб його поширення на окупованих територіях. Наприклад, якщо визначити, що всі дотичні до медичної сфери особи мають «імунітет» від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, то слід констатувати відсутність такого явища, як колабораціонізм у медичній сфері. І в такому випадку необхідно вести мову лише про співпрацю медичного персоналу у виді так званого «кооперування». У зв'язку з цим від вирішення питання щодо обсягу «імунітету» медичних працівників залежить розуміння масштабів поширення колабораціонізму у медичній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання сучасної юридичної відповідальності за колабораційну діяльність в Україні досліджували такі українські науковці, як Н. О. Антонюк, А. С. Беніцький, О. І. Букреєв, В. М. Бурдін, О. О. Буряк, В. О. Єрьоменко, О. В. Зайцев, В. С. Канцір, О. В. Ковальська, В. Н. Кубальський, В. В. Кузнецов, О. В. Кузьменко, Д. М. Майстро, О. І. Матюшенко, І. Б. Медицький, Н. В. Нетеса, Є. О. Письменський, О. Е. Радутний, М. А. Рубащенко, Н. О. Симоненко, С. О. Харитонов, І. В. Яковюк та ін.

Щодо колабораційної діяльності у медичній сфері, то вона на сьогодні залишається малодослідженою. Наразі існує лише кілька наукових публікацій, в яких розглядається вказана проблематика. Так, Т. О. Михайліченко досліджуючи питання відповідальності медичних працівників за співпрацю із державою-агресором та її представниками[2], визначила критерії (умови), за якими така відповідальність має наставати. На думку дослідниці, працівник сфери охорони здоров'я на тимчасово окупованих територіях може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність лише тоді, якщо він не лише виконує професійні обов'язки лікаря (-ки) чи молодшого медичного персоналу (медсестра, медбрат, фельдшер (-ка), акушер (-ка)), а й бере на себе виконання інших обов'язків, пов'язаних із функціонуванням медичної установи, та при цьому зменшує можливість надання медичної допомоги для цивільних шляхом, приміром, перепрофілювання цивільного медичного закладу у військовий госпіталь, або йде на співпрацю із державою-агресором та її представниками задля отримання посад, преференцій чи за політичними переконаннями[3]. Також Т. О. Михайліченко доходить висновку, що якщо в діях працівника сфери охорони здоров'я

[1] *Примітка*. На сьогодні, незважаючи на включення до свого складу зазначених окупованих українських територій, рф не здійснює повного фактичного контролю в жодній із наведених областей. Такий повний контроль наявний лише в Автономній Республіці Крим, яка була анексована ще у 2014 р.

[2] Михайліченко Т. О. 'Співпраця медичних працівників із державою-агресором та її представниками' *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій:* матеріали наук.-практ. кругл. столу (м. Харків, 6 жовт. 2023 р.) 40–44

[3] – 43

на тимчасово окупованих територіях, що виконує професійні обов'язки, містяться ознаки кримінально караного діяння у зв'язку з іншими діями, то питання про кримінальну відповідальність має обов'язково ставитися[1].

У своєму дослідженні колабораційнойної діяльності медичних працівників на окупованих територіях В. В. Валах установила сукупність обов'язкових обставин, необхідних для кваліфікації дій медичного працівника як колабораційної діяльності: 1) добровільність, тобто особа за своєю власною волею займає відповідну посаду; 2) займана посада: а) не пов'язана з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації (ч. 2 ст. 111[1] КК України), або б) пов'язана з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора (ч. 5 ст. 111[1] КК України); 3) займана посада має бути у штатному розкладі незаконних органів влади, створених на тимчасово окупованій території[2]. Науковиця стверджує, що стосовно медичних працівників, які працюють у закладах охорони здоров'я та/або займають там керівні посади, відсутні підстави для притягнення їх до кримінальної відповідальності за ст. 111[1] КК України[3].

Питання «імунітету» медичних працівників від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність досліджувала й І. А. Вишневська[4]. Дослідниця розглянула три існуючі підходи до вирішення питання про кримінальну відповідальність медичних працівників за надання медичної допомоги на окупованій території, проаналізувала окремі акти міжнародного гуманітарного права, що закріплюють «імунітет» медичних працівників від кримінальної відповідальності, здійснила спробу визначили коло осіб, що підпадають під категорію «медичний персонал».

Досліджував питання «імунітету» медичних працівників від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність також А. О. Бегунц. Учений стверджує, що лікарі, з огляду на належність до певної професії, наділяються правовим імунітетом щодо надання медичної допомоги в будь-якому випадку і будь-якому адресату, незважаючи на те, що це може мати зовнішні ознаки окремих кримінальних правопорушень[5]. На його думку, надання лікарем фахової медичної допомоги не може вважатися кримінальним правопорушенням навіть з огляду на те, що така допомога може надаватися представникам країни-агресора, що опосередковано може завдати шкоду охоронюваним законом відносинам у сфері оборони України[6].

Питання колабораційної діяльності у медичній сфері також розглядалися й деякими українськими юристами та журналістами, зокрема, О. Харитоновим та М. Кахновою[7], А. Зубовою[8], Ю. Миколаєць[9] та деякими іншими.

Метою статті є формування уявлення про колабораційну діяльність медичних працівників у період російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. У ст. 111[1] КК України передбачено кілька форм колабораційної діяльності. Умовно можна вирізнити «інформаційний» (частини 1, 3 та 6), «адміністративний» (частини 2, 5 та 7) та «економічний» (ч. 4) колабораціонізм. Крім того, за своїми сутнісними ознаками до колабораційної діяльності слід також відносити й деякі інші кримінальні правопорушення,

[1] –

[2] Валах В. В. 'Колабораційна діяльність медичних працівників на окупованих територіях: українські реалії' *Медичне право України: історичні аспекти, новітні тенденції та перспективи розвитку*: збірник статей наукових читань, присвячених пам'яті Гладуна Зіновія Степановича (м. Львів, 11 липня 2022 р.) 29

[3] Валах В. В. –

[4] Вишневська І. А. 'Імунітет медичних працівників від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність' *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій:* матеріали наук.-практ. кругл. столу (м. Харків, 6 жовт. 2023 р.) 45–47

[5] Бегунц А. О. 'Деякі питання імунітету лікарів та його кримінально-правового значення' (2022) 36 Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «ПРАВО» 56

[6] –

[7] Харитонов О., Кахнова М. '«Медичний колабораціонізм»: покарати не можна помилувати?' 13–16 *Юридична газета* 771–774 <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/medichniy-kolaboracionizm-pokaratine-mozhna-pomiluvati.html>

[8] Зубова А. 'Колабораціонізм у медицині: національна судова практика та вимоги міжнародного гуманітарного права' (*Медійна ініціатива за права людини,* 2023) <https://mipl.org.ua/kolaboraczionizm-u-medyczyni-naczionalna-sudova-praktyka-ta-vymogy-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava> (дата звернення: 23.04.2024)

[9] Миколаєць Ю. 'Медпрацівники в окупації: оплата праці й колабораціонізм' (2022) 10 Управління закладом охорони здоров'я <https://egolovlikar.expertus.com.ua/10001053> (дата звернення: 23.04.2024)

зокрема, державну зраду (ст. 111 КК України), пособництво державі-агресору (ст. 111[2] КК України), виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікацію її учасників (ст. 436[2] КК України) тощо.

Стосовно працівників медичної сфери, то за формальними ознаками здійснення ними професійної діяльності на окупованій території може підпадати під окремі форми колабораційної діяльності. Зокрема, така діяльність може бути кваліфікована за ч. 2 (добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора) та ч. 5 ст. 111[1] КК України (добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів), наприклад, у випадку обіймання посади у «міністерстві» чи «департаменті» охорони здоров'я окупаційної адміністрації або новостворених державою-агресором органах місцевого самоврядування тощо. Крім того, керівництво закладом охорони здоров'я або надання медичної допомоги фізичними особами – підприємцями може містити ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111[1] КК України (провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора). Окремо може кваліфікуватися як державна зрада (ст. 111 КК України) або пособництво державі-агресору (ст. 111[2] КК України) надання медичними працівниками медичної допомоги представникам армії країни-агресора на тимчасово окупованих територіях України тощо.

Загалом юридична невизначеність деяких вживаних у статтях 111[1] та 111[2] КК України термінів та формулювань (наприклад, «матеріальні ресурси», «взаємодія з державою-агресором», «умисні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору», тощо) дозволяє тлумачити їх доволі широко[1]. За відсутності одноманітної судової практики зазначене породжує значну дискрецію працівників правоохоронних органів і суддів щодо кваліфікації майже будь-якої господарської діяльності на окупованій території як колабораційної.

У цей же час існує низка ратифікованих Україною міжнародних угод, які наділяють медичний персонал «імунітетом» від відповідальності за здійснення своєї професійної діяльності. Так, згідно з ч. 1 ст. 16 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, «ні за яких обставин жодна особа не може бути піддана покаранню за виконання нею медичних функцій, сумісних з медичною етикою, незалежно від того, в інтересах якої особи виконуються ці функції». Хоча сам Протокол I не розкриває поняття «медичних функцій», але у п. «e» ч. 1 ст. 8 розкривається термін «медичні цілі», до яких належать: розшук, підбирання, транспортування, встановлення діагнозу чи лікування, включаючи надання першої допомоги пораненим, хворим і особам, які потерпіли корабельну аварію, а також профілактика захворювань. Водночас до категорії «медичний працівник» (п. «c» ч. 1 ст. 8) Протокол I відносить не лише осіб, які призначені стороною, що перебуває в конфлікті, виключно для медичних цілей, а й осіб, що призначені для адміністративно-господарського забезпечення медичних формувань або для роботи на санітарно-транспортних засобах та для адміністративно-технічного забезпечення. Протокол I також уточнює, що такі призначення можуть бути як постійними, так і тимчасовими. З огляду на це слід погодитися з І. А. Вишневською, що поняттям «медичний працівник» охоплюються як медичні працівники у розумінні ч. 1 ст. 74 Основ законодавства України про охорону здоров'я, які безпосередньо надають медичну допомогу, так й особи, які здійснюють адміністрування та забезпечують її надання в межах закладу охорону здоров'я (головні лікарі, завідувачі відділень тощо)[2].

[1] Синюк О., Луньова О. *Колабораційна діяльність і пособництво державі-агресору: практика застосування законодавства та перспективи його удосконалення. Аналітичний звіт* (Центр прав людини ZMINA 2023) 29

[2] Вишневська І. А. 'Імунітет медичних працівників від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність' *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: про-*

Слід зазначити, що надання «імунітету» медичним працівникам від відповідальності за здійснення ними своєї професійної діяльності зумовлений низкою причин. По-перше, це необхідність забезпечення виконання заходів з охорони здоров'я на окупованій території, відсутність яких може призвести до збільшення кількості жертв збройного конфлікту серед цивільного населення. У зв'язку з цим Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. у ст. 56 покладає обов'язок на окупаційну державу за допомогою всіх наявних засобів та в співробітництві з державними і місцевими органами влади забезпечувати та підтримувати діяльність медичних і лікарняних установ, а також забезпечити та підтримувати на окупованій території умови, задовільні з погляду охорони здоров'я та санітарії. У цій самій статті Конвенція проголошує, що медичному персоналу усіх категорій буде дозволено виконувати свої обов'язки. По-друге, міжнародне гуманітарне право надає дозвіл окупаційній державі на примусове залучення, зокрема, місцевих медиків до надання медичної допомоги (ст. 51 Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни). Отже, свої обов'язки у сфері охорони здоров'я окупаційна держава може виконувати й через забезпечення діяльності вже існуючих закладів охорони здоров'я та їх персоналу на окупованій території.

Серед представників влади в Україні також існує певний консенсус щодо правомірності вимушеної співпраці медичного персоналу в умовах окупації. Так, у роз'ясненнях Міністерства охорони здоров'я від 26 травня 2022 р., підкреслюється, що лише добровільна співпраця з окупантами та підтримка окупаційного режиму тягнуть за собою кримінальну відповідальність. Медикам й надалі дозволено виконувати свої обов'язки задля порятунку життя та здоров'я громадян, вони продовжують надавати медичні послуги за договорами про медичне обслуговування населення. Також лікарям дозволяється використовувати ресурси, передані окупаційною владою, однак лише відповідно до українського законодавства та в межах, передбачених Женевською конвенцією про захист цивільного населення під час війни. Зокрема, відповідно до вказаної Конвенції держава-окупант насамперед зобов'язана забезпечити подальші медичні потреби цивільних громадян. Тому всі медичні працівники, ресурси, обладнання, матеріали й ліки першочергово спрямовуються для забезпечення належного медичного обслуговування цивільного населення та безперервного догляду за пораненими й хворими[1]. Зазначене підтвердив й сам Міністр охорони здоров'я України В. Ляшко. У своєму інтерв'ю в ефірі «Сніданку 1+1» він зазначив, що «надання медичної допомоги і вся робота для забезпечення життєдіяльності лікарні або центру первинної медико-санітарної допомоги на тимчасово окупованих територіях не розцінюється як співпраця з окупаційним режимом і жодних кримінальних проваджень з цього приводу не буде»[2].

Незважаючи на вказаний «імунітет» медичних працівників, в Україні уже є розслідування й навіть обвинувальні вироки стосовно співпраці деяких з них із державою-агресором та її представниками. Але такі справи стосуються в більшій мірі не лікарів, а саме осіб, що займають певні керівні посади. Це так звані «міністри охорони здоров'я» окупованих областей України, «начальники обласних департаментів охорони здоров'я» окупаційної адміністрації, керівники закладів охорони здоров'я тощо. У більшості таких випадків їм інкримінують колабораційну діяльність (ст. 111[1] КК України) та суміжні до неї склади кримінальних правопорушень (статті 111, 111[2] КК України)[3]. Так, станом на 21 вересня 2023 р. Служба безпеки України порушила сім кримінальних проваджень за колабораційну діяльність та державну зраду щодо лікарів на окупованій території в Донецькій та Луганській областях[4].

блеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій: матеріали наук.-практ. кругл. столу (м. Харків, 6 жовт. 2023 р.) 46

[1] Ковальський В. 'Ризики вчинення колабораціонізму або пособництво державі-агресору' Юридичний вісник України <https://yvu.com.ua/ryzyky-vchynennya-kolaboratsionizmu-abo-posobnytstvo-derzhavi-agresoru> (дата звернення: 23.04.2024)

[2] Орлова В. В 'МОЗ відповіли, чи вважаються медики на тимчасово окупованих територіях колаборантами' (*УНІАН. Інформаційне агентство*, 2022) <https://www.unian.ua/health/chi-vvazhayutsya-mediki-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyah-kolaborantami-vidpovit-moz-11896350.html> (дата звернення: 23.04.2024)

[3] Зубова А. 'Колабораціонізм у медицині: національна судова практика та вимоги міжнародного гуманітарного права' (*Медійна ініціатива за права людини,* 2023) <https://mipl.org.ua/kolaboraczionizm-u-medyczyni-naczionalna-sudova-praktyka-ta-vymogy-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava> (дата звернення: 23.04.2024)

[4] Мірер П., Леванська І. 'СБУ розслідує сім кримінальних справ про колабораціонізм щодо лікарів в окупації на Донбасі' (*Суспільне. Новини,* 2023) <https://suspilne.media/576953-sbu-

Стосовно обвинувальних вироків щодо осіб, дотичних до сфери охорони здоров'я, то їх небагато. На сьогодні в Єдиному державному реєстрі судових рішень знаходиться лише чотири обвинувальних вироки (всі за ч. 5 ст. 111[1] КК України), що мають відношення до колабораціонізму в медичній сфері. Перший вирок щодо громадянина України, який добровільно, попередньо узгодивши з представниками окупаційної влади, висунув власну кандидатуру та обійняв посаду директора Комунальному некомерційному підприємстві «Територіальне медичне об'єднання «Багатопрофільна лікарня інтенсивних методів лікування та швидкої медичної допомоги» Мелітопольської міської ради Запорізької області, усунувши чинного директора від виконання його обов'язків[1]. Другий – щодо громадянина України, який зайняв посаду начальника «Департамента здравоохранения Военно-гражданской администрации Запорожской области» (рос.) окупаційній адміністрації держави-агресора[2]. Третій – щодо громадянина України, який зайняв посаду виконуючого обов'язки начальника відділу охорони здоров'я мерії м. Бердянська, що підконтрольна окупаційній адміністрації держави-агресора[3]. Останній – щодо громадянина України, який добровільно зайняв посаду виконуючого обов'язки міністра та в подальшому першого заступника міністра так званого «Министерства здравоохранения Донецкой народной республики» (рос.) в окупаційній адміністрації держави-агресора[4].

Проведене дослідження дозволило зробити такі **висновки:**

1. Міжнародне гуманітарне право приділяє значну увагу проблемам сфери охорони здоров'я під час війни в умовах окупації, для забезпечення належного функціонування якої дозволяє примусове залучення медичного персоналу з окупованої території до надання медичної допомоги цивільному населенню. За таких умов медичному персоналу не лише дозволяється працювати, а й надається «імунітет» від відповідальності за здійснення своєї професійної діяльності, зокрема, за надання медичної допомоги представникам держави-агресора. Цей імунітет поширюється не лише на медичних працівників, які безпосередньо надають медичну допомогу, а й на інших осіб, які здійснюють адміністрування та забезпечують її надання в межах закладу охорону здоров'я (головні лікарі, завідувачі відділень тощо).

2. Найбільш спірними питанням є «імунітет» керівників закладів охорони здоров'я на окупованих територіях. Судова практика в Україні йде тим шляхом, що такий «імунітет» не поширюється на громадян, які за рішенням окупаційної адміністрації були призначені керівниками закладів охорони здоров'я на окупованій території. Водночас щодо керівників закладів охорони здоров'я, призначених українською владою, «імунітет» зберігається.

3. Наявні дані свідчать про існування «адміністративного» колабораціонізму в медичній сфері та одночасно його незначне поширення. Але слід зазначити, що реальний стан колабораційної діяльності в цій сфері стане відомим лише після закінчення війни та деокупації українських територій.

rozslidue-sim-kriminalnih-sprav-pro-kolaboracionizm-sodo-likariv-v-okupacii-na-donbasi> (дата звернення: 23.04.2024)

[1] Вирок Томаківського районного суду Дніпропетровської області від 05.01.2023. (справа № 331/2927/22) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108327107 (дата звернення: 23.04.2024)

[2] Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 11.09.2023 (справа № 333/847/23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113520368 (дата звернення: 23.04.2024)

[3] Вирок Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 12.06.2023 (справа № 331/608/23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111443875 (дата звернення: 23.04.2024)

[4] Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 27.11.2023 (справа № 607/10098/23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115490524 (дата звернення: 23.04.2024)

REFERENCE

List of legal documents

Legislation

1. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv (shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist). (reiestr. № 5144 vid 24.02.2021). Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonoproekty: of. vebsait. (in Ukrainian)
2. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy (shchodo kryminalnoi vidpovidalnosti za administratyvne, ekonomichne, viiskove, politychne, viiskovo-

politychne ta inshe spivrobitnytstvo z derzhavoiu-ahresorom – kolaboratsionizm). (reiestr. № 5135 vid 23.02.2021). Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonoproekty: of. vebsait. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/25706 (in Ukrainian)

Cases

3. Vyrok Komunarskoho raionnoho sudu m. Zaporizhzhia vid 11.09.2023 (sprava № 333/847/23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113520368 (in Ukrainian)
4. Vyrok Ternopilskoho miskraionnoho sudu Ternopilskoi oblasti vid 27.11.2023 (sprava № 607/10098/23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115490524 (in Ukrainian)
5. Vyrok Tomakivskoho raionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 05.01.2023. (sprava № 331/2927/22) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108327107 (in Ukrainian)
6. Vyrok Zhovtnevoho raionnoho sudu m. Zaporizhzhia vid 12.06.2023 (sprava № 331/608/23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111443875 (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Syniuk O., Lunova O. *Kolaboratsiina diialnist i posobnytstvo derzhavi-ahresoru: praktyka zastosuvannia zakonodavstva ta perspektyvy yoho udoskonalennia. Analitychnyi zvit* [Collaborative activity and assistance to the aggressor state: the practice of applying legislation and prospects for its improvement. Analytical report] (Tsentr prav liudyny ZMINA 2023) 29 (in Ukrainian)

Journal articles

2. Behunts A. O. 'Deiaki pytannia imunitetu likariv ta yoho kryminalno-pravovoho znachennia' [Some issues of immunity of doctors and its criminal-legal significance] (2022) 36 Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Seriia «PRAVO» 56 (in Ukrainian)
3. Kharytonov O., Kakhnova M. '«Medychnyi kolaboratsionizm»: pokaraty ne mozhna pomyluvaty?' [«Medical collaborationism»: punishment cannot be pardoned?] 13–16 Yurydychna hazeta 771–774 <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/medichniy-kolaboracionizm-pokarati-ne-mozhna-pomiluvati.html> (in Ukrainian)
4. Mykolaiets Yu. 'Medpratsivnyky v okupatsii: oplata pratsi y kolaboratsionizm' [Medical workers in occupation: wages and collaborationism] (2022) 10 Upravlinnia zakladom okhorony zdorovia. 2022 <https://egolovlikar.expertus.com.ua/10001053> (in Ukrainian)

Conference paper

5. Mykhailichenko T. O. 'Spivpratsia medychnykh pratsivnykiv iz derzhavoiu-ahresorom ta yii predstavnykamy' [Cooperation of medical workers with the aggressor state and its representatives] *Kolaboratsionizm na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh: problemy pravovoi otsinky, harantuvannia prav i svobod liudyny ta reintehratsii terytorii*: materialy nauk.-prakt. kruhl. stolu (m. Kharkiv, 6 zhovt. 2023 r.) 43 (in Ukrainian)
6. Valakh V. V. 'Kolaboratsiina diialnist medychnykh pratsivnykiv na okupovanykh terytoriiakh: ukrainski realii' [Collaborative activity of medical workers in the occupied territories: Ukrainian realities] *Medychne pravo Ukrainy: istorychni aspekty, novitni tendentsii ta perspektyvy rozvytku*: zbirnyk statei naukovykh chytan, prysviachenykh pamiati Hladuna Zinoviia Stepanovycha (m. Lviv, 11 lypnia 2022 r.) 29 (in Ukrainian)
7. Vyshnevska I. A. 'Imunitet medychnykh pratsivnykiv vid kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist' [Immunity of medical workers from criminal liability for collaborative activity] *Kolaboratsionizm na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh: problemy pravovoi otsinky, harantuvannia prav i svobod liudyny ta reintehratsii terytorii*: materialy nauk.-prakt. kruhl. stolu (m. Kharkiv, 6 zhovt. 2023 r.) 46 (in Ukrainian)

Websites

8. 'Kolaboratsionizm. Mizhnarodnyi dosvid rehuliuvannia, pravovi mekhanizmy ta sanktsii: informatsiina dovidka' [Collaboration. International experience of regulation, legal mechanisms and sanctions: informational reference] (Informatsiino-doslidnytskyi tsentr pry Verkhovnii Radi Ukrainy) <https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00XD9Z.pdf> (in Ukrainian)
9. Kovalskyi V. 'Ryzyky vchynennia kolaboratsionizmu abo posobnytstvo derzhavi-ahresoru' [Risks of committing collaborationism or aiding the aggressor state] Yurydychnyi visnyk Ukrainy <https://yvu.com.ua/ryzyky-vchynennya-kolaboratsionizmu-abo-posobnytstvo-derzhavi-agresoru> (in Ukrainian)
10. Mirer P., Levanska I. 'SBU rozsliduie sim kryminalnykh sprav pro kolaboratsionizm shchodo likariv v okupatsii na Donbasi' [The SBU is investigating seven criminal cases of collaborationism against doctors in the occupied Donbas] (Suspilne. Novyny, 2023) <https://suspilne.media/576953-sbu-rozslidue-sim-kriminalnih-sprav-pro-kolaboracionizm-sodo-likariv-v-okupacii-na-donbasi> (in Ukrainian)

11. Orlova V. V ’MOZ vidpovily, chy vvazhaiutsia medyky na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh kolaborantamy’ [The Ministry of Health answered whether doctors in the temporarily occupied territories are considered collaborators] (UNIAN. Informatsiine ahentstvo, 2022) <https://www.unian.ua/health/chi-vvazhayutsya-mediki-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyah-kolaborantami-vidpovit-moz-11896350.html> (in Ukrainian)
12. Zubova A. ’Kolaboratsionizm u medytsyni: natsionalna sudova praktyka ta vymohy mizhnarodnoho humanitarnoho prava’ [Collaborationism in medicine: national judicial practice and requirements of international humanitarian law] (Mediina initsiatyva za prava liudyny, 2023) <https://mipl.org.ua/kolaboraczionizm-u-medyczyni-naczionalna-sudova-praktyka-ta-vymogy-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava> (in Ukrainian)

Новіков О. В.
Колабораціонізм у медичній сфері у період російсько-української війни

У статті здійснена спроба сформувати уявлення про масштаби колабораційної діяльності медичних працівників у період російсько-української війни. Констатовано, що міжнародне гуманітарне право приділяє значну увагу проблемам сфери охорони здоров’я під час війни в умовах окупації та для забезпеченню належного функціонування системи охорони здоров’я дозволяє примусове залучення медичного персоналу з окупованої території до надання медичної допомоги цивільному населенню. За таких умов медичному персоналу не лише дозволяється працювати, а й надається так званий «імунітет» від відповідальності за здійснення своєї професійної діяльності, зокрема, за надання медичної допомоги представникам держави-агресора. Цей імунітет поширюється не лише на медичних працівників, які безпосередньо надають медичну допомогу, а й на інших осіб, які здійснюють адміністрування та забезпечують її надання в межах закладу охорону здоров’я (головні лікарі, завідувачі відділень тощо). На сьогодні найбільш спірними є питання «імунітету» керівників закладів охорони здоров’я на окупованих територіях. Судова практика в Україні йде тим шляхом, що такий «імунітет» не поширюється на громадян, які за рішенням окупаційної адміністрації були призначені керівниками закладів охорони здоров’я на окупованій території. Таким чином, наявні дані свідчать про існування лише так званого «адміністративного» колабораціонізму в медичній сфері та одночасно про його незначне поширення. Водночас реальний стан колабораціонізму в цій сфері стане відомим після закінчення війни та деокупації українських територій.

Ключові слова: *колабораціонізм, колабораційна діяльність, міжнародне гуманітарне право, сфера охорони здоров’я.*

Novikov O. V.
-Collaborationism in the medical field during the Russian-Ukrainian war

The article attempts to form an idea of the scope of collaborative activities of medical workers during the Russian-Ukrainian war. It was established that international humanitarian law pays considerable attention to the problems of health care during the war in the conditions of occupation and to ensure the proper functioning of the health care system allows the forced involvement of medical personnel from the occupied territory to provide medical assistance to the civilian population. Under such conditions, medical personnel are not only allowed to work, but are granted so-called «immunity» from liability for carrying out their professional activities, in particular for providing medical aid to representatives of the aggressor state. This immunity applies not only to medical workers who directly provide medical care, but also to other persons who administer and ensure its provision within the health care institution (chief doctors, heads of departments, etc.). Today, the most controversial issue is the «immunity» of the heads of health care institutions in the occupied territories. Judicial practice in Ukraine follows the path that such «immunity» does not apply to citizens who, by the decision of the occupation administration, were appointed heads of health care facilities in the occupied territory. Thus, the available data indicate the existence of only the so-called «administrative» collaborationism in the medical field and at the same time its insignificant spread. At the same time, the real state of collaborationism in this area will become known after the end of the war and the de-occupation of Ukrainian territories.

Key words: *collaborationism, collaborative activity, international humanitarian law, health care.*

Стаття надійшла до редакції: 29.04.2024
Прийнята до друку: 08.05.2024

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-77
УДК 343.33:343.342:341.326.4

К. А. Новікова, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, асистент кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-8646-3441

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРОПАГАНДУ ВІЙНИ*

Постановка проблеми. Пропаганда війни як явище інформаційного простору є невід'ємною частиною всіх сучасних збройних конфліктів. Із часів появи засобів масової інформації будь-яка держава, що планує акт агресії або агресивну війну, активно використовує наявні інформаційні ресурси для мілітаризації населення, виправдання необхідності вторгнення на територію іншої країни, демонізації країни-жертви та її збройних сил, глорифікації цілей та учасників майбутньої збройної агресії, маргіналізації антивоєнних настроїв та політичних опонентів у країні. На сьогодні пропаганда війни виступає важливим засобом підготовки до агресії й саме тому справедливо вважається провісником війни.

Водночас пропагувати війну може не лише держава. До такої пропаганди часто вдаються деякі радикальні політичні партії, організації й окремі особи з метою підвищення свого політичного рейтингу та приходу до влади. Такі суб'єкти використовують образ певної країни чи нації як ворога та ідею війни з нею для консолідації суспільства навколо своєї персони або організації. У майбутньому, після приходу до влади цих осіб чи організацій, сам акт агресії стає лише справою часу. Таким чином, пропаганда війни виступає ще й засобом досягнення політичних цілей.

Міжнародне співтовариство врахувало досвід світових війн та з метою підтримання миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку заборонило не лише розв'язання агресивної війни чи воєнного конфлікту, нападу збройних сил держави на територію іншої держави, анексію із застосуванням сили, а й пропаганду війни. Так, заборона останньої в прямій чи непрямій формі міститься у багатьох міжнародно-правових документах, зокрема, у Міжнародній конвенції про використання радіомовлення в інтересах миру 1936 р. (статті 2 та 3)[1], Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 110 «Заходи проти пропаганди та підбурювання до нової війни» 1947 р.[2], Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 127 (II) «Неправдива або перекручена інформація» 1947 р.[3], Конвенції про міжнародне право спростування 1952 р. (преамбула)[4], Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами 1970 р.[5], Декла-

* *Примітка.* Статтю виконано в межах фундаментальної теми «Теоретичні, законодавчі та правозастосовні проблеми кримінально-правової охорони інформаційної безпеки в Україні» (номер державної реєстрації 0121U114324).

[1] Міжнародна конвенція про використання радіомовлення в інтересах миру: Міжнародний документ від 23.09.1936. *PRO. Платформа ефективного регулювання* URL: https://regulation.gov.ua/documents/id211299 (дата звернення: 07.05.2024)

[2] Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 110 «Заходи проти пропаганди та підбурювання до нової війни»: Міжнародний документ від 03.11.1947. *ZakonOnline.* URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140896___140896 (дата звернення: 07.05.2024)

[3] Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 127 (II) «Неправдива або перекручена інформація»: Міжнародний документ від 15.11.1947. *Zakon.cc.* URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_275 (дата звернення: 07.05.2024)

[4] Конвенція про міжнародне право спростування: Міжнародний документ від 16.12.1952. *Верховна Рада України: Законодавство України:* оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_319#Text (дата звернення: 07.05.2024)

[5] Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами:

рації про право народів на мир 1984 р.[1] та деяких інших. У Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р.[2] зазначено, що будь-яка пропаганда війни повинна бути заборонена законом (п. 1 ст. 20).

Україна імплементувала міжнародну заборону пропаганди війни у багатьох актах національного законодавства. Так, відповідно до ч. 1 ст. 28 Закону України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. №2657-XII інформація не може бути використана для закликів до пропаганди війни. До того ж на території України в медіа та на платформах спільного доступу до відео забороняється поширювати заклики до розв'язування або ведення агресивної війни чи воєнного конфлікту та інформацію, яка виправдовує чи пропагує такі дії (п. 1 ч. 1 ст. 36 Закону України «Про медіа» від 13.12.2022 р. №2849-IX). У видавничій справі забороняється випускати у світ, виготовляти та/або розповсюджувати продукцію, що містить матеріали (висловлювання, заклики тощо), зміст яких спрямований на пропаганду війни (ч. 1 ст. 28 Закону України «Про видавничу справу» від 05.06.1997 р. №318/97-ВР). Окремі заборони на пропаганду війни також містяться у Законах України «Про театри і театральну справу» від 31.05.2005 р. №2605-IV (ч. 5 ст. 5), «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. №2402-III (ч. 1 ст. 30), «Про звернення громадян» від 02.10.1996 р. №393/96-ВР (ч. 3 ст. 23[1]) тощо. Слід відмітити, що відповідно до ст. 37 Конституції України забороняється утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на пропаганду війни. Зазначена конституційна заборона знайшла своє відображення й у Законах України «Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001 р. №2365-III (ч. 1 ст. 21) та «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р. №4572-VI (ч. 1 ст. 4).

Законодавча заборона пропаганди війни в Україні забезпечена й засобами кримінального права. Стаття 436 Кримінального кодексу України (далі – КК України) передбачає кримінальну відповідальність за публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів.

Згідно з даними офіційної кримінально-правової статистики за останні десять років в Україні обліковано 110 кримінальних правопорушень за ст. 436 КК України, 100 з яких починаючи з 2021 р., та засуджено 8 осіб (всі з 2021 р.). Водночас аналіз обвинувальних вироків та наукових публікацій свідчить про наявні теоретичні та прикладні проблеми у застосуванні кримінальної відповідальності за пропаганду війни, які потребують розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні питання кримінальної відповідальності за пропаганду війни досліджували В. І. Борисов, В. В. Гальцова, І. М. Забара, В. М. Киричко, В. С. Кацнір, У. З. Коруц, С. М. Мохончук, В. О. Навроцький, Х. В. Олійник, О. В. Олішевський, О. С. Омельян, Н. А. Орловська, П. В. Пекар, В. О. Поповичук, А. М. Притула, О. Е. Радутний, Ю. С. Резнік, А. В. Савченко, М. І. Хавронюк, М. В. Шепітько та деякі інші.

Метою статті є визначення основних проблем кримінальної відповідальності за пропаганду війни та пропонування шляхів їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Проблемні питання кримінальної відповідальності за пропаганду війни можна поділити на дві групи: *теоретичні*, що пов'язані з недоліками чинної редакції ст. 436 КК України та взагалі доцільністю криміналізації пропаганди війни на національному рівні, та *прикладні*, які стосуються неправильного тлумачення судами ст. 436 КК України та відповідно її неправильного правозастосування.

Спочатку слід приділити увагу ***теоретичним проблемам кримінальної відповідальності за пропаганду війни***.

1. Аналіз положень міжнародного та національного законодавства однозначно засвідчує, що «злочини агресії» (у тому числі й пропаганда війни) відбиваються у двох вимірах: у міжнародному праві та внутрішньодержавному кримінальному праві[3]. Водночас досліджуючи кримінальне

Міжнародний документ від 24.10.1970. *ООН.* URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml (дата звернення: 07.05.2024)

[1] Декларація про право народів на мир: Міжнародний документ від 12.11.1984. *ООН.* URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/right_to_peace.shtml (дата звернення: 07.05.2024)

[2] Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: Міжнародний документ від 16.12.1966. *Верховна Рада України: Законодавство України:* оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 07.05.2024)

[3] Олійник Х В, 'Кримінальна відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агре-

законодавство держав континентальної Європи, М. І. Хавронюк звернув увагу на відсутність у більшості цих країн кримінальної відповідальності за пропаганду війни. Науковець пояснив це тим, що поступово дедалі все більше й більше європейських держав визнають юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) і, відповідно, в їх національних кримінальних кодексах зникають положення про відповідальність за міжнародні злочини[1]. Враховуючи поступовий шлях України у напрямі приєднання до юрисдикції МКС, також виникає питання *доцільності криміналізації пропаганди війни на національному рівні*.

При вирішенні зазначеного питання слід, по-перше, виходити з того, що пропаганда війни як явище інформаційного простору не лише посягає на суспільні відносини з охорони миру і мирного співіснування держав і народів, а й має значну суспільну небезпечність для правопорядку всередині країни. Відсутність кримінальної відповідальності за пропаганду війни на національному рівні може призвести до безконтрольного поширення мови міжнаціональної ворожнечі, що сприятиме підвищенню агресивності і ворожості населення країни щодо певних соціальних груп, верств, національних та інших меншин тощо. Це призведе до соціальних конфліктів у країні та підвищення рівня насильства в цілому.

По-друге, Україна має міжнародні зобов'язання щодо протидії пропаганді війни на національному рівні, реалізація яких неможлива без установлення кримінальної відповідальності за такі дії.

По-третє, криміналізація пропаганди війни на міжнародному рівні є дещо умовною. Пропаганда війни дійсно визнавалася міжнародним злочином проти миру та безпеки людства на рівні спеціалізованих *(ad hoc)* міжнародних кримінальних трибуналів. Але у Римському статуті МКС такий склад злочину відсутній, про що неодноразово зазначав М. Керні, вказуючи на необхідність доповнення Статуту таким самостійним складом злочину, як пряме та публічне підбурювання до агресії або пропаганди війни[2].

З урахуванням вищенаведеного, слід підтримати думку У. З. Коруц щодо хибності практики декриміналізації пропаганди війни, оскільки це створює ризики для уникнення кримінальної відповідальності за такі дії у тому випадку, коли вони не виходять на міжнародний рівень і мають виключно внутрішньодержавний або внутрішньонаціональний характер[3].

2. Деякі дослідники, зокрема, П. В. Пекар, вказують на *невідповідність назви статті 436 КК України змісту її диспозиції*, що порівняно з іншими кримінально-правовими нормами порушує принцип системності кримінального законодавства[4]. Термін «пропаганда війни» дійсно має доволі широке значення, яке не зводиться лише до публічних закликів до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, чи то виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій із метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів. Пропаганда війни як засіб інформаційного впливу включає різноманітні форми підбурювання до застосування збройної сили проти іншої держави або етнічної групи, розпалювання шовіністичних настроїв на підтримку агресії[5], а також виправдання такої агресії. Це навмисний та цілеспрямований вплив як на окремих осіб та соціальні групи, так і на суспільство в цілому з використанням різних каналів поширення інформації.

Публічні заклики – це звернення, які спрямовані на виникнення у частини населення бажання вчинити певні дії. Мета публічних закликів полягає у доведенні до людей певних висловлювань із метою змінити їх поведінку, схилити до здійснення діяльності чи вчинення дій[6]. Пропаганда війни не вичерпується лише публічними закликами до агресивної війни чи воєнного конфлікту, які

сивної війни' (дис. докт філософії 081: Право. Національний університет «Львівська політехніка», 2022) 77

[1] Хавронюк М І, 'Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації' (дис. докт юрид наук Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007) 442

[2] Michael G Kearney, *The prohibition of propaganda for war in international law* (Oxford University Press, 2007) 274

[3] Коруц У З, 'Заборона пропаганди війни у сучасному міжнародному праві' (дис. докт юрид наук Національний авіаційний університет, 2023) 88 <https://er. nau. edu. ua/bitstream/NAU/61745/1/%d0%94%d0%b8%d1%81%d0%b5%d1%80%d1%82%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f%20_%20%d0%9a%d0%be%d1%80%d1%83%d1%86%20%d0%a3.%d0%97..pdf> (дата звернення: 07.05.2024)

[4] Пекар П В, 'Кримінально-правова характеристика пропаганди війни' (автореф. дис. канд юрид наук Національна академія Служби безпеки України, 2017) 14

[5] Шпилик С, 'Інформаційна війна, пропаганда та PR: такі схожі й такі різні' (2014) 47 (4) Галицький економічний вісник 180

[6] Кубальський В Н, 'Проблеми кримінальної відповідальності за публічні заклики до вчинення злочинів проти державного суверенітету' (2018) 2 Судова апеляція 67–78

є лише частиною цього явища. Публічні заклики до агресивної війни можна назвати лише однією зі складових системного комплексу дій, спрямованих на формування суспільної думки, а сама пропаганда може мати будь-які інші форми (поширення неправдивої інформації, пропаганда може бути письмовою, усною, електронною тощо)[1]. Крім того, пропаганда є систематичною діяльністю (принаймні у суб'єкта має бути сформований умисел на повторюваність однаково спрямованих дій), а публічні заклики можуть виступати як одноразова акція[2].

У цілому необхідно погодитися з тим, що назва ст. 436 КК України має відповідати диспозиції. З огляду на чинну редакцію диспозиції ст. 436 КК України більш коректною уявляється така її назва: «Публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, виготовлення або розповсюдження матеріалів із такими закликами».

3. Науковці також звертають увагу на *невідповідність диспозиції ст. 436 КК України термінології міжнародно-правових актів*[3]. Так, у Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р.[4] вживаються терміни «агресія», «акт агресії», «агресивна війна», у Римському статуті МКС[5] – «акт агресії». Міжнародне гуманітарне право використовує термін «збройний конфлікт». Термін «воєнний конфлікт» не застосовується в міжнародно-правових актах. Його визначення міститься лише на національному рівні у Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. Відповідно до цього Закону воєнний конфлікт – це форма розв'язання міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей із двостороннім застосуванням воєнної сили. Основними видами воєнного конфлікту є війна та збройний конфлікт.

Слушною є думка про необхідність відмови від використання у ст. 436 КК України терміна «воєнний конфлікт» задля забезпечення єдності термінології та системного підходу до її вживання, а також увідповіднення до норм міжнародного права[6]. Крім того, вбачається недоречним й використання терміна «агресивна війна» через юридичну невизначеність цього терміна у зв'язку з відсутністю розуміння істотних та необхідних ознак цього явища[7].

Таким чином, доцільним є заміна у диспозиції ст. 436 КК України терміна «агресивна війна» на «акт агресії», а терміна «воєнний конфлікт» на «збройний конфлікт».

4. Досліджуючи питання караності за пропаганду війни, В. П. Пекар доходить висновку про *невідповідність санкції ст. 436 КК України ступеню суспільної небезпечності передбаченого нею кримінального правопорушення*. Вчений вважає, що висока суспільна небезпечність пропаганди війни, поряд з такими діяннями, як ведення агресивної війни, розв'язування, підготовка, планування тощо повинна найти своє відображення в санкції статті. На його думку, максимальна межа покарання у виді трьох років позбавлення волі не відображає підвищеного ступеня суспільної небезпечності діянь, прописаних у різноманітних конвенціях, і має бути збільшена принаймні до п'яти років позбавлення волі при збереженні існуючих альтернативних видів покарання. Такий підхід до збільшення розмірів покарання за пропаганду війни В. П. Пекар обґрунтовує також тим, що за менш суспільно небезпечне діяння, передбачене ст. 436[1] КК України («Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського)

[1] Ботнаренко І А, 'Актуальні питання кримінальної відповідальності за пропаганду війни в умовах воєнного стану' *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану:* матеріали наук.-теорет. конф. (м. Київ, 26 трав. 2022 р.) 29 <https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/f5940194-46fe-4af0-84cf-775451ff2267/content> (дата звернення: 07.05.2024)

[2] Орловська Н А, 'Актуальні питання кримінальної відповідальності за пропаганду війни (у світлі законопроєкту № 2689)' (2021) 4(74) Держава та регіони. Серія: Право 74 <http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2021/11.pdf> (дата звернення: 07.05.2024)

[3] Пекар П В, 'Кримінально-правова характеристика пропаганди війни' (автореф. дис. канд юрид наук Національна академія Служби безпеки України, 2017) 14

[4] Визначення агресії: Міжнародний документ від 14.11.1974. ООН. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml (дата звернення: 07.05.2024)

[5] Римський статут Міжнародного кримінального суду: Міжнародний документ від 17.07.1998. *Верховна Рада України: Законодавство України:* оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 07.05.2024)

[6] Коруц У З, (дата звернення: 07.05.2024)

[7] Олійник Х В, 'Стан теоретичного дослідження питань кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язання та ведення агресивної війни' (2019) 8 Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки 121 <https://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/DOI/2616-7611-2019-08-13.pdf> (дата звернення: 07.05.2024)

тоталітарних режимів»), встановлене більш суворе покарання (обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк, із конфіскацією майна або без такої), ніж за пропаганду війни[1].

5. Дослідники вказують також на *необхідність закріплення у ст. 436 КК України кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак пропаганди війни.* Зокрема, пропонуються такі кваліфікуючі ознаки пропаганди війни, як: вчинення дій, передбачених ч. 1 цієї статті, особою, яка є представником влади, службовою особою, яка займає відповідальне становище; вчинені повторно; організованою групою; з використанням засобів масової інформації або мереж комунікації[2]. Серед особливо кваліфікуючих ознак пропонують закріпити вчинення діяння службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище[3].

На доцільність таких пропозицій вказує й зарубіжний досвід криміналізації пропаганди війни. Так, кримінальні кодекси інших країн містять такі кваліфікуючі ознаки пропаганди війни: використання засобів масової інформації (ч. 2 ст. 101 КК Азербайджану, ч. 2 ст. 385 КК Вірменії, ч. 2 ст. 405 КК Грузії, ч. 2 ст. 157 КК Казахстану, ч. 2 ст. 396 КК Таджикистану), вчинення злочину службовою особою (ч. 2 ст. 101 КК Азербайджану), вчинення злочину особами, які займають вищі державні посади (ч. 2 ст. 385 КК Вірменії, ч. 2 ст. 123 КК Білорусії), особою, яка займає державно-політичну посаду (ч. 2 ст. 405 КК Грузії), особою, яка займає відповідальну державну посаду (ч. 2 ст. 157 КК Казахстану, ч. 2 ст. 140 КК Молдови), особою, яка займає державну посаду (ч. 2 ст. 396 КК Таджикистану)[4].

Тепер доцільно розглянути ***прикладні проблеми застосування кримінальної відповідальності за пропаганду війни***.

1. Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436 КК України, є суспільні відносини у сфері охорони миру та мирного співіснування держав, їх взаємовигідної співпраці, що ґрунтується на принципах міжнародного права, зокрема, незастосування сили, недоторканності кордонів, територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи суверенних держав[5]. На підставі цього С. М. Мохончук справедливо стверджує, що не можуть кваліфікуватися як пропаганда війни публічні заклики продовжувати агресивну війну або воєнний конфлікт, що вже розпочалися[6], адже мир між державами та народами вже порушено.

Водночас в Єдиному державному реєстрі судових рішень є *низка вироків за ст. 436 КК України, якими засуджено осіб за публічні заклики до продовження росією війни проти України або розповсюдження матеріалів із такими закликами*[7], хоча

---

[1] Пекар П В, 'Щодо питання конструювання санкцій за пропаганду війни (ст. 436 КК України)' (2017) 3 Верховенство права <https://sd-vp.info/2017/shhodo-pitannya-konstruyuvannya-sanktsij-za-propagandu-vijni-st-436-kk-ukrayini/> (дата звернення: 07.05.2024)

[2] Ботнаренко І А, 'Актуальні питання кримінальної відповідальності за пропаганду війни в умовах воєнного стану' *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану*: матеріали наук.-теорет. конф. (м. Київ, 26 трав. 2022 р.) 29 <https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/f5940194-46fe-4af0-84cf-775451ff2267/content> (дата звернення: 07.05.2024); Пекар П В, 'Щодо питання конструювання санкцій за пропаганду війни (ст. 436 КК України)' (2017) 3 Верховенство права <https://sd-vp.info/2017/shhodo-pitannya-konstruyuvannya-sanktsij-za-propagandu-vijni-st-436-kk-ukrayini/> (дата звернення: 07.05.2024)

[3] Ботнаренко І А, 'Актуальні питання кримінальної відповідальності за пропаганду війни в умовах воєнного стану' *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану*: матеріали наук.-теорет. конф. (м. Київ, 26 трав. 2022 р.) 29 <https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/f5940194-46fe-4af0-84cf-775451ff2267/content> (дата звернення: 07.05.2024)

[4] Кацнір В, Олійник Х 'Іноземний досвід регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни' (2020) 7(1) Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки» 193 <https://cyberleninka.ru/article/n/inozemniy-dosvid-reglamentatsiyi-kriminalnoyi-vidpovidalnosti-za-propagandu-planuvannya-pidgotovku-rozv-yazuvannya-tavedennya/viewer> (дата звернення: 07.05.2024)

[5] 'Пропаганда війни: поняття та форми' *(WikiLegalAid,* 2022) <https://wiki. legalaid. gov. ua/index. php/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8:_%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F_%D1%82%D0%B0_%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B8> (дата звернення: 07.05.2024)

[6] Мохончук С М, *Злочини проти миру та безпеки людства: генезис, еволюція, сучасна регламентація у кримінальному праві та законі* (Право, 2013) 274

[7] Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 24.01.2024 (справа № 127/15700/23) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116618973 (дата звернення: 07.05.2024); Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 31.08.2022 (справа № 127/10958/22) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105980081 (дата звернення: 07.05.2024); Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 31.10.2022 (справа № 753/5145/22) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107195357 (дата звернення: 07.05.2024); Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 26.07.2023 (справа № 522/2787/22) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112474344 (дата звернення: 07.05.2024); Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 12.09.2023 (справа № 686/18993/23) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113624865 (дата звернення: 07.05.2024); Вирок Самбірського міськрайонного суду Львівської області від 02.03.2023 (справа № 452/3283/22)

у більшості випадків дії засуджених кваліфікувалися й за іншими статтями КК України, зокрема за ч. 2 ст. 109 («Публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій»), ч. 1 ст. 110 («Публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України»), ст. 436[2] («Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників») тощо. Видається, що кваліфікація дій засуджених у вказаних вироках за ст. 436 КК України є доволі спірною, а, отже, така судова практика є помилковою.

У той самий час виникає запитання, а чи можна кваліфікувати за ст. 436 КК України публічні заклики до вступу певної країни в уже розпочату агресивну війну, якщо така країна не є стороною цього конфлікту? Слід навести таку ситуацію: громадянин України публічно закликає до вступу Туреччини в агресивну війну росії проти України на стороні держави-агресора. Фактично між Україною та Туреччиною немає стану війни. Чи можна у цій ситуації говорити про посягання на мир та мирне співіснування України та Туреччини? Видається, що так, тому такі заклики слід кваліфікувати за ст. 436 КК України, незважаючи на те, що агресивна війна вже розпочалася. Це саме стосується й публічних закликів до вступу України в інші розпочаті збройні конфлікти, стороною яких наша країна не є.

2. Із досліджених вироків убачається, що доволі часто *суди взагалі не вдаються до аналізу змісту публічних закликів* до агресивної війни чи розповсюджених матеріалів із такими закликами, а покладаються на висновки лінгвістичної експертизи або обмежуються тим, що обвинувачений визнав свою вину[1].

Публічні заклики до агресивної війни або до розв'язання воєнного конфлікту передбачають усні або письмові відкриті звернення до невизначеного кола осіб. Такі звернення пропагують ідеї, погляди чи навіть вимоги і розповсюджуються серед значної кількості людей із метою схилити їх до відповідних дій. За своїм характером публічні заклики можуть виступати способом психологічного впливу на людей, агітацією, спрямованою на формування громадської думки[2]. Як наголошує М. А. Рубащенко, «визначальним моментом в оцінці суспільної небезпечності публічних закликів виступає не можливість ознайомлення багатьох осіб зі змістом закликів, а можливість того, що вже ознайомлені із закликами особи можуть учинити дії, до яких вони закликалися»[3].

Таким чином, суд, кваліфікуючи дії обвинуваченого за ст. 436 КК України, має встановити наявність у його діях публічних закликів до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту. Але в Єдиному реєстрі судових рішень є вироки, в яких відсутні такі публічні заклики[4]. Крім того, існують вироки, в яких інформація, що містить публічні заклики до агресивної війни, є прихованою, що унеможливлює перевірку обґрунтованості кваліфікації за пропаганду війни[5].

Висновки. 1. Проблемні питання кримінальної відповідальності за пропаганду війни можна поділити на дві групи: теоретичні, що пов'язані з недоліками чинної редакції ст. 436 КК України та взагалі доцільністю криміналізації пропаганди війни на національному рівні, та прикладні, які стосуються спірного тлумачення судами ст. 436 КК України та відповідно її неправильного правозастосування.

2. До теоретичних проблем кримінальної відповідальності за пропаганду війни можна віднести

URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109295763 (дата звернення: 07.05.2024); Вирок Стрийського міськрайонного суду Львівської області від 01.11.2022 (справа №456/3226/22) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107130559 (дата звернення: 07.05.2024); Вирок Березнегуватського районного суду Миколаївської області від 27.07.2022 (справа №383/410/22) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105452794 (дата звернення: 07.05.2024).

[1] Вдовенко О, Воробйов Є, Гринишак М, *Кримінальна відповідальність за поширення інформації в інтернеті до та після 24 лютого 2022 року* (ГО «Платформа прав людини» 2022) 66 <https://www. ppl. org. ua/wp-content/uploads/2023/01/%D0%90%D0%9D%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%98%D0%99-%D0%97%D0%92%D0%86%D0%A2-A4-30-12-22. pdf> (дата звернення: 07.05.2024)

[2] Кубальський В Н, 'Проблеми кримінальної відповідальності за публічні заклики до вчинення злочинів проти державного суверенітету' (2018) 2 Судова апеляція 67–78

[3] Рубащенко М А, *Кримінальна відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України* (Право, 2016) 127–128

[4] Див. наприклад: Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 22.04.2022 (справа № 753/3955/22). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104069991 (дата звернення: 07.05.2024)

[5] Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 04.03.2020 (справа № 521/1945/20) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88051413 (дата звернення: 07.05.2024); Вирок Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області від 07.09.2022 (справа № 742/1931/22) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106107436 (дата звернення: 07.05.2024)

питання: доцільності криміналізації пропаганди війни на національному рівні; невідповідності назви ст. 436 КК України змісту її диспозиції, що порівняно з іншими кримінально-правовими нормами порушує принцип системності кримінального законодавства; невідповідності диспозиції ст. 436 КК України термінології міжнародно-правових актів і невідповідності санкції ст. 436 КК України ступеню суспільної небезпечності передбаченого нею кримінального правопорушення; необхідності закріплення у ст. 436 КК України кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак пропаганди війни.

3. До прикладних проблем застосування кримінальної відповідальності за пропаганду війни слід віднести: спірну судову практику щодо засудження осіб за публічні заклики до продовження росією війни проти України або розповсюдження матеріалів із такими закликами, не проведення судами аналізу змісту публічних закликів до агресивної війни чи розповсюджених матеріалів із такими закликами, що призводить до засудження за ст. 436 КК України осіб, у діях яких відсутні «публічні заклики до агресивної війни чи розв'язування воєнного конфлікту.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Deklaratsiia pro pravo narodiv na myr: Mizhnarodnyi dokument vid 12.11.1984. OON. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/right_to_peace.shtml (in Ukrainian)
2. Deklaratsiia pro pryntsypy mizhnarodnoho prava, shcho stosuiutsia druzhnikh vidnosyn i spivrobitnytstva mizh derzhavamy: Mizhnarodnyi dokument vid 24.10.1970. OON. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml (in Ukrainian)
3. Konventsiia pro mizhnarodne pravo sprostuvannia: Mizhnarodnyi dokument vid 16.12.1952. Verkhovna Rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy: of. vebsait. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_319#Text (in Ukrainian)
4. Mizhnarodna konventsiia pro vykorystannia radiomovlennia v interesakh myru: Mizhnarodnyi dokument vid 23.09.1936. PRO. Platforma efektyvnoho rehuliuvannia URL: https://regulation.gov.ua/documents/id211299 (in Ukrainian)
5. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski ta politychni prava: Mizhnarodnyi dokument vid 16.12.1966. Verkhovna Rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy: of. vebsait. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (in Ukrainian)
6. Rezoliutsiia Heneralnoi Asamblei OON № 110 «Zakhody proty propahandy ta pidburiuvannia do novoi viiny»: Mizhnarodnyi dokument vid 03.11.1947. ZakonOnline. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140896___140896 (in Ukrainian)
7. Rezoliutsiia Heneralnoi Asamblei OON № 127 (II) «Nepravdyva abo perekruchena informatsiia»: Mizhnarodnyi dokument vid 15.11.1947. Zakon.cc. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_275 (in Ukrainian)
8. Rymskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu: Mizhnarodnyi dokument vid 17.07.1998. Verkhovna Rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy: of. vebsait. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (in Ukrainian)
9. Vyznachennia ahresii: Mizhnarodnyi dokument vid 14.11.1974. OON. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml (in Ukrainian)

Cases

10. Vyrok Bereznehuvatskoho raionnoho sudu Mykolaivskoi oblasti vid 27.07.2022 (sprava № 383/410/22). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen: of. vebsait. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105452794 (in Ukrainian)
11. Vyrok Darnytskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 22.04.2022 (sprava № 753/3955/22). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen: of. vebsait. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104069991 (in Ukrainian)
12. Vyrok Darnytskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 31.10.2022 (sprava № 753/5145/22). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen: of. vebsait. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107195357 (in Ukrainian)
13. Vyrok Khmelnytskoho miskraionnoho sudu Khmelnytskoi oblasti vid 12.09.2023 (sprava № 686/18993/23). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen: of. vebsait. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113624865 (in Ukrainian)
14. Vyrok Malynovskoho raionnoho sudu m. Odesy vid 04.03.2020 (sprava № 521/1945/20). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen: of. vebsait. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88051413 (in Ukrainian)
15. Vyrok Prylutskoho miskraionnoho sudu Chernihivskoi oblasti vid 07.09.2022 (sprava № 742/1931/22). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen: of. vebsait. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106107436 (in Ukrainian)
16. Vyrok Prymorskoho raionnoho sudu m. Odesy vid 26.07.2023 (sprava № 522/2787/22). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen: of. vebsait. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112474344 (in Ukrainian)

17. Vyrok Sambirskoho miskraionnoho sudu Lvivskoi oblasti vid 02.03.2023 (sprava №452/3283/22). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen: of. vebsait. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109295763 (in Ukrainian)
18. Vyrok Stryiskoho miskraionnoho sudu Lvivskoi oblasti vid 01.11.2022 (sprava №456/3226/22). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen: of. vebsait. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107130559 (in Ukrainian)
19. Vyrok Vinnytskoho miskoho sudu Vinnytskoi oblasti vid 31.08.2022 (sprava № 127/10958/22). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen: of. vebsait. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105980081 (in Ukrainian)
20. Vyrok Vinnytskoho miskoho sudu Vinnytskoi oblasti vid 24.01.2024 (sprava № 127/15700/23). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen: of. vebsait. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116618973 (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Michael G Kearney, The prohibition of propaganda for war in international law (Oxford University Press, 2007) 274 (in English)
2. Mokhonchuk S M, Zlochyny proty myru ta bezpeky liudstva: henezys, evoliutsiia, suchasna rehlamentatsiia u kryminalnomu pravi ta zakoni [Crimes against the peace and security of mankind: genesis, evolution, modern regulation in criminal law and legislation] (Pravo 2013) 528 (in Ukrainian)
3. Rubashchenko M A, Kryminalna vidpovidalnist za posiahannia na terytorialnu tsilisnist i nedotorkannist Ukrainy [Criminal responsibility for encroachment on the territorial integrity and inviolability of Ukraine] (Pravo 2016) 286 (in Ukrainian)

Journal articles

4. Katsnir V, Oliinyk Kh 'Inozemnyi dosvid rehlamentatsii kryminalnoi vidpovidalnosti za propahandu, planuvannia, pidhotovku, rozviazuvannia ta vedennia ahresyvnoi viiny' [Foreign experience in the regulation of criminal responsibility for propaganda, planning, preparation, resolution and waging of an aggressive war] (2020) 7(1) Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriia: «Iurydychni nauky» 191–196 <https://cyberleninka.ru/article/n/inozemniy-dosvid-reglamentatsiyi-kriminalnoyi-vidpovidalnosti-za-propagandu-planuvannya-pidgotovku-rozv-yazuvannya-ta-vedennya/viewer> (in Ukrainian)
5. Kubalskyi V N, 'Problemy kryminalnoi vidpovidalnosti za publichni zaklyky do vchynennia zlochyniv proty derzhavnoho suverenitetu' [Problems of criminal responsibility for public calls to commit crimes against state sovereignty] (2018) 2 Sudova apeliatsiia 67–78 (in Ukrainian)
6. Oliinyk Kh V, 'Stan teoretychnoho doslidzhennia pytan kryminalnoi vidpovidalnosti za propahandu, planuvannia, pidhotovku, rozviazannia ta vedennia ahresyvnoi viiny' [The state of theoretical research on issues of criminal responsibility for propaganda, planning, preparation, resolution and waging of an aggressive war] (2019) 8 Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Yurydychni nauky 117–124 <https://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/DOI/2616-7611-2019-08-13.pdf> (in Ukrainian)
7. Orlovska N A, 'Aktualni pytannia kryminalnoi vidpovidalnosti za propahandu viiny (u svitli zakonoproiektu № 2689)' [Current issues of criminal responsibility for propaganda for war (in the light of draft law № 2689)] (2021) 4(74) Derzhava ta rehiony. Seriia: Pravo 72–77 <http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2021/11.pdf> (in Ukrainian)
8. Pekar P V, 'Shchodo pytannia konstruiuvannia sanktsii za propahandu viiny (st. 436 KK Ukrainy)' [Regarding the issue of construction of sanctions for propaganda for war (Article 436 of the Criminal Code of Ukraine)] (2017) 3 Verkhovenstvo prava <https://sd-vp.info/2017/shhodo-pitannya-konstruyuvannya-sanktsij-za-propagandu-vijni-st-436-kk-ukrayini/> (in Ukrainian)
9. Shpylyk S, 'Informatsiina viina, propahanda ta PR: taki skhozhi y taki rizni' [Information warfare, propaganda and PR: so similar and so different] (2014) 47 (4) Halytskyi ekonomichnyi visnyk 180–182 (in Ukrainian)

Websites

10. Vdovenko O, Vorobiov Ye, Hrynyshak M, 'Kryminalna vidpovidalnist za poshyrennia informatsii v interneti do ta pislia 24 liutoho 2022 roku' [Criminal responsibility for spreading information on the Internet before and after February 24, 2022] (HO «Platforma prav liudyny» 2022) 88. <https://www. ppl. org. ua/wp-content/uploads/2023/01/%D0%90%D0%9D%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%98%D0%99-%D0%97%D0%92%D0%86%D0%A2-A4-30-12-22. pdf> (in Ukrainian)
11. 'Propahanda viiny: poniattia ta formy' [Propaganda for war: concepts and forms] (WikiLegalAid, 2022) <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8:_%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%

8F%D1%82%D1%82%D1%8F_%D1%82%D0%B0_%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B8> (in Ukrainian)

Thesis

12. Khavroniuk M I, 'Kryminalne zakonodavstvo Ukrainy ta inshykh derzhav kontynentalnoi Yevropy: porivnialnyi analiz, problemy harmonizatsii' [Criminal legislation of Ukraine and other states of continental Europe: comparative analysis, problems of harmonization] (dys. dokt yuryd nauk Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2007) 552 (in Ukrainian)
13. Koruts U Z, 'Zaborona propahandy viiny u suchasnomu mizhnarodnomu pravi' [Prohibition of propaganda for war in modern international law] (dys. dokt yuryd nauk Natsionalnyi aviatsiinyi universytet, 2023) 435 <https://er. nau. edu. ua/bitstream/NAU/61745/1/%d0%94%d0%b8%d1%81%d0%b5%d1%80%d1%82%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f%20_%20%d0%9a%d0%be%d1%80%d1%83%d1%86%20%d0%a3.%d0%97..pdf> (in Ukrainian)
14. Oliinyk Kh V, 'Kryminalna vidpovidalnist za propahandu, planuvannia, pidhotovku, rozviazuvannia ta vedennia ahresyvnoi viiny' [Criminal responsibility for propaganda, planning, preparation, initiation and waging of aggressive war] (dys. dokt filosofii 081: Pravo. Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnika», 2022) 255 (in Ukrainian)
15. Pekar P V, 'Kryminalno-pravova kharakterystyka propahandy viiny' [Criminal and legal characteristics of propaganda for war] (avtoref. dys. kand yuryd nauk Natsionalna akademiia Sluzhby bezpeky Ukrainy, 2017) 20 (in Ukrainian)

Conference paper

16. Botnarenko I A, Aktualni pytannia kryminalnoi vidpovidalnosti za propahandu viiny v umovakh voiennoho stanu Problemy kvalifikatsii ta rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen v umovakh voiennoho stanu [Topical issues of criminal responsibility for propaganda for war under martial law]: materialy nauk.-teoret. konf. (m. Kyiv, 26 trav. 2022 r.) 27–31 <https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/f5940194-46fe-4af0-84cf-775451ff2267/content> (in Ukrainian)

Новікова К. А.

Проблеми кримінальної відповідальності за пропаганду війни

Стаття присвячена проблемам кримінальної відповідальності за пропаганду війни. Проблемні питання кримінальної відповідальності за пропаганду війни можна поділити на дві групи: теоретичні, що пов'язані з недоліками чинної редакції ст. 436 КК України та взагалі доцільністю криміналізації пропаганди війни на національному рівні, та прикладні, які стосуються неправильного тлумачення судами ст. 436 КК України та відповідно її неправильного правозастосування. До теоретичних проблем кримінальної відповідальності за пропаганду війни можна віднести: питання доцільності криміналізації пропаганди війни на національному рівні; невідповідності назви ст. 436 КК України змісту її диспозиції, що порівняно з іншими кримінально-правовими нормами порушує принцип системності кримінального законодавства; невідповідності диспозиції ст. 436 КК України термінології міжнародно-правових актів; невідповідності санкції ст. 436 КК України ступеню суспільної небезпечності передбаченого нею кримінального правопорушення; необхідності закріплення у ст. 436 КК України кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак пропаганди війни. До прикладних проблем застосування кримінальної відповідальності за пропаганду війни слід віднести: спірну судову практику щодо засудження осіб за публічні заклики до продовження росією війни проти України або розповсюдження матеріалів із такими закликами, не проведення судами аналізу змісту публічних закликів до агресивної війни чи розповсюджених матеріалів із такими закликами, що призводить до засудження за ст. 436 КК України осіб, у діях яких відсутні публічні заклики до агресивної війни чи розв'язування воєнного конфлікту.

Ключові слова: *пропаганда війни, інформаційна безпека, кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, кримінальне право.*

Novikova K. A.

Problems of criminal responsibility for propaganda for war

The article is devoted to the problems of criminal liability for propaganda for war. The problematic issues of criminal liability for propaganda for war can be divided into two groups: theoretical, related to the shortcomings of the current wording of Art. 436 of the Criminal Code of Ukraine and, in general, the expediency of criminal liability for propaganda for war at the national level, and applied ones related to the incorrect interpretation by the courts of Art. 436 of the

Criminal Code of Ukraine and in accordance with its incorrect enforcement. The theoretical problems of criminal liability for propaganda for war include: the question of the feasibility of criminalizing war propaganda at the national level, the inconsistency of the title of Art. 436 of the Criminal Code of Ukraine, the content of its disposition, which, in comparison with other criminal law norms, violates the principle of systematic criminal legislation, the inconsistency of the disposition of Art. 436 of the Criminal Code of Ukraine on the terminology of international legal acts, inconsistency of the sanction of Art. 436 of the Criminal Code of Ukraine, the degree of social insecurity provided for by the criminal offense, the need to establish qualifying and especially qualifying features of propaganda for war in Art. 436 of the Criminal Code of Ukraine. Applied problems of criminal liability for propaganda for war include: erroneous judicial practice regarding the conviction of persons for public calls for the continuation of the Russian war against Ukraine or distribution of materials with such calls, without conducting a court analysis of the content of public calls for aggressive war or distributed materials with such calls, that the basis for conviction under Art. 436 of the Criminal Code of Ukraine, persons whose actions do not include public calls for aggressive war.

Keywords: *propaganda for war, information security, criminal offenses against peace, human security and international law and order, public calls for aggressive war, criminal offense, criminal responsibility, criminal law.*

Стаття надійшла до редакції: 07.05.2024
Прийнята до друку: 20.05.2024

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-87
УДК 351.74:615.4:343.322(477)

Т. О. Михайліченко, кандидатка юридичних наук, доцентка, старша наукова співробітниця Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-4668-3375

ВИЖИТИ В ОКУПАЦІЇ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕДИЧНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ ТА ЇЇ ПРОДАЖУ

Постановка проблеми. Фармацевтична діяльність забезпечує підтримання належного рівня громадського здоров'я загалом та здоров'я окремих осіб. Водночас злочинна агресія росії, окупація та анексія українських територій поставили нові виклики перед сферою охорони здоров'я. Як справедливо відмічають В. Пашков та Є. Гнедик, «в самі перші дні війни виявилося, що фармацевтичні заклади України, включаючи як безпосередньо виробників фармацевтичної продукції, так й аптечні заклади, взагалі не були готові до будь-яких надзвичайних ситуацій»[1]. Постали й нові виклики в частині логістичної політики[2].

Однак ситуація стала критичною в частині доступу цивільного населення до медичної продукції на тимчасово окупованих територіях (далі – ТОТ) після повномасштабного вторгнення. Так, приміром, станом на 23 лютого 2022 р. на території України (без урахування АРК та зони проведення ООС (окуповані території Донбасу)) працювало 20,8 тис. аптек та аптечних пунктів. Однак у червні 2022 р. 174 аптеки, які належать лише до «Аптечної мережі 9-1-1», знаходилися на окупованій території. Понад 680 працівників мережі перебували чи продовжують перебувати в окупації, з багатьма немає зв'язку; 58 аптек станом на середину 2022 р. були розбиті, втрачені або згоріли[3]. Наразі в Україні працює лише 85% аптек від довоєнної (точніше до повномасштабного вторгнення) кількості цих закладів на початок 2024 р.

Разом із тим ситуація на тимчасово окупованих і анексованих територіях є набагато гіршою. Згідно зі свідченнями людей, що пережили окупацію, «перший час наші фармацевти домовлялися через Запорізький напрям, щоб ліки невеликими партіями перевозити із Запоріжжя. Потім ліки та продукти стали привозити з Криму. Проте окупанти перекрили всі доступні канали постачання. У нас уже не було ані ліків, ані продуктів, не було нічого. Ліки привозили з Криму за дуже високими цінами»[4]. В окупованому свого часу Херсоні лікарські засоби (від звичайних знеболювальних таблеток до специфічних інсулінових уколів) продавали без спеціального обладнання та часом навіть продавали особи без спеціальної освіти. Їх викладали просто неба, тобто не дотримуючись жодного температурного режиму, в пластмасових чи паперових коробках і маркером позначали їх призначення (приміром, від серця, тиску, алергії тощо)[5]. Та й зараз ситуація не набагато краща. Як повідомляє Центр національного спротиву, на ТОТ не вистачає медикаментів, адже більшість ліків, які доставляють туди, ідуть у військові шпиталі на потреби російських загарбників. Натомість,

[1] Пашков В., Гнедик Є. 'Фармацевтична політика держави в умовах воєнного стану' (2022) 2 (46) Публічне право 80

[2] Нечипорук А., Кочубей Д. 'Фармацевтична логістика в умовах воєнного стану' (2023) 2 Товари і ринки 4–15. DOI: 10.31617/2.2023(46)01

[3] 'Фармацевти переднього краю: робота та освіта у воєнний час' (Щотижневик «Аптека». № 12/13 (1333/1334). 13 Червня 2022 р.) <https://www.apteka.ua/article/637759> (дата звернення: 10.05.2024)

[4] Матіїв В. '«Коли окупанти наступали, то буквально проходили через нас»: сім'я з Херсонщини, яка евакуювалась на Прикарпаття, про життя в окупації' (Firtka – агенція новин 27.11.2023) <https://firtka.if.ua/blog/view/koli-okupanti-nastupali-to-bukvalno-prokhodili-cherez-nas-simia-z-khersonshchini-iaka-evakuiuvalas-na-prikarpattia-pro-zhittia-v-okupatsiyi> (дата звернення: 10.05.2024)

[5] 'Вижити в окупації: як не загинути від антисанітарії в Херсоні?' (Телерадіокомпанія «Херсон+» 11.07.2022) <https://khersontv.com/vyzhyty-v-okupatsii-iak-ne-zahynuty-vid-antysanitarii-v-khersoni/> (дата звернення: 10.05.2024)

лікарські засоби, які доступні в аптеках цивільному населенню, місцеві жителі називають «крейдою». У сільську місцевість медична продукція окупантами взагалі не поставляється[1]. Тож задля забезпечення медичною продукцією населення окремі громадяни України ввозять її, частіше нелегально, на ТОТ, у тому числі шляхом комунікації з незаконними органами влади країни-окупанта. І наразі це створює низку проблем щодо правової оцінки такої комунікації (співпраці) з ворогом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє констатувати, що питання фармацевтичної політики України в умовах війни піднімають Є. Гнедик, Д. Кочубей, А. Нечипорук, В. Пашков, В. Стеценко, С. Стеценко та інші вчені.

Колабораційна діяльність наразі є чи не однією із найобговорюваніших тем сьогодення. Науковців, які піднімають ті чи інші аспекти, багато, та серед них варто виділити праці Н. Антонюк[2], Р. Мовчана[3], Є. Письменського[4] та деяких інших. Але абсолютна більшість дослідників концентруються на питаннях аналізу колабораційної діяльності як явища, досліджують диспозиції та санкції, передбачені ст. 111[1] КК України. Водночас питанням співпраці працівників сфери охорони здоров'я, особливо фармацевтичних працівників, на нашу думку, приділяється недостатньо уваги, що призводить до помилок у правозастосовній (насамперед, судовій) практиці.

Зарубіжні дослідники в цілому не часто акцентують увагу на питаннях колабораційної діяльності, за виключенням цього явища як історичного факту (приміром, René Marcq[5], Fabian Lemmes[6] та ін.). Це, звісно ж, є достатньо передбачуваним, адже такої кровопролитної загарбницької війни в Європі не було вже майже 80 років! Забули про таке явище і на територіях Північної Америки. І наразі для європейців насамперед саме ми стали об'єктом «польових досліджень». Але серед науковців все ж таки варто виділити Kenneth Watkin[7], який піднімає проблемні питання забезпечення правопорядку на окупованих територіях, та Noam Lubell[8], який справедливо констатує, що у випадках окупації декларовані права і свободи громадян часто складно реалізувати. У той самий час іноземні вчені прямо зазначають, що норми міжнародного гуманітарного права не повною мірою врегульовують всі питання, з якими стикається цивільне населення під час окупації.

Мета статті полягає у розробці рекомендацій щодо правової оцінки комунікації фармацевтів та постачальників медичної продукції[9] на ТОТ із державою-агресором та/або її окупаційною адміністрацією.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабне вторгнення росії загострило низку питань щодо правової оцінки діяльності наших громадян, що залишилася на ТОТ, хоча це питання насправді мало б бути комплексно вирішуватися ще у 2014 р., коли держава-агресор незаконно окупувала та анексувала частину територій України. Однак, незважаючи на заклики наукової спільноти, тоді ця проблема так і не отримала обґрунтованого й системного рішення з універсальним підходом. Натомість, 3 березня 2022 р. парламентом екстрено був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» №2108-IX, яким чинний КК України було доповнено ст. 111[1] «Колабораційна діяльність». Ця новація справедливо критикується як вченими, так і практиками у зв'язку зі значною недосконалістю, а часом і суперечливістю норми. Також пе-

---

[1] 'На тимчасово окупованих територіях знову дефіцит медикаментів – Центр нацспротиву' (УКРІНФОРМ, 19.05.2024 р) <https://www.ukrinform.ua/rubric-tymchasovo-okupovani/3865516-na-timcasovo-okupovanih-teritoriah-znovu-deficit-medikamentiv-centr-nacsprotivu.html> (дата звернення: 10.05.2024)

[2] Antoniuk N 'Criminal and legal assessment of collaborationism: a change of views in connection with Russia's military aggression against Ukraine' (2022) 3 (15) Access to Justice in Eastern Europe DOI: https://doi.org/10.33327/AJEE-18–5.3-n000312 (дата звернення: 10.05.2024)

[3] Мовчан Р. О. *«Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми*: *монографія (*Норма права, 2022) 244

[4] Письменський Є. 'Колабораціонізм у сучасній Україні як кримінально-правова проблема' (2020) 12 Право України. 116–128. DOI: 10.33498/louu-2020-12-116

[5] René Marcq. 'Collaboration Under Enemy Occupation' *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 2012. 69–72. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/000271624624700114> (дата звернення: 10.05.2024)

[6] Fabian Lemmes 'Collaboration in wartime France 1940–1944' *European Review of History – Revue européenne d'histoire*, (2008) 15 157–177, DOI: 10.1080/13507480801931093

[7] Kenneth Watkin. 'Use of force during occupation: law enforcement and conduct of hostilities*'* (2012) 94 (885) International Review of the Red Cross. 267–315. doi:10.1017/S1816383112000513

[8] Noam Lubell. 'Human rights obligations in military occupation' (2012) 94 (885) International Review of the Red Cross 317–337. doi:10.1017/S1816383112000367

[9] *Примітка.* Тут і далі під постачальниками медичної продукції матимуться на увазі виключно особи, які ввозять на ТОТ і реалізують медичну продукції, не маючи при цьому спеціальної освіти.

ред правоохоронцями гостро постала проблема кваліфікації діянь осіб на деокупованих територіях, у тому числі й тих, які полягали у забезпеченні медичною продукцією (лікарськими засобами та медичними виробами) українського населення під час окупації і, як результат, вимагали контактування фармацевтів і постачальників медичної продукції з окупаційною владою чи незаконними збройними формуваннями.

Тож чи є фармацевти та/або постачальники медичної продукції, що залишилися на ТОТ, колаборантами, якщо вони продовжили виконувати свої професійні обов'язки? Щоб відповісти на це запитання, необхідно спочатку відповісти на кілька інших.

1. Чи є фармацевтична допомога медичною?

Дане питання насамперед є надзвичайно складним і неймовірно важливим. Важливим воно є тому, що якщо ми визнаємо, що фармацевтична допомога є медичною допомогою, то на фармацевтів буде розповсюджуватися положення Женевських конвенцій. Слушно ставить питання В. М. Пашков: «Чи можна вважати діяльність з відпуску лікарських засобів населенню діяльністю, що безпосередньо пов'язана з медичною допомогою?» Він й відповідає на нього: це питання є спірним[1]. Серед аргументів «ЗА» вчений називає такі: 1) якщо в існуючій редакції Основ законодавства України про охорону здоров'я (далі – Основи) ми лише припускаємо, що аптека – це заклад охорони здоров'я, то у початковій редакції цього Закону це прямо вказувалося; 2) це первинне положення кореспондує і наказу МОЗ України «Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських, провізорських посад та посад молодших спеціалістів з фармацевтичною освітою у закладах охорони здоров'я» від 28.10.2002 р. № 385[2]. Водночас маються аргументи й «ПРОТИ». Тому В. М. Пашков слушно відмічає, що така ситуація призводить до того, що у разі настання «зручної» ситуації кожний чиновник може тлумачити цю ситуацію як завгодно[3]. Хоча тут варто говорити не про те, «як зручніше», а про те, «як вигідніше», що є абсолютно неприйнятним.

Ми цілком погоджуємося з підходом, відповідно до якого на даному етапі розвитку фармацевтична діяльність в аспекті лікування людини є невідривною від медичної допомоги. Аргументом на користь цієї позиції виступає відповідь на таке запитання: чи може медичний працівник надавати (особливо ефективно надавати) медичну допомогу без лікарських засобів, а часом і без медичних виробів? Видається, що в абсолютній більшості випадків ні. Адже який би вид медичної допомоги (екстренна, первинна, спеціалізована, паліативна допомога чи реабілітація) ми не розглядали, там завжди йдеться про лікувальні заходи (статті 35, 35–1, 35–2 Основ) або про полегшення страждань пацієнта у випадку паліативної допомоги (ст. 35–4 Основ), що теж супроводжується застосуванням лікарських засобів. Та й саме легальне визначення медичної допомоги теж говорить, що це є діяльністю професійно підготовлених медичних працівників, спрямованою на профілактику, діагностику та *лікування* у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами. Більше того, згідно із ч. 5 ст. 33 Основ «*на період встановлення* карантину, запровадження надзвичайної ситуації, надзвичайного або *воєнного стану до надання медичної допомоги можуть залучатися* в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, *фармацевтичні працівники*, здобувачі вищої освіти 4–6 років навчання за спеціальностями галузі знань 22 «Охорона здоров'я», молодші спеціалісти з медичною освітою, лікарі-інтерни, а також лікарі-спеціалісти без вимог щодо атестації на присвоєння чи підтвердження кваліфікаційної категорії»[4].

Тобто маємо констатувати, що без діяльності фармацевтів загалом надання медичної допомоги в більшості випадків буде неможливим, а, отже, фармацевтична діяльність є своєрідною компонентою діяльності медичної. Більше того, в умовах воєнного стану, що й маємо наразі, на фармацевтичних працівників можуть бути покладені обов'язки щодо надання медичної допомоги.

Тож, незважаючи на допущені в українському законодавстві неузгодженості, видається, що на перше місце ми маємо ставити забезпечення та захист прав і свобод людини, зокрема, права на життя та здоров'я, а, отже, й говорити, що фармацевтична діяльність у досліджуваному контексті

[1] Булеци С Б, Менджул М В (ред) *Медичне право : підручник* (ТОВ «РІК-У». 2021) 109.

[2] --, 110–111.

[3] --, 109.

[4] Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2801–12 (дата звернення: 10.05.2024)

є проявом медичної діяльності, де фармацевт має виконувати свої професійні обов'язки, в тому числі й на ТОТ.

2. Чи зобов'язана особа надавати фармацевтичну допомогу населенню України, якщо вона є фармацевтом?

Однозначно, що так. Більше того, законодавець у ст. 140 Кримінального кодексу (далі – КК) України кримінально караним визначає невиконання чи неналежне виконання медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого чи несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого.

Нині ми маємо воєнний стан, а, отже, діють й положення постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку залучення до надання медичної допомоги фармацевтичних працівників, здобувачів вищої освіти 4–6 років навчання за спеціальностями галузі знань 22 «Охорона здоров'я», молодших спеціалістів з медичною освітою, лікарів-інтернів та лікарів-спеціалістів без вимог щодо атестації на присвоєння чи підтвердження кваліфікаційної категорії на період встановлення карантину, запровадження надзвичайної ситуації, надзвичайного або воєнного стану» від 21.04.2023 р. №375. Відповідно до останньої *на період запровадження в Україні воєнного стану* з метою повного, своєчасного та безперервного задоволення потреб населення у медичній допомозі до надання *всіх видів медичної допомоги* у закладах охорони здоров'я можуть, зокрема, залучатися без урахування єдиних кваліфікаційних вимог, затверджених МОЗ, за їх згодою, *фармацевтичні працівники* (п. 5)[1]. І якщо на підконтрольних Україні територіях таке залучення матиме наслідком укладення відповідного цивільно-правового чи трудового договору з фармацевтом, то на ТОТ навряд чи це буде оформлено у письмовій формі. Водночас чинний Цивільний кодекс України (ст. 639) не обмежує сторони у виборі форми договору, якщо він укладається між фізичними особами. *De facto* це означає, що у випадку звернення фізичної особи на окупованих територіях до фармацевтичного працівника за медичною допомогою, яка включатиме, приміром, діагностику, призначення лікування та відпуск відповідного лікарського засобу, останній має прирівнюватися до медичного працівника. Тобто на нього мають розповсюджуватися Женевські конвенції в частині захисту його як медичного працівника.

Відносно осіб, які постачають медичну продукцію на ТОТ, ситуація може часом ускладнюватися тим, що деякі з них не мають відповідної освіти (фармацевтичної чи медичної). Однак навіть у цьому випадку вони, реалізовуючи медичну продукцію, дають можливість цивільному населенню в окупації отримати хоча б мінімально можливу медичну допомогу, як-от: збити високу температуру, обезболити чи отримати ліки від алергії, запалення тощо.

3. Чи зобов'язаний фармацевт надавати медичну допомогу, опинившись в екстреній ситуації, зокрема, на ТОТ за наявності невідкладної ситуації та відсутності медичного працівника?

Відповідно до Закону України «Про екстрену медичну допомогу» будь-яка людина загалом має обов'язок надати першу (домедичну) допомогу. У той самий час більш кваліфіковано таку допомогу можуть надати, на відміну від пересічного громадянина, саме фармацевти, пожежники, поліцейські, рятувальники, тобто особи, які володіють навичками надання першої (домедичної) допомоги. Тобто навіть у мирний час законодавець виокремлює їх як осіб, які володіють певними навичками надання домедичної допомоги.

Що ж до випадків воєнного часу, то нами вже відмічалося, що вони можуть залучатися до надання медичної допомоги на цілком легальних підставах.

4. Які обов'язки країни-агресора на ТОТ?

Відповідно до положень міжнародного гуманітарного права надання медичної допомоги населенню, як і забезпечення його медичною продукцією, покладається на сторону збройного конфлікту, котра здійснює так званий «ефективний контроль» на окупованій чи анексованій території. Тобто це є обов'язком держави-агресора. Тож якби росія ще дотримувалася цих правил, то дефіциту медичної продукції на ТОТ не було б. І тоді ймовірно не виникало б і проблем із постачальниками

[1] Про затвердження Порядку залучення до надання медичної допомоги фармацевтичних працівників, здобувачів вищої освіти 4–6 років навчання за спеціальностями галузі знань 22 «Охорона здоров'я», молодших спеціалістів з медичною освітою, лікарів-інтернів та лікарів-спеціалістів без вимог щодо атестації на присвоєння чи підтвердження кваліфікаційної категорії на період встановлення карантину, запровадження надзвичайної ситуації, надзвичайного або воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Перелік від 21.04.2023 №375. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/375–2023-%D0%BF (дата звернення: 10.05.2024)

медичної продукції. Адже згідно з ч. 1 ст. 23 Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. «кожна Висока Договірна Сторона дозволяє вільне пропускання всіх посилок з медикаментами та санітарними матеріалами, … які призначаються виключно для цивільного населення іншої Високої Договірної Сторони, навіть якщо ця остання є ворожою». Вона також дозволяє «*вільне пропускання всіх посилок із* найважливішими продуктами харчування, одягом і *тонізуючими засобами*[1], призначеними для дітей, молодших за 15 років, вагітних жінок та породілей»[2]. Окрім того, у ст. 55 вказаної Конвенції наголошено, що «окупаційна держава *зобов'язана* за допомогою усіх наявних засобів *забезпечувати населення* продуктами харчування та *медичним матеріалами*; зокрема, *постачати* необхідні продукти харчування, *медичні матеріали* та інші припаси, якщо ресурсів окупованої території виявиться недостатньо»[3].

Більше того, й іноземці на території однієї зі сторін конфлікту мають право на медичну допомогу та лікування в лікарні (ст. 38 Конвенції), хоча як ми вже неодноразово наголошували, росіяни активно і масово позбавляють цивільне населення доступу до медичної допомоги, особливо в умовах стаціонарного лікування[4].

Тобто якби країна-агресор виконувала взяті на себе зобов'язання належним чином, то на окупованих українських територіях не спостерігався б дефіцит медичної продукції, та й медична допомога надавалася б у необхідній кількості цивільному населенню, що опинилося в окупації. На жаль, навіть Міністерство охорони здоров'я на офіційній сторінці констатує, що «країна-агресор … блокує постачання ліків, зокрема. й життєво необхідних, із підконтрольних Україні територій на тимчасово окуповані. Відповідно до вищесказаного кожному медику дозволено виконувати свої обов'язки задля порятунку життя та здоров'я громадян. Також лікарі можуть використовувати ресурси, які передані окупаційною владою, однак лише відповідно до українського законодавства та в межах, передбачених Конвенцією. Разом із тим медики зобов'язані продовжувати виконувати свої зобов'язання за договорами про медичне обслуговування населення»[5].

5. Чи повинна Україна сприяти тому, щоб її громадяни мали можливість отримувати медичну допомогу та медичні послуги, навіть перебуваючи на ТОТ?

Якби росія дотримувалася б норм міжнародного гуманітарного права, то Україна мала б можливість постачати продукти харчування та медичні матеріали на окуповані території, за винятком випадків, коли діють тимчасові обмеження, спричинені особливо важливими воєнними потребами[6]. Більше того, Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. № 1207-VII наголошує на обов'язковому забезпеченні прав цивільного населення на ТОТ.

Окрім того, виходячи із рішень ЄСПЛ, маємо констатувати, що росія здійснювала (в окремих випадках продовжує здійснювати) «ефективний контроль» над нашими територіями, і саме на неї покладаються як позитивні, так і негативні зобов'язання із забезпечення цивільного населення, застосовуючи екстратериторіальну юрисдикцію[7]. Та справедливим водночас є і застереження О. Плотнікова про те, що «відповідальність України все ж таки не можна виключати, як і можливість уникнення такої із боку рф, щонайменше в окремих справах»[8]. У тих випадках, коли стане відомо, що Україна здійснює кримінальне переслідування громадян за постачання та продаж ме-

[1] *Примітка.* До останніх відносяться вітаміни, мінерали, дієтичні добавки, настоянки лікарських рослин та ін.

[2] Конвенція про захист цивільного населення під час війни : Конвенція; ООН від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_154 (дата звернення: 10.05.2024)

[3] –

[4] Детальніше див.: Mykhailichenko T 'The Right to Medical Care: Realities of the Russian-Ukrainian War' *Rīga Stradiņš University 3rd International Interdisciplinary Conference PLACES (*29–31 March, 2023*):* 57 <https://doi.org/10.25143/rw2023.places.abstracts-book>; Mykhailichenko T., Zabuha Yu., Babanina V., Syiploki M. 'Protection of the Right to Health During the Period of Armed Conflict: The Experience of Ukraine' (2022)4(16) Access to Justice in Eastern Europe 66–81 <https://doi.org/10.33327/AJEE-18–5.4-a000434>

[5] 'Медична допомога в окупації: як працює система охорони здоров'я на тимчасово непідконтрольних територіях'(МОЗ України, 23.09.2022) <https://moz.gov.ua/article/news/medichna-dopomoga-v-okupacii-jak-pracjue-sistema-ohoroni-zdorovja-na-timchasovo-nepidkontrolnih-teritorijah> (дата звернення: 10.05.2024)

[6] Конвенція про захист цивільного населення під час війни : Конвенція; ООН від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_154 (дата звернення: 10.05.2024)

[7] Extra-territorial jurisdiction of States Parties to the European Convention on Human Rights : Factsheet. July 2018. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Extra-territorial_jurisdiction_ENG.pdf (дата звернення: 10.05.2024)

[8] Плотніков О. 'Міжнародно-правова відповідальність за дотримання прав людини на окупованих територіях України' (2020) 11 Право України 89. DOI: 10.33498/louu-2020-11-080

дичної продукції цивільному населенню, які опинилися на ТОТ, навряд чи Суд «зніме» зобов'язання з України, адже такі дії не сприяють забезпеченню та захисту права людини на життя та здоров'я.

6. Теорія vs. практика. Як розцінювати підхід, що почав складатися, в перспективі деокупації територій Запорізької, Херсонської, Донецької, Луганської областей та Автономної Республіки Крим?

Вивчення вироків у Єдиному державному реєстрі судових рішень засвідчив, що питання це складне. З одного боку, вже маємо вирок Дергачівського районного суду Харківської області від 30.11.2023 р., яким ОСОБУ_3 було визнано винною в учиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 15, ч. 4 ст. 111[1] КК України, оскільки остання згідно з вироком із жовтня по грудень 2022 р. здійснювала господарську діяльності у взаємодії з державою-агресором та окупаційною адміністрацією держави-агресора, що проявилося в постачанні лікарських засобів, медичних препаратів та товарів народного вжитку для реалізації у приватних аптечних мережах та окупаційних закладах охорони здоров'я[1]. Та чи був тут взагалі колабораціонізм? Маємо позицію, що ні (!), оскільки: 1) обов'язком фармацевту є продаж медичної продукції; 2) цей обов'язок не нівелюється фактом оголошення воєнного стану. Навпаки, на особу можуть покладатися ще й обов'язки надання медичної допомоги.

Однак найскладніше відповісти на запитання: коли ж відбудеться деокупація всіх територій України? І як потім справедливо і виважено з юридичної точки зору оцінювати життя цивільного населення, яке опинилося в окупації і яке вже третій рік поспіль у частині Запорізької та Херсонської областей вимушено виживати, підкоряючись тим законам, які встановлює держава-агресор та окупаційна влада. Період же окупації частини Луганської та Донецької областей, а так само анексії Автономної Республіки Крим, на жаль, триває одинадцятий рік. І ми не можемо впевнено говорити, що їх деокупація відбудеться вже завтра. То що ж чекає фармацевтів та осіб, які там постачають медичну продукцію, після деокупації? І чи підхід, який почав формуватися, сприятиме бажанню наших громадян допомагати Збройним Силам України повертати території, знаючи про загрозу кримінального переслідування? Підтвердженням сумнівності ствердної відповіді на останнє запитання може якраз слугувати вищезгаданий вирок: ОСОБІ_3 було призначено покарання у виді позбавлення волі на строк три роки з позбавлення права обіймати посади в органах державної влади та органах місцевого самоврядування на строк десять років. Єдине, що примиряє з дійсністю, це те, що суд, врахувавши обставини, котрі пом'якшують покарання, та характеристику особи винного, на підставі ст. 75 КК України звільнив останнього від відбування призначеного основного покарання. Але тоді постає ще одне логічне запитання: якщо всіх звільняти від покарання, то який сенс вдаватися до механізму кримінальної юстиції, витрачати значні кошти в такій ситуації? Чи не буде більш правильним взагалі не притягувати фармацевтів до відповідальності за виконання ними своїх професійних обов'язків на ТОТ?

Підтвердженням хибності підходу притягнення фармацевтів чи постачальників медичної продукції до кримінальної відповідальності за зайняття фармацевтичною діяльністю (а часом і взяття на себе функцій медичного працівника) на ТОТ із метою забезпечення цивільного населення медичною продукцією і, як результат, отримання ними медичної допомоги в умовах обмеженості ресурсів, а інколи й свободи пересування, є проєкт Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність № 7647 від 08.08.2022 р. Як вказано в пояснювальній записці до цього законопроєкту, «після запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність та пособництво державі-агресору всі міністерства і відомства отримують сотні звернень від громадян, органів місцевого самоврядування, комунальних установ та бізнесу щодо того, в яких межах і як вони мають діяти, щоб їх діяльність не підпадала під відповідні статті кримінального закону. При Мінреінтеграції була утворена робоча група щодо вирішення проблемних питань діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання на фактично окупованих територіях»[2]. Робоча група визнала, що Україна не може по-

[1] Вирок Дергачівського районного суду Харківської області від 30 листопада 2023 р., справа № 619/5179/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115317904 (дата звернення: 10.05.2024)

[2] Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність : картка Проєкту Закону № 7647 від 08.08.2022 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40205 (дата звернення: 10.05.2024)

кладатись лише на обов'язки держави-окупанта, і заходи, спрямовані на розв'язання гуманітарних проблем, зокрема, медичного обслуговування, не мають бути кримінально караними[1]. До речі, це не єдиний законопроєкт, де пропонується все ж таки більш виважено підходити до правової оцінки діяльності українських громадян, які вимушені жити в окупації. Так, у проєкті Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення № 7570 від 20.07.2022 р. автори запропонували узагальнено вказати, що не вважається колабораційною діяльністю співпраця з державою-агресором, якщо вона, зокрема, є спрямованою виключно на забезпечення життєдіяльності населеного пункту чи інтересів громади, що відповідають законам України[2].

Єдине, що в ситуації з указаними законопроєктами викликає здивування, це те, що вони, будучи дійсно нагальними і важливими, вже майже два роки залишаються лише законопроєктами.

Висновки. Підводячи підсумки, вважаємо за необхідне обрати українським правозастосувачам підхід, за якого фармацевтичну діяльність на ТОТ слід розглядати як невід'ємну частину медичної діяльності. Відповідно:

- якщо фармацевт на ТОТ продовжує надавати фармацевтичному допомогу цивільному населенню і в його діях відсутні ознаки інших складів кримінальних правопорушень, юридична відповідальність за такі його дії виключається;
- якщо особа постачає медичну продукцію на ТОТ із метою забезпечення цивільного населення лікарськими засобами та медичними виробами, юридична відповідальність за такі його дії виключається, за умови, що в його діях відсутні ознаки інших складів кримінальних правопорушень. Факт же перереєстрації чи сплати податків окупаційній владі задля продовження життєзабезпечення цивільних осіб не має розглядатися як колабораційна діяльність.

[1] –

[2] Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення : картка Проєкту Закону № 7570 від 20.07.2022 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40023 (дата звернення: 10.05.2024)

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Extra-territorial jurisdiction of States Parties to the European Convention on Human Rights : Factsheet. July 2018. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Extra-territorial_jurisdiction_ENG.pdf (in English)
2. Konventsiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny : Konventsiia; OON vid 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_154 (in Ukrainian)
3. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia : Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2801–12 (in Ukrainian)
4. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo udoskonalennia vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist : kartka Proiektu Zakonu № 7647 vid 08.08.2022 r. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40205 (in Ukrainian)
5. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo udoskonalennia vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist ta sumizhni kryminalni pravoporushennia : kartka Proiektu Zakonu № 7570 vid 20.07.2022 r. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40023 (in Ukrainian)
6. Pro zatverdzhennia Poriadku zaluchennia do nadannia medychnoi dopomohy farmatsevtychnykh pratsivnykiv, zdobuvachiv vyshchoi osvity 4–6 rokiv navchannia za spetsialnostiamy haluzi znan 22 «Okhorona zdorovia», molodshykh spetsialistiv z medychnoiu osvitoiu, likariv-interniv ta likariv-spetsialistiv bez vymoh shchodo atestatsii na prysvoiennia chy pidtverdzhennia kvalifikatsiinoi katehorii na period vstanovlennia karantynu, zaprovadzhennia nadzvychainoi sytuatsii, nadzvychainoho abo voiennoho stanu : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy; Poriadok, Perelik vid 21.04.2023 № 375. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/375–2023-%D0%BF (in Ukrainian)

Cases

7. Vyrok Derhachivskoho raionnoho sudu Kharkivskoi oblasti vid 30.11.2023 r., sprava № 619/5179/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115317904 (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

8. Медичне право : підручник / за заг. Ред. С. Б. Булеци, М. В. Менджул. Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2021. 720 с.

9. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми: монографія. К.: Норма права, 2022. 244 с.
10. Journal articles
11. Antoniuk N 'Criminal and legal assessment of collaborationism: a change of views in connection with Russia's military aggression against Ukraine' (2022) 3 (15) Access to Justice in Eastern Europe DOI: https://doi.org/10.33327/AJEE-18–5.3-n000312 (in English)
12. Fabian Lemmes 'Collaboration in wartime France, 1940–1944' (2008) 15 (2) European Review of History – Revue européenne d'histoire 157–177. DOI: 10.1080/13507480801931093 (in English)
13. Kenneth Watkin. 'Use of force during occupation: law enforcement and conduct of hostilities' (2012) 94 (885) International Review of the Red Cross 267–315 doi:10.1017/S1816383112000513 (in English)
14. Mykhailichenko T., Zabuha Yu., Babanina V., Syiploki M. 'Protection of the Right to Health During the Period of Armed Conflict: The Experience of Ukraine.' (2022) 4(16) Access to Justice in Eastern Europe 66–81. https://doi.org/10.33327/AJEE-18–5.4-a000434 (in English)
15. Nechyporuk A., Kochubei D. 'Farmatsevtychna lohistyka v umovakh voiennoho stanu' [Pharmaceutical logistics under martial law] (2023) 2 Tovary i rynky 4–15. DOI: 10.31617/2.2023(46)01 (in Ukrainian)
16. Noam Lubell 'Human rights obligations in military occupation' (2012) 94 (885) International Review of the Red Cross 317–337. doi:10.1017/S1816383112000367 (in English)
17. René Marcq 'Collaboration Under Enemy Occupation' (2012) The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science 69–72. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/000271624624700114≥ (in English)
18. Pashkov V., Hnedyk Ye. 'Farmatsevtychna polityka derzhavy v umovakh voiennoho stanu' [Pharmaceutical policy of the state in the conditions of martial law] (2022) 2 (46) Publichne pravo 80–90 (in Ukrainian)
19. Pysmenskyi Ye. 'Kolaboratsionizm u suchasnii Ukraini yak kryminalno-pravova problema' (2020) 12 Pravo Ukrainy 116–128. DOI: 10.33498/louu-2020-12-116 (in Ukrainian)
20. Plotnikov O. 'Mizhnarodno-pravova vidpovidalnist za dotrymannia prav liudyny na okupovanykh terytoriiakh Ukrainy' (2020) 11 Pravo Ukrainy 2020 80–90. DOI: 10.33498/louu-2020-11-080 (in Ukrainian)

Conference paper

21. Mykhailichenko T 'The Right to Medical Care: Realities of the Russian-Ukrainian War' *Rīga Stradiņš University 3rd International Interdisciplinary Conference PLACES,* (29–31 March, 2023) 57 https://doi.org/10.25143/rw2023.places.abstracts-book (in English)

Websites

15. 'Vyzhyty v okupatsii: yak ne zahynuty vid antysanitarii v Khersoni?' [Surviving the occupation: how not to die from unsanitary conditions in Kherson?] (Teleradiokompaniia «Kherson+», 11.07.2022) <https://khersontv.com/vyzhyty-v-okupatsii-iak-ne-zahynuty-vid-antysanitarii-v-khersoni/> (in Ukrainian)
16. Matiiv V. '«Koly okupanty nastupaly, to bukvalno prokhodyly cherez nas»: simia z Khersonshchyny, yaka evakuiuvalas na Prykarpattia, pro zhyttia v okupatsii.' [«When the occupiers attacked, they literally passed through us»: a family from the Kherson region that evacuated to Prykarpattia, about life during the occupation.] (Firtka – ahentsiia novyn, 27.11.2023) < https://firtka.if.ua/blog/view/koli-okupanti-nastupali-to-bukvalno-prokhodili-cherez-nas-simia-z-khersonshchini-iaka-evakuiuvalas-na-prikarpattia-pro-zhittia-v-okupatsiyi> (in Ukrainian)
17. 'Medychna dopomoha v okupatsii: yak pratsiuie systema okhorony zdorovia na tymchasovo nepidkontrolnykh terytoriiakh' [Medical care in the occupation: how the health care system works in temporarily uncontrolled territories] (MOZ Ukrainy? 23.09.2022) <https://moz.gov.ua/article/news/medichna-dopomoga-v-okupacii-jak-pracjue-sistema-ohoroni-zdorovja-na-timchasovo-nepidkontrolnih-teritorijah> (in Ukrainian)
18. 'Na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh znovu defitsyt medykamentiv – Tsentr natssprotyvu' [There is again a shortage of medicines in the temporarily occupied territories – Center for National Resistance] (UKRINFORM, 19.05.2024 r) <https://www.ukrinform.ua/rubric-tymchasovo-okupovani/3865516-na-timcasovo-okupovanih-teritoriah-znovu-deficit-medikamentiv-centr-nacsprotivu.html> (in Ukrainian)
19. 'Farmatsevty perednoho kraiu: robota ta osvita u voiennyi chas'[Front-line pharmacists: work and education in wartime.] (Shchotyzhnevyk «Apteka», 13 Chervnia 2022 r.) <https://www.apteka.ua/article/637759> (in Ukrainian)

Михайліченко Т. О.
Вижити в окупації: проблемні питання правової оцінки забезпечення медичною продукцією та її продажу

Фармацевтична діяльність забезпечує підтримання належного рівня громадського здоров'я в цілому та здоров'я окремих осіб. Водночас злочинна агресія росії, окупація та анексія українських територій постави-

ли нові виклики перед сферою охорони здоров'я. Зокрема, ситуація на тимчасово окупованих і анексованих територіях є часом критичною, адже росія не виконує міжнародно-правові зобов'язання. Тож задля забезпечення медичною продукцією населення окремі громадяни ввозять її на ТОТ, частіше нелегально, у тому числі шляхом комунікації з незаконними органами влади країни-окупанта. І наразі це створює низку проблем в частині правової оцінки такої комунікації (співпраці) з ворогом. Метою статті є розробка рекомендацій щодо правової оцінки комунікації фармацевтів та постачальників медичної продукції на ТОТ із державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією.

Установлено, що росія порушує норми міжнародного гуманітарного права. Доведено, що незважаючи на те, що саме країна-агресор наразі здійснює «ефективний контроль» над окупованими та анексованими українськими територіями, це не знімає з України зобов'язань щодо забезпечення життєдіяльності цивільного населення, їх прав та свобод, зокрема, й щодо права на життя та здоров'я. За таких умов діяльність фармацевтичних працівників та постачальників медичної продукції на ТОТ пропонується розглядати як невід'ємну частину медичної діяльності.

Як підсумок, пропонуємо користуватися таким алгоритмом:

якщо фармацевт на ТОТ продовжує надавати фармацевтичному допомогу цивільному населенню, юридична відповідальність за такі його дії виключається;

якщо особа постачає медичну продукцію на ТОТ із метою забезпечення цивільного населення лікарськими засобами та медичними виробами, юридична відповідальність за такі його дії виключається, Факт же перереєстрації чи сплати податків окупаційній владі задля продовження життєзабезпечення цивільних осіб не має розглядатися як колабораційна діяльність;

якщо в діях вказаних осіб є ознаки інших складів кримінальних правопорушень, особа має підлягати юридичній відповідальності за ці дії.

Ключові слова: *фармацевт, медична продукція, професійний обов'язок, тимчасово окуповані території, колабораційна діяльність, воєнний стан, кримінальна відповідальність, деокупація, перехідне правосуддя.*

Mykhailichenko T. O.

Surviving the occupation: problematic issues of legal assessment of the provision of medical products

Pharmaceutical activity ensures the maintenance of an appropriate level of public health and the health of individuals. At the same time, Russia's criminal aggression, occupation, and annexation of Ukrainian territories posed new challenges to the field of health care. In particular, the situation in the temporarily occupied and annexed territories is sometimes critical, because Russia does not fulfill its international legal obligations. Therefore, to provide the population with medical products, individual citizens import them to the TOT, often illegally, including by communicating with the illegal authorities of the occupying country. And currently, this creates many problems in terms of the legal assessment of such communication (cooperation) with the enemy. The purpose of the article is to develop and provide recommendations regarding the legal assessment of the communication of pharmacists and suppliers of medical products on the TOT with the aggressor state and/or its occupying administration.

It has been established that Russia violates the norms of international humanitarian law. It has been proven that even though it is the aggressor country that currently exercises «effective control» over the occupied and annexed Ukrainian territories, this does not relieve Ukraine of its obligations to ensure the livelihood of the civilian population, their rights and freedoms, including the right to life and health. Under such conditions, the activity of pharmaceutical workers and suppliers of medical products at the TOT is proposed to be considered as an integral part of medical activity.

As a summary, we suggest using the following algorithm:

– if a pharmacist at the TOT continues to provide pharmaceutical assistance to the civilian population, legal responsibility for such actions is excluded;

– if a person supplies medical products to the TOT for the purpose of providing the civilian population with medicines and medical devices, legal responsibility for such actions is excluded. The fact of re-registration or payment of taxes to the occupying power to continue the life support of civilians should not be considered as a collaborative activity;

– if in the actions of the specified persons, there are signs of other corpus delicti, the person should be subject to legal liability for these actions.

Key words: *pharmacist, medical products, professional duty, temporarily occupied territories, collaborative activity, martial law, criminal liability, de-occupation, transitional justice.*

Стаття надійшла до редакції:10.05.2024 р.

Прийнята до друку: 20.05.2024 р.

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-96
УДК 343.359.3

Т. Б. Ніколаєнко, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності
Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, Україна
ORCID ID: 0000-0002-4587-2561
Researcher iD 57222161092

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ КОНТРАБАНДИ ТОВАРІВ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Постановка проблеми. Контрабанда як суспільно небезпечне явище відоме ще з давніх часів, часів створення перших держав, державоутворень. Прагнення уникнути сплати певних коштів (мита), бажання перемістити товар/предмет поза контролюючими органами сприяло зародженню контрабанди як правопорушення. Для протидії контрабанді в усі часи запроваджувались певні правові заходи. З позиції кримінальної відповідальності за контрабанду перші згадки можна зустріти ще у XVII ст., де, зокрема, у Новоторговому Статуті 1667 р. контрабанду визнавали як порушення, що «пов'язані із переміщенням товарів понад встановлену норму або переміщення товарів, заборонених до ввезення чи вивезення»[1].

Із розвитком суспільних та економічних відносин, зовнішньої та внутрішньої торгівлі, зміною умов існування самої контрабанди як суспільно небезпечного явища з диференціацією форм, видів та предметів її вчинення, а також географії цього явища змінюються правові підходи щодо протидії контрабанді. Разом із тим формується законодавство щодо боротьби з цим явищем правовими засобами.

За часів незалежної України, починаючи з 2001 р., коли був прийнятий Кримінальний кодекс України (далі – КК України), і до сьогодення контрабанда як кримінально каране діяння зазнала чимало змін. Так, наприклад, у 2001 р. контрабанда була визнана як діяння, що передбачало «переміщення *товарів* через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, вчинене у великих розмірах, а також незаконне переміщення історичних та культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, радіоактивних або вибухових речовин, зброї та боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї), а так само *стратегічно важливих сировинних товарів*, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України»[2]. У 2011 р. із метою гуманізації відповідальності за порушення у сфері господарської діяльності, необхідності усунення перешкод для реалізації конституційного права громадян на зайняття підприємницькою діяльністю, посилення правових можливостей щодо матеріального відшкодування засудженими заподіяної ними шкоди, а також з огляду на втрату на той момент (за переконанням законодавця) ознаки суспільної небезпеки контрабанду було декриміналізовано в частині *товарів у великих розмірах та стратегічно важливих сировинних товарів* з установленням за їх вчинення лише адміністративної відповідальності[3] [3; 4]. Проте така позиція піддавалась чималій критиці. Науковці, практики,

[1] Ніколаєнко Т. Соляр С. 'Ґенеза відповідальності за контрабанду від витоків до початку XX століття' (2021) 1. Публічне право 127 < https://doi.org/10.32782/2306–9082/2021-41-13>

[2] Яценко С. (ред.) *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України* (2-ге вид., переробл. та доповн. А. С. К. 2003) 411.

[3] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: Закон України від 15.11.2011 №4025-VI. URL: https://salo.li/45DB028 (дата звернення: 10.03.2024); Проект Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності): пояснювальна записка. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: https://salo.li/7Bd438d (дата звернення: 10.03.2024)

навіть політики наголошували, що необхідно повернути кримінальну відповідальність за контрабанду товарів. Лише наприкінці 2023 р. ці питання отримали певне правове рішення. Контрабанда товарів була криміналізована. Проте чимало питань залишились поза увагою, а ті, що були вирішені, не отримали належного правового регулювання. Це стосується: 1) правового визначення поняття контрабанди; 2) необґрунтованого розширення окремих предметів контрабанди у самостійних статтях КК; 3) залишення поза увагою бурштину як предмета контрабанди; 4) тлумачення способів вчинення контрабанди, які отримали визначення у примітці до ст. 201 КК; 5) розуміння завершеності контрабанди та форм її об'єктивної сторони. З урахуванням наведеного та необхідності приведення законодавства у відповідність до умов сьогодення, потреб сучасності, з дотриманням законів логіки, правил законодавчої техніки проведемо аналіз норм КК, які відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди» від 9 грудня 2023 р. №3516-IX визначили криміналізацію товарів[1], а також виокремимо позитивні здобутки законодавця, окреслимо дискусійні моменти та запропонуємо шляхи їх вирішення.

Метою статті є: аналіз положень КК, які відповідно до зазначеного вище Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди» встановили кримінальну відповідальність за контрабанду товарів (ст. 201[3] КК), контрабанду підакцизних товарів (ст. 201[4] КК) та запровадили зміни в інші статті КК, що визначають відповідальність за контрабанду культурних цінностей та зброї (ст. 201 КК), контрабанду лісоматеріалів та цінних порід дерев (ст.201[1] КК); виокремлення проблемних питань та формування пропозиції щодо їх вирішення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання криміналізації контрабанди товарів в Україні понад десятиліття перебуває у зоні наукових дискусій, політичних дебатів та законодавчих ініціатив. У своїх наукових доробках чималу увагу цій проблематиці приділяли такі вчені, як Ю. В. Гродецький, Ю. О. Данилевська, О. О. Дудоров, Ю. Ю. Забуга, Р. О. Мовчан, Т. О. Михайліченко, Є. С. Назимко, Т. Б. Ніколаєнко, Т. І. Пономарьова, О. С. Яланська та ін. Проте з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди» чимало питань залишилися не вирішеними, окремі створили дискусійне підґрунтя, деякі потребують негайного узгодження з іншими нормативно-правовими актами. З урахуванням цього питання криміналізації контрабанди товарів продовжує набирає обертів та водночас потребує правового вирішення проблемних аспектів.

Виклад основного матеріалу. Восени 2011 р. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 р. №4025-VI[2] було декриміналізовано контрабанду товарів як кримінального правопорушення. Така позиція, на думку ініціаторів Закону, була зумовлена тим, що «надмірне втручання правоохоронних органів у діяльність господарюючих суб'єктів створює істотні перешкоди для реалізації конституційно закріпленого права громадян на зайняття підприємницькою діяльністю, а вітчизняне законодавство характеризується необґрунтовано завищеним рівнем криміналізації правопорушень у сфері господарської діяльності, що є перепоною для розвитку підприємництва та виступає причиною недоотримання Державним бюджетом України належного відшкодування шкоди, завданої протиправними діями у зазначеній сфері»[3]. З прийняттям Закону держава прогнозувала отримати додаткові надходження від сплати штрафних санкцій за порушення митних правил (100%, 200% від вартості товарів, що передбачені ст. 482 Митного кодексу України (далі – МК)[4])) до Державного

[1] Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів: Закон України від 09.12.2023 №3513-IX. URL: http://surl.li/pqrcw. (дата звернення: 10.03.2024)

[2] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: Закон України від 15.11.2011 №4025-VI. URL: https://salo.li/45DB028. (дата звернення: 10.03.2024)

[3] Проект Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності): пояснювальна записка (Офіційний веб-портал Верховної Ради України). URL: https://salo.li/7Bd438d. (дата звернення: 10.03.2024)

[4] Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 №4495-VI . URL: https://salo.li/9767d47. (дата звернення: 10.03.2024)

бюджету та забезпечити розвиток підприємницької діяльності. Однак із декриміналізацією контрабанди товарів отриманого результату не сталося, оскільки підвищення рівня підприємницької спроможності населення не відбулося. Продовжувала спостерігатися негативна тенденція зростання кількості вчинення протиправних діянь, пов'язаних із незаконним переміщенням товарів через митний кордон України. До того ж посилилась «тінізація» економіки, зросла кількість учасників нелегального, зокрема, тютюнового бізнесу. На фоні загального зниження купівельної спроможності споживачів відбулося стимулювання недобросовісної конкуренції та потрапляння на внутрішній ринок України товарів сумнівної якості (особливо тютюнові вироби), які найчастіше обирали споживачі. Збільшився відтік валютних коштів за кордон та зменшились легальні надходження до національного державного бюджету[1]. Крім того, відбулося ще й зниження рівня протидії контрабанді, що було зумовлене припиненням функцій нововведеним Законом митними та прикордонними службами (проведення за дорученням процесуального керівництва досудового розслідування в межах кримінального провадження). Навіть з посилення штрафних санкцій це не забезпечило превентивної функції та надходження відповідних коштів до бюджету країни. Так, наприклад, за результатами здійснення аналітично-пошукової роботи, спрямованої на виявлення способів і механізмів переміщення товарів і транспортних засобів комерційного призначення з порушенням законодавства України з питань митної справи, у 2020 р. працівниками митниці було виявлено 14 147 порушень митних правил із вартістю предметів правопорушень на суму 2,56 млрд грн, з яких митницями розглянуто 3 998 справ (28%) із застосуванням штрафних санкцій на суму 178,4 млн грн (6,9%), а на розгляд до суду передано 10 917 справ (77%) на суму 2,4 млрд гривень. За результатами розгляду накладено стягнень (конфіскація товарів та штрафи) лише на суму понад 1,21 млрд грн (50%). У 2021 р. при виявлені 28 128 порушень митних правил (+98%) із вартістю предметів правопорушень на суму 2,8 млрд грн (+9%) митницями розглянуто лише 12 582 справи (44%) із застосуванням штрафних санкцій на суму 489 млн грн (17%), з яких стягнуто до держбюджету 147 млн грн (5,2%). На розгляд до суду передано 9 046 справ (32%) на суму 2,8 млрд грн. За результатами розгляду справ судами накладено стягнень на суму понад 1,7 млрд грн (60%). Водночас до держбюджету перераховано майже 103 млн грн від стягнутих штрафів (накладених митницею та судом) та реалізації конфіскованого майна (3,6%). У 2022 р. при виявлені 11 098 випадків порушення митних правил (–21%) із вартістю предметів правопорушень на суму 3 млрд грн (+5%) митницями було розглянуто 9 825 справ (88%) із застосування штрафних санкцій на суму 770 млн грн (25%), з яких стягнуто до держбюджету лише 36 млн грн (1,2%). На розгляд до суду передано 5 721 справу (51,5%) на суму 3 млрд грн. За результатами розгляду справ судами накладено стягнень на суму понад 1,8 млрд грн (60%), а до бюджету держави перераховано майже 103 млн грн (3,4%). У 2023 р. при виявлені 11 935 випадків порушень (+7,5%) із вартістю предметів правопорушень на суму 8,9 млрд грн (+196%) вилучено предметів правопорушень на суму понад 938 млн грн. Безпосередньо митницями розглянуто 3 493 справи (29%) із застосуванням штрафних санкцій на суму 110 млн грн (1,2%), з яких стягнуто до держбюджету 80 млн грн (0,8%). На розгляд до суду передано 6 912 справ (57,9%) на суму 6,4 млрд грн (71,9%), де за результатами розгляду накладено стягнень на суму лише 2 млрд грн (31%)[2]. Як бачимо, при виявлені чималої кількості правопорушень митних правил щодо предметів порушень значної вартості лише незначна частка коштів надходить до держбюджету. І така тенденція спостерігається майже щороку. Так, на-

[1] Прокопенко О. 'До питання про криміналізацію контрабанди товарів' *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (8–9 жовтня 2015 р Харків) 382.

[2] 'Організація роботи Держмитслужби з питань протидії контрабанді та порушенням митних правил. Звіт про виконання Плану роботи Державної митної служби України на 2020 рік' (Офіційний сайт Державної митної служби України) <https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti> (дата звернення: 10.03.2024). 'Щодо боротьби з контрабандою та порушення митних правил. Звіт про виконання Плану роботи Державної митної служби України на 2021 рік та покладених на неї завдань' (Офіційний сайт Державної митної служби України) < https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti> (дата звернення: 10.03.2024);' Стан протидії порушення митних правил. Звіт про результати роботи Державної митної служби України за 2022 рік' (Офіційний сайт Державної митної служби України) <https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti> (дата звернення: 10.03.2024); 'За 2023 рік митниці Держмитслужби виявили порушень митних правил на суму 8,9 млрд грн' (Facebook) <https://facebook.com/UkraineCustoms> (дата звернення: 10.03.2024)

приклад, у 2020 р. до держбюджету не надійшло 28, 5 млн грн (–10%), у 2022 р. – 57, 2 млрд грн (–13%), у 2023 р. – 26,5 млрд грн (–6,3%)[1]. Зрозуміло, що з урахуванням об'єктивних обставин, таких як запровадження воєнного стану у 2022 р.. блокування українських вантажних перевезень польськими перевізниками у 2023 р., цій ситуації є певне виправдання. Проте, якщо подивитись на цю ситуацію з іншого ракурсу, то таке виправдання є доволі сумнівним. Так, відповідно до звітів Держприкордонслужби останніми роками спостерігається, з одного боку, тенденція до зменшення кількості вчинюваних правопорушень щодо митних правил, проте, з другого боку, відзначається збільшення вартості таких предметів. Якщо у 2019 р. кількість виявлених випадків незаконного переміщення товарів становила 4 474 на суму товарів 403,01 млн грн, то у 2020 р. – 4 147 (– 7%) випадків на суму 658,67 млн грн (+63%), у 2021 р. – 3 459 випадків (– 23%) на суму 689,51 млн грн (+71%), у 2022 р. сума вилучених товарів склала 513, 62 млн грн (+31%), у 2023 р – 366 млн грн (–10%). Особливо яскраво така тенденція спостерігається щодо незаконного переміщення тютюнових виробів. За останні п'ять років кількість випадків незаконного переміщення тютюнових виробів зменшилась майже удвічі (– 53%), у той час як кількість переміщуваних товарів (пачок цигарок) збільшилася більше ніж удвічі (+ 63,5%)[2].

Як бачимо, очікуваних результатів від декриміналізації контрабанди товарів ми не отримали. Крім того, прийняття такого рішення не врахувало позитивний досвід багатьох країн світу (Болгарії, Молдови, Латвії, Литви, Естонії, Казахстану, Німеччині, Польщі, Угорщині, Іспанії, Албанії, Китаю, Японії та ін.), які ще на той момент мали результати реалізації протидії контрабанді кримінально-правовими засобами. І лише у 2023 р. законодавець повернувся до цього питання. Дев'ятого грудня 2023 р. Верховна Рада України проголосувала більшістю голосів за прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів»[3]. Така правова позиція стала проривом у законотворчості в частині криміналізації контрабанди товарів, проте залишилося чимало питань, які потребують уваги та відповідного законодавчого рішення.

1. Із запровадженням відповідальності за нові види контрабанди (контрабанди товарів – ст. 201[3] КК та контрабанди підакцизних товарів – ст. 201[4] КК) законодавцем було внесено низку змін в інші норми, які визначили відповідальність за контрабанду культурних цінностей та зброї (ст. 201 КК), а так само за контрабанду лісоматеріалів та цінних порід лісу (201[1] КК). Це стосується, зокрема, терміна «контрабанда».

Згідно з частинами першими статей 201, 201[1], 201[3], 201[4] КК контрабанда є «*переміщенням через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю*» відповідних предметів залежно від статті КК. При цьому «*контрабанда, тобто…*» визначено законодавцем як поняття з різними розуміннями/тлумаченнями [4]. Якщо дотримуватись законів логіки, правил законодавчої техніки, правотворчої діяльності, реалізації принципу юридичної визначеності, то будь-яке правове поняття повинно викладатися у такий спосіб, що б не виникало різного розуміння/тлумачення. На цьому неодноразово наголошував у своїх рішеннях Конституційний Суд України. Термінологія має бути уніфікованою,

[1] 'Держбюджет-2021: За січень-грудень 2021 року до загального фонду надійшло 1,084 трлн грн. Урядовий кур'єр' (Офіційний сайт Міністерства фінансів України, 5 січня 2022) < https://salo.li/Fb7d1ca> (дата звернення: 10.03.2024)

'Держбюджет-2022: до загального фонду надійшло 1,491 трильйона гривень. Урядовий кур'єр.' (Газета Кабінету міністрів України, 7 січня 2023) <https://salo.li/3E213c4> (дата звернення: 10.03.2024)

'Стан протидії порушення митних правил. Звіт про результати роботи Державної митної служби України за 2022 рік' (Офіційний сайт Державної митної служби України) <https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti> (дата звернення: 10.03.2024) 'У 2023 році до загального фонду держбюджету надійшло 1,66 трлн грн' (Урядовий портал) <https://salo.li/9b4B759> (дата звернення: 10.03.2024).

[2] Ніколаєнко Т., Омельчук В. *Кваліфікація кримінальних правопорушень: актуальні проблеми* (НАДПСУ 2022) 337–8. Аналітичне зведення про обстановку на державному кордоні та результати оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України за 2021 рік (АДПСУ 2022). 'Результати ОСД за 2022 та 2023 роки: Результати оперативно-службової діяльності Держприкордонслужби' (Офіційний веб-сайт Державної прикордонної служби України) <https://salo.li/89F90dA> (дата звернення: 10.03.2024); 'Інфографіка ОСД за 2023 рік. Результати оперативно-службової діяльності Держприкордонслужби' (Офіційний веб-сайт Державної прикордонної служби України) <https://dpsu.gov.ua/ua/Potochniy-rik/> (дата звернення: 10.03.2024)

[3] Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів: Закон України від 09.12.2023 № 3513-IX. URL: http://surl.li/pqrcw (дата звернення: 10.03.2024)

[4] Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: http://surl.li/hwcs (дата звернення: 10.03.2024)

викладеною у логічній послідовності, взаємоузгодженою з іншими нормами права, не передбачати викладення одного поняття різними словами (словосполученнями), не дублювати інші норми та не повторювати норми інших/ого нормативно-правових/ого актів/а[1]. Якщо взяти до уваги правове визначення «контрабанда», то законодавець порушив усі ці правила. Не може поняття «контрабанда» в усіх чотирьох нормах мати чотири різні визначення. Це нонсенс. Хоча ще на стадії обговорення законопроекту це питання піднімалося неодноразово, до того ж мала місце низка дискусій[2]. Не дивлячись на це, законодавець все ж таки відхилив всі пропозиції. Тому з урахуванням наведеного, доцільно все ж таки привести до єдиного розуміння поняття «контрабанда», визначити її основні ознаки (діяння, способи вчинення, місце вчинення, форма вини, суб'єкт, предмет у широкому розумінні), унормовати з урахуванням предмета правопорушення її види з визначенням у спеціальних нормах.

2. Унормовуючи поняття «контрабанда», законодавець звернув увагу, що вчинення контрабанди як кримінально караного діяння може полягає лише в *активних діях*. Аналіз положень МК дає чітке розуміння, що так звана контрабанда – це «переміщення товарів через митний кордон України або їх переміщення з приховуванням від митного контролю»[3], яке може полягати у вчиненні діянь у формі *переміщення* предметів певним способом та *дій, спрямованих* на таке переміщення. Оскільки контрабанда, як правопорушення, все ж таки пов'язана з діяльністю, яка унормована у МК, то доцільно для уніфікації тієї ж контрабанди як кримінально караного діяння усунути суперечностей щодо встановлення діянь як форм об'єктивної сторони, які мають своє унормування в інших нормативно-правових актах. До того ж унормування контрабанди не лише як *переміщення,* а й вчинення *дій, спрямованих на переміщення* предметів через митний кордон, є необхідним для: а) чіткого визначення моменту завершення кримінального правопорушення (на стадії перетинання митного кордону чи на стадії його замаху), яке до новоприйнятого Закону мало своє втілення лише в постанові Пленуму Верховного Суду України[4], б) посилення заходів кримінально-правового впливу на порушника з мінімізацією ризика його уникнення від кримінальної відповідальності; в) протидії контрабанді та г) посилення правових можливостей реального притягнення винного до кримінальної відповідальності.

3. Аналогічне зауваження стосується і способів вчинення контрабанди.

Відповідно до новозапроваджених змін вперше в КК (у примітці до ст. 201 КК) законодавець визначив розуміння способів вчинення контрабанди як «переміщення через митний кордон поза митним контролем та переміщенням через митний кордон України з приховуванням від митного контролю». До 2012 р. для єдиного розуміння цих способу/ів вчинення контрабанди, а також кваліфікації моменту завершення злочину/кримінального правопорушення судова та слідча практика керувалася роз'ясненнями постанови Пленуму Верховного Суду України. Проте, коли у 2012 р. був прийнятий МК, який у статтях 482 і 483 чітко визначив розуміння «переміщення товарів через митний кодон поза митним контролем або переміщення товарів через митний кодон з приховуванням від митного контролю», виникають запитання: навіщо дублювати ці норми у КК, якщо вони не стосується питань кримінально-правового регулювання, а встановлюють лише відповідальність за їх порушення, та коли вказані норми за своїм спрямуванням мають належно унормування у відповідних правових актах, а їх існування лише дублюють ці положення? Як вже зазначалося вище, така ситуація сприяє поширенню порушень законів логіки, правил правотворчості, перевантажує нормативний матеріал та створює колізію у праві. Тому роз'яснення щодо розуміння способів вчи-

[1] Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 №3354-IX . URL: https://salo.li/5B12Ff5 (дата звернення: 10.03.2024)

[2] Назимко Є., Данилевська Ю., Пономарьова Т. 'Рекриміналізація контрабанди в світлі законодавчих ініціатив' (2023) 3 Право та державне управління. 285–290 <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.3.43> (дата звернення: 10.03.2024); 'Порівняльна таблиця до проекту Закону України про внесення змін до про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо криміналізації контрабанди товарів та підакцизних товарів, а також недостовірного декларування товарів' (Офіційний веб-портал парламенту України. Законопроекти) <https://salo.li/3b71dBB > (дата звернення: 10.03.2024)

[3] Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 №4495-VI. URL: https://salo.li/9767d47 (дата звернення: 10.03.2024)

[4] Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил: постанова пленуму Верховного Суду України від 03.06.2005 №8. URL:https://salo.li/6E19Bf4. (дата звернення: 10.03.2024)

нення контрабанди доцільно з примітки до ст. 201 КК прибрати.

4. Ще одне питання, яке потребує уваги, – це предмет контрабанди.

Із криміналізацією контрабанди товарів законодавець водночас провів диференціацію кримінальної відповідальності контрабанди з урахуванням його предмета (види), а також вартості/розміру. Щодо виду предмета, то класифікація проведена з урахуванням основних (загальних та спеціальних) його характеристик. Так, наприклад, предметами контрабанди можуть бути: а) предмети, які обмежені в цивільному обігу, мають специфічні характеристики та для їх переміщення через митний кордон України необхідна наявності відповідних спеціальних документи/дозволів (ст. 201 КК); б) окремі види стратегічно важливих сировинних товарів (лісо-, пиломатеріали цінних та рідкісних порід дерев – ст. 201[1] КК), які обмежені у їх переміщенні через митний кордон України; в) товари – будь-які рухомі речі, у тому числі ті, на які законом поширено режим нерухомої речі (крім підакцизних товарів та електричної енергії) із вільним переміщенням через митний кордон України (ст. 201[3] КК) г) підакцизні товари – товари за кодами згідно з Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності, на які Податковим кодексом України встановлено ставки акцизного податку (спирт, тютюнові вироби/сировина, пальне, транспорті засоби, крім електричної енергії) (ст. 201[4] КК)[1]. Як бачимо, диференціація предметів контрабанди з урахуванням їх ознак має доволі логічну та виправдану будову. Проте щодо принципу унормування цих предметів у самостійних статтях як предметів контрабанди викликає запитання.

Якщо вести мову про види предметів контрабанди, то з урахуванням їх загальних та спеціальних ознак останніх можна провести їх диференціацію у нормах статті (статті, а не статей), де кожний вид матиме самостійне унормування в межах однієї статті. Така позиція а) не буде перевантажувати правовий/нормативний матеріал, б) сприятиме уніфікації основних елементів складу кримінального правопорушення, в) сприятиме унормуванню та визначенню ступеня тяжкості кожного із видів контрабанди, г) надаватиме цілісну картину контрабанди як суспільно небезпечного кримінально караного діяння для подальшої організації заходів щодо протидії/боротьби з цим негативним явищем. Підтвердження такої позиції можна знайти у світовій практиці. Так, наприклад, у КК Китаю існує низка статей (ст. 151–157), які врегульовують відповідальність за контрабанду (з урахуванням її предмета), контрабандну діяльність та діяльність, яка сприяє контрабанді. Зокрема, у ст. 151 КК визначена контрабанда: а) зброї, бойових припасів, ядерних матеріалів, підробленої валюти (ч. 1), б) заборонених до вивозу з країни культурних цінностей, золота, срібла, інших дорогоцінних матеріалів, а також цінних тварин та виробленої з них продукції (ч. 2), в) унікальних рослин та продукції з них (ч. 3). Інші види контрабанди, як наприклад, контрабанда порнографічних предметів, контрабанда предметів з метою ухилення від сплати податків унормовані в інших статтях[2]. У КК Болгарії (ст. 272 КК) контрабанда – це ціла система кримінальних правопорушень, яка передбачає відповідальність за переміщення через митний кодон а) сильнодіючих, отруйних речовин, вибухових речовини, зброї та боєприпасів тощо; б) товарів та предметів комерційного призначення; в) представників дикої флори та фауни, що охороняються законом; г) вогнепальної зброї, піротехніки (абз.1); д) наркотичних речовин, їх аналогів; е) прекурсорів та обладнання для виготовлення наркотичних речовин (абз. 3)[3]. У КК Грузії контрабанда – це злочин у сфері фінансової діяльності. Її предметом може виступати: а) рухоме майно у великих розмірах (ч.1 ст. 214 КК); б) пам'ятки культурного спадку держави або інший культурний спадок, виготовлені з дорогоцінних металів ювелірні вироби (ч. 3 ст. 214 КК); в) отруйні, радіоактивні або вибухові речовини, вогнепальна зброя, матеріали та устаткування, які можуть бути використані для створення зброї масового ураження (ч. 4 ст. 214 КК г) стратегічно важли-

[1] Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: https://salo.li/9767d47 (дата звернення: 10.03.2024); Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://salo.li/92D1F98 (дата звернення: 10.03.2024); Гродецький Ю. В. 'Перспективи криміналізації контрабанди товарів' (2021) 1(15) Вісник Асоціації кримінального права України 150–9.

[2] Коротюк О. (ред), Воінова А., Станіч В. *Кримінальний кодекс Китайської Народної Республіки* (ОВК, 2021). Ніколаєнко Т., Хоменко Д. 'Особливості унормування відповідальності за контрабанду у країнах різних правових систем' (2019) 4 Вісник Національної академії Державної прикордонної служби <http://surl.li/pqrro> (дата звернення: 10.03.2024)

[3] Criminal Code Bulgaria (SG No. 26/1968, as amended up to July 8, 2022) <http://surl.li/pujalSection III> Art. 242 (дата звернення: 10.03.2024)

ва сировина (ч. 4 ст. 214 КК)[1]. Отже, як ми бачимо, предмети контрабанди за світовим досвідом мають свою систематизацію щодо кримінальної відповідальності з урахуванням видових ознак у самостійних нормах однієї статті КК. Крім того хотілося б наголосити, що окремі предмети контрабанди мають доволі конкретну деталізацію щодо їх видів, як, наприклад, флора, фауна тощо, водночас окремі види мають більш узагальнений вигляд – товари загального вжитку, стратегічно важлива сировина тощо. Така позиція є доволі логічною та виправданою, зокрема, що стосується стратегічно важливих сировинних товарів (до 2011 р. були самостійним предметом контрабанди). Після їх декриміналізації лише лісоматеріали та цінні породу дерев повернулися у КК України як самостійний предмет контрабанди (ст. 201[1] КК)[2]. Водночас окремі сировинні матеріали, як зокрема, бурштин, залишились поза увагою. Неодноразово науковці, політики, держслужбовці наголошували на необхідності криміналізувати контрабанду бурштину як сировини, видобування якої шкодить екології, економіці, суспільним відносинам у сфері підприємницької діяльності, але законодавець обмежився лише криміналізацією видобутку бурштину як внутрішньо державної проблеми[3].

Звертає на себе увагу і розмір предмета контрабанди у цілому. У КК України проведена диференціація предмета контрабанди з урахуванням її величини (значний, великий та особливо великий розмір). Але кожен вид контрабанди має свою величину, що суттєво відрізняється від іншого виду контрабанди. Так, наприклад, великий розмір контрабанди лісоматеріалів та цінних порід дерев становить 80 і більше нмдг, великий розмір контрабанди товарів – 10 000 нмдг, а великий розмір контрабанди підакцизних товарів – лише 1 500 нмдг. Різниця між цими величинами становить 125 разів. Така позиція зі сторони законодавця викликає запитання. По-перше, чому розмір предмета контрабанди є різним для всіх видів контрабанди? По-друге, чим виправдано зменшення розміру покарання за збільшення розміру вчинення контрабанди? Якщо врахувати розмір вчинення контрабанди, зокрема, товарів «у великих розмірах» (що становить 15,14 млн грн станом на 1 січня 2024 р.) та розмір застосування покарання за його вчинення (850 тис. грн), то чи з криміналізацією контрабанди товарів відповідальність стала більш суворою, або навпаки? У МК за аналогічне порушення покарання становить 100%, 200% від вартості товару, що у 17,34 рази більше, ніж у КК. У такому разі, про яке посилення відповідальності та визначення адекватності й справедливості у призначенні покарання може йти мова? І знову ж таки, законодавцеві при унормуванні такої позиції необхідно було звернутися до світового досвіду. Законодавство окремих країн світу, де систематизована контрабанда, її розмір, завдані збитки, мають чітко визначену та логічно побудовану систему, яка є ідентичною для всіх її видів.

Висновки. Отже, враховуючи вищевикладене, з урахуванням проведеного аналізу законодавства в частині криміналізації товарів необхідно звернути увагу на проблемні питання, що потребують правового вирішення. З дотриманням законів логіки, правил законодавчої техніки, правотворчої діяльності, реалізації принципу юридичної визначеності необхідно визначити єдине розуміння поняття контрабанди. Пропонуємо унормувати поняття контрабанди у такій редакції: *«контрабанда, тобто умисне переміщення або вчинення дій, які спрямовані на переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю предметів».* З урахуванням предмета контрабанди слід систематизувати види контрабанди в єдиній статті. Додати до предметів контрабанди стратегічно важливі сировинні товари, куди віднести бурштин. Привести до єдиної вартісної оцінки всі предмети контрабанди.

[1] Criminal Code of Georgia (WIPO) <http://surl.li/puhli>. CHAPTER XXVIII. Crime in financial activities. Art. 214

[2] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження українських лісів та запобігання незаконному вивезенню необроблених лісоматеріалів: Закон України від 06.09.2018 № 2531-VIII. URL: http://surl.li/puhqy. (дата звернення: 10.03.2024)

[3] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин: Закон України від 19.12.2019 № 402-IX. URL: http://surl.li/puiph. (дата звернення: 10.03.2024)

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Criminal Code Bulgaria (SG No. 26/1968, as amended up to July 8, 2022) <http://surl.li/pujalSection III> Art. 242 (in English).

2. Criminal Code of Georgia (WIPO) <http://surl.li/puhli> CHAPTER XXVIII. Crime in financial activities. Art. 214 (in English).
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. URL: http://surl.li/hwcs (in Ukrainian).
4. Mytnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.03.2012 № 4495-V. URL: https://salo.li/9767d47 (in Ukrainian).
5. Podatkovyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://salo.li/92D1F98 (in Ukrainian).
6. Pro pravotvorchu diialnist: Zakon Ukrainy vid 24.08.2023 № 3354-IX. URL: https://salo.li/5B12Ff5 (in Ukrainian).
7. Pro sudovu praktyku u spravakh pro kontrabandu ta porushennia mytnykh pravyl: postanova plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 03.06.2005 № 8. URL: https://salo.li/6E19Bf4 (in Ukrainian).
8. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia zakonodavstva pro vydobutok burshtynu ta inshykh korysnykh kopalyn: Zakon Ukrainy vid 19.12.2019 № 402-IX. URL: http://surl.li/puiph (in Ukrainian).
9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo humanizatsii vidpovidalnosti za pravoporushennia u sferi hospodarskoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 15.11.2011 № 4025-VI. URL: https://salo.li/45DB028 (in Ukrainian).
10. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo humanizatsii vidpovidalnosti za pravoporushennia u sferi hospodarskoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 15.11.2011 № 4025-VI. URL: https://salo.li/45DB028 (in Ukrainian).
11. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zberezhennia ukrainskykh lisiv ta zapobihannia nezakonnomu vyvezenniu neobroblenykh lisomaterialiv: Zakon Ukrainy vid 06.09.2018 № 2531-VIII URL: http://surl.li/puhqy (in Ukrainian).
12. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo kryminalizatsii kontrabandy tovariv: Zakon Ukrainy vid 09.12.2023 № 3513-IX. URL: http://surl.li/pqrcw (in Ukrainian).
13. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo kryminalizatsii kontrabandy tovariv: Zakon Ukrainy vid 09.12.2023 № 3513-IX . URL: http://surl.li/pqrcw (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

14. Nikolaienko T., Omelchuk V. 'Kvalifikatsiia kryminalnykh pravoporushen: aktualni problemy: pidruchnyk' [Qualification of criminal offenses: current problems: textbook] (NADPSU 2022) (in Ukrainian).

Journal articles

15. Hrodetskyi Yu. 'Perspektyvy kryminalizatsii kontrabandy tovariv' [Prospects of criminalization of goods smuggling] (2021) 1(15) Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy (in Ukrainian).
16. Nazymko Ye., Danylevska Yu., Ponomarova T. 'Rekryminalizatsiia kontrabandy v svitli zakonodavchykh initsiatyv' [Recriminalization of smuggling in the light of legislative initiatives] (2023) 3 Pravo ta derzhavnu upravlinnia <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.3.43 > (in Ukrainian).
17. Nikolaienko T., Soliar S., 'Geneza vidpovidalnosti za kontrabandu vid vytokiv do pochatku KhKh stolittia' [The genesis of responsibility for smuggling m its origins to the early XX century](2021) 1. Publichne pravo <https://doi.org/10.32782/2306–9082/2021-41-13> (in Ukrainian).
18. Nikolaienko T., Khomenko D. 'Osoblyvosti unormuvannia vidpovidalnosti za kontrabandu u krainakh riznykh pravovykh system' [Peculiarities of normalization of Liability for smuggling in countries with different legal systems] (2019) 4 Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby <http://surl.li/pqrro> (in Ukrainian).

Conference paper

19. Prokopenko O. 'Do pytannia pro kryminalizatsiiu kontrabandy tovariv' [Regarding the issue of criminalization of smuggling of goods] Problemy nauky kryminalnoho prava ta yikh vyrishennia u zakonotvorchii ta pravozastosovnii diialnosti: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (8–9 zhovtnia 2015 r Kharkiv) (in Ukrainian).

Edited books

20. Korotiuk O. (uporiad), Voinova A., Stanich V. Kryminalnyi kodeks Kytaiskoi Narodnoi Respubliky [Criminal Code of the People's Republic of China] (OVK, 2021) (in Ukrainian).
21. Yatsenko S. (uporiad) Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary to the Criminal Code of Ukraine] (2-he vyd., pererobl ta dopovn. A. S. K. 2003) (in Ukrainian).

Analytical documents

22. 'Analitychne zvedennia pro obstanovku na derzhavnomu kordoni ta rezultaty operatyvno-sluzhbovoi diialnosti Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy za 2021 rik' [Analytical summary of the situation at the state border and the results of operational and service activities of the State Border Service of Ukraine for 2021] (ADPSU 2022) (in Ukrainian).

23. ’Infohrafika OSD za 2023 rik. Rezultaty operatyvno-sluzhbovoi diialnosti Derzhprykordonsluzhby [OSD infographic for 2023.’ [The results of operational and service activities of the State Border Service] (Ofitsiinyi vebsait Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy) <https://dpsu.gov.ua/ua/Potochniy-rik/> (in Ukrainian).
24. ’Orhanizatsiia roboty Derzhmytsluzhby z pytan protydii kontrabandi ta porushenniam mytnykh pravyl. Zvit pro vykonannia Planu roboty Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy na 2020 rik’ [Organization of the work of the State Customs Service on countering smuggling and violations of customs rules. Report on the implementation of the Work Plan of the State Customs Service of Ukraine for 2020] (Ofitsiinyi sait Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy) <https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti> (in Ukrainian).
25. ’Rezultaty OSD za 2022 ta 2023 roky: Rezultaty operatyvno-sluzhbovoi diialnosti Derzhprykordonsluzhby’ [OSD results for 2022 and 2023: Results of the operational and service activities of the State Border Service] (Ofitsiinyi veb-sait Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy) <https://salo.li/89F90dA> (in Ukrainian).
26. ’Stan protydii porushennia mytnykh pravyl. Zvit pro rezultaty roboty Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy za 2022 rik’ [The state of combating the violation of customs rules. Report on the results of the work of the State Customs Service of Ukraine for 2022] (Ofitsiinyi sait Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy) <https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti> (in Ukrainian).
27. ’Shchodo borotby z kontrabandoiu ta porushennia mytnykh pravyl. Zvit pro vykonannia Planu roboty Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy na 2021 rik ta pokladenykh na nei zavdan’ [Regarding the fight against smuggling and violation of customs regulations. Report on the implementation of the Work Plan of the State Customs Service of Ukraine for 2021 and the tasks assigned to it] (Ofitsiinyi sait Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy) <https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti> (in Ukrainian).

Websites

28. ’Za 2023 rik mytnytsi Derzhmytsluzhby vyiavyly porushen mytnykh pravyl na sumu 8,9 mlrd hrn’ [For 2023, the customs of the State Customs Service discovered violations of customs rules in the amount of UAH 8.9 billion] (Ofitsiina storinka Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy. Facebook) <https://facebook.com/UkraineCustoms>(in Ukrainian).
29. Derzhbiudzhet-2021: Za sichen-hruden 2021 roku do zahalnoho fondu nadiishlo 1,084 trln hrn [State Budget-2021: For January-December 2021, the general fund received 1.084 trillion UAH] (Uriadovyi kurier/ Ofitsiinyi sait Ministerstva finansiv Ukrainy) 5 sichnia 2022 < https://salo.li/Fb7d1ca> (in Ukrainian).
30. Derzhbiudzhet-2022: do zahalnoho fondu nadiishlo 1,491 tryliona hryven [State Budget 2022: 1.491 trillion hryvnias have been transferred to the general fund] (Uriadovyi kurier. Kyiv, 7 sichnia 2023) <https://salo.li/3E213c4> (in Ukrainian).
31. Porivnialna tablytsia do proektu Zakonu Ukrainy pro vnesennia zmin do pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo kryminalizatsii kontrabandy tovariv ta pidaktsyznykh tovariv, a takozh nedostovirnoho deklaruvannia tovariv [Comparative table to the draft Law of Ukraine on amendments to the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the criminalization of smuggling of goods and excise goods, as well as false declaration of goods] (Ofitsiinyi veb-portal parlamentu Ukrainy. Zakonoproekty) <https://salo.li/3b71dBB >(in Ukrainian).
32. Proekt Zakonu Ukrainy pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy (shchodo humanizatsii vidpovidalnosti za pravoporushennia u sferi hospodarskoi diialnosti): poiasniuvalna zapyska [Draft Law of Ukraine on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine (Regarding Humanization of Liability for Offenses in the Field of Economic Activities): Explanatory Note] (Ofitsiinyi veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy) <https://salo.li/7Bd438d>(in Ukrainian).
33. Stan protydii porushennia mytnykh pravyl. Zvit pro rezultaty roboty Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy za 2022 rik [The state of combating the violation of customs rules. Report on the results of the work of the State Customs Service of Ukraine for 2022] (Ofitsiinyi sait Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy) <https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti>(in Ukrainian).
34. U 2023 rotsi do zahalnoho fondu derzhbiudzhetu nadiishlo 1,66 trln hrn [In 2023, the general fund of the state budget received 1.66 trillion UAH] (Uriadovyi portal) <https://salo.li/9b4B759>(in Ukrainian).

Ніколаєнко Т. Б.
Криміналізація контрабанди товарів: сучасні виклики

У статті розглядаються питання криміналізації контрабанди товарів, які отримали унормування Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо криміна-

лізації контрабанди» від 9 грудня 2023 р. № 3516-IX. Проаналізовано позитивні здобутки та виокремлено дискусійні моменти щодо розуміння сучасного поняття контрабанди, її видів, предметів та особливостей об'єктивних ознак. Закцентовано увагу на актуальності проведених змін, доцільності розширенні кола предметів контрабанди та систематизації її видів.

Установлено, що поняття контрабанди потребує уніфікації та єдиного розуміння/тлумачення способів вчинення контрабанди, таких як: переміщення поза митним контролем або переміщення з приховуванням від митного контролю, де з урахуванням законів логіки, лаконічності та правил законодавчої техніки вони мають бути розглянутими в межах положень Митного кодексу України. Аргументовано доводиться, що предмети контрабанди, які визначені в статтях 201–201[4] Кримінального кодексу України, слід розглядати в межах однієї статті КК із диференціацією її предметів у самостійних нормах.

Установлено, що на фоні криміналізації контрабанди залишаються поза увагою питання криміналізації контрабанди бурштину. Крізь призму компаративістського підходу проведено аналіз унормування кримінальної відповідальності за контрабанду за законодавством окремих держав світу, де з окресленням їх специфіки встановлено диференційований підхід до унормування контрабанди.

З урахуванням положень чинного законодавства, позицій вчених, практиків, а також закордонного досвіду доведена необхідність системного підходу до встановлення кримінальної відповідальності за різні види контрабанди як кримінально караного діяння та запропоновано зміни.

Ключові слова: *криміналізація, контрабанда, предмет контрабанди, товар, переміщення товарів, бурштин, уніфікація контрабанди.*

Nikolaienko T. B.

Criminalisation of goods smuggling: current challenges

The article deals with the issues of goods smuggling criminalization which were regulated by the Law of Ukraine «On Amendments to the Criminal Code and the Code of Criminal Procedure of Ukraine regarding the Criminalization of Smuggling» of 09.12.2023 No. 3516-IX. The author analyses the positive achievements and highlights the controversial issues regarding the understanding of the modern concept of smuggling, its types, subjects and peculiarities of objective features. Attention is focused on the relevance of the changes made, the expediency of expanding the range of smuggling items and systematizing of its types.

The author defines that the concept of smuggling requires unification; a common understanding/interpretation of the smuggling methods, such as movement beyond customs control or movement concealed from customs control, which, taking into account the laws of logic, conciseness and rules of legislative technique, should be considered within the provisions of the Customs Code of Ukraine. The author substantiates that the objects of smuggling defined in Article 201–2014 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – CC) should be considered within the framework of one article of the CC with differentiation of its objects in independent regulations.

It has been grounded that against the background of criminalization of smuggling, the issue of criminalization of amber smuggling is neglected. Through the prism of the comparative approach, an analysis of the normalization of criminal responsibility for smuggling under the legislation of individual countries of the world was carried out, where a differentiated approach to the normalization of smuggling was established with an outline of their specifics.

Taking into account the regulations of the current legislation, the positions of scientists, practitioners, as well as foreign experience, the need for a systematic approach to establishing criminal responsibility for various types of smuggling as a criminal offense has been proven, and changes have been proposed.

Key words: *criminalization, smuggling, subject of smuggling, goods, movement of goods, amber, unification of contraband.*

Стаття надійшла до редакції:15.03.2024 р.
Прийнята до друку: 20.04.2024 р.

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-106
УДК 343.41:342.721:77

***Д. О. Куковинець*,** молодша наукова співробітниця відділу дослідження проблем кримінального права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

ЗОБРАЖЕННЯ ОСОБИ ЯК ПРЕДМЕТ ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАННОСТІ ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ (СТ. 182 КК УКРАЇНИ)*

Постановка проблеми. Закономірним результатом суспільних трансформацій в умовах наростаючої інформатизації та повсюдного розвитку технологій стало підвищення ступеня інформаційної вразливості як на рівні окремих осіб, так і суспільства та держави загалом. Так, близько 90% респондентів, за результатами опитувань, проведених у 24 країнах (у тому числі й в Україні), вважають, що однією з найважливіших небезпек, з якими стикаються громадяни в цифрову епоху, є порушення приватності[1]. Процес збору та аналізу особистих даних із кожним роком стає все більш простим і доступним, а кількість залишених «цифрових слідів», не захищених відповідним чином, дозволяє ідентифікувати ту чи іншу особу і, відповідно, чинити на неї цілеспрямований вплив, подекуди, суспільно небезпечний за змістом. За таких обставин недоторканність сфери особистого та сімейного життя плавно набуває ознак ефемерності, а гарантування її повної охорони вбачається надскладним завданням.

Нормативну основу інформаційної приватності закладено, зокрема, положеннями Конституції України, відповідно до ст. 32 якої ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Основним Законом. При цьому збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини, не допускається[2].

Інструментарієм же правового забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина у цій сфері, а також запобігання порушенням приватності є законодавство України про кримінальну відповідальність. Так, охорона суспільних відносин у сфері забезпечення права громадянина на особисту та сімейну таємницю закріплюється нормою ст. 182 Кримінального кодексу України (далі – КК), у світлі положень якої, відповідно, порушення недоторканності приватного життя визнано кримінально караним діянням.

Сфера дії ст. 182 КК розповсюджується на конфіденційну інформацію про фізичну особу. Водночас вважаємо за потрібне розглянути крізь призму такої інформації зображення особи. Означене зумовлюється тим фактом, що обсяг даних, зафіксованих у формі зображень, щороку збільшується. Так, для прикладу, за інформацією провідного аналітика фондових ЗМІ Матіка Броза, у 2024 р. люди щосекунди роблять 54 000 фотографій, що дорівнює 1,94 трлн на рік. При цьому прогнозується, що вже у 2025 р. людство зробить понад 2 трлн таких зображень за один рік, а до 2030 р. – 3 трлн[3].

* *Примітка.* Статтю виконано в межах реалізації теми фундаментального дослідження «Теоретичні, законодавчі та правозастосовні проблеми кримінально-правової охорони інформаційної безпеки в Україні» (державний реєстраційний номер: 0121U114324; термін виконання: I квартал 2022 р. – IV квартал 2024 р.).

[1] Brooke S and Véliz C, *Data, Privacy & The Individual* (Center for the Governance of Change, IE University 2020) 21 <https://www.telefonica.com/en/wp-content/uploads/sites/5/2022/09/Report-Privacy-matters-survey.pdf>

[2] Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

[3] Broz M, 'How many pictures are there (2024): Statistics, trends, and forecasts' (*Photutorial,* 06 April 2024) <https://photutorial.com/photos-statistics/> (date of access: 16.04.2024)

Тут важливо зауважити, що під «зображенням» згідно із тлумачним словником розуміється дія за значенням «зобрази́ти», «зобража́ти» (відтворювати, передавати кого-, що-небудь в художніх образах; робити відбиток і т. ін. із чого-небудь), а також картина, малюнок, відбиток, фотографія і т. ін.[1] Однак, для цілей цього дослідження вважаємо за доцільне обмежити поняттям «зображення» лише такі форми візуального представлення інформації, як фотографії та відеозаписи особи (що, на нашу думку, можуть бути максимально практично пристосованими до положень ст. 182 КК, оскільки мають широку розповсюдженість).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переважаюча частина досліджень у цій царині стосується загальних питань кримінально-правового забезпечення охорони недоторканності приватного життя. Так, протягом останніх 15 років питанням кримінальної відповідальності за посягання на інформаційний аспект приватності особи були присвячені дисертаційні роботи О. П. Горпинюк, Ю. І. Дем'яненко, І. Б. Король та О. В. Сосніної. Водночас окремі аспекти кримінально-правового регулювання конфіденційної інформації досліджувались у наукових працях таких вчених як: Р. О. Бундз, П. Д. Гуйван, О. М. Кравченко, В. К. Матвійчук, В. В. Матвійчук, С. Я. Лихова, С. С. Музика, В. І. Павликівський, О. П. Рябчинська, О. Г. Семенюк, Е. Г. Стоматов, Х. П. Ярмакі тощо. Щодо наукових розробок[2] у сфері визначення конфіденційного зображення предметом порушення недоторканності приватного життя за ст. 182 КК, то вони є нечисленними і переважно здійснюються в аспекті комплексного дослідження кримінальної відповідальності за порушення недоторканності приватного життя.

Метою статті є установлення співвідношення зображень фізичної особи і предмета кримінального правопорушення, передбаченого нормою ст. 182 КК, за схемою: інформація як «предметна» ознака – конфіденційна інформація як конститутивна ознака порушення недоторканності приватного життя – зображення як інформація конфіденційного характеру.

Виклад основного матеріалу дослідження. Самостійною, обов'язковою ознакою кримінального правопорушення, передбаченого ст. 182 КК, є предмет. При цьому ним є не річ матеріального світу (за класичним розумінням предмета), а інформація, з певними властивостями якої закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність кримінального правопорушення, передбаченого вищезгаданою статтею.

Водночас інформація як предмет суспільно небезпечного діяння характеризується фізичною, соціальною та юридичною ознаками[3]. Так, вияв *фізичної ознаки* інформації зводиться того, що вона може сприйматися органами чуття людини або за допомогою спеціальних технічних засобів.

Соціальна ознака полягає в тому, що інформація становить собою певну цінність для суб'єктів, яких вона стосується. Тобто у результаті уведення її у сферу життя особи вона стає для неї певним благом.

Зміст *юридичної* ознаки характеризується тим, що як інформація – явище об'єктивного світу, так і права стосовно неї, поставлені під захист законодавством України (що здійснюється, зокрема, шляхом правового регулювання відносин щодо її створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення тощо).

У контексті предмета кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 182 КК України, варто зазначити, що ним є не будь-яка інформація, а лише така, правовий статус якої визначений законодавцем як *конфіденційна інформація* про фізичну особу. Означена інформація (нарівні із таємною та службовою) за порядком доступу до неї нормативно окреслена

---

[1] 'ЗОБРАЖАТИ – ТЛУМАЧЕННЯ | Горох – українські словники' (*Горох – українські словники*) <https://goroh.pp.ua/Тлумачення/зображати> (дата звернення: 16.04.2024)

[2] Див., наприклад: Рябчинська ОП та Стоматов ЕГ, 'Конфіденційна інформація про особу як предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 182 КК України: змістовні ознаки' (2023) Юридичний науковий електронний журнал 488 <http://dx.doi.org/10.32782/2524–0374/2023–6/113>; Сосніна ОВ, 'Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК України)' (дис кандидата юридичних наук, Національний університет «Львівська політехніка» 2017) 256 < https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1812/dismukanov-10.pdf> (дата звернення: 16.04.2024);

[3] Горпинюк ОП, 'Кримінально-правова охорона інформаційного аспекту приватності в Україні' (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, Львівський державний університет внутрішніх справ 2011) 74 <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/217> (дата звернення: 16.04.2024); Музика АА та Лащук ЄВ, *Предмет злочину: теоретичні основи пізнання* (ПАЛИВОДА А. В. 2011) 110–119; Король ІБ, 'Охорона недоторканності приватного життя: кримінально-правові та кримінологічні аспекти' (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, Національний університет «Одеська юридична академія» 2015) 97.

як така, що має обмежений доступ[1]. Тобто її обіг не є вільним, а підлягає державному регулюванню та посиленому захисту.

Наразі поняття *конфіденційної інформації* міститься у законах України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. №2657-XII та «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р. №2939-VI[2]. Шляхом комплексного вивчення визначень, наведених у них, можна зробити висновок, що конфіденційною вважається така інформація: 1) доступ до якої обмежується юридичною або фізичною особою (крім інформації, обмеження доступу до якої заборонено законом) та може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також 2) яка визнана такою на підставі закону.

Характеризуючи зміст конфіденційної інформації як предмета порушення недоторканності приватного життя за ст. 182 КК, В. К. Матвійчук та В. В. Матвійчук зазначають, що вона має стосуватися реальних фактів особистого або сімейного життя особи тощо[3]. Тут варто зауважити, що нормативно визначеного уявлення про те, що являє собою особисте й сімейне життя фізичної особи та яка інформація належить до такої категорії, наразі чинне законодавство України не містить. Натомість, певний абрис такого бачення закладено практикою Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Так, в абз. 1, 2 п. 3.1 рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20.01.2012 р. (далі – рішення Конституційного Суду України від 20.01.2012 р.) зазначається, що *особистим життям* фізичної особи є її поведінка у сфері особистісних, сімейних, побутових, інтимних, товариських, професійних, ділових та інших стосунків поза межами суспільної діяльності, яка здійснюється, зокрема, під час виконання особою функцій держави або органів місцевого самоврядування. *Сімейне життя* складають особисті майнові та немайнові відносини між подружжям, іншими членами сім'ї, яке здійснюється на засадах, визначених у Сімейному кодексі України. Водночас *інформацією про особисте та сімейне життя* особи є будь-які відомості та/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов'язані з особою та членами її сім'ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка займає посаду, пов'язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень[4].

ЄСПЛ із цього приводу, розглядаючи справи про порушення ст. 8 Європейської конвенції з прав людини («Право на повагу до приватного і сімейного життя»), категоріями *приватного життя* називає: 1) фізичну, психологічну й моральну недоторканність особи; 2) приватне життя загалом, а також 3) особисту ідентичність та особисту автономію. Складовими у сфері захисту *сімейного життя* Суд визначає: 1) партнерство; 2) батьківство; 3) дитинство; 4) інші сімейні стосунки; 5) імміграцію і вислання, а також 6) майнові інтереси[5]. Як уявляється, інформація в частині цих окремих складових у розумінні ЄСПЛ і становить собою сферу особистого (приватного) і сімейного життя особи.

Окрім того, характеризуючи конфіденційну інформацію як предмет порушення недоторканності приватного життя, варто зауважити, що вона повинна мати прямий зв'язок з особою, якої вона стосується, і дозволяти, відповідно, її реальну

[1] Див., зокрема, ст.ст. 20, 21 Закону України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. №2657-XII (Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. №2657-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657–12#Text)

[2] Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. №2657-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657–12#Text (дата звернення: 26.04.2024 р.); Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. №2939-VI. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939–17#Text (дата звернення: 16.04.2024)

[3] Матвійчук ВК та Матвійчук ВВ, *Кримінально-правова характеристика діяння порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК України)* (ВК Матвійчук ред, Видавництво Ліра-К 2022) 11

[4] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України: Рішення Конституційного суду України від 20.01.2012 №2-рп/2012. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text (дата звернення: 16.04.2024)

[5] Воюта Д, 'Право на повагу до приватного і сімейного життя у практиці ЄСПЛ: case study справ проти України за 2023 рік' (*Центр демократії та верховенства права*, 21 лютого 2024) <https://cedem.org.ua/analytics/yespl-case-study-2023/> (дата звернення: 16.04.2024)

ідентифікацію. При цьому, ґрунтуючись на позиції Ради Європи (далі – РЄ) з цього приводу, «особа не вважається такою, яка «може бути ідентифікованою», якщо її або його ідентифікація вимагає багато часу, зусиль або ресурсів»[1].

Іншим моментом, який потребує з'ясування для цілей дослідження предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 182 КК, є те, що зміст конфіденційної інформації особа бажає утаємничити від інших. У зв'язку з цим нею вживаються різноманітні заходи для обмеження доступу до таких відомостей чи даних. А, отже, означена інформаціє не є загальновідомою, і будь-яка особа не може отримати її із загальнодоступних джерел[2]. Водночас хочемо підкреслити, що конфіденційні відомості чи дані можуть і не бути «абсолютно недоступними» для сторонніх. Так, для прикладу, подібна інформація може стати відомою певним особам через їх приналежність до певної родини, сім'ї, неформальної групи чи перебування у певних стосунках (дружніх, інтимних) з особою, якої ці відомості стосуються[3].

Отже, у цьому аспекті робимо висновок, що зміст конфіденційної інформації про фізичну особу у контексті ст. 182 КК складає достатньо широкий спектр відомостей та/або даних про її особисте (приватне) чи сімейне життя (що дозволяють її ідентифікувати), стосовно яких в особи є законні очікування (у результаті визначення режиму їх застосування) щодо їх нерозголошення без її на те згоди.

Отримавши загальне уявлення про предмет порушення недоторканності приватного життя, маємо всі підстави перейти до розгляду крізь його призму *зображення особи*. Так, першочергово варто наголосити, що фото або відео особи являють собою одну із форм вираження інформації про неї. Пояснюється це тим фактом, що зображення особи по суті є її графічним відтворенням, «копією», що за умови достатньої чіткості та конкретності здатне безпосередньо відображати виняткові, характерні антропометричні особливості людини. У контексті цього зазначаємо, що ЄСПЛ у своєму рішенні від 7 лютого 2012 р. по справі «Von Hannover проти Німеччини» (заяви №№ 40660/08, 60641/08) підкреслив, що зображення особи є одним із головних атрибутів її особистості, оскільки воно розкриває унікальні характеристики особи і відрізняє її з-поміж інших[4]. А в іншій справі – «Сабо та Вісі проти Угорщини» від 12 січня 2012 р. (заява № 37138/14) – визнав зображення обличчя людини її чутливою біометричною інформацією[5].

Зображення особи як предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 182 КК, має володіти ознакою «конфіденційності». А, отже, як зазначалось вище, зміст певного фото чи відеозапису мають становити відомості та/або дані про особисте (приватне) чи сімейне життя фізичної особи. Прикладами таких відомостей Конституційний Суд у своєму рішенні від 20.01.2012 р. в абз. 5 п. 3.3. називає ті з них, що стосуються її національності, освіти, сімейного стану, релігійних переконань, стану здоров'я, матеріального стану, адреси, дати і місця народження, місця проживання та перебування тощо, особистих майнових та немайнових відносин цієї особи з іншими особами, зокрема членами сім'ї, а також відомості про події та явища, що відбувалися або відбуваються у побутовому, інтимному, товариському, професійному, діловому та інших сферах життя особи, за винятком даних стосовно виконання повноважень особою, яка займає посаду, пов'язану зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування[6].

---

[1] *Посібник з європейського права у сфері захисту персональних даних* (К. І. С. 2012) 104 <https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-coe-edps-2018-handbook-data-protection_ukr.pdf> (дата звернення: 16.04.2024)

[2] Горпинюк ОП, 'Кримінально-правова охорона інформаційного аспекту приватності в Україні' (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, Львівський державний університет внутрішніх справ 2011) 79 <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/217> (дата звернення: 16.04.2024)

[3] Король ІБ, 'Охорона недоторканності приватного життя: кримінально-правові та кримінологічні аспекти' (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, Національний університет «Одеська юридична академія» 2015) 97

[4] Справа Von Hannover проти Німеччини (№ 2) (заяви №№ 40660/08, 60641/08) від 7 лютого 2012 р. HUDOC: of. website. URL: https://hudoc. echr. coe. int/eng# {%22display%22: [%220%22],%22languageisocode%22: [%22UKR%22],%22appno%22: [%2240660/08%22,%2260641/08%22],%22documentcollectionid2%22: [%22GRANDCHAMBER%22],%22itemid%22: [%22001–126822%22]} (дата звернення: 16.04.2024)

[5] Case of Szabó and Vissy v. Hungary (application № 37138/14) on 12 January 2016. *HUDOC*: of. website. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001–160020%22]} (дата звернення: 16.04.2024)

[6] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України: Рішення Конституційного суду України

Отже, звідси випливає, що конфіденційним можуть вважатися зображення фізичної особи, на яких вона зафіксована під час приватної події (як-от, таємне весілля, обряди хрещення, конфірмації, бар-мицви тощо), у разі подорожі чи відпочинку, під час лікування або проходження медичних процедур. Можна вважати такими і фотографії чи відеозаписи, що розкривають інформацію про сексуальну орієнтацію та сексуальні взаємовідносини особи, відображають її зв'язки із батьками та/або дітьми тощо.

Тут також важливо підкреслити, що, визнаючи зображення особи «конфіденційними», варто мати на увазі лише ті відомості та/або дані, що стосуються поведінки *конкретної* фізичної особи *виключно* у сферах *її* особистого та сімейного життя. А, отже, ті фотографії або відеозаписи, які не є конфіденційними щодо однієї особи, автоматично не можуть вважатися такими і для другої. Наприклад, ознака сповідування релігійних переконань буде ключовою для визнання конфіденційним зображення жінки без елементів релігійного одягу, що вона, з урахуванням її вірувань, знімає виключно у приватному просторі серед установленого кола близьких осіб.

Ще однією особливістю, що надає змісту фотографії чи відеозапису фізичної особи конфіденційного характеру, є можливість ідентифікації такої особи. Водночас означена «можливість ідентифікації», виходячи із розуміння Ради Європи, охоплює цивільну або юридичну ідентичність особи як таку і те, що може дозволити персоніфікувати особу або виокремити її з-поміж інших і, як наслідок, потенційно ставитись до неї по-іншому[1].

З огляду на це вважаємо, що таке засвідчення є допустимим за низки критеріїв, якими є, наприклад, характерні антропометричні особливості людини, її унікальні елементи одягу або аксесуари, певний контекст фото чи відео (як-от, їх прив'язка до певного місця, місцевості, події та ін.) тощо. До того ж важливо зауважити, що в умовах цифровізації всіх суспільних процесів додатковою вказівкою на ту чи іншу фізичну особу може виступати й безпосереднє посилання на її «відкритий» профіль у соціальній мережі, що вказується при поширенні її зображення, а також її IP-адреса або інші ідентифікатори.

Означені критерії можуть застосовуватись як кожний окремо, так і в сукупності та взаємозв'язку з іншими (за умови здійснення завдяки ним ідентифікації). Підтвердженням такої позиції є судова практика за ст. 182 КК. Так, зокрема, у вироку Шевченківського районного суду м. Чернівці від 4 липня 2023 р. (справа № 727/4263/23; провадження № 1-кп/727/293/23) було констатовано, що обвинувачений, окрім іншого, одночасно поширив конфіденційну інформацію щодо фактичного місця проживання, часу та місця перебування потерпілого, а також його фотографії з написами образливого змісту, чим вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 182 КК[2]. Тобто із цього судового рішення випливає, що суд при вирішенні питання про визнання особи винною у порушенні недоторканності приватного життя взяв до уваги одразу кілька критеріїв, що дозволили ідентифікувати потерпілого.

Водночас поділяємо позицію О. П. Рябчинської та Е. Г. Стоматова, які аналізуючи вирок Святошинського районного суду м. Києва від 23 січня 2023 р. (справа № 759/1149/23; провадження № 1-кп/759/711/23)[3] щодо незаконного збирання, зберігання та поширення фотографії оголених статевих органів потерпілої особи, формулюють важливий висновок: відсутність можливості ідентифікації виключає конфіденційність зображення. Так, вчені зазначають, що зважаючи на те, що фокус означеної фотографії спрямований виключно на статеві органи жінки, без інших фізіологічних ознак, за якими вона могла бути ідентифікована, то фактично має йтися про кримінальне правопорушення, передбачене ст. 301 КК, а не ст. 182 КК[4].

від 20.01.2012 № 2-рп/2012. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text (дата звернення: 16.04.2024)

[1] *Посібник з європейського права у сфері захисту персональних даних* (К. І. С. 2012) 103 <https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-coe-edps-2018-handbook-data-protection_ukr.pdf> (дата звернення: 16.04.2024)

[2] Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 4 липня 2023 р. (справа № 727/4263/23; провадження № 1-кп/727/293/23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111962549 (дата звернення: 13.05.2024).

[3] Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 23 січня 2023 р. (справа № 759/1149/23; провадження № 1-кп/759/711/23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111962549 (дата звернення: 13.05.2024).

[4] Рябчинська ОП та Стоматов ЕГ, 'Конфіденційна інформація про особу як предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 182 КК України: змістовні ознаки' (2023) Юридичний науковий електронний журнал 488 <http://dx.doi.org/10.32782/2524–0374/2023–6/113> (дата звернення: 16.04.2024)

Окрім того, характеризуючи зображення як конфіденційну інформацію, також варто підкреслити, що в особи мають бути законні очікування стосовно втаємничення його змісту. Тобто таке зображення не має перебувати у загальному доступі, а, отже, створювати тим самим умови для ознайомлення і подальших дій з ним із боку невизначеної кількісті людей. Тому в разі, коли фото чи відео раніше вже оприлюднювалося особою шляхом загальнодоступної публікації у медіа, на соціальних платформах чи будь-яким іншим способом, воно не може вважатися конфіденційним. Таке твердження ґрунтується на положеннях ст. 308 Цивільного кодексу України, відповідно до якої, за загальним правилом, фотографія, на якій зображено фізичну особу, може бути публічно показана, відтворена, розповсюджена тільки *за згодою* фізичної особи.

Із цього приводу Перша судова палата Касаційного цивільного суду Верховного Суду у своїй постанові від 19 липня 2023 р. у справі №214/11028/21 надала роз'яснення, що поширення (розміщення) фото у соціальній мережі в Інтернеті без обмеження кола користувачів, які можуть переглядати це фото, є публічним показом фото, яке здійснює ця особа самостійно. Тож *використання таких фото є правомірним, адже попереднє поширення (розміщення) у соціальній мережі було публічним і за згодою особи, яка своїми діями зробила таку інформацію відкритою* (курсив наш – Д. К.)[1].

Окрім того, фактом безпосереднього попереднього оприлюднення самою особою тієї чи іншої конфіденційної інформації аргументується і закриття кримінальних проваджень за ст. 182 КК. Так, зокрема, в ухвалі колегії суддів судової палати у кримінальних справах Чернігівського апеляційного суду від 23.12.2023 р. (справа №728/2616/21, провадження №11-сс/4823/539/21) було констатовано, що відомості стосовно особистого життя потерпілих, що були поширені без їх згоди, не є конфіденційними, оскільки розміщені у вільному доступі в мережі Інтернет (зокрема, містились на сайті Реєстру речових прав на нерухоме майно)[2].

Однак, з огляду на те, що сучасні соціальні платформи передбачають можливість створення контенту для «замкнутого» кола користувачів (наприклад, шляхом створення так званих «закритих профілів», доступ до яких є лише у певної кількісті осіб-підписників, створення візуальних / аудіовізуальних матеріалів у межах функції «тільки для близьких друзів» тощо), то чи можуть такі дії особи свідчити про обмеження нею доступу до своєї конфіденційної інформації (у тому числі у формі її зображень)?

Із цього приводу Перша судова палата Касаційного цивільного суду Верховного Суду у вищеозначеній справі однозначно наголосила, що у випадку, якщо фото були відкриті лише для певного кола користувачів, то їх *публічного* (курсив наш – Д. К.) розповсюдження не було, а, отже, використання таких фото без згоди особи є неправомірним[3].

Для цілей застосування ст. 182 КК можемо висловити твердження, що про втрату зображенням ознаки конфіденційності може свідчити не будь-яке його оприлюднення, а лише таке, що було здійснено способом, орієнтованим на *невизначену* кількість людей, оскільки, розміщуючи інформацію про себе для її перегляду/збереження тощо членами наперед визначеної групи (добір яких, зазвичай, робиться за принципом «кола довіри»), особа у такий спосіб обмежує доступ для широкого загалу і, вочевидь, не переслідує мету публічного оприлюднення. Саме тому застосування її фото та/або відео у цьому контексті все ще матиме ознаки порушення недоторканності приватного життя, а саме зображення, відповідно, не втрачає ознаки конфіденційності.

Висновок. Проведене дослідження дозволило сформулювати такі висновки.

1. Конфіденційною може вважається така інформація: 1) доступ до якої обмежується юридичною або фізичною особою (крім інформації, обмеження доступу до якої заборонено законом), може поширюватися за її бажанням (згодою) у визначеному нею порядку відповідно до передбаче-

[1] Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 19 липня 2023 року (справа №214/11028/21; провадження №61-13067св22). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112433950# (дата звернення: 26.04.2024).

[2] Ухвала колегії суддів судової палати у кримінальних справах Чернігівського апеляційного суду від 23 грудня 2023 р. (справа №728/2616/21, провадження №11-сс/4823/539/21). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102134633 (дата звернення: 03.05.2024).

[3] Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 19 липня 2023 року (справа №214/11028/21; провадження №61-13067св22). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112433950# (дата звернення: 26.04.2024).

них нею умов, а також 2) яка визнана такою на підставі закону.

2. Зміст конфіденційної інформації про фізичну особу в контексті ст. 182 КК складає достатньо широкий спектр відомостей і даних про її особисте (приватне) чи сімейне життя (що дозволяють її ідентифікувати), стосовно яких в особи є законні очікування (через визначення режиму застосування цієї інформації) щодо нерозголошення відповідних відомостей і даних без її на те згоди.

3. Зображення особи як одна із форм вираження інформації про неї може вважатися предметом порушення недоторканності приватного життя у разі його конфіденційності, у зв'язку з чим подальші несанкціоновані дії щодо нього матимуть ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 182 КК.

REFERENCE

List of legal documents

Legislation

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*: of. website. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671–17#Text (date of access: 01.05.2024) (in Ukrainian)
2. Pro dostup do publichnoi informatsii: Zakon Ukrainy vid 13.01.2011 № 2939-VI. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*: of. website. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939–17#Text (date of access: 26.04.2024) (in Ukrainian)
3. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 № 2657-XII. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*: of. website. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657–12#Text (date of access: 26.04.2024) (in Ukrainian)

Cases

1. Case of Szabó and Vissy v. Hungary (application № 37138/14) on 12 January 2016. *HUDOC*: of. website. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001–160020%22]} (date of access: 01.05.2024) (in English)
2. Postanova Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 19 lypnia 2023 roku (sprava № 214/11028/21; provadzhennia № 61-13067sv22). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*: of. website. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112433950# (date of access: 26.04.2024) (in Ukrainian)
3. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Zhashkivskoi raionnoi rady Cherkaskoi oblasti shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen chastyn pershoi, druhoi statti 32, chastyn druhoi, tretoi statti 34 Konstytutsii Ukrainy: Rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy vid 20.01.2012 № 2-rp/2012. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*: of. website. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text (date of access: 03.05.2024) (in Ukrainian)
4. Sprava Von Hannover proty Nimechchyny (№ 2) (zaiavy №№ 40660/08; 60641/08) vid 7 liutoho 2012 r. *HUDOC*: of. website. URL: https://hudoc. echr. coe. int/eng# {%22display%22: [%220%22],%22languageisocode%22: [%22UKR%22],%22appno%22: [%2240660/08%22,%2260641/08%22],%22documentcollectionid2%22: [%22GRANDCHAMBER%22],%22itemid%22: [%22001–126822%22]} (date of access: 03.05.2024) (in Ukrainian)
5. Ukhvala kolehii suddiv sudovoi palaty u kryminalnykh spravakh Chernihivskoho apeliatsiinoho sudu vid 23 hrudnia 2023 r. (sprava № 728/2616/21, provadzhennia № 11-ss/4823/539/21). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*: of. website. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102134633 (date of access: 03.05.2024) (in Ukrainian)
6. Vyrok Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Chernivtsi vid 4 lypnia 2023 r. (sprava № 727/4263/23; provadzhennia № 1-kp/727/293/23). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*: of. website. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111962549 (date of access: 03.05.2024) (in Ukrainian)
7. Vyrok Sviatoshynskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 23 sichnia 2023 r. (sprava № 759/1149/23; provadzhennia № 1-kp/759/711/23). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*: of. website. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111962549 (date of access: 03.05.2024) (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Brooke S and Véliz C, *Data, Privacy & The Individual* (Center for the Governance of Change, IE University 2020) 36 <https://www.telefonica.com/en/wp-content/uploads/sites/5/2022/09/Report-Privacy-matters-survey.pdf>
2. Matviychuk VK and Matviychuk VV, *Kryminalno-pravova kharakterystyka diiannia porushennia nedotorkannosti pryvatnoho zhyttia (st. 182 KK Ukrainy)* [Criminal Law Characterization of the Act of Violation of Privacy (Article 182 of the Criminal Code of Ukraine)] (VK Matviychuk ed, Lyra-K Publishing House 2022) 232 (in Ukrainian)
3. Muzyka AA and Lashchuk EV, *Predmet zlochynu: teoretychni osnovy piznannia* [Subject of the crime: theoretical foundations of cognition] (PALYVODA A. V. 2011) 192 (in Ukrainian)

Non-authored books

4. *Posibnyk z yevropeiskoho prava u sferi zakhystu personalnykh danykh* [Guide to European Law on Personal Data Protection] (K. I. S. 2012) 432 <https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-coe-edps-2018-handbook-data-protection_ukr.pdf> (in Ukrainian)

Journal articles

5. Riabchynska OP та Stomatov EG, 'Konfidentsiina informatsiia pro osobu yak predmet kryminalnoho pravoporushennia, peredbachenoho st. 182 KK Ukrainy: zmistovni oznaky' [Confidential information about a person as the subject matter of a criminal offense provided for in art. 182 of the Criminal code of Ukraine: essential features] (2023) (Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Juridical scientific and electronic journal) 484–490 <http://dx.doi.org/10.32782/2524–0374/2023–6/113> (in Ukrainian)

Disertations

6. Demyanenko YI, 'Kryminalna vidpovidalnist za porushennia nedotorkannosti pryvatnoho zhyttia' [Criminal liability for violation of privacy] (dissertation for the degree of Candidate of Law, Yaroslav Mudryi National Law Academy of Ukraine 2008) 215 (in Ukrainian)
7. Horpyniuk OP, 'Kryminalno-pravova okhorona informatsiinoho aspektu pryvatnosti v Ukraini' [Criminal Law Protection of the Information Aspect of Privacy in Ukraine] (dissertation for the degree of Candidate of Law, Lviv State University of Internal Affairs 2011) 242 <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/217> (in Ukrainian)
8. Korol IB, 'Okhorona nedotorkannosti pryvatnoho zhyttia: kryminalno-pravovi ta kryminolohichni aspekty'[Protection of Privacy: Criminal Law and Criminological Aspects] (dissertation for the degree of Candidate of Law, National University «Odesa Law Academy» 2015) 235 (in Ukrainian)
9. Sosnina OV, 'Kryminalna vidpovidalnist za porushennia nedotorkannosti pryvatnoho zhyttia (st. 182 KK Ukrainy)' [Criminal liability for violation of privacy (Article 182 of the Criminal Code of Ukraine)] (dissertation for the degree of Candidate of Law, Lviv Polytechnic National University 2017) 256 <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1812/dismukanov-10.pdf> (in Ukrainian)

Websites

10. Broz M, 'How many pictures are there (2024): Statistics, trends, and forecasts' (*Photutorial,* 06 April 2024) <https://photutorial.com/photos-statistics/> (date of access: 16.05.2024) (in English)
11. Voyuta D,'Pravo na povahu do pryvatnoho i simeinoho zhyttia u praktytsi YeSPL: case study sprav proty Ukrainy za 2023 rik' [The Right to Respect for Private and Family Life in the Case Law of the ECHR: case study of cases against Ukraine in 2023] (*Center for Democracy and Rule of Law*, 21 February 2024) <https://cedem.org.ua/analytics/yespl-case-study-2023/> (date of access: 03.05.2024) (in Ukrainian)
12. 'ZOBRAZHATY – TLUMACHENNIA | Horokh – ukrainski slovnyky' [IMAGINE – INTERPRETATION | Gorokh – Ukrainian Dictionaries] (*Gorokh – Ukrainian Dictionaries*) <https://goroh.pp.ua/Тлумачення/зображати> (date of access:16.05.2024) (in Ukrainian)

Куковинець Д. О.

Зображення особи як предмет порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК України)

У статті досліджуються проблеми співвідношення зображень особи і предмета порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК України). Зокрема, авторкою надано характеристику інформації як «предметної» ознаки кримінальних правопорушень. Зазначено, що зміст «конфіденційної інформації» як обов'язкової, самостійної ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 182 КК, складає достатньо широкий спектр відомостей і даних про особисте чи сімейне життя фізичної особи (що дозволяють її ідентифікувати), стосовно яких в особи є законні очікування (через визначення режиму їх застосування) щодо нерозголошення відповідних відомостей і даних без її на те згоди.

Зроблено висновок, що зображення особи, у контексті застосування ст. 182 КК, може вважатися конфіденційною інформації про неї. Наведено аргументи на користь того, що про втрату таким зображенням ознаки «конфіденційності» не свідчить факт його попереднього оприлюднення особою, якої воно стосуються, способом, орієнтованим на визначену, обмежену нею самою кількість людей.

***Ключові слова**: інформаційна безпека, порушення недоторканності приватного життя, конфіденційна інформація, зображення особи.*

Kukovynets D. O.

Image of a person as a subject of violation of privacy (Article 182 of the Criminal Code of Ukraine)

The article examines the issues of correlation between images of a person and the subject matter of violation of privacy (Article 182 of the Criminal Code of Ukraine). In particular, the author characterizes information as a «substantive» feature of criminal offenses. It is noted that the content of «confidential information» as a mandatory, independent feature of a criminal offense under Article 182 of the Criminal Code is a fairly wide range of information and data about the personal or family life of an individual (allowing him/her to be identified), in respect of which he/she has legitimate expectations (as a result of determining the regime of their application) of non-disclosure without his/her consent.

The author concludes that the image of a person, in the context of application of Article 182 of the Criminal Code, may be considered as confidential information about him/her. The author provides arguments in favor of the fact that the loss of the «confidentiality» feature of such an image is not evidenced by the fact that it was previously disclosed by the person concerned in a manner aimed at a certain number of people limited by him/her.

Keywords*: information security, violation of privacy, confidential information, image of a person.*

Стаття надійшла до редакції:15.05.2024 р.
Прийнята до друку: 20.05.2024 р.

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-115
УДК 343.2/.7 + 343.98

***О. О. Книженко*,** доктор юридичних наук професор, професор кафедри кримінального права та кримінології Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0001-9252-7464

***С. О. Книженко*,** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та судової експертології Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-1944-4256

***О. В. Шамара*,** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент,
радник директора Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових України
ORCID: 0000-0002-0571-0437

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ПОВОДЖЕННЯ З РАДІОАКТИВНИМИ МАТЕРІАЛАМИ

Постановка проблеми. Нині одним із важливих питань є забезпечення радіаційної безпеки в Україні. З огляду на окупацію частин території нашої держави це питання привертає ще більшої уваги. У чинному Кримінальному кодексі України (далі – КК України) небагато норм, що мають своїм завданням забезпечення охорони людини та довкілля від ядерної та радіаційної безпеки. Одна з таких норм викладена у статті 265 КК України, якою встановлено кримінальну відповідальність за придбання, носіння, зберігання, використання, передачу, видозмінення, знищення, розпилення або руйнування радіоактивних матеріалів (джерел іонізуючого випромінювання, радіоактивних речовин або ядерних матеріалів, що перебувають у будь-якому фізичному стані в установці або виробі чи в іншому вигляді) без передбаченого законом дозволу. За таке діяння встановлено покарання у виді позбавлення волі строком від двох до п'яти років. Якщо ж ці дії будуть спрямовані на спричинення загибелі людей, шкоди здоров'ю людей, майнової шкоди у великому розмірі або значного забруднення довкілля, або спричинять інші тяжкі наслідки, – особі загрожуватиме й більш тривалий строк позбавлення волі, включно аж до п'ятнадцяти років[1].

Реалізація відповідних кримінально-правових норм можлива лише за умови виявлення кримінальних правопорушень у сфері незаконного поводження з радіоактивними матеріалами та встановлення винної особи. Незначна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень за ст. 265 КК України може свідчити про складнощі в їх виявленні та документуванні. Вказані питання є предметом криміналістики, перед якою постають завдання розробки сучасних засобів і методів розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень.

[1] Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14/conv#n3862 (дата звернення 15.02. 2024)

Таблиця 1

Кількість злочинів, передбачених ст. 265 КК України, та загальна кількість кримінальних правопорушень, учинених за період з 2013 по 2023 роки[1]

Роки	2023	2022	2021	2020	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013
Загальна кількість облікованих кримінальних проваджень	475 595	362 636	321 443	360 622	444 130	487 133	523 911	592 604	565 182	529 139	563 560
Кількість облікованих кримінальних проваджень за ст. 265 КК України	7	11	17	10	13	9	13	5	6	7	14

Результати аналізу наукових публікацій. В юридичній літературі окремі аспекти розслідування злочинів у сфері радіаційної безпеки досліджували М. П. Бабкін, П. Д. Біленчук, Б. Є. Бураков, А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, О. В. Маслюк та ін. Однак на сьогодні змінюються способи вчення досліджуваних кримінальних правопорушень, які стають більш зухвалими та ретельно підготовленими, що, безумовно, потребує розроблення сучасних криміналістичних засобів і методів протидії їм. Зазначимо, що вже на початкових етапах розслідування таких злочинів правоохоронні органи потребують допомоги спеціалістів з ядерної фізики, радіології, інших галузей знань.

Метою статті є визначення напрямів використання допомоги спеціалістів в ході розслідування незаконного поводження з радіоактивними матеріалами, висвітлення актуальних проблем кваліфікації цих діянь, що найчастіше трапляються у правозастосовній діяльності, а також установлення меж їх караності.

Виклад основного матеріалу. Вирішення питання щодо встановлення в діянні особи ознак складу злочину, що відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України є підставою кримінальної відповідальності, потребує дослідження спеціального законодавства, яке врегульовує порядок поводження із радіоактивними матеріалами. Саме приписи спеціальних норм й будуть визначати межі дозволеної (недозволеної) поведінки. У ст. 265 КК України вказується на те, що радіоактивні матеріали можуть перебувати у будь-якому фізичному стані в ***установці або виробі*** (розрядка авторів) чи в іншому вигляді. Визначення радіоактивних матеріалів міститься у ст. 1 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»[2].

Наявні в Єдиному державному реєстрі судових рішень обвинувальні вироки засвідчують, що особи переважно засуджуються за збут або придбання радіоактивних матеріалів, які знаходяться в установці або виробах.

Законом України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» визначаються правові та організаційні засади дозвільної діяльності у сфері використання ядерної енергії, а також загальні положення регулювання суспіль-

[1] 'Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування' (Офіс Генеоального прокурора) <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 > (дата звернення 15.02. 2024)

[2] Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 8 лютого 1995 року №39/95-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 15.02. 2024)

них відносин, що виникають під час її провадження[1].

Оскільки нині радіоактивні речовини використовуються у багатьох сферах життєдіяльності, досить часто трапляються випадки придбання виробів, які містять у собі джерела іонізуючого випромінювання, радіоактивних речовин або ядерних матеріалів. Приміром, щодо особи відкрито кримінальне провадження за ч. 1 ст. 265 КК України через те, що вона намагалася збути два радіоізотопних сигналізатори типу РІО-3, які відповідно до висновку експерта є джерелами іонізуючого випромінювання[2]. Однак у судах першої, апеляційної та касаційної інстанцій не було доведено винуватість особи у скоєнні злочину. Серед аргументів невинуватості суд касаційної інстанції вказав й на відсутність усвідомлення того, що особа розуміла про те, що ці предмети є такими, що належать саме до радіоактивних матеріалів[3].

Те, що особа має розуміти, що вона поводиться саме з радіоактивними матеріалами, а не з будь-яким іншим виробом, є однією з вимог закону про кримінальну відповідальність. Відповідно до ч. 1 ст. 11 КК України кримінальним правопорушенням визнається лише винне діяння. Це означає, що суд обов'язково повинен оцінити психічне ставлення особи до вчинюваного діяння.

Також необхідно, щоб дії вчинялися без передбаченого законом дозволу. Так, директор одного з товариств з обмеженою відповідальністю придбав вертольоти різних моделей без авіадвигунів, з яких за його вказівкою відбувся демонтаж комплектуючих запчастин, а саме п'ять датчиків обледеніння марки РІО-3 та РІО-3А, в складі яких знаходилося джерело іонізуючого випромінювання типу БІС-4АН, котрі, в свою чергу, оснащені радіонуклідом стронцій-90 (Sr90) + ітрій-90(Y90)[4]. Тобто відповідно до ст. 1 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» ці комплектуючі частини є радіоактивним матеріалом, що підтверджено висновками проведеної експертизи. При цьому сторона обвинувачення вважала, що в діях директора мало місце не що інше, як використання радіоактивних матеріалів (джерел іонізуючого випромінювання, що перебувають у виробі) без передбаченого законом дозволу. Однак захист наполягав на тому, що здійснено лише демонтаж із вертольотів радіоізотопних сигналізаторів обледеніння типу РІО-3 та РІО-3А без використання іонізуючої речовини, яка вмонтована в них. За своєю конструкцією датчики РІО-3 та РІО-3А є герметично закритим виробом вертольота, в якому є іонізуюча речовина БІС-4АН, що вмонтована та герметично закрита в цих датчиках. Таким чином, захист обстоює позицію, що виключалася можливість демонтажу джерела іонізуючого випромінювання БІС-4АН з датчиків[5].

В основу виправдувального вироку по цій справі, який підтримано й касаційною інстанцією, був покладений висновок про те, що діяльність з демонтажу датчиків обледеніння РІО-3 та РІО-3А ліцензування не потребує, оскільки сама іонізуюча речовина, яка герметично вмонтована в дані вироби, не вилучалась і не використовувалась. Однак суд використання радіоактивних матеріалів розтлумачив як отримання їх корисних властивостей, застосування іонізуючого випромінювання[6].

Для з'ясування питання по суті необхідно, як уже наголошувалося, ураховувати не лише положення законодавства про кримінальну відповідальність, а й інших нормативних актів. Так, ч. 1 ст. 265 КК України лише вказує на альтернативні форми злочинного прояву: придбання, носіння, зберігання, використання, передачу, видозмінення, знищення, розпилення або руйнування радіоактивних матеріалів. Всі зазначені дії мають здійснюватися без передбаченого законом дозволу. Також закон зазначає, що ці матеріали можуть перебувати у будь-якому фізичному стані в установці або виробі чи в іншому вигляді.

Поняття «використання» розтлумачується спеціальним Законом України «Про дозвільну діяль-

[1] Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії: Закон України від 11 січня 2000 року № 1370-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1370–14#Text (дата звернення 15.02. 2024)

[2] Вирок Голосіївський районний суд міста Києва від 22 березня 2016 року Провадження № 1-кп/752/113/16. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/56622612_(дата звернення 15.02. 2024)

[3] Постанова Верховного Суду колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 3 квітня 2018 року провадження № 51-849км18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/73304683_(дата звернення 15.02. 2024)

[4] Вирок Голосіївського районного суду міста Києва від 3 вересня 2019 року 1-кп/752/78/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/84000298_(дата звернення 15.02. 2024)

[5] Ухвала Колегія суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Київського апеляційного суду від 12 березня 2020 року Провадження № 11-кп/824/499/2020. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88495863_(дата звернення 15.02. 2024)

[6] – (дата звернення 15.02. 2024)

ність у сфері використання ядерної енергії». Зокрема, під використанням джерел іонізуючого випромінювання законодавець розуміє експлуатацію, технічне обслуговування, зарядження-перезарядження, перетарювання, ремонт, налагоджування, проведення випробовувань з метою визначення технічних характеристик та перевірки на герметичність; введення та виведення з експлуатації установок, що містять джерела іонізуючого випромінювання; монтаж та демонтаж, а також отримання (придбання) та передачу (збут) джерел іонізуючого випромінювання[1]. Отже, суд, визначаючи те, які дії охоплюються використанням джерел іонізуючого випромінювання, повинен, по-перше, послуговуватися ст. 1 вказаного Закону, де закріплено законодавче визначення цього терміна; по-друге, правильно оцінювати фактично вчинені дії. У наведеному прикладі при придбанні вертольотів разом із датчиками обледеніння РІО-3 та РІО-3А відбулося не що інше, як придбання радіоактивних матеріалів, що знаходилися у конкретному виробі – вертольоті. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» придбання законодавцем оцінюється як одна із форм використання. Щоб не бути притягнутою до кримінальної відповідальності за придбання цих предметів, особа повинна мати ліцензію на такі дії, чого у директора товариства у даному разі не було.

Варто відзначити, що в окремих нормативних актах в їх назві використано лише термін «використання», який згідно зі ст. 265 КК України характеризує тільки одну з альтернативно перерахованих форм злочинного прояву. Однак за текстом цих актів законодавцем використовуються й інші поняття, в тому числі й «придбання». Окрім Закону України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії», таке має місце й у постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання державного регулювання діяльності з використання джерел іонізуючого випромінювання» від 16 листопада 2000 р. № 1 718. Цією постановою затверджено порядок державної реєстрації джерел іонізуючого випромінювання, а також перелік джерел іонізуючого випромінювання, діяльність з використання яких звільняється від ліцензування[2]. У постанові також йдеться не лише про використання, а й про інші дії, такі як, наприклад, придбання джерел іонізуючого випромінювання, їх виробництво та зміна місцезнаходження. Звісно, це є законодавчою вадою, яка має бути усунена. Однак наявність спеціальних нормативних актів не дозволяє з'ясовувати зміст ч. 1 ст. 265 КК України без урахування нормативно визначених термінів. У такому разі є потрібним системне тлумачення закону про кримінальну відповідальність.

Необхідно також зауважити, що у 2016 році законодавець передбачив можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності за придбання, носіння, зберігання, використання, передачу, видозмінення, знищення, розпилення або руйнування радіоактивних матеріалів (джерел іонізуючого випромінювання, радіоактивних речовин або ядерних матеріалів, що перебувають у будь-якому фізичному стані в установці або виробі чи в іншому вигляді) без передбаченого законом дозволу. Для цього особа, яка вчинила злочин, відповідальність за який встановлена ч. 1 ст. 265 КК України, повинна добровільно здати органам влади радіоактивні матеріали (джерела іонізуючого випромінювання, радіоактивні речовини або ядерні матеріали, що перебувають у будь-якому фізичному стані в установці або виробі чи в іншому вигляді).

Добровільними такі дії будуть у разі, коли особа, усвідомлюючи можливість й надалі зберігати ці предмети, за власною волею їх здає. Мотиви можуть бути різними – страх перед викриттям, обіцянка близькій людині тощо. Під органами влади вважаємо слід розуміти як органи державної влади, так й органи місцевого самоврядування. Таке широке тлумачення дозволить мінімізувати можливі наслідки від незаконного поводження з радіоактивними матеріалами. Приміром, особа, проживаючи в невеликому селищі та незаконно зберігаючи радіоактивний матеріал, вирішила добровільно його здати органам влади. Для цього особі не треба їхати у районний чи обласний центр, шукати там, наприклад, орган поліції, а достатньо здати цей предмет до сільської ради.

Здійснюючи розслідування таких злочинів, слідчий повинен пам'ятати, в першу чергу, про безпеку як власну, так і слідчо-оперативної групи,

[1] Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії: Закон України від 11 січня 2000 року № 1370-XIV. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1370–14#Text (дата звернення 15.02. 2024)

[2] Деякі питання державного регулювання діяльності з використання джерел іонізуючого випромінювання: Постанова Кабінету міністрів України від 16 листопада 2000 року № 1718. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1718–2000-%D0%BF#Text (дата звернення 15.02. 2024)

населення та навколишнього середовища. На сьогодні Міністерством внутрішніх справ України наказом від 06.09.2017 № 754 затверджено Інструкцію про порядок дій органів (підрозділів) поліції в разі виявлення радіоактивних, хімічних та ядерних матеріалів (далі – РХЯ матеріали) або отримання інформації про порушення правил чи незаконне поводження з ними[1]. Інструкція передбачає забезпечення учасників слідчо-оперативної групи спеціальними приладами для виявлення та попередньої ідентифікації РХЯ матеріалів, індивідуальними дозиметрами, радіометричними та дозиметричними приладами, експрес-тестами для визначення небезпечних речовин, сертифікованими у відповідному порядку[2]. Водночас працівники правоохоронних органів потребують не лише оснащення сучасними приладами виявлення та ідентифікації РХЯ, а й оволодіння певними знаннями та навичками з їх використання. Допомогти у цьому можуть відповідні спеціалісти.

На жаль, у цій Інструкції серед засобів спеціального одягу та індивідуального захисту зазначено лише про: халат, бахіли, респіратор (протигаз) або одноразову марлеву маску, гумові рукавички, окуляри відкритого і закритого типу. На наш погляд, такий спецодяг є малоефективним при роботі з РХЯ матеріалами.

Крім того, за межами регулювання зазначеної Інструкції залишається порядок дій органів (підрозділів) поліції у разі виявлення бактеріологічних матеріалів або отримання інформації про порушення правил чи незаконне поводження з ними.

Радіоактивні речовини при проведенні слідчих (розшукових) дій проникають в організм через дихальну систему або шкіру. Відповідно, потрібні засоби захисту сучасного типу, які сьогодні існують у країнах-членів НАТО та здатні захистити від опромінення під час роботи учасників слідчо-оперативної групи. Засоби захисту повинні забезпечувати зниження дози опромінювання, яка була б у межах допустимої норми. Вибір цих засобів залежить від активності джерел, їх агрегатного стану, виду й енергії випромінювання, маси речовини, тривалості роботи та відстані до джерел випромінення. Наприклад, захист часом досягається внаслідок відповідної підготовки й організації робіт, складання і дотримання графіків, за яких передбачено мінімальний час контакту з джерелами випромінювання. При роботі з радіоактивними матеріалами слід використовувати екрани (сталеві, алюмінієві, свинцеві), товщина яких залежить від виду опромінення. Як спеціальний одяг слід використовувати захисні костюми (комбінезони), шапочки та рукавички з покритої оловом гуми, спеціальні окуляри із захисним покриттям.

Викладене свідчить про потребу в урахуванні особливостей характеристики радіоактивних матеріалів при розробленні криміналістичних засобів і методів виявлення, фіксації та вилучення таких матеріалів у межах проведення слідчих (розшукових) дій для цілей розслідування кримінальних правопорушень. А в цьому криміналістам допоможуть фахівці з ядерної фізики, радіології, хімії, медицини.

Варто зазначити, що криміналістика окремих зарубіжних країн має особливу галузь, яку називають ядерною криміналістикою. Так, в Ізраїлі у 2011 році була створена національна лабораторія з ядерної криміналістики, яка надає допомогу в розслідуванні подій, пов'язаними з радіоактивними чи ядерними матеріалами[3]. В Україні така лабораторія була створена у 2016 році[4].

Зауважимо, що ядерна криміналістика в Україні знаходиться на етапі становлення й потребує спільної роботи криміналістів та спеціалістів із різних галузей знань. Це дасть можливість розробити ефективні рекомендації та алгоритми дій працівників правоохоронних органів під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом радіоактивних матеріалів. На нашу думку, це повинно стати одним із питань, яке повинно бути розглянути Робочою групою з розробки та парламентського нагляду за впровадженням «Національного плану дій» з реагування на загрози для хімічної, бактеріологічної, радіаційної та ядерної безпеки (ця група створена за результатами засідання Комітету з питань енер-

[1] Про затвердження Інструкції про порядок дій органів (підрозділів) поліції в разі виявлення радіоактивних, хімічних та ядерних матеріалів або отримання інформації про порушення правил чи незаконне поводження з ними: Наказ МВС України від 6 вересня 2017 року № 1240/31108. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1240–17 (дата звернення 15.02. 2024)

[2] – (дата звернення 15.02. 2024)

[3] 'Soreq Nuclear Research Center (SNRC)' (GovIl) <http://soreq.gov.il/mmg/eng/Pages/National-Laboratory-for-Nuclear-Forensics.aspx> (дата звернення 15.02. 2024)

[4] 'Лабораторія ядерної криміналістики' <http://www.kinr.kiev.ua/data/departments/nuclear_forensics/nuclear_forensics.html> (дата звернення 15.02. 2024)

гетики та житлово-комунальних послуг Верховної Ради України (протокол №93 від 17.11.2023 року)).

До особливостей розслідування незаконного поводження з радіоактивними матеріалами дослідники відносять:

– неможливість виявлення слідів радіоактивного матеріалу шляхом простого огляду територій та приміщень;

– малоефективність використання збільшувальних приладів, світлофільтрів і різних видів освітлення;

– необхідність застосування спеціальних технічних засобів виявлення і фіксації слідів радіації (радіометри, спектрометри, дозиметри);

– неможливість фіксування в протоколі слідів проникаючої радіації (можлива лише фіксація показань приладів)[1].

Так, у ході огляду місця події спеціаліст проводить вимірювання потужності експозиційної дози ядерного випромінювання, встановлює тип радіоактивного забруднення, наявність поверхневого забруднення, результати якого заносяться в протокол огляду місця події, з обов'язковим зазначенням марки, серійного номеру та сертифікаційних параметрів обладнання, яким проводилися виміри[2].

Для виявлення радіоактивних слідів відповідних матеріалів застосовують технічні засоби, які залежно від призначення поділяють на радіаційні монітори, спектрометричну, радіометричну і дозиметричну апаратуру. Застосування цих приладів потребує спеціальних знань щодо сфери їх використання. Тому для проведення дій, пов'язаних з пошуком, закріпленням, вилученням і початковим дослідженням радіоактивних слідів, криміналістам рекомендується залучати фахівців, що володіють спеціальними знаннями та навичками роботи з приладами радіаційного контролю[3].

На наш погляд, при розслідуванні досліджуваних злочинів варто не лише залучати відповідних фахівців, а й самим працівникам правоохоронних органів отримати базові знання та навички роботи з такими матеріалами з метою забезпечення заходів безпеки, розуміння процесів радіоактивного опромінення, можливостей виявлення, фіксації та вилучення радіоактивних матеріалів. Тому ми погоджуємося з тими дослідниками, які пропонують запровадити навчальний курс про основи радіаційного випромінювання, технічні засоби та прийоми, що застосовуються для виявлення, фіксації та початкової ідентифікації радіоактивних матеріалів, а також про правила радіаційної безпеки[4].

Ще одним напрямом використання спеціальних знань при розслідуванні вказаних злочинів є проведення дезактиваційних робіт. Під дезактивацією розуміють видалення радіоактивних речовин з якої-небудь поверхні чи з якого-небудь середовища або зниження рівня забруднення фізичними чи хімічними засобами[5]. Така дезактивація мусить проводитися негайно із залученням відповідних фахівців. Окрім того, учасники слідчо-оперативної групи повинні пройти невідкладний медичний огляд із метою запобігання негативним наслідкам опромінення.

Вектором співпраці слідчого зі спеціалістами під час розслідування вказаних злочинів так само є необхідність у розробленні та використанні спеціальних засобів упаковки та перевезення. Так, відповідно до Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» перевезення радіоактивних матеріалів здійснюється спеціальними суб'єктами за умов дотримання безпеки упаковки та транспортних засобів[6].

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що при розслідуванні досліджуваних злочинів слід залучати фахівців у галузі ядерної фізики, радіології, хімії, медицини за такими напрямами, як:

– розроблення радіаційно-гігієнічні регламентів для працівників слідчо-оперативної групи, які працюють із радіоактивними матеріалами;

– проведення обов'язкового медичного огляду всіх учасників слідчої (розшукової) дії після роботи з такими матеріалами;

---

[1] Біленчук П. Д., Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Маслюк О. В. *Особливості розслідування злочинів у сфері обігу радіоактивних матеріалі (*ННІПСК КНУВС, 2009) 45

[2] Павелко А. Й. 'Безпека працівників під час радіаційних аварій і радіаційного забруднення місцевості' *Методична розробка* <https://www.ifnmu.edu.ua/images/zagalna_informacia/civilnii_zahist/metodichni_materiali/3.pdf>_(дата звернення 15.02. 2024)

[3] Біленчук П. Д., Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Маслюк О. В. 46

[4] – 47

[5] 'Дезактивація' (Медична енциклопедія) <https://medical-enc.com.ua/dezaktivacia.htm> (дата звернення 15.02. 2024)

[6] Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 8 лютого 1995 року №39/95-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 15.02. 2024)

– проведення спеціальних навчань із працівниками правоохоронних органів, у першу чергу, серед слідчих Національної поліції України, Служби безпеки України, прокурорів (процесуальних керівників), із метою отримання базових знань про радіоактивні матеріали, правила поводження з ними, в тому числі й вмінь користування засобами захисту;

– розроблення засобів індивідуального захисту, виявлення, фіксація та вилучення (в тому числі упаковки і транспортування) радіоактивних матеріалів.

Притягаючи особу до кримінальної відповідальності, необхідно брати до уваги нормативне тлумачення термінів, які визначаються у спеціальних законах, а не лише у КК України. Зважаючи на те, що незаконне поводження з радіоактивними матеріалами – це умисний злочин, у суді має доводитися, що особа усвідомлювала те, що вона поводиться саме з радіоактивними матеріалами. Для забезпечення радіаційної безпеки положення ч. 4 ст. 265 КК України стосовно поняття «органи влади» варто тлумачити широко, охоплюючи й органи місцевого самоврядування.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Deiaki pytannia derzhavnoho rehuliuvannia diialnosti z vykorystannia dzherel ionizuiuchoho vyprominiuvannia: Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 16 lystopada 2000 roku № 1718. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1718–2000-%D0%BF#Text (in Ukrainian)
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14/conv#n3862 (in Ukrainian)
3. Pro vykorystannia yadernoi enerhii ta radiatsiinu bezpeku: Zakon Ukrainy vid 8 liutoho 1995 roku № 39/95-VR URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80#Text (in Ukrainian)
4. Pro dozvilnu diialnist u sferi vykorystannia yadernoi enerhii: Zakon Ukrainy vid 11 sichnia 2000 roku № 1370-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1370–14#Text (in Ukrainian)
5. Pro zatverdzhennia Instruktsii pro poriadok dii orhaniv (pidrozdiliv) politsii v razi vyiavlennia radioaktyvnykh, khimichnykh ta yadernykh materialiv abo otrymannia informatsii pro porushennia pravyl chy nezakonne povodzhennia z nymy: Nakaz MVS Ukrainy vid 6 veresnia 2017 roku № 1240/31108. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1240–17 (in Ukrainian)

Cases

6. Postanova Verkhovnoho Sudu kolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu vid 3 kvitnia 2018 roku provadzhennia № 51–849 km18. – URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/73304683 (in Ukrainian)
7. Vyrok Holosiivskyi raionnyi sud mista Kyieva vid 22 bereznia 2016 roku Provadzhennia № 1-kp/752/113/16. – URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/56622612 (in Ukrainian)
8. Vyrok Holosiivskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 3 veresnia 2019 roku 1-kp/752/78/19. – URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/84000298 (in Ukrainian)
9. Ukhvala Kolehiia suddiv sudovoi palaty z rozghliadu kryminalnykh sprav Kyivskoho apeliatsiinoho sudu vid 12 bereznia 2020 roku Provadzhennia № 11-kp/824/499/2020. – URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88495863 (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Bilenchuk P. D., Kofanov A. V., Kobylianskyi O. L., Masliuk O. V. *Osoblyvosti rozsliduvannia zlochyniv u sferi obihu radioaktyvnykh materiali* [Peculiarities of the investigation of crimes in the sphere of circulation of radioactive materials] (NNIPSK KNUVS, 2009) 88 (in Ukrainian)

Methodical materials

2. Pavelko A. Y. 'Bezpeka pratsivnykiv pid chas radiatsiinykh avarii i radiatsiinoho zabrudnennia mistsevosti' [Safety of workers during radiation accidents and radiation contamination of the area] *Metodychna rozrobka* <https://www.ifnmu.edu.ua/images/zagalna_informacia/civilnii_zahist/metodichni_materiali/3.pdf> (in Ukrainian)

Websites

3. 'Soreq Nuclear Research Center (SNRC)' (GovIl) <http://soreq.gov.il/mmg/eng/Pages/National-Laboratory-for-Nuclear-Forensics.aspx> (in English)

4. ’Dezaktyvatsiia’ [Decontamination] (Medychna entsyklopediia) <https://medical-enc.com.ua/dezaktivacia.htm> (in Ukrainian)
5. ’Laboratoriia yadernoi kryminalistyky’ [Laboratory of nuclear forensics] <http://www.kinr.kiev.ua/data/departments/nuclear_forensics/nuclear_forensics.html> (in Ukrainian)
6. ’Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia’ [About registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation] (Ofis Heneoalnoho prokurora)<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 > (in Ukrainian)

Книженко О. О., Книженко С. О., Шамара О. В.
Актуальні питання притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне поводження з радіоактивними матеріалами

У цій публікації розглянуто актуальні питання розслідування незаконного поводження з радіоактивними матеріалами. Також приділено увагу проблемам кваліфікації діянь, пов’язаних із незаконним поводженням із цими матеріалами. Розкрито умови звільнення від кримінальної відповідальності у разі придбання, носіння, зберігання, використання, передачі, видозмінення, знищення, розпилення або руйнування радіоактивних матеріалів (джерел іонізуючого випромінювання, радіоактивних речовин або ядерних матеріалів, що перебувають у будь-якому фізичному стані в установці або виробі чи в іншому вигляді) без передбаченого законом дозволу.

Зроблено акцент на тому, що використання радіаційних технологій у виробництві, медицині та інших сферах життєдіяльності зумовлює необхідність у виробленні відповідних заходів безпеки, додержання яких дозволить зберегти життя та здоров’я не лише окремо взятої людини, а й населення в цілому та довкілля.

Обстоюється думка, що оновлення способів вчинення досліджуваних кримінальних правопорушень, які стають більш зухвалими та ретельно підготовленими, потребує розроблення сучасних криміналістичних засобів і методів протидії їм. Передусім зауважується, що вже на початкових етапах розслідування таких злочинів правоохоронні органи потребують допомоги спеціалістів з ядерної фізики, радіології, інших галузей знань. Тому метою дослідження обрано визначення напрямів використання допомоги спеціалістів у ході розслідування незаконного поводження з радіоактивними матеріалами, а також висвітлення актуальних питань кваліфікації цих діянь, що найчастіше виникають у правозастосовній діяльності.

Відзначається, що в Україні ядерна криміналістика знаходиться на етапі становлення й потребує спільної роботи криміналістів та спеціалістів із різних галузей знань, що дасть можливість розробити ефективні рекомендації та алгоритми дій працівників правоохоронних органів під час розслідування кримінальних правопорушень, пов’язаних із незаконним обігом радіоактивних матеріалів.

Зроблено наголос на тому, що застосування спеціальних приладів при розслідуванні досліджуваних злочинів зумовлене не лише завданнями розслідування, а й безпекою під час роботи з радіоактивними речовинами, оскільки вона залежить від своєчасного виявлення і вимірювання рівня випромінювання.

Зроблено висновки про те, що при розслідуванні досліджуваних злочинів допомога спеціалістів у галузі ядерної фізики, радіології, хімії, медицини необхідна за такими напрямами, як:

– розроблення радіаційно-гігієнічних регламентів для працівників слідчо-оперативної групи, які працюють із радіоактивними матеріалами;

– проведення обов’язкового медичного огляду всіх учасників слідчої (розшукової) дії після роботи з такими матеріалами;

– проведення навчань із працівниками правоохоронних органів із метою отримання базових знань про радіоактивні матеріали, правила поводження з ними, в тому числі й вмінь користування засобами захисту;

– розроблення засобів індивідуального захисту, засобів виявлення, фіксації та вилучення (в тому числі упаковки і транспортування) радіоактивних матеріалів.

***Ключові слова**: кримінальна відповідальність, радіоактивні матеріали, ядерна криміналістика, розслідування кримінальних правопорушень, незаконний обіг радіоактивних матеріалів.*

Knyzhenko O. O., Knyzhenko S. O., Shamara O. V
Current issues of criminal liability for illegal handling of radioactive materials

This publication touches upon current issues of investigating the illegal handling of radioactive materials. Attention is also paid to the problems of criminal qualification of acts related to the illegal handling of these materials. The conditions for exemption from criminal liability in the case of acquisition, carrying, storage, use, transfer, modification, destruction,

spraying or destruction of radioactive materials (sources of ionizing radiation, radioactive substances or nuclear materials in any physical state in the installation or product are disclosed. or otherwise) without the permission provided by law.

Emphasis is placed on the fact that the use of radiation technologies in production, medicine and other spheres of life necessitates the development of appropriate safety measures, compliance with which will save the lives and health not only of individuals but also of the population as a whole and the environment.

It is argued that updating the methods of investigated criminal offenses under investigation, which are becoming more daring and carefully prepared, requires the development of modern forensic tools and methods to combat them. First of all, it is noted that already at the initial stages of the investigation of such crimes, law enforcement agencies need the help of specialists in nuclear physics, radiology and other fields of knowledge.

Therefore, the purpose of the study was to determine the areas of use of assistance of specialists in the investigation of illegal handling of radioactive materials, as well as to highlight current issues of criminal qualification of these acts, which most often occur in law enforcement.

It is noted that in Ukraine, nuclear forensics is not developed enough and requires the joint work of forensic scientists and experts in various fields of knowledge, which will allow to develop list of effective recommendations and algorithms for law enforcement officers in investigating criminal offenses related to trafficking in radioactive materials.

Emphasis is placed on the fact that the use of special devices in the investigation of investigated crimes is due not only to the tasks of investigation but also safety when working with radioactive substances, as it depends on timely detection and measurement of radiation levels.

It is concluded that in the investigation of the investigated crimes need the assistance of specialists in the field of nuclear physics, radiology, chemistry, medicine is needed in the following areas:

– development of radiation and hygienic regulations for employees of the investigative and operational group who work with radioactive materials;

– conducting a mandatory medical examination of all participants in the investigative (search) actions after work with such materials;

– conducting trainings with law enforcement officers in order to obtain basic knowledge about radioactive materials, rules for handling them, including the ability to use protective equipment;

– development of personal protective equipment, means of detection, fixation and retrieval (including packaging and transportation) of radioactive materials.

Keywords: *criminal liability, radioactive materials, nuclear criminology, investigation of criminal offenses, illegal trafficking in radioactive materials.*

Стаття надійшла до редакції:20.02.2024 р.
Прийнята до друку: 15.03.2024 р.

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-124
УДК 343.9

В. В. Голіна**,** доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID:0000-0001-9166-3472

ВПЛИВ ЗАРУБІЖНИХ ПРАКТИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ НА КОНЦЕПЦІЇ ЗАПОБІГАННЯ ТРАНСПОРТНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ*

Постановка проблеми. За останні 15–20 років в Україні було схвалено низку концепцій, стратегій, державних програм підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на конкретний, як правило, три-чотирирічний період. Дослідження свідчить про те, що розробники таких документів намагаються запровадити у національних стратегіях і державних програмах ідеї, принципи, ключові положення, рекомендації, політичних документів Організації Об'єднаних Націй у зазначеній сфері. У Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року, схваленої Кабінетом Міністрів України від 21 жовтня 2020 року, зазначається, що основним політичним документом у галузі безпеки дорожнього руху є політична заява, прийнята ООН 10 жовтня 2019 року щодо концентрації дії та досягнень у галузі безпеки дорожнього руху в рамках наступного десятиліття до 2030 року та скорочення смертності на дорогах на 50%. Вплив цей виявляється як у стимуляції розробки національної стратегії запобігання автотранспортним правопорушенням, так й у сприянні створенню відповідно до стану і структури транспортних правопорушень, її домінуючих чинників/факторів, ступеню активності громадян, їх зацікавленості включитися у сферу подолання смертності і травматизму на дорогах, можливості і спроможності держави запровадити і ресурсно підтримати необхідні заходи, засоби тощо. Вплив зарубіжної практики безпеки дорожнього руху змушує відповідальних суб'єктів вести наукові пошуки власних шляхів і способів розв'язання зазначеної проблеми. Логічним завершенням процесу такого впливу повинна стати вітчизняна концепція безпеки дорожнього руху.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Фрагментарно вплив зарубіжного законодавства і практики його застосування на безпеку дорожнього руху та нормативно-правове регулювання зазначеної сфери в Україні розглядався у публікаціях В. С. Батиргареєвої, Т. О. Гуржія, С. М. Гусарова, А. В. Калініної, В. К. Колпакова, О. М. Літвінова, В. А. Мисливого, К. О. Полтави, О. А. Собакаря, С. С. Шрамко та ін. У загальному виді проблему впливу зарубіжної практики щодо скорочення смертності і травматизму від ДТП ґрунтовно піднято і обговорено М. Г. Колодяжним у монографії «Стратегія Vision Zero: уроки для України» (2022), в якій автор підкреслює, що Стратегія Vision Zero (нульова смертність від ДТП) є черговим шансом для України позбавитися ганебного статусу третього світу й покинути, образно кажучи, задвірки цивілізації. Після отримання Україною 22 червня 2022 року статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу у нас просто немає іншого шляху, як поступово впроваджувати окремі напрями діяльності, що охоплю-

* *Примітка.* Статтю підготовлено на виконання теми фундаментального дослідження НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» (номер державної реєстрації в УРІНТЕЇ № 10565).

ються Стратегією Vision Zero[1]. Окремий пласт утворюють інформаційні джерела у світовому науковому, інформаційно-дорадчому і медійному просторі, що спрямовані на просування, імплементацію і досягнення цілей стратегії Vision Zero у національних практиках безпеки дорожнього руху. Зокрема з огляду на тему, заявлену у назві цієї публікації, виокремимо видання Vision Zero Toolkit[2], де авторами Р. Блекберном, Ен. Бірном, Ер. Фігероа та Т. Рід презентовано інструменти і ресурси для просування Vision Zero науковими і громадськими спільнотами, правозахисними організаціями. Значний масив матеріалів з питань реалізації цілей Vision Zero міститься в інтерактивному мережевому ресурсі[3], де представлено актуальну дорадчу інформацію про наукову, громадську колаборацію, приклади ефективного планування, політики і практики Vision Zero у США. У дослідженні ми послуговувалися міркуваннями і висновками розробників методології стратегії Vision Zero – Л. Ховештадт і В. Бюльман[4], а також узагальнення проблематики дорожньої інфраструктури як умови досягнення нульової смертності на дорогах авторів Х. Ахмед і Р. Магнуссон[5]. Разом з тим, дослідження впливу зарубіжного досвіду убезпечення дорожнього руху в Україні на вибір й обґрунтування найбільш оптимальної концепції потребує широкого наукового дискурсу, ретельного аналізу національних практик з урахуванням важливих аспектів безпеки дорожнього руху, які б ураховували поточні результати і наслідки стрімкого розвитку інфраструктури доріг, транспортних систем, зростання чисельності учасників дорожнього руху з особливими потребами, нозологіями, осіб з інвалідністю, інше.

Мета статті: розкрити механізм впливу зарубіжної практики у сфері безпеки дорожнього руху на вибір й обґрунтування актуальної концепції у відповідній галузі.

Виклад основного матеріалу. Світова спільнота приділяє значну увагу розробці та рішучому впровадженню у галузі безпеки дорожнього руху найбільш оптимальних напрямів розв'язання актуальної проблеми зниження смертності і травматизму від дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП), формуючи поетапні моделі концептуальних підходів. Основними політичними документами у галузі дорожнього (і не тільки!) руху є: політична заява, прийнята ООН 10 жовтня 2019 року щодо концентрації дій та досягнень у галузі безпеки дорожнього руху наступним десятиліттям до 2030 року та скорочення смертності на дорогах на 50%[6]. Щоб досягти такого суттєвого скорочення смертності у ДТП з 2021 по 2030 роки ООН проголошено Десятиріччям дій із забезпечення безпеки дорожнього руху[7]. Відповідно до завдань, визначених у зазначеній Резолюції Генеральної Асамблеї ООН для досягнення мети щодо зменшення смертності у ДТП Всесвітня Організація Охорони Здоров'я (ВООЗ, англ. World Health Organization (WHO) представила «Глобальний план дій». Важливим компонентом цього плану є дотримання таких вимог, як:

– забезпечення державами-членам політичної прихильності і відповідальності за реалізацію цілей підвищення безпеки дорожнього руху, що практично передбачає розробку і реалізацію національних концепцій, стратегій, планів забезпечення безпеки дорожнього руху за активної участі усіх зацікавлених сторін і ланок влади;

– державам-членам розглянути питання законодавчого нормування і системного наукового обґрунтування ключових факторів ризику (невикористання пасків, приладдя забезпечення безпеки для дітей, перевищення швидкості, керування транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння, керування транспортним засобом у неадекватному стані, неуважність під час керування

[1] Колодяжний М. Г. *Стратегія Vision Zero: уроки для України: монографія* (Право, 2022) 225

[2] *Vision zero toolkit* (Department of Transportation in the interest of information exchange, 2024) 55 <https://highways.dot.gov/sites/fhwa.dot.gov/files/2024–04/Vision%20Zero%20Toolkit%20508_0.pdf> (дата звернення: 15.04.2024)

[3] 'What is Vision Zero?' (Visionzeronetwork, 2024) <https://visionzeronetwork.org/about/what-is-vision-zero/ > (дата звернення: 15.04.2024)

[4] Ludger Hovestadt, Vera Bühlmann. *A Quantum City: Mastering the Generic* (Birkhäuser, 2015) 824

[5] Hawzhen Ahmed, Rolf Magnusson. *Vägprojektering för minskade drifth-och underhållskostnader.* (Borlänge: Högskolan Dalarna, 2006) 48

[6] Стратегія підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 р. №1360-р. Документ 1360–2020-р, чинний, поточна редакція від 21.10.2020. URL: https://zakon. rada. gov. ua/laws/show/1360–2020-%D1%80? find=1&text=%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0+%D0%B7%D0%B0%D1%8F%D0%B2%D0%B0%2C+%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B9%D0%BD%D1%8F%D1%82%D0%B0+%D0%9E%D0%9E%D0%9D+10+%D0%B6%D0%BE%D0%B2%D1%82%D0%BD%D1%8F+2019+#w1_1 (дата звернення: 15.04.2024)

[7] Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 31 серпня 2020 року «Підвищення безпеки дорожнього руху в усьому світі» URL: A/RES/74/299 (дата звернення: 15.04.2024)

транспортним засобом та вразування інших ризиків);

– піднесення ролі міжнародних документів ООН з безпеки дорожнього руху, їх імплементації у національне законодавство;

– державам-членам рекомендувати посилити роботу щодо забезпечення безпеки і захисту усіх учасників дорожнього руху шляхом створення безпечнішої дорожньої інфраструктури з урахуванням потреб моторизованого і немоторизованого транспорту, інших учасників дорожнього руху, факторів ризику, наявних систем управління дорожнім рухом та іншої інфраструктури з урахуванням географічних особливостей країни тощо[1]. Загалом у зазначеній Резолюції сформульовано 40 вимог і рекомендацій. Усі вони передбачають комплексний підхід під час розробки заходів вирішення проблем безпеки дорожнього руху у межах конкретної держави-члена. Багато уваги приділено питанням удосконалення управління та контролю у сфері дорожнього руху. Зазначимо тут, що аспекту управління та контролю присвячено окрему публікацію автора[2].

Кожна з вимог Резолюції Генеральної Асамблеї ООН за своїм змістом і значущістю може бути розвинута у концепцію, передбачати низку стратегій національного масштабу. З 9 грудня 2020 р. на теренах ЄС діє розроблена і схвалена країнами-членами ЄС Європейською комісією на перспективу до 2050 року Стратегія сталої і розумної мобільності – європейський транспорт на шляху майбутнього[3]. Для її досягнення передбачено втілення десяти комплексних напрямів (10 флагманів – за текстом Стратегії) і Плану дій Європейської комісії щодо фундаментальної трансформації транспортної сфери цих країн. У відповідності до десятого флагману – «Підвищення безпеки на транспорті» – Стратегією наголошується, що безпека транспортної системи є першочерговою і ніколи не повинна ставитися під загрозу. Досягнення небувалої мети – Vision Zero – є можливим за постійних зусиль міжнародних, національних та місцевих органів влади, зацікавлених сторін бізнесу та громадян[4]. Здійснення різноманітних актуальних напрямів і комплексу заходів для підвищення безпеки на транспорті, заявлених у десятому флагманському напрямі[5], вимагає підтримки та відданості з боку всіх суб'єктів транспортного руху. Також передбачено розроблення динамічної «системи сертифікації кібербезпеки для автоматизованих транспортних засобів»[6], яка оновлюється систематично і передбачає сувору відповідність чітко визначеним критеріям. Такі системи сертифікації у свою чергу мають стимулювати виробничу і підприємницьку винахідливість та працьовитість, розроблення інноваційних засобів забезпечення безпеки учасників дорожнього руху[7]. Ці ідеї у вигляді конкретних дій певним чином закладені у національну Стратегію підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні до 2024 року, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 року №1360-р[8], і національні стратегії безпеки дорожнього руху США, Великої Британії, Канади, Австралії, Німеччини та інших країнах світу[9].

Отже, ознайомлення із зарубіжною практикою забезпечення безпеки дорожнього руху дає всі підстави стверджувати, що цей досвід здатний значно наблизити Україну до мети Стратегії Vision Zero. Для цього, на думку деяких дослідників, є всі передумови, а саме: наявність нормативно-правової бази у виді прийнятих у країні короткострокових стратегій і державних програм підвищення рівня безпеки у сфері дорожнього руху, що постійно вдосконалюються та враховують нові ситуаційні виклики і ризики; достатній науковий потенціал здатний вести пошук найбільш оптимальних шляхів і способів розв'язання зазначеної проблеми;

---

1 –

2 Голіна В. В. 'Запобігання транспортним правопорушенням в Україні в контексті євроінтеграції' (2022) 4 Науковий журнал Південно-український правничий часопис 61.

3 Стратегія сталої та розумної мобільності – європейський транспорт на шляху до майбутнього. Неофіційний український переклад документу Європейського Союзу. Brussels, 9.12.2020 COM(2020) 789 final Оригінальний документ англійською мовою: https://transport.ec.europa.eu/transport-themes/mobility-strategy_en (дата звернення: 15.04.2024)

4 –

5 –

6 –

7 Колодяжний М. Г., 261–265 ; Голіна В. В., Шрамко С. С. *Культурологія безпеки дорожнього руху в Україні: теорія та практика запобігання автотранспортним правопорушенням : монографія* (Право, 2023) 26–27.

8 Стратегія підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні до 2024 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 року №1360-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360–2020-%D1%80#Text (дата звернення: 13.04.2024)

9 Про затвердження Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2020 р. №1287. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1287–2020-%D0%BF#Text (дата звернення: 15.04.2024)

вигідне територіальне розташування України, яка є своєрідним коридором між Європою і Азією[1].

Указані передумови мають бути враховані владою для використання інфраструктурного потенціалу, спрямованого на відбудову України й посилення її економічного зростання тощо. Однак цих передумов ледве достатньо для підвищення рівня безпеки дорожнього руху. Вплив зарубіжних практик забезпечення безпеки дорожнього руху на концепції запобігання транспортним правопорушенням в Україні у контексті стратегії Vision Zero має передусім інтелектуальний характер. Йдеться про національну інтерпретацію уже апробованих моделей безпеки дорожнього руху Vision Zero, тобто створення адекватної часу, стану безпеки, можливості і спроможності конкретної країни оптимальної концепції безпеки з урахуванням принципових приписів Vision Zero. Серед таких приписів можна виокремити ті, що успішно апробовані на прикладі США: апріорне визнання того, що серйозне ДТП можна попередити, а також важливі кроки:

1) публічні відкриті зобов'язання вищих посадовців міста, регіону, країни щодо досягнення цілі Vision Zero для усіх учасників дорожнього руху;

2) міждисциплінарний, комплексний підхід у формуванні робочих груп для розроблення практичних заходів з забезпечення безпеки дорожнього руху;

3) чіткі стратегії з визначенням відповідальних за виконання таких стратегій, власників ідей чи отримувачів проміжних цілей з визначеними строками і показниками ефективності;

4) під час реалізації запланованих дій чи розроблених стратегій важлива інклюзивність і репрезентативність усіх процесів і запроваджених дій, коли забезпечується прозорість вимірюваних показників результатів. Такий підхід сприятиме пожвавленню інвестицій у реалізацію розроблених стратегій і втілення самостійних підтримуючих проєктів;

5) конструктивна співпраця і міжвідомча координація на рівні усієї держави;

6) системний підхід у розробленні і удосконаленні дорожньої інфраструктури для забезпечення безпеки дорожнього руху;

7) управління даними на рівні комплексного урахування факторів ризику, рівня травматизму, інших перетинів інформації щодо рівня бідності району, рівня транзитного пасажиропотоку, демографічні дані тощо;

8) системний зворотний зв'язок із громадськістю через регулярну інформаційно-просвітницьку роботу, проведення семінарів, опитувань, інших способів зворотного зв'язку із громадськістю;

9) прозорість в аналізі і характеристиках процесу досягнення цілі Vision Zero, зокрема регулярна аналітика і звітність про прогрес і перешкоди в реалізації плану дій чи розроблених стратегій.[2]

У Національній стратегії США з безпеки на дорогах (січень 2022 р.) Міністерства транспорту США наголошується, що ціль заходів стратегії – кардинальний вплив на так званий поведінковий фактор учасників дорожнього руху[3]. У Стратегії безпеки дорожнього руху Канади (січень 2016–2025 рр.) зазначається, що життя і здоров'я людини є першочерговими та мають пріоритет над мобільністю й іншими цілями системи дорожнього руху (тобто, життя і здоров'я ніколи не можуть бути обміняні на інші блага у суспільстві; провайдери і регулятори механізму змін у сфері безпеки руху повинні робити все можливе, щоб гарантувати безпеку всіх громадян[4]. Представники влади, бізнесу повинні співпрацювати з учасниками дорожнього руху для досягнення високого рівня безпеки. Програма безпеки дорожнього руху федерального уряду Німеччини на 2021–2030 роки містить принципові положення стосовно того, що ця програма базується на політичному зобов'язанні, яке визначене в коаліційній угоді 2018 року щодо впровадження Концепції Vision Zero як лідера у справі дорожньої безпеки[5].

Зарубіжні практики забезпечення безпеки дорожнього руху для концепції запобігання транспортним правопорушенням в Україні мають цінність у тому, що уже апробовані, є можливість

[1] Колодяжний М. Г.,182–183.

[2] Leah Shahum '9 Components of a Strong Vision Zero Commitment' (Visionzeronetwork, 2022). <https://visionzeronetwork.org/9-components-of-a-strong-vision-zero-commitment/ > (дата звернення: 15.04.2024)

[3] 'National Highway Traffic Safety Administration' (NHTSA, 2024) <https://www.nhtsa.gov/ratings> (дата звернення: 15.04.2024)

[4] 'Zero expectations drive efforts to drastically reduce traffic-related deaths in Canada' (Newswire, Nov 29, 2016) <https://www.newswire.ca/news-releases/zero-expectations-drive-efforts-to-drastically-reduce-traffic-related-deaths-in-canada-603537756.html> (дата звернення: 15.04.2024)

[5] Офіційна сторінка Федерального уряду Німеччини (2024) <https://www.bundesregierung.de/breg-de> (дата звернення: 15.04.2024)

дослідити причинно-наслідкові зв'язки пропозицій, інструментів їх втілення і реальні результати, осмислити суперечності і помилки, які не були враховані на етапі планування, або під час практичної реалізації задуму. У такому форматі вплив зарубіжних практик має цінність через наявність зразка розв'язання проблем безпеки дорожнього руху.

Як зазначалося вище, вплив має переважно інтелектуальний характер. Реальність, дійсність впливу проявляється у використанні його інформаційної авторитетності джерел, походження і інтерпретації практичного досвіду під час обґрунтування оптимальних шляхів і способів забезпечення в Україні безпеки дорожнього руху. Вплив не заперечує запозичення позитивного зарубіжного досвіду у сфері безпеки дорожнього руху (наприклад, досвід Швеції, Канади, Уругваю, Ірландії), стимулює до творчого підходу до розробки дійсно національної стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні і до майстерності і невідворотності її реалізації, чого зараз бракує[1].

Механізм впливу зарубіжної практики у сфері безпеки дорожнього руху на вибір й обґрунтування актуальної концепції у відповідній галузі в Україні може передбачати:

1. Визначення акценту на суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху на силі переконливості країн-лідерів ЄС у процесі досягнення у цій сфері до 2050 року цілі Vision Zero. Постійна співпраця з міжнародними, національними та місцевими органами влади, зацікавленими сторонами та громадянами є ключовими, якщо хочемо досягти нашої мети – нульового числа смертей від мобільності[2]. Результативність такого визначення акценту вже відчувається в Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року, в якій зазначається, що цей документ спрямовано на визначення пріоритетів у сфері безпеки дорожнього руху, формування напрямів і способів їх досягнення, а також формування в усіх учасників правовідносин у цій сфері розуміння важливості проблеми смертності внаслідок ДТП, перспектив і орієнтирів для забезпечення належного стану безпеки на дорогах України[3]. Переконливість лідерів країн ЄС та інших держав свідчить про тверду політичну волю покінчити із дорожнім свавіллям і слугує для наших політичних лідерів зразком.

2. Стимулювання творчого підходу до пошуку національної за змістом і європейської за стандартом і духом концепції підвищення рівня безпеки дорожнього руху. Світовий досвід забезпечення безпеки у цій галузі переконує, що без суттєвої зміни модусу поведінки водіїв та інших учасників дорожнього руху досягти за відносно стислі строки мети скорочення смертності і травматизму від ДТП, як запланованого вітчизняною Стратегією на 30%, неможливо. З погляду на сьогодення безмежний, так би мовити, комплексний багатоцільовий підхід, на якому наполягають прихильники консерватизму у сфері програмування заходів безпеки руху (саме дорожнього руху, а не взагалі транспортних, пов'язаних з нею проблем), заздалегідь приречений на провал[4]. Поспішність у постановці цілей, гонитва за показниками, які поки що не досяжні, породжує їх фальсифікацію, про що вже відмічалося у попередніх публікаціях[5]. Зміна модусу обережності учасників дорожнього руху можлива на шляху розробки національної культурологічної концепції запобігання транспортним правопорушенням[6].

3. Пошук інструментів посилення у суб'єктів, відповідальних за безпеку дорожнього руху, усвідомлення, що краща запобіжна практика – це краща теорія запобігання транспортним правопорушенням, над розробленням якої необхідно постійно розмірковувати фахівцям. В основу зарубіжних практик запобігання автотранспортним пригодам покладені (або адаптовані) такі теорії, як теорія ситуаційного запобігання злочинності (А. Кларк), теорія зменшення можливостей вчинення злочинів, теорія використання сучасних технологій у сфері безпеки дорожнього руху; теорія використання можливостей штучного інтелекту та багато інших[7]. Впровадження в практику запобігання

[1] Голіна В. В. 'Майстерність запобігання дорожньо-транспортним правопорушенням: метафора чи вимога до запобіжної діяльності' *Організаційно-правове забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану*: Матеріали Всеукр. н.-пр. конф. (м. Кропивницький, 7 липня 2023 р.) 63–66.

[2] Колодяжний М. Г., 261.

[3] Про внесення змін до Порядку спрямування коштів державного дорожнього фонду. Постанова №1102 від 30 вересня 2020 р. Урядовий кур'єр, 04.11.2020. №214.

[4] Голіна В. В. 'Запобігання транспортним правопорушенням в Україні в контексті євроінтеграції' (2022) 4 Науковий журнал Південно-український правничий часопис 59–65.

[5] Колодяжний М. Г., 185.

[6] Голіна В. В., Шрамко С. С., 29–42.

[7] Колодяжний М. Г. *Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: зарубіжні реалії, перспективи за-*

транспортним правопорушенням цих та інших теорій чи їх галузева інтерпретація сприяли скороченню смертності від ДТП в Ірландії, Швеції, Данії та інших країнах.

4. Реалізація принципу пролонгації дії цих важливих для країни документів – необхідна передумова оцінки їх ефективності й удосконалення. На жаль, в Україні така практика ігнорується, і, відверто кажучи, жодна зі стратегій/програм у країні не виконувалася із завершенням президентської каденції.

5. Сприймати як імперативну вимогу ідеї колективної зацікавленості і колективної відповідальності за досягнення стратегічних цілей зменшення, а потім і ліквідація проявів ДТП. У Стратегії сталої та розумної мобільності –Європейський транспорт на шляху майбутнього, цитати з якої нами вже наводилися, Складовими ідеями Стратегії Vision Zero, яка була прийнята парламентом (*підкреслено нами*) Швеції у 1997 році, полягає в тому, що відповідальність за забезпечення безпеки дорожнього руху покладається на тих, хто проєктує транспортну систему; управляє транспортними потоками; виробляє транспортні засоби; приймає законодавство у цій сфері. У Стратегіях інших держав (наприклад, Ірландії) наголошується на їх ефективності – результаті сукупності політики, прихильності влади, тобто політичної волі; науковій обґрунтованості; обміні даними між зацікавленими суб'єктами; застосуванні інновацій при здійсненні заходів; партнерстві; забезпеченні необхідного фінансування; активному втручанні правоохоронних органів; широкій медійній підтримці заходів, які виконуються, ін.[1]

6. Активізувати питання про обов'язковість щорічної публічної звітності відповідальних за виконання стратегічних завдань суб'єктів, обговорення досягнутих (чи, навпаки, недосягнутих) цілей, шляхів і способів подолання труднощів, що виникають, необхідність корегування заходів і засобів тощо. У п. 110 Стратегії сталої та розумної мобільності – Європейський транспорт на шляху майбутнього (грудень 2020 р.) зазначається, зокрема, що європейська транспортна система повинна бути: а) розумною гнучкою та адаптивною до постійно мінливих моделей транспорту та потреб, заснованою на передових технологічних досягненнях, що забезпечить безперебійне, безпечне з'єднання для всіх європейських громадян; б) транспорт має продемонструвати європейську винахідливість та працьовитість, спираючись на передові дослідження, інновації та підприємницьку діяльність тощо[2].

Висновки. Дослідження свідчить про те, що при створенні вітчизняних стратегій, державних програм, планів заходів запобігання автотранспортним правопорушенням їх розробниками створюється наукова концепція розв'язання даної проблеми. На пролонгований процес розробки національної, конкретно галузевої концепції помітний вплив справляє зарубіжна практика розв'язування безпеки дорожнього руху. Вплив ідей, суджень, відповідного досвіду має інтелектуальний характер. Цей вплив може проявляти себе, наприклад, у переконанні щодо необхідності запровадження у сферу безпеки дорожнього руху саме культурологічного напряму їх забезпечення; стимулюванні творчого підходу у його реалізації; посиленні у зацікавлених осіб усвідомлення наукового підходу до цієї справи, колективній відповідальності за досягнення амбітних цілей безпеки, необхідності оцінки ефективності запобіжної діяльності і публічної звітності щодо досягнутих результатів чи причин невиконання запланованих стратегічних цілей тощо. Головне – професіоналізм розробників і зацікавлених осіб у процесі інтерпретації цього впливу під час розробки національної за змістом і європейської за духом концепції культурологічного напряму запобігання транспортним правопорушенням в Україні.

провадження в Україні : монографія. (Право. 2018) 8–41; Голіна В. В. (ред) *Зменшення можливості вчинення злочинів : стратегічний підхід* (Право, 2020) 54–80.

[1] Колодяжний М. Г. *Стратегія Vision Zero: уроки для України*: *монографія.* (Право, 2022) 56–57.

[2] – 265.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Stratehiia pidvyshchennia rivnia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini do 2024 roku: skhvalenoi rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 zhovtnia 2020 roku №1360-r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360–2020-%D1%80#Text (in Ukrainian)

2. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy pidvyshchennia rivnia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini na period do 2023 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 hrudnia 2020 r. №1287. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1287–2020-%D0%BF#Text (in Ukrainian)
3. Pro vnesennia zmin do Poriadku spriamuvannia koshtiv derzhavnoho dorozhnoho fondu: Postanova №1102 vid 30 veresnia 2020 r. Uriadovyi kurier, 04.11.2020. №214. URL : https://ukurier.gov.ua/uk/accounts/login/?next=/uk/archive/ (in Ukrainian)
4. Stratehiia pidvyshchennia rivnia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini na period do 2024 roku. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 zhovtnia 2020 r. №1360-r. Dokument 1360–2020-r, chynnyi, potochna redaktsiia vid 21.10.2020. URL: https://zakon. rada. gov. ua/laws/show/1360–2020-%D1%80? find=1&text=%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0+%D0%B7%D0%B0%D1%8F%D0%B2%D0%B0%2C+%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B9%D0%BD%D1%8F%D1%82%D0%B0+%D0%9E%D0%9E%D0%9D+10+%D0%B6%D0%BE%D0%B2%D1%82%D0%BD%D1%8F+2019+#w1_1 (in Ukrainian)
5. Resolution adopted by the General Assembly on 31 August 2020: A/RES/74/299 (in English)
6. A fundamental transport transformation: Commission presents its plan for green, smart and affordable mobility. Brussels, 9.12.2020 COM(2020) 789 final URL: https://transport.ec.europa.eu/transport-themes/mobility-strategy_en (in English)

Bibliography

Authored books

1. Hawzhen Ahmed, Rolf Magnusson *Vägprojektering för minskade drifth-och underhållskostnader* (Borlänge: Högskolan Dalarna, 2006)48 (in Swedish)
2. Holina V. V., Shramko S. S. *Kulturolohiia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini: teoriia ta praktyka zapobihannia avtotransportnym pravoporushenniam* [Culturology of road safety in Ukraine: theory and practice of preventing road traffic offences] : monohrafiia. (Pravo, 2023) <DOI: https://doi.org/10.31359/9789669986870> (in Ukrainian)
3. Kolodiazhnyi M. H. *Stratehiia zmenshennia mozhlyvostei uchynennia zlochyniv: zarubizhni realii, perspektyvy zaprovadzhennia v Ukraini* [Strategy of reducing the possibility of committing crimes: foreign realities, prospects for implementation in Ukraine] : monohrafiia. (Pravo, 2018) 8–41 (in Ukrainian)
5. Kolodiazhnyi M. H. *Stratehiia Vision Zero: uroky dlia Ukrainy.* [Vision Zero strategy: lessons for Ukraine] (Pravo, 2022) 261–265. (in Ukrainian)
6. Ludger Hovestadt, Vera Bühlmann. *A Quantum City: Mastering the Generic.* (Birkhäuser, 2015) 824 (in English)

Edited books

7. Holina V. V. (red) *Zmenshennia mozhlyvosti vchynennia zlochyniv : stratehichnyi pidkhid* [Reducing the possibility of committing crimes: a strategic approach] (Pravo, 2020) 54–80. (in Ukrainian)

Non-authored books

8. *Stratehii bezpeky dorozhnoho rukhu YeS ta zarubizhnykh krain* [Road safety strategies of the EU and foreign countries] : Zb.norm.aktiv : el.vyd. Ukl.: M. H. Kolodiazhnyi. (Pravo, 2023) 57, 79, 118. (in Ukrainian)
9. *Vision zero toolkit* (Department of Transportation in the interest of information exchange, 2024) 55 <https://highways.dot.gov/sites/fhwa.dot.gov/files/2024–04/Vision%20Zero%20Toolkit%20508_0.pdf≥ (in English)

Journal articles

10. Holina V. V. ’Zapobihannia transportnym pravoporushenniam v Ukraini v konteksti yevrointehratsii’ [Prevention of transport offences in Ukraine in the context of European integration] (2022) 4 Naukovyi zhurnal Pivdenno-ukrainskyi pravnychyi chasopys 59–65. (in Ukrainian)

Conference paper

11. Holina V. V. ’Maisternist zapobihannia dorozhno-transportnym pravoporushenniam: metafora chy vymoha do zapobizhnoi diialnosti’ [Mastery of road traffic offence prevention: a metaphor or a requirement for prevention activities*]. Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia natsionalnoi bezpeky v umovakh voiennoho stanu*: Materialy Vseukr. n.-pr. Konf (m. Kropyvnytskyi, 7 lypnia 2023 r.) 63–66. (in Ukrainian)

Websites

12. ’What is Vision Zero?’ (Visionzeronetwork 2024)**.** <https://visionzeronetwork.org/about/what-is-vision-zero/≥ (in English)
13. ’9 Components of a Strong Vision Zero Commitment. Leah Shahum’ (Visionzeronetwork 2022) <https://visionzeronetwork.org/9-components-of-a-strong-vision-zero-commitment/> (in English)
14. Official website of the German Federal Government (2024) <https://www.bundesregierung.de/breg-de> (in English)

15. 'National Highway Traffic Safety Administration' (NHTSA, 2024) <https://www.nhtsa.gov/ratings> (in English)
16. 'Zero expectations drive efforts to drastically reduce traffic-related deaths in Canada'(Newswire, Nov 29, 2016) <https://www.newswire.ca/news-releases/zero-expectations-drive-efforts-to-drastically-reduce-traffic-related-deaths-in-canada-603537756.html> (in English)

Голіна В. В.

Вплив зарубіжної практики забезпечення безпеки дорожнього руху на національні концепції запобігання транспортним правопорушенням в Україні.

Дослідження свідчить, що в основі національних стратегій і державних програм підвищення безпеки дорожнього руху в Україні їх розробниками закладається певна концепція ідей і суджень. Ці ідеї і судження стосуються розв'язання проблем безпеки, на створення яких суттєвий вплив справляє зарубіжна практика у цій сфері, особливо – країн Європейського Союзу. Однак його поверхневе сприйняття, суперечлива інтерпретація і подекуди – нерозуміння суті призводять до логічної плутанини, змістовної суперечності, цільової розпорошеності тощо, а, врешті-решт, до хибної практики невиконання запланованого і недосягнення навіть мінімуму скорочення смертності і травматизму від дорожньо-транспортних пригод. Виникає проблема адекватності сприйняття впливу зарубіжного досвіду на формулювання національних концепцій забезпечення безпеки дорожнього руху. Частково цій проблемі приділили увагу В. С. Батиргареєва, Т. О. Гужій, С. М. Гусарев, М. Г. Колодяжний, А. В. Колпаков, О. М. Литвинов, В. А. Мисливий, К. О. Полтава, О. А. Собакарь, С. С. Шрамко, Р. Блекберн, Ан. Бірн, Ер. Фігероа, Т. Рід, Л. Шахум. Однак дослідження різновидів впливу на розробку національних концепцій убезпечення дорожнього руху проводиться вперше. Автором зазначено, що на процес розробки національної, конкретно галузевої концепції безпеки дорожнього руху помітний вплив справляє зарубіжна практика. Цей вплив має інтелектуальний характер. Такий вплив може виявлятися через усвідомлення доцільності здійснення культурологічного напряму запобігання дорожньо-транспортним пригодам; визнання потреби у пролонгованому здійсненні стратегій і програм незалежно від владних змін; творчу інтерпретацію конструктивного зарубіжного досвіду у розробці заходів, засобів, обладнання, інновацій у сфері дорожньої інфраструктури розуміння доцільності щорічної публічної звітності суб'єктів виконання заходів державної програми тощо. Висновок дослідження сформульовано таким чином: уважно, розумно і неупереджено ураховувати ці та інші впливові ідеї і досвід зарубіжної запобіжної практики і з їх урахуванням та вітчизняними можливостями й спроможностями створювати національні концепції забезпечення безпеки дорожнього руху.

***Ключові слова**: вплив, зарубіжна практика у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, культурологічний напрям, запобігання дорожньо-транспортним пригодам, різновиди впливу.*

Holina V. V.

The influence of foreign practice of ensuring road traffic safety on national concepts of prevention of traffic offenses in Ukraine.

The study shows that a certain concept of ideas and judgments is laid down by their developers in the basis of national strategies and state programs for improving road safety in Ukraine. These ideas and judgments relate to the solution of security problems, the creation of which is significantly influenced by foreign practice in this area, especially by the countries of the European Union. However, its superficial perception, contradictory interpretation and sometimes misunderstanding of the essence lead to logical confusion, content contradiction, target dispersion, etc., and ultimately to the wrong practice of not fulfilling the plan and not achieving even the minimum reduction in mortality and injuries from road traffic accidents. There is a problem of the adequacy of the perception of the impact of foreign experience on the formulation of national concepts of road safety. In part, attention was paid to this problem by V. S. Batyrgareeva, T. O. Guzhii, S. M. Husarev, M. G. Kolodyazhnyi, A. V. Kolpakov, O. M. Litvinov, V. A. Myslivy, K. O. Poltava, O. A. Sobakar, S. S. Shramko, R. Blackburn, An. Byrne, Er. Figueroa, T. Reed, L. Shahum. However, studies of the types of influence on the development of national concepts of road safety are considered for the first time. The author states that the process of developing a national, specifically sectoral road safety concept is significantly influenced by foreign practice. This influence is intellectual in nature. Such an influence can be manifested through awareness of the expediency of implementing the cultural direction of traffic accident prevention; recognition of the need for prolonged implementation of strategies and programs regardless of changes in power; creative interpretation of constructive foreign experience in the development of measures, means, equipment, innovations in the field of road infrastructure, understanding the expediency of annual

public reporting of the subjects of the implementation of measures of the state program, etc. The conclusion of the study is formulated as follows: carefully, intelligently and impartially take into account these and other influential ideas and experience of foreign preventive practice and, taking them into account and domestic opportunities and capabilities, create national concepts of road safety.

***Key words**: influence, foreign practice in the field of road safety, cultural direction, prevention of traffic accidents, types of influence.*

Стаття надійшла до редакції:10.05.2024 р.
Прийнята до друку: 20.05.2024 р.

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-133
УДК 343.9 (477)

***А. В. Калініна*,** кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID 0000-0001-8015-0807

СУЧАСНІ КРИМІНОЛОГІЧНІ РЕАЛІЇ ЗАПОБІГАННЯ КЕРУВАННЮ ТРАНСПОРТНИМ ЗАСОБОМ У СТАНІ СП'ЯНІННЯ*

Постановка проблеми. Кожна людина має право на безпеку. І хоча це право є одним із фундаментальних прав людини, як влучно зазначає В. М. Вовк, у сучасних умовах воно існує де-факто за замовчуванням, водночас не має де-юре статусу фундаментального та універсального права людини[1]. Поняття «безпека» в реаліях XXI століття стало всеосяжним через усвідомлення позитивних і негативних аспектів науково-технічного розвитку людства (розробка та застосування нових синтетичних матеріалів, «якісна» зміна зброї та технік ведення війни), погіршення кліматичних й екологічних умов життя людини, зміну статусу штучного інтелекту в житті пересічної людини, а також через загрози воєнно-технічного характеру, що мають місце й сьогодні, тощо[2].

Безумовно, зважаючи на вищевказану всеосяжність поняття «безпека», а також тісний зв'язок його змістовного наповнення із результатами науково-технічного прогресу, безпека дорожнього руху є одним з основоположних елементів безпеки людини. Серед факторів ризику для особи в цьому аспекті вбачається й керування транспортним засобом у стані сп'яніння, наслідком чого може бути завдання не лише матеріальної шкоди, а й спричинення дорожньо-транспортного травматизму і смертності, у першу чергу, для самого водія.

Керування транспортним засобом у стані сп'яніння – не нова проблема в убезпеченні дорожнього руху, що, на жаль, роками не втрачає своєї актуальності. Її дослідження в сучасних українських реаліях набуває особливої тональності в світлі специфічних умов воєнного стану, в якому офіційно перебуває наша держава з 24 лютого 2024 року й дотепер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан сп'яніння як фізіологічний стан людини досліджується вже понад століття науковцями у галузі медицини, біології, фізіології. З поступовим юридичним осмисленням проблеми (зокрема, вчинення особою у стані сп'яніння різного ступеня тяжкості правопорушень) до вивчення питання долучилися й вчені-правники. Серед останніх робіт із цієї тематики хотілося б відзначити такі.

Ґрунтовним науковим дослідженням юридичної відповідальності за керування транспортними засобами у стані сп'яніння є монографія за авторством С. С. Вітвіцького, М. Ю. Веселова та Р. М. Пилипіва «Юридична відповідальність за керування транспортними засобами у стані сп'яніння: проблеми та шляхи удосконалення правового регулювання» (Київ, 2022). Робота присвячена глибокому деліктологічному аналізу порушень, пов'язаних із керуванням транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного та інших видів сп'яніння. У ній також висвітлено міжнародний досвід правового регулювання юридичної відповідальності за керування транспортним засобом у стані сп'яніння, позиції Європейського Суду з прав людини, Конституційного Суду України щодо цього та практики судів

* *Примітка.* Статтю підготовлено на виконання теми фундаментального наукового дослідження НДІ ВПЗ «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» (номер державної реєстрації в УкрІНТЕІ 0120U105615).

[1] Вовк В. М. 'Право на безпеку як фундаментальне право людини' (2024) 1 Аналітично-порівняльне правознавство 27 DOI: https://doi.org/10.24144/2788–6018.2024.01.3.

[2] – 28

України з окремих питань правозастосування у цій сфері[1].

Окремі питання кримінологічного аналізу керування транспортним засобом у стані сп'яніння в межах своїх наукових пошуків висвітлювала К. О. Полтава[2]. Фактор алкогольного сп'яніння, зокрема, серед детермінант кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху в Україні розглядає у своїй дисертаційній роботі Є. Ю. Жученко[3].

Питання керування транспортним засобом у стані сп'яніння розглядали В. В. Голіна та С. С. Шрамко під час розробки та обґрунтування сучасної теоретико-прикладної культурології безпеки дорожнього руху у монографії «Культурологія безпеки дорожнього руху в Україні: теорія та практика запобігання автотранспортним правопорушенням» (Харків, 2023)[4]. Необхідно зазначити, що алкоголізм як медична та соціально-правова проблема перебував у фокусі дослідження цих самих науковців і раніше[5].

Загальним питанням філософського осмислення кримінальної протиправності у сфері безпеки дорожнього руху, у тому числі й кримінальних правопорушень, що вчиняються у стані сп'яніння, присвячена наукова стаття В. С. Батиргареєвої «Транспортна філософія та сучасна злочинність» (2023)[6].

Зарубіжні вчені також приділяють значну увагу дослідженню керування транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного та ін. сп'яніння. Серед робіт останніх років варто відзначити результати досліджень Ali Behnood, Fred L. Mannering (2017)[7], I. Bartkowiak-Théron, T. Henning (2016)[8], A. Freiberg, J. Payne, K. Gelb, A. Morgan, T. Makkai (2016)[9] та ін.

Деякі питання керування транспортним засобом у стані сп'яніння розглядалися у попередніх публікаціях авторки. Зокрема, під час дослідження віктимологічних ризиків для учасників дорожнього руху[10] та під час аналізу особливостей запобігання дорожньо-транспорним пригодам в умовах воєнного стану[11].

Однак, незважаючи на розгалуженість досліджуваної науковцями проблематики керування транспортним засобом у стані сп'яніння, деякі питання потребують додаткового вивчення. Так, доцільним вважається кримінологічний аналіз та дослідження перспектив профілактики і запобігання зазначеним правопорушенням в умовах воєнного стану.

Метою статті є виокремлення сучасних кримінологічних реалій запобігання керуванню транспортним засобом у стані сп'яніння в умовах воєнного стану в Україні та формулювання основних маркерів для перспективних напрямів протидії цим протиправним практикам.

Виклад основного матеріалу. Головна та центральна психологічна особливість водія, на думку І. В. Левицької, – це вміння орієнтуватися в дорожній обстановці, оцінювати ступінь її небезпеки, передбачати можливі ускладнення і маневри інших водіїв та приймати на цій основі превентивні заходи, що знижують можливість збільшення ризику і несподіванок[12]. Отже, особа, яка сідає

[1] Вітвіцький С. С., Веселов М. Ю., Пилипів Р. М. *Юридична відповідальність за керування транспортними засобами у стані сп'яніння: проблеми та шляхи удосконалення правового регулювання : монографія* (ВД. Дакор, 2022) 152

[2] Наприклад : Полтава К. О. *Кримінологічна характеристика та запобігання автотранспортним злочинам, що пов'язані із загибеллю людей або тяжкими тілесним ушкодженням, в Україні : монографія*. (Право, 2014) 284

[3] Жученко Є. Ю. 'Кримінологічна характеристика та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху' (Дис. … доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Донецький держ. ун-т внутр. Справ. Кропивницький, 2023) 281

[4] Голіна В. В., Шрамко С. С. *Культурологія безпеки дорожнього руху в Україні: теорія та практика запобігання автотранспортним правопорушенням : монографія* (Право, 2023) 184 DOI: https://doi.org/10.31359/9789669986870.

[5] Shramko S. S., Golina V. V., Kolodyazhny M. G.. 'Alcoholism as a medical and socio-legal problem and ways to solve it' (2019) LXXII (12) 2 Wiadomości Lekarskie 2496–2500. DOI: 10.36740/WLek201912217

[6] Батиргареєва В. С. 'Транспортна філософія та сучасна злочинність' (2023) 46 Питання боротьби зі злочинністю 67–77. DOI: 10.31359/2079-6242-2022-46-67.

[7] Behnood, A., & Mannering, F. L. 'The effects of drug and alcohol consumption on driver injury severities in single-vehicle crashes' (2017) 18(5) Traffic injury prevention 456–462 DOI: 10 .1080/15389588.2016.1262540.

[8] Bartkowiak-Théron, I and Henning, T. *Therapeutic Justice and Recidivist Drink Drivers: Irreconcilable and Compatible Issues?* (University of Tasmania, 2016) 8 <https://www.utas. edu.au/__data/assets/pdf_file/ 0020/707330/TILES_Briefing_Paper_No-11_I_BartkowiakTheron_T_Henning.pdf.> (дата звернення: 15.04.2024)

[9] Freiberg, A., Payne, J., Gelb, K., Morgan, A. & Makkai, T. *Drug and Specialist Courts Review* (Queensland Government, 2016) 335

[10] Batyrgareieva V. S., Kalinina A. V., Poltava K. O. 'Victimological risks for road users as an element of public health' (2021) LXXIV (11) 2 Wiadomości Lekarskie 2922–2927 <https://wiadlek.pl/11–2021/> (last accessed : 01.03.2024).

[11] Калініна А. В. 'Запобігання дорожньо-транспортним пригодам в умовах воєнного стану' (2022) 44 Питання боротьби зі злочинністю 107–114. DOI: 10.31359/2079-6242-2022-44-107.

[12] Левицька І. В. 'Психологічні фактори безпеки дорожнього руху' (2014) 1 (33) Теоретичні і практичні проблеми психології. 227

за кермо транспортного засобу, апріорі повинна не лише володіти навичками керування, а й бути здатною до розуміння і взаємодії із тією обстановкою та специфічною частиною соціуму, учасником якої вона стає в межах процесу дорожнього руху.

Порядок дорожнього руху в Україні є єдиним і здійснюється відповідно до Правил дорожнього руху, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 року № 1306[1], порушення яких тягне за собою відповідальність відповідно до законодавства. Відповідно до підпункту а) пункту 2.9 вказаних Правил водієві забороняється керувати транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції[2]. Суспільна небезпечність керування транспортним засобом у нетверезому стані підкреслюється і відповідними нормами адміністративного та кримінального законодавства України[3]. Зокрема, у статті 130 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачено відповідальність за: 1) керування транспортними засобами особами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції; 2) передачу керування транспортним засобом особі, яка перебуває в стані такого сп'яніння чи під впливом таких лікарських препаратів; 3) відмову особи, яка керує транспортним засобом, від проходження відповідно до встановленого порядку огляду на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо вживання лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, а також за повторність перелічених дій протягом року.

Із 2021 року в Україні відбулося посилення кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння доповненням Кримінального кодексу України новою статтею 286[1] із відповідною назвою[4]. Таким чином, у КК України встановлено кримінальну відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, що спричинило: 1) заподіяння потерпілому тілесного ушкодження середньої тяжкості (ч. 1); 2) заподіяння потерпілому тяжкого тілесного ушкодження (ч. 2); 3) смерть потерпілого (ч. 3); 4) загибель кількох осіб (ч. 4).

Проте, незважаючи на достатньо ґрунтовну законодавчу базу і наявність досить суворих санкцій (від штрафу для водіїв у розмірі однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років із позбавленням права керувати транспортними засобами на строк від семи до десяти років), факт існування явища керування автотранспортом у стані сп'яніння не припиняє свого існування й дотепер, навіть в умовах воєнного стану. На тотальне викорінення такого явища не вплинула навіть крайня міра, до якої вдалися військові адміністрації кількох областей під час воєнного стану – вилучення (відчуження) транспортного засобу для потреб Збройних Сил України та інших збройних формувань[5].

Загальне уявлення про кількісний вимір керування транспортними засобами у нетверезому стані можна скласти, ознайомившись зі статистичними даними Патрульної поліції та Офісу Генерального прокурора України. Розглянемо деякі показники, сформовані вказаними розпорядника-

<http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Tippp_2014_3_35> (дата звернення : 15.03.2024).

[1] Про Правила дорожнього руху : постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306–2001-%D0%BF#Text (дата звернення : 15.03.2024).

[2] Про Правила дорожнього руху : постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306–2001-%D0%BF#Text (дата звернення : 15.03.2024).

[3] *Примітка*. У статті розглядається лише аспект нехтування правилом заборони вживання алкогольних, наркотичних чи ін. засобів і речовин. Недооцінка особою впливу на стан її свідомості лікарських препаратів не є предметом дослідження.

[4] Щодо окремих положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» № 1231-IX від 16 лютого 2021 року : роз'яснення Комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України № 04–27/3–2021/97637 від 18.03.2021. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v7637450-21#n30 (дата звернення : 15.03.2024).

[5] Про використання транспортних засобів для потреб Збройних сил України та інших збройних формувань : наказ Волинської обл. держ. адміністрації від 26.03.2022 № 66. URL : http://npa.voladm.gov.ua/search.php (дата звернення: 15.03.2024).

ми статистичних даних протягом воєнного стану в Україні.

У 2022 році Патрульною поліцією України було зафіксовано 790 ДТП[1], вчинених через керування транспортним засобом у стані сп'яніння, наслідком яких стало травмування 1 031 особи та загибель 91[2], а в 2023 році – 942 ДТП, внаслідок яких 1 226 осіб зазнали травмування, а 92 – загинули[3]. Для порівняння наведемо аналогічний показник за 2021-й, «довоєнний», рік, протягом якого було зафіксовано 843 ДТП за відповідною причиною, внаслідок яких було травмовано 1 072 особи та 113 осіб загинуло[4]. Отже, протягом воєнного стану в Україні спостерігається збільшення кількості ДТП, причиною яких стало керування транспортним засобом у стані сп'яніння, і наразі ця кількість є вищою, ніж у 2021 році.

Вказана тенденція цілковито відбивається й у статистичній звітності Офісу Генерального прокурора. Зокрема, у 2022 році за статтею 286[1] КК України «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння» було обліковано 774 кримінальних правопорушення[5], у той час як у 2023 році – 950[6].

Детермінаційний комплекс керування транспортними засобами у стані сп'яніння не втрачає свого підживлення, мабуть, із першого дня формування явища дорожнього руху як елемента соціальної реальності. Ми не будемо вдаватися до аналізу явища алкоголізму і вживання наркотичних, психотропних речовин і т.п. як такого, а лише зазначимо, що головним чином причинність у цьому процесі може утворюватися як біологічними, так і психологічними, культурними та іншими детермінантами. Сучасними об'єктивними чинниками зловживання, наприклад, алкоголем можна визначити: 1) соціальну нестабільність у суспільстві, що супроводжується загостренням численних соціальних суперечностей; 2) зміну суспільної значущості особистості в сучасному суспільстві; 3) стійку тенденцію до зростання рівня виробництва міцних алкогольних напоїв і різноманітних алкогольних «міксів», доступність спиртовмісних продуктів; 4) широке рекламування алкогольних напоїв і пов'язаних із їх уживанням «позитивних» ейфорійних наслідків; 5) високий рівень самогоноваріння та ін.[7].

Серед суб'єктивних чинників зловживання алкогольними напоями визначають: 1) перетворення вживання алкогольних напоїв на обов'язковий елемент способу життя; 2) негативний вплив побутового оточення на процес соціалізації молоді; 3) поширення деформованих алкогольних настанов і традицій; 4) обмеженість духовного світу та примітивні культурні потреби окремих осіб; 5) вплив антисоціального середовища; 6) збільшення стресових і конфліктних ситуацій; 7) інформаційне навантаження, що справляє тиск на психіку; 8) напружені стосунки на роботі, у сім'ї, із близькими та друзями; 9) загальнопоширені помилкові уявлення про особливі ейфорійні властивості алкогольних напоїв; 10) вживання алкоголю як найбільш швидкого способу полегшення душевних чи фізичних страждань; 11) низький рівень обізнаності про негативний вплив алкоголю на здоров'я тощо[8].

Окремим аспектом слід зазначити й рівень правової культури та правової свідомості водіїв. Адже нехтування забороною керування транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, є нічим іншим як нехтуванням обов'язком або зневагою не лише до норм права, а й до норм суспільної моралі. Необхідно зазначити, що за результатами всеукраїнського опитування майже 3 тис. осіб, які керують транспортними засобами,

[1] *Примітка.* Розглядуваний показник статистичної звітності Патрульної поліції про дорожньо-транспортні пригоди характеризує не загальну кількість ДТП, вчинених водіями у стані сп'яніння, а лише ДТП, наслідком яких стало травмування або смерть.

[2] 'Статистика ДТП в Україні за 2022 рік' (Патрульна поліція) <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/> (дата звернення: 15.03.2024).

[3] 'Статистика ДТП в Україні за 2023 рік' (Патрульна поліція) <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/> (дата звернення: 15.03.2024).

[4] 'Статистика ДТП в Україні за 2021 рік' (Патрульна поліція) <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/> (дата звернення: 15.03.2024).

[5] *Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року* <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 15.03.2024).

[6] *Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року* <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 15.03.2024).

[7] Шрамко С. С. 'Алкоголізація'. *Велика українська кримінологічна енциклопедія : у 2х т. Т. 1: А-Л* / редкол.: В. В. Сокуренко, О. М. Бандурка та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : (Факт, 2021) 61

[8] –

проведеного колективом Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України протягом року (з жовтня 2022 по жовтень 2023 року), рівень правової культури (правосвідомості) водіїв в Україні є недостатнім (так вважають 45,4% респондентів). Думку «потребує покращення» висловили 21,8% респондентів. «Достатнім» рівень правової культури (правосвідомості) водіїв визнав кожний четвертий респондент, а високим – лише 6,6%. Відповідь «інше» вказали 0,8% опитуваних.

Зважаючи на викладене, можна виокремити та охарактеризувати такі кримінологічні реалії сучасності, в яких здійснюється протидія і запобігання керуванню транспортним засобом у стані сп'яніння:

1) *нормативні* – у законодавстві України передбачена адміністративна та кримінальна відповідальність за керування транспортним засобом у стані сп'яніння;

2) *статистичні* – існування різних видів латентності (як природньої, так і штучної) зберігається, на жаль, за будь-яких часів та умов. Наразі спостерігається певне підвищення статистичних показників як щодо адміністративних, так й кримінальних правопорушень;

3) *психологічні* – перебування у постійних стресових ситуаціях, від яких страждає будь-яка сучасна людина, посилених перманентними проявами російської збройної агресії, що виявляються у фактах загибелі людей, руйнування населених пунктів, страху за своє життя і за життя близьких і т п., зумовлює складний психоемоційний стан людини, одним із засобів виходу з якого нею може розглядатися вживання алкоголю;

4) *культурологічні* – наразі рівень правової культури та правової свідомості учасників дорожнього руху залишається в Україні незадовільним. Саме на ліквідацію цього спрямована концепція культурологічного напряму запобігання автотранспортним правопорушенням в Україні, сутність якого полягає у формуванні культури руху через вплив на свідомість, волю, звички учасників дорожнього руху жорстких, всебічних нормативно-правових приписів, заборон, санкцій, обмежень з обов'язковим поєднанням їх із заходами та засобами соціального, техніко-технологічного, етичного, кримінолого-віктимологічного, організаційно-управлінського та іншого характеру, що в цілому примушують насамперед водіїв і пішоходів до культуризації руху[1];

5) *соціальні* – реалії воєнного стану зумовили певну особливість й у стимулюванні дотримання Правил дорожнього руху. Зокрема, у 2022 році у деяких областях України (наприклад, у Волинській, Чернівецькій, Дніпропетровській та ін.) було поширене введення особливого порядку застосування обмеження права на керування транспортним засобом, а саме – можливе тимчасове вилучення (відчуження) транспортного засобу у водіїв, що перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння із подальшим його використанням на потреби Збройних Сил України. Проте, на нашу думку, таку практику не можна назвати ефективною, оскільки вказане обмеження не скасовувало притягнення до юридичної відповідальності винної особи, а профілактичний ефект від його застосування був не значним.

Висновки. Таким чином, запобігання керуванню транспортним засобом у стані сп'яніння відбувається в умовах особливих кримінологічних реалій сучасності. Такими реаліями можна визначити: нормативні, статистичні, психологічні, культурологічні, соціальні та ін. Особливе значення виокремлення вказаних реалій полягає у тому, що вона уявляють собою додаткову інформацію про джерело формування явища керування транспортним засобом у стані сп'яніння на рівні конкретної особи. Будь-який із проявів указаних реалій слугує окремим маркером, вплив на який дозволяє сформувати перспективні напрями протидії цим протиправним практикам.

[1] Голіна В. В., Шрамко С. С. *Культурологія безпеки дорожнього руху в Україні: теорія та практика запобігання автотранспортним правопорушенням : монографія* (Право, 2023) 184 DOI: https://doi.org/10.31359/9789669986870.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro Pravyla dorozhnoho rukhu : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.10.2001 r. №1306. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306–2001-%D0%BF#Text (in Ukrainian)

2. hchodo okremykh polozhen Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za okremi pravoporushennia u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu» № 1231-IX vid 16 liutoho 2021 roku : roziasnennia Komitetu z pytan pravookhoronnoi diialnosti Verkhovnoi Rady Ukrainy № 04–27/3–2021/97637 vid 18.03.2021. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v7637450-21#n30 (in Ukrainian)
3. Pro vykorystannia transportnykh zasobiv dlia potreb Zbroinykh syl Ukrainy ta inshykh zbroinykh formuvan : nakaz Volynskoi obl. derzh. administratsii vid 26.03.2022 № 66. URL : http://npa.voladm.gov.ua/search.php (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Bartkowiak-Théron I, Henning T. *Therapeutic Justice and Recidivist Drink Drivers: Irreconcilable and Compatible Issues?* (Tiles Briefing Papers. University of Tasmania, 2016) 8 <https://www.utas. edu.au/__data/assets/pdf_ file/ 0020/707330/TILES_Briefing_Paper_ No-11_I_BartkowiakTheron_T_Henning.pdf.> (in English)
2. Poltava K. O. *Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia avtotransportnym zlochynam, shcho poviazani iz zahybelliu liudei abo tiazhkymy tilesnym ushkodzhenniam, v Ukraini : monohrafiia* [Criminological characteristics and prevention of motor vehicle crimes involving death or serious bodily injury in Ukraine: monograph] (Pravo, 2014) 284 (in Ukrainian)
3. Vitvitskyi S. S., Veselov M. Yu., Pylypiv R. M. *Yurydychna vidpovidalnist za keruvannia transportnymy zasobamy u stani spianinnia: problemy ta shliakhy udoskonalennia pravovoho rehuliuvannia : monohrafiia* [Legal responsibility for driving vehicles while intoxicated: problems and ways to improve legal regulation: monograph] (VD. Dakor, 2022) 152 (in Ukrainian)
4. Holina V. V., Shramko S. S. *Kulturolohiia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini: teoriia ta praktyka zapobihannia avtotransportnym pravoporushenniam : monohrafiia* [Culturology of road traffic safety in Ukraine: theory and practice of preventing motor vehicle offences: monograph] (Pravo, 2023) 184 DOI: https://doi.org/10.31359/9789669986870. (in Ukrainian)

Journal articles

5. Behnood, A., & Mannering, F. L. 'The effects of drug and alcohol consumption on driver injury severities in single-vehicle crashes' (2017) 18 (5) Traffic injury prevention 456–462. DOI: 10.1080/15389588.2016.1262540. (in English)
6. Batyrgareieva V. S., Kalinina A. V., Poltava K. O. 'Victimological risks for road users as an element of public health' (2021) LXXIV (11) 2 Wiadomości Lekarskie 2922–2927 <https://wiadlek.pl/11–2021/> (in English)
7. Batyrhareieva V. S. 'Transportna filosofiia ta suchasna zlochynnist' [Transport philosophy and modern crime] (2023) 46 Pytannia borotby zi zlochynnistiu 67–77 DOI: 10.31359/2079-6242-2022-46-67 (in Ukrainian)
8. Vovk V. M. 'Pravo na bezpeku yak fundamentalne pravo liudyny' [The right to safety as a fundamental human right] (2024) 1 Analitychno-porivnialne pravoznavstvo 27–30 DOI: https://doi.org/10.24144/2788–6018.2024.01.3. (in Ukrainian)
9. Kalinina A. V. 'Zapobihannia dorozhno-transportnym pryhodam v umovakh voiennoho stanu' [Prevention of traffic accidents under martial law] (2022) 44 Pytannia borotby zi zlochynnistiu 107–114. DOI: 10.31359/2079-6242-202 2-44-107. (in Ukrainian)
10. Levytska I. V. 'Psykholohichni faktory bezpeky dorozhnoho rukhu' [Psychological factors of traffic safety] (2014) 1 (33) Teoretychni i praktychni problemy psykholohii 227 <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64. exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_ meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Tippp_2014_3_35>.(in Ukrainian)
11. Shramko S. S., Golina V. V., Kolodyazhny M. G.. 'Alcoholism as a medical and socio-legal problem and ways to solve it' (2019) LXXII (12) 2 Wiadomości Lekarskie 2496–2500. DOI: 10.36740/WLek201912217 (in English)

Websites

12. 'Statystyka DTP v Ukraini za 2021 rik' [Traffic accident statistics in Ukraine for 2021] (Patrulna politsiia) <https:// patrolpolice.gov.ua/statystyka/> (in Ukrainian)
13. 'Statystyka DTP v Ukraini za 2022 rik' [Traffic accident statistics in Ukraine for 2022] (Patrulna politsiia) <https:// patrolpolice.gov.ua/statystyka/> (in Ukrainian)
14. 'Statystyka DTP v Ukraini za 2023' rik [Traffic accident statistics in Ukraine for 2023] (Patrulna politsiia) <https:// patrolpolice.gov.ua/statystyka/> (in Ukrainian)

Reports

15. *Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2022 roku*. [Single report on criminal offenses for January-December 2022] <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (in Ukrainian)

16. *Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2023 roku*. [Single report on criminal offenses for January-December 2023]<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (in Ukrainian)

Papers from encyclopedias

17. Shramko S. S. 'Alkoholizatsiia' *Velyka ukrainska kryminolohichna entsyklopediia : u 2kh t. T. 1: A-L* [«Alcoholization» Great Ukrainian criminological encyclopedia: in 2 vols. Vol. 1: A-L] / redkol.: V. V. Sokurenko, O. M. Bandurka ta in. ; nauk. red. O. M. Lytvynov (Fakt, 2021) 61–62

Thesis

18. Zhuchenko Ye. Yu. 'Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu' [Criminological characteristics and prevention of criminal offenses in the field of traffic safety] (Dys. … doktora filosofii za spetsialnistiu 081 – Pravo. Donetskyi derzh. un-t vnutr. Sprav. Kropyvnytskyi, 2023) 281

Калініна А. В.

Сучасні кримінологічні реалії запобігання керуванню транспортним засобом у стані сп'яніння

У статті розглядаються сучасні кримінологічні реалії запобігання керуванню транспортним засобом у стані сп'яніння в умовах воєнного стану в Україні, на основі чого робиться висновок про основні маркери для перспективних напрямів протидії цим протиправним практикам.

Наголошується на тому, що особа, яка сідає за кермо транспортного засобу, апріорі повинна не лише володіти навичками керування, а й бути здатною до розуміння і взаємодії із тією обстановкою та специфічною частиною соціуму, учасником якої вона стає в межах процесу дорожнього руху.

Розглядається основа нормативного регулювання питань юридичної відповідальності за керування транспортним засобом у стані сп'яніння. Наводиться статистика Патрульної поліції України щодо дорожньо-транспортних пригод за 2021–2023 роки, а також дані звітності Офісу Генерального прокурора за статтею 261[1] Кримінального кодексу України («Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння») за аналогічний період. Відзначається, що протягом воєнного стану в Україні кількість ДТП, причиною яких стало керування транспортним засобом у стані сп'яніння, збільшилася. Така сама тенденція спостерігається й щодо кількості кримінальних правопорушень за статтею 286[1] КК України.

Зазначається, що прагнення людини бути у стані сп'яніння може мати як біологічні, так і психологічні, культурні та інші детермінанти. Наводяться об'єктивні та суб'єктивні чинники зловживання алкогольними напоями.

Окрему увагу приділено рівню правової культури та правової свідомості водіїв. Підкреслено, що за результатами всеукраїнського опитування майже 3 тис. осіб, які керують транспортними засобами, проведеного колективом Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України протягом року (з жовтня 2022 по жовтень 2023 року), рівень правової культури (правосвідомості) водіїв в Україні є недостатнім.

Виокремлено нормативні, статистичні, психологічні, культурологічні, соціальні кримінологічні реалії, в яких наразі існує явище керування транспортним засобом у стані сп'яніння.

Ключові слова: *запобігання правопорушенням; безпека; дорожній рух; дорожньо-транспортна пригода, керування транспортним засобом у стані сп'яніння.*

Kalinina A. V.

Modern criminological realities of preventing driving while intoxicated

The current criminological realities of preventing driving while intoxicated during martial law in Ukraine are examined in the article. On the basis of this the author draws a conclusion about the main markers for perspective areas of countering these unlawful practices.

The author emphasizes, that a person who drives a vehicle, must a priori not only have driving skills, but also be capable of understanding and interacting with the environment and a specific part of society, in which he or she becomes a participant within the road traffic process.

The author examines the basis of regulatory framework for legal liability for driving while intoxicated. The author provides statistics of the Patrol Police of Ukraine on road traffic accidents for 2021–2023, as well as reporting data of the

Office of the Prosecutor General under Article 2611 of the Criminal Code of Ukraine («Violation of the rules of road safety or operation of transport by persons driving vehicles while intoxicated») for the same period. It is noted, that during the martial law in Ukraine, the number of road accidents caused by driving while intoxicated, has increased. The same trend is observed in the number of criminal offenses under Article 2861 of the Criminal Code of Ukraine.

It is noted, that the desire of a person to be intoxicated may have both biological and psychological, cultural and other determinants. The author also provides objective and subjective factors of alcohol abuse.

Special attention is paid to the level of legal culture and legal awareness of drivers. It is emphasized, that according to the results of an all-Ukrainian survey of almost 3 thousand people who drive vehicles conducted by the staff of the Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine during the year (from October 2022 to October 2023), the level of legal culture (legal awareness) of drivers in Ukraine is insufficient.

The author emphasizes the regulatory, statistical, psychological, cultural, social criminological realities in which the phenomenon of driving under the influence of alcohol exists today.

Key words: *crime prevention; security; road traffic; traffic accident, driving while intoxicated.*

Стаття надійшла до редакції:10.05.2024 р.
Прийнята до друку: 20.05.2024 р.

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-140
УДК 343.8

М. В. Романов, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу вивчення проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID 0000-0001-8236-5780

ЩОДО ДЕЯКИХ ПРИЧИН НЕВДАЧ УПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ І ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. У 1995 році Україна стала членом Ради Європи. Зважаючи на те, що метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її державами-членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їх спільним надбанням, а також сприяння їх економічному та соціальному прогресу, Україна взяла на себе низку зобов'язань щодо гармонізації власної правової системи та соціального укладу з відповідними системами та інститутами країни-учасниць Ради Європи.

Серед таких зобов'язань, зокрема, були й ті, які передбачали здійснення певних кроків у питаннях реформування пенітенціарної системи України. Згідно з Висновком № 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи від 26 вересня 1995 року[1] Україна погодила проведення таких дій: 1) передати відповідальність за управління пенітенціарною системою, за виконання судових рішень та за реєстрацію осіб, які прибувають до країни або від'їжджають з неї, Міністерству юстиції до кінця 1998 року; 2) підписати в момент приєднання Європейську конвенцію з прав людини; протягом одного року ратифікувати Конвенцію та Протоколи №№ 1, 2, 4, 7 та 11 до неї. До набрання Протоколом № 11 чинності визнати право особи звертатися до Європейської комісії з прав людини, а також визнати обов'язковість юрисдикції Європейського суду з прав людини (статті 25 та 46 Конвенції); протягом одного року з моменту вступу підписати та протягом трьох років ратифікувати Протокол № 6 Європейської конвенції з прав людини, який передбачає скасування смертної кари в мирний час, та протягом одного року з моменту вступу до Ради Європи підписати та ратифікувати Європейську конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню.

Основною метою наведених кроків було впровадження та імплементація нової для України тих часів системи гуманітарних цінностей. Що стосується пенітенціарної системи, то вони взагалі були революційними, зважаючи на радянські традиції виконання кримінальних покарань.

Проблема, яка розглядатиметься в цій статті, полягає, по-перше, у з'ясуванні того, чи вдалося Україні виконати взяті на себе забов'язання, а, по-друге, у здійсненні спроби встановити причини, що ускладнювали цей процес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема виконання Україною прийнятих на себе перед міжнародними міждержавними організаціями зобов'язань підіймається дуже часто. Це питання є цілком актуальним й для пенітенціарної системи України, оскільки вона демонструє підвищену інерцію і дуже погано піддається корекції і реформуванню. Дотичні до цієї проблеми питання обговорювалися такими вченими, як А. Х. Степанюк, І. С. Яковець, О. Г. Колб та ін. У той самий час слід визнати, що проведені дослідження та викладені вченими думки не отримують реального

[1] Висновок № 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590#Text (дата звернення: 9.04.2024)

та ефективного втілення в практичну діяльність і наразі залишаються лише дослідницькими рефлексіями. До того ж у роботах вітчизняних вчених ці питання висвітлювалися переважно як констатація наявності порушень, недоліків і проблем. Тому дуже важливим є продовження розгляду цих питань, але з акцентом на причинах таких порушень і недоліків, а також формулювання шляхів і заходів, які потрібні вживати для їх подолання.

Мета цієї статті якраз і полягає в тому, щоб визначити причини невдач, які продовжує зазнавати реформа пенітенціарної системи, і здійснити спробу сформулювати можливі засоби подолання цієї «резистентності».

Виклад основного матеріалу. Юридична доля прийнятих Україною зобов'язань виявилася дуже різною. Зокрема, Європейська Конвенція з прав людини, що ратифікована Україною 17.07.1997 р., набула чинності для України 11.09.1997 р.. У свою чергу, Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню ратифікована Законом України № 33/97-ВР від 24.01.1997 р.

Скасування смертної кари так само було реалізовано з дотриманням строків, визначених при вступі в Раду Європи. Рішенням Конституційного Суду України № 11-рп/99 від 29 грудня 1999 року[1] смертну кару було визнано такою, що суперечить Конституції України. В 2000 році вона була скасована як вид покарання, і прийнятий згодом новий Кримінальний кодекс України 2001 року вже не містив цього виду покарання.

На жаль, зобов'язання щодо передачі управління пенітенціарною системою Міністерству юстиції України не було реалізовано у такий позитивний спосіб. Реалізація цього заходу розтягнулася майже на двадцять років.

У 1998 році Україна відійшла від радянської моделі побудови системи виконання покарань, яка традиційно була частиною Міністерства внутрішніх справ. Указом Президента України від 31 липня 1998 року було створено Державний департамент України з питань виконання покарань (далі – Департамент). Він дійсно перестав бути частиною МВС, але й до відання Міністерства юстиції також не увійшов. Департамент став самостійним відомством у структурі Кабінету Міністрів України, очільника якого призначав на посаду Президент України.

Таке дивне «рішення» було продиктоване насамперед небажанням керівництва пенітенціарної системи втрачати реальний вплив та владу над великою системою. Ця система мала справу з позбавленими окремих прав людьми, що робило їх слухняними, вразливими та такими, яких можна використовувати у власних цілях. І дійсно засуджені були безоплатною робітничою силою, джерелом хабарів, а установи, де їх тримали, – інструментом тиску (як політичного, так і кримінального).

ПАРЄ неодноразово шляхом прийняття резолюцій нагадувала Україні про необхідність виконати прийняте за власною ініціативою зобов'язання щодо передачі пенітенціарної системи Міністерству юстиції[2]. Україна відмовчувалася або робила певні «маневри», які створювали декоративне враження про намагання такої передачі. Зокрема, 6 квітня 2011 року було прийнято Указ Президента, яким затверджено Положення про Міністерство юстиції України. Цей акт вперше встановив наявність зв'язку між Департаментом (який на той момент був перейменований в Державну пенітенціарну службу України) та Міністерством юстиції України, визначивши незрозумілу формулу співпраці – «координацію» з боку Міністерства (підпункт 3 пункту 11: спрямовує та координує діяльність … Державної пенітенціарної служби України). Фактично ж у сфері управління цією системою жодних змін не відбулося, і Пенітенціарна служба України так само залишалася автономним органом у структурі Кабінету Міністрів України.

Такий стан речей пояснюється небажанням керівництва пенітенціарної служби втрачати контроль над великою і доволі впливовою системою. Вона залишалася привабливою з точки зору можливості «відмивання» коштів, її використання під час політичних маніпуляцій та тиску, можли-

[1] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93,190–1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 року, справа N 1–33/99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text (дата звернення: 9.04.2024)

[2] *Примітка.* у п.6 Резолюції 1179 (1999) ПАРЄ «Дотримання Україною зобов'язань» від 27.01.1999; у п.11 (i) Резолюції 1262 (2001) ПАРЄ «Виконання обов'язків та зобов'язань Україною»; у п.8 (i) Резолюції 1346 (2003) ПАРЄ «Виконання Україною своїх обов'язків та зобов'язань»; у п.13.7 Резолюції 1466 (2005) ПАРЄ «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною» від 05.10.2005

вості використання як інструменту приборкання та розправ.

Лише в 2014 році, з прийняттям нового Положення про Міністерство юстиції і перейменуванням служби з пенітенціарної на Державну кримінально-виконавчу службу України, було остаточно виконано зобов'язання України при вступі до Ради Європи: управління діяльністю в сфері виконання кримінальних покарань передано Міністерству юстиції України.

Таким чином було виконано формальні вимоги, які містилися у Висновку № 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи. Але історія на цьому не закінчилася, оскільки виконання формальних вимог, як показала практика, мали не велику цінність.

Прийняті нормативні акти вимагали їх подальшого впровадження в практику з виконання кримінальних покарань, оскільки, наприклад, із виключенням смертної кари з переліку покарань у практику було введено інше покарання – довічне позбавлення волі. Воно застосовувалося до тих самих категорій засуджених, що й смертна кара, і фактично прийшло на її заміну. Сьогодні Україна є державою-лідером застосування довічного позбавлення волі – 1 593 особи відбувають цей вид покарання[1]. Такий показник є найвищим в Європі. Але проблеми на цьому не закінчуються. Виконання покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні має значні недоліки. Першим із них є те, що цей вид покарання жодним чином не зданий досягнути тієї мети, яка поставлена перед покаранням. Виправлення і ресоціалізація є неможливими в умовах довічного позбавлення волі, а інших шансів на реабілітацію законодавець таким засудженим не дає. Саме цей стан і став, урешті-решт, причиною того, що відносно України було винесено рішення «Петухов проти України (№ 2)». Це рішення було ухвалене 12 березня 2019 року[2]. В ньому Суд констатував, що в Україні існує системна проблема, пов'язана з відсутністю для довічно ув'язнених реальної процедури звільнення, а також щодо умов тримання цієї категорії засуджених.

Дослухаючись до рішення Суду, Верховна Рада України прийняла проект Закону № 4049, яким передбачено можливість заміни довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк після відбуття засудженим не менше п'ятнадцяти років позбавлення волі. Заміна можлива на строк покарання від п'ятнадцяти до двадцяти років позбавлення волі. Отже, загальний строк відбування покарання може становити не менше ніж 30 років позбавлення волі. Така тривалість покарання є надмірною, що було визнано Європейським судом з прав людини у справі «Bancsók and László Magyar (№ 2) проти Угорщини»[3].

Тож покарання у виді довічного позбавлення волі сьогодні в Україні є інститутом, що породжує значні проблеми як під час його застосування, так і в нормативному регулюванні. Загалом цей вид покарання і порядок його виконання є своєрідною квінтесенцією карального механізму, який успадкований ще від радянських часів.

Щодо Європейської Конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, то вона стала справжнім випробуванням для пенітенціарної системи України. Разом із нею в пакет документів, які спрямовані на запобігання тортурам, увійшла й Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

Всі вказані документи встановлюють абсолютну заборону катувань. Дотримуючись вимог міжнародних документів, Україна внесла в кримінально-виконавче законодавство норму про заборону катувань та нелюдського поводження (ст. 8 Кримінально-виконавчого кодексу). На жаль, практична реалізація цього положення майже не відбулася.

Сьогодні одним із найбільш поширених порушень прав тих, хто тримається в установах кримінально-виконавчої служби, є саме катування та жорстоке поводження. Причому форми таких дій є різноманітними. Це безпосередньо всі види завдання фізичного болю чи психологічних страждань, неналежні умови тримання та забезпечення засуджених, відсутність медичного обслуговування, неможливість отримувати доступ до правової допомоги, неможливість бути звільненим тощо.

[1] Коломієць В 'Скільки людей в Україні відбувають покарання в тюрмах і СІЗО – відповіли в Мін'юсті' (Hromadske, 2024) <https://hromadske.ua/posts/skilki-lyudej-v-ukrayini-vidbuvayut-pokarnnya-u-tyurmah-i-sizo-vidpovili-u-minyusti> (дата звернення: 9.04.2024)

[2] Справа «Петухов проти України (№ 2)» (Заява № 41216/13). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d98#Text (дата звернення: 9.04.2024)

[3] Справа «Bancsók and László Magyar (№ 2) проти Угорщини» (Заяви № 52374/15 та 53364/15). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:[%22003-7165483-9721954%22]} (дата звернення: 9.04.2024)

Всі перераховані недоліки виконання кримінальних покарань сьогодні є звичайною справою в кримінально-виконавчих установах.

Численні приклади катувань є чимось звичайним для кримінально-виконавчих установ України. Самі засуджені сприймають знущання як «нормальну» частину процесу відбування покарання. Словосполучення «права людини» і «права засудженого» є такими, що не мають точок дотику.

Незважаючи на війну, яку розв'язала росія проти України, катування засуджених не припинилися. Правозахисники фіксують такі випадки постійно. Ось один із подібних прикладів: 02.08.2022 року у локальну дільницю № 1 та дільницю максимального рівня безпеки виправної колонії № 67 (м. Сокиряни) увірвалися невідомі люди у військовій формі й масках без будь-яких розпізнавальних знаків державних структур та почали чинити насильницькі, а також протиправні дії проти засуджених, а саме: бити засуджених ногами, гумовими кийками, обзиваючи нецензурною лайкою та погрожуючи фізичною розправою без будь-яких на те пояснень і причин, що грубо порушувало права людини та інші закони України. Після того силою почали виганяти всіх засуджених, незважаючи на те, що деякі були хворі, у локальну дільницю на вулицю, що також супроводжувалося побиттям. Тим часом невідомі люди в масках почали вриватися в житлові приміщення та палицями знищувати особисте майно, а саме: телевізори, які родичі засуджених купували за власні кошти, планшетні пристрої та інші побутові речі, тим самим залишивши засуджених без доступу до ЗМІ та можливості оскаржити дані протиправні дії через мережу інтернет. У той час, як всі засуджені силою були загнані в локальну дільницю і стояли більше двох годин з піднятими руками, систематичні побиття та погрози фізичною розправою продовжувалися. В результаті таких протиправних дій одна людина втратила свідомість, але невідомі особи в масках не надали першу медичну допомогу і не дали можливість зробити це іншим[1]. Однак це не окремий випадок, не надзвичайний ексцес, а систематична практика.

Про це свідчить і дуже гучна справа, яка стосується колишніх керівників Бердянської виправної колонії № 77. У цій справі колишньому керівнику установи та його першому заступнику повідомлено про підозру за ч. 1 ст. 255 (Створення та керівництво злочинною організацією) КК України (в редакції статті до внесення змін Законом № 671-IX від 04.06.2020), ч. 2 ст. 127 (Катування), ч. 4 ст. 189 (Вимагання) КК України. За матеріалами слідства ці особи протягом п'яти років катували ув'язнених: душили мокрим матрацом, били палицями по п'ятах і сідницям, викручували руки, заганяли під пальці брудні голки. «При цьому вони вимагали від членів родин потерпілих кошти за уникнення таких катувань, – розповідають в Офісі Генпрокурора. – Гроші, як правило, надходили на банківські картки родичів днювальних і старших днювальних. Вони потім їх знімали та готівкою передавали у посилках до колонії». Залежно від матеріального становища родини злочинці вимагали різні суми – від однієї до 100 тис. грн.[2]

Наведені приклади стосуються останнього часу і є лише окремими фактами із цілої купи подібних свідчень, які вказують на наявність стійкої системи, яка функціонує у пенітенціарній сфері у подібний спосіб.

У зв'язку з цим Комітет Міністрів Ради Європи нагадав (Резолюція від 03.12.2021 р.) про абсолютний характер заборони катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, та відзначив, що обов'язок виконувати рішення Суду згідно зі статтею 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачає обов'язок держави вжити необхідних кроків для вирішення такої проблеми.

У грудні 2020 року Комітет Міністрів Ради Європи розглянув ситуацію з виконанням Україною рішень Європейського суду з прав людини. Було проаналізовано стан виконання 55 рішень у справах. Переважна більшість справ стосуються діянь, що містять ознаки катувань або жорстокого поводження (неадекватна медична допомога, нелюдське та (або) таке, що принижує гідність, поводження у місцях несвободи).

Комітет Міністрів Ради Європи, розглядаючи 3 грудня 2021 року стан виконання рішень Європейського суду з прав людини і ситуацію,

[1] Діденко А 'Масове побиття засуджених Сокирянської виправної колонії № 67 – камери спостереження не працювали'(Права людини в Україні, 2023) <https://khpg.org/1608811063≥ (дата звернення: 9.04.2024)

[2] 'Бізнес на тортурах: затримали керівництво «найстрашнішої» Бердянської колонії № 77' (Україна кримінальна, 2023) <https://cripo.com.ua/processes/biznes-na-torturah-zatrymaly-kerivnytstvo-najstrashnysho-berdyanskoyi-koloniyi-77/≥ (дата звернення: 9.04.2024)

що склалася у пенітенціарній системі України, закликав органи влади України на найвищому політичному рівні подолати наявну інерцію і дотриматися зобов'язання вирішити повторювану структурну проблему переповненості місць тримання під вартою, неналежних матеріальних умов тримання під вартою та відсутності ефективних засобів правового захисту. Комітет висловив глибокий жаль із приводу відсутності конкретного прогресу щодо імплементації кількох груп рішень Європейського суду. У тому числі, йдеться про пілотне рішення у справі Сукачов проти України, в якому Суд встановив граничний строк для запровадження превентивних і компенсаторних засобів правового захисту щодо умов тримання під вартою, несумісних з абсолютною забороною жорстокого поводження згідно з Європейською конвенцією з прав людини – до 30 листопада 2021 року. До вказаного терміну, на жаль, Україна так і не запровадила відповідного механізму правового захисту.

Всі ці епізоди вказують, з одного боку, на те, що потрібно міняти систему, а, з другого, на те, що система більш ніж за 30 років існування незалежної держави Україна жодним чином не змінилася.

Дуже болісною є тема медичного забезпечення засуджених. Найбільш поширеними проблемами в медичній сфері в установах, які перебувають на підконтрольній Україні території, є такі:

– через відсутність необхідної чисельності медичного штату в окремих установах відсутня можливість сформувати лікарсько-консультативну комісію для проведення медико-соціальної експертизи. А це означає неможливість ставити питання про дострокове звільнення за станом здоров'я чи поліпшення умов тримання засуджених;

– умови для утримання осіб з інвалідністю або таких, хто має особливі потреби, відсутні. Зокрема, треба відзначити відсутність пандусів, поручнів та іншого обладнання;

– відсутня реалізація програм замісної підтримувальної терапії;

– профілактичне діагностування туберкульозу (збір аналізів у засуджених) в багатьох установах не проводиться за відсутності лабораторії. Тому зібраний матеріал направляється в інші установи, де є відповідні лабораторії.

Наведемо деякі приклади порушень, отримані під час моніторингових візитів. Так, у палатах стаціонарних відділень ліжка розташовані впритул одне до одного, не дотримано вимоги щодо норми площі для однієї засудженої особи у лікарняному закладі. У лікарні не створено належних умов для транспортування хворих до операційного блоку, який розміщений на третьому поверсі, у хірургічному відділенні відсутній ліфт. Також у закладі немає умов для перебування осіб, що відновлюються після операцій, та інвалідів: відсутні поручні та внутрішні пандуси. У відділеннях не забезпечено доступ до питної води: баки для кип'яченої води відсутні. Більшість камер не обладнано витяжною вентиляцією, що не забезпечує належного провітрювання камер та може призвести до розповсюдження інфекційних захворювань серед утримуваних осіб. Зважаючи на те, що у лікарняних закладах установлюються підвищені вимоги до дотримання санітарно-гігієнічних норм, відсутність душової кімнати в інфекційному ізоляторі та інфекційному відділенні є значним недоліком, який слід розглядати як потенційно небезпечний фактор, що здатний підвищувати ризик розповсюдження захворювань серед тих осіб, які тримаються в установах виконання покарань. Через це не дотримується принцип ізоляції хворих на інфекційні захворювання[1].

Слід зазначити, що всі наведенні вище порушення є типовим та звичайним явищем для пенітенціарних установ в Україні. В умовах війни ситуація ускладнюється тим, що дуже важко впливати на таку ситуацію, не завжди можна швидко втрутитися в її негативний перебіг, очікувати реагування уповноважених органів та зміни ситуації на краще.

Отже, наразі склалася дуже дивна ситуація, коли Україна виконала всі умови вступу до Ради Європи на формальному рівні, здійснивши структурну реформу пенітенціарної системи та прийнявши основоположні нормативні акти, які містять найбільш вагомі гуманітарні цінності, основні права людини та окремі засоби їх забезпечення, а становище в цій сфері все одно залишається складним. Прийняття відповідних актів, безумовно, вплинуло на практику виконання кримінальних покарань та гуманізацію кримінально-виконавчої діяльності, але, на жаль, не стільки вирішило про-

[1] Діденко А, Зуйков С, Ярославцев О 'Моніторинговий візит до ДУ «Стрижавська виправна колонія (№81)' (Права людини в Україні, 2022) < https://khpg.org/1608811012> (дата звернення: 9.04.2024)

блеми, стільки загострило їх. Парадокс поточного стану пенітенциарної системи полягає в тому, що вона на нормативному рівні наближена до існуючих гуманітарних стандартів, але фактичний її стан свідчить про те, що виконання покарань залишається маргінальною діяльністю, яка має ознаки катувань та порушень прав людини і не має жодних зв'язків із позитивними соціальними інститутами.

І все ж таки певні успіхи в реформуванні аналізованої системи є. Серед позитивних змін можна визначити такі:

– пенітенціарна система стала більш відкритою. Громадськість отримала можливість відвідувати установи та здійснювати контроль за їх діяльності. В цьому сенсі ст. 24 КВК України є значним здобутком. Відповідно до цієї статті представники громадськості вправі безперешкодно, без обмеження в часі, із забезпеченням максимального сприяння працівниками та адміністраціями установ виконання покарань пересуватися територією установ виконання покарань, здійснювати аудіо- та відеозапис й поширювати отриману інформацію, ознайомлюватися зі звітністю, у тому числі статистичною, проводити ревізії, здійснювати інспектування, подавати усні або письмові запити, перевіряти додержання законодавства, оскаржувати протиправні дії (бездіяльність) посадових і службових осіб установ виконання покарань, вимагати негайного припинення таких дій (бездіяльності) та притягнення до відповідальності винних осіб (у подальшому з вичерпним письмовим повідомленням відповідної особи про вжиті (не вжиті) заходи відповідальності протягом 10 днів із дня отримання відповідної вимоги), ознайомлюватися з особовими справами засуджених, іншими документами тощо, спілкуватися з будь-якими працівниками установ виконання покарань та засудженими (у тому числі на умовах анонімності);

– правовий статус засуджених та ув'язнених отримав більш детальне регулювання та запровадження окремих механізмів забезпечення (норми про застосування дисциплінарних санкцій тощо);

– з'явилася практика успішного захисту прав засуджених у міжнародних інституціях. І хоча з точки зору витрачання державних фінансів рішення ЄСПЛ не є позитивним елементом, однак підтвердження наявності у засуджених прав, необхідності їх дотримання та забезпечення відіграє значну роль у гуманізації пенітенціарної системи України.

Однак, незважаючи на існуючі позитивні зрушення, пенітенціарна система України знаходиться сьогодні у критичному стані. Це пов'язано не лише з поганим фінансуванням та забезпеченням, непрофесіоналізмом та неусвідомленням реальних цілей покарання, а також із війною, яку рф веде проти України. В результаті цієї війни Україна втратила контроль над 40 установами, в яких перебувають близько 20 тис. осіб. Крім того, деякі установи були обстріляні, внаслідок чого засуджені отримали поранення, а будівлі пошкодження.

Група моніторів, яка здійснює регулярні візити до колоній по всій території України, сформулювала низку висновків про стан установ:

– системні порушення прав людини під час відбування кримінальних покарань та знаходження в ув'язненні в УВП (незабезпечення медичних прав засуджених та ув'язнених, умов їх переміщення, застосування до засуджених та ув'язнених насильства, катувань тощо);

– відсутність належного правового регулювання порядку та процедури проведення ефективної і своєчасної евакуації засуджених та ув'язнених (строки, маршрути, матеріально-технічне та транспортне забезпечення евакуації, матеріальне забезпечення засуджених, залучення відповідних засобів і сил для забезпечення охорони та безпеки при переміщенні засуджених й ув'язнених);

– проблеми із забезпеченням фінансування УВП та їх персоналу;

– недоліки з виявлення та забезпечення гуманітарних потреб пенітенціарної системи під час воєнного стану;

– неналежне облаштування в УВП сховищ та укрить для розміщення в них засуджених та персоналу під час обстрілів і бомбардувань;

– відсутність інформаційної підтримки та координації для засуджених і персоналу щодо послідовності дій під час воєнного стану, ситуації бойових дій у районі розташування установи або потрапляння установи в умови окупації;

– несвоєчасне та обмежене застосування інститутів дострокового звільнення осіб, які тримаються в УВП;

– відсутність або обмежений характер фіксації воєнних злочинів, які вчинюються в УВП під час воєнного стану;

– недостатньо активні дії, спрямовані на організацію повернення засуджених та ув'язнених з окупованих територій на території, підконтрольні Україні, створення гуманітарних коридорів для забезпечення потреб установ виконання покарань, які опинилися на окупованих територіях, тощо;

– обмежене залучення інститутів громадянського суспільства для надання підтримки та допомоги пенітенціарній системі[1].

Частина з них безпосередньо пов'язана з війною і стосується переважно управлінських та організаційних питань. Проте основна маса висновків вказує на те, що ситуація в українських колоніях практично не змінюється. Адже мають місце ті ж самі неналежні умови утримання, ті ж самі порушення прав засуджених, ті ж самі тортури, обмеження в доступі до медичної допомоги (зокрема й такі, що призводять до смерті засуджених) тощо. Фактично можна вести мову про те, що більшість проблем пенітенціарної системи України є структурними. Це, своєю чергою, може вказувати на те, що це є ознаками системи, а не ознаками проблем. Таким чином, сьогодні ці проблеми перетворилися на властивості пенітенціарної системи України.

Висновки. Резюмуючи вищевикладене, можна сформулювати такі висновки:

1. В українському суспільстві загалом та кримінальній юстиції, зокрема, існує стійка традиція, що визначає засудженого як ізгоя, котрий має зазнати страждань та поневірянь за вчинений ним вчинок (кримінально каране правопорушення). Такий вчинок сприймається як граничний прояв неповаги до існуючого устрою і цінностей, а тому передбає максимальний рівень осуду та суворі заходи примусу до того, хто його вчинив. Ймовірно, це одна з причин, через яку в Україні покарання у виді позбавлення волі мало (і продовжує мати) дуже широке поширення. Ставлення до засуджених в українському суспільстві продовжує залишатися доволі негативним. Як правило, тих, хто опинився в колоніях, не розглядають і не сприймають як людей, котрі потребують допомоги та підтримки. Їх радше сприймають як лиходіїв, яких необхідно ізолювати від суспільства на тривалий термін і поміщати в максимально суворі умови. Причому суворі умови не розглядаються як щось додаткове. Тобто позбавлення волі саме по собі не вважається чимось болючим. Хворобливість починається всередині установи і має включати в себе інші страждання для злочинця – позбавлення комфорту, важку працю, обмеження кола спілкування тощо. Такі умови в суспільній свідомості розглядаються як виправдані. Це насамперед відплата за те, що було скоєно.

Як результат, ми спостерігаємо концептуальний «розрив» між карцеральними ідеями і тим контекстом, який сьогодні є домінуючим в Україні. Карцеральна система орієнтована на створення «дисциплінованого» суб'єкта. Вчинений злочин – підстава для запуску карцеральних механізмів «граничного» рівня, а саме покарання. Однак ця система має справу виключно з майбутнім. Вчинене діяння залишається в минулому, і засуджений включається в особливий процес свого інтегрування в соціум у новому статусі.

2. Наявна пенітенціарна система України є дуже стійкою. Можливо, цю стійкість можна пояснити тим, що система сформувалася стихійно, «природним» шляхом. Правове регулювання цієї системи набуло перших ознак системності лише на початку 70-х років XX ст., коли був прийнятий Виправно-трудовий кодекс УРСР. Але навіть цей Кодекс містив дуже стисле і стримане регулювання відносин із виконання покарань. Так відбувалося тому, що мета врегулювання цих процесів, власне, не ставилася.

Ця обставина (стійкість і стихійність пенітенціарної системи) має велике значення тому, що вона набула високих адаптивних якостей, виробила «імунітет» до найрізноманітніших інтервенцій з боку суспільства і реформаційних зусиль. Наявна пенітенціарна система влаштовує всіх. Вона влаштовує засуджених, яким потрібно просто «досидіти» до кінця терміна, вижити і вийти. Засудженим добре зрозуміла наявна в системі модель відносин «начальник – зек». Вона проста, доступна і логічна, виходячи із соціального контексту. Така система влаштовує персонал, оскільки має можливість, підтримуючи атмосферу відчуженості, безправ'я і страху, виконувати «обов'язок» перед суспільством, отримувати додаткову вигоду від самих засуджених у вигляді робіт, послуг, грошей. Вона влаштовує суспільство, оскільки відповідає соціальному контексту і запиту на жорстокі страждання для засудженого, і, нарешті, вона влаштовує державу, оскільки не потребує значних вкладень, але дає доступ до легко керованої маси людей,

[1] Романов М. В. 'Установи виконання покарань під час війни' (Human rights in Ukraine, 2022) <https://khpg.org/en/1608811344> (дата звернення: 9.04.2024)

яких можна використати з різними цілями (дешева робоча сила, зв'язки зі злочинним світом, вибори, «успішна» правоохоронна діяльність, політичне переслідування тощо).

Саме тому цю «ідеальну» модель ніхто всерйоз реформувати не хоче.

3. Пенітенціарна система України є герметично закритою. І навіть помітна лібералізація, що відбулася останніми роками, результатом якої стала доступність установ для моніторингових візитів, не мала значного позитивного впливу на систему. Пенітенціарна система України має потужний імунітет до інтервенції з боку суспільства, вміє справлятися з подібним вторгненням, реагувати на нього, зберігаючи всі свої якості. У свою чергу, суспільство не зацікавлене в пенітенціарній системі, не сприймає її як невід'ємну частину суспільства, що може давати позитивні результати та імпульси. Зворотний зв'язок між цими двома системами (пенітенціарною і системою інститутів громадянського суспільства) відсутній.

Складається враження, що найбільшою проблемою пенітенціарної системи є саме остання. Саме вона вказує на те, що система виконання покарань в Україні зовсім не передбачає карцерального континууму. Вона не створює і не прагне створювати дисциплінованого суб'єкта. Вона відіграє пафосну роль жорсткого чистилища, відкіля, однак, виходять не стільки очистившись, скільки здійснивши остаточне падіння.

4. В Україні пенітенціарна система не включена до складу соціальних інститутів, що працюють із чітко визначеною метою. Власне, з'ясування мети пенітенціарної системи є одним із головних концептуальних, а надалі й абсолютно практичних питань. Якщо ставити за мету створення пенітенціарної системи як одиниці загальної карцеральної системи, це повинно означати структурну перебудову не лише цілої низки інших інституцій, а й формування соціального контексту, який би підготував і обґрунтував у суспільній свідомості необхідність таких структурних перестановок. У цьому разі необхідно створювати сильні соціальні інститути, що самі по собі регулюватимуть поведінку. Альтернатива – продовжити докладати зусиль до поліпшення пенітенціарної системи як ізольованої, що інтегрована винятково у специфічні інститути. У цьому випадку ефективність з точки зору попередження рецидиву буде невисока (з урахуванням наявної стійкої субкультурної складової).

Що це означає для реформ? Це означає, що вони не відбудуться в Укріані попри жодні технічні, правові чи фінансові зусилля. Вони стануть можливими тільки в разі структурних змін у самому суспільстві, коли воно зробить крок назустріч засудженим, а останні, у свою чергу, зроблять крок назустріч суспільству. У противному разі остаточним стане визначення пенітенціарної системи як «особливої», що виноситься за соціальні дужки суспільних відносин.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Vysnovok № 190 (1995) Parlamentskoi Asamblei Rady Yevropy shchodo zaiavky Ukrainy na vstup do Rady Yevropy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590#Text (in Ukrainian)

Cases

2. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statei 24, 58, 59, 60, 93,190–1 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy v chastyni, shcho peredbachaie smertnu karu yak vyd pokarannia (sprava pro smertnu karu) vid 29 hrudnia 1999 roku, sprava N 1–33/99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text (in Ukrainian)
3. Sprava «Petukhov proty Ukrainy (№ 2)» (Zaiava № 41216/13). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d98#Text (in Ukrainian)
4. Sprava «Bancsók and László Magyar (№ 2) proty Uhorshchyny» (Zaiavy № 52374/15 ta 53364/15). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:[%22003-7165483-9721954%22]} (in Ukrainian)

Bibliography

Websites

1. 'Biznes na torturakh: zatrymaly kerivnytstvo «naistrashnishoi» Berdianskoi kolonii № 77' [Business under torture: the management of the «scariest» Berdyansk colony No. 77 was detained] (Ukraina kryminalna, 2023) <https://cripo.com.ua/processes/biznes-na-torturah-zatrymaly-kerivnytstvo-najstrashnysho-berdyanskoyi-koloniyi-77/> (in Ukrainian)

2. Didenko A 'Masove pobyttia zasudzhenykh Sokyrianskoi vypravnoi kolonii №67 – kamery sposterezhennia ne pratsiuvaly' [Mass beating of convicts of Sokyryan correctional colony No. 67 – surveillance cameras were not working] (Prava liudyny v Ukraini, 2023) <https://khpg.org/1608811063> (in Ukrainian)
3. Didenko A, Zuikov S, Yaroslavtsev O 'Monitorynhovyi vizyt do DU «Stryzhavska vypravna koloniia (№81)' [Monitoring visit to the Stryzhava Penitentiary Colony (No. 81)] (Prava liudyny v Ukraini, 2022) < https://khpg.org/1608811012>
4. Kolomiiets V 'Skilky liudei v Ukraini vidbuvaiut pokarannia v tiurmakh i SIZO – vidpovily v Min'iusti'[How many people in Ukraine are serving sentences in prisons and pretrial detention centers – answered the Ministry of Justice] (Hromadske, 2024) <https://hromadske.ua/posts/skilki-lyudej-v-ukrayini-vidbuvayut-pokarnnya-u-tyurmah-i-sizo-vidpovili-u-minyusti> (in Ukrainian)
5. Romanov M. V. 'Ustanovy vykonannia pokaran pid chas viiny' [Установи виконання покарань під час війни] (Human rights in Ukraine, 2022) <https://khpg.org/en/1608811344> (in Ukrainian)

Романов М. В.

Щодо деяких причин невдач упровадження міжнародних стандартів і дотримання прав людини у пенітенціарній системі України.

У 1995 році Україна стала членом Ради Європи і взяла на себе низку зобов'язань щодо гармонізації власної правової системи та соціального укладу з відповідними системами й інститутами країни-учасниць Ради Європи. Серед цих зобов'язань – підписання низки ключових міжнародних документів у сфері захисту прав людини, а також передача управління пенітенціарною системою України від Міністерства внутрішніх справ до Міністерства юстиції України, а також запровадження міжнародних стандартів під час виконання кримінальних покарань.

На жаль, майже за 30 років Україні не вдалося реалізувати в повній мірі взяті на себе зобов'язання. Тому дотримання прав людини в пенітенціарній сфері лишається дуже болісною темою для українського суспільства.

Автор висвітлює здійснені кроки з реформування пенітенціарної системи в контексті з'ясування причин, які перешкоджають реалізації реформ та змін порядку виконання кримінальних покарань. При цьому стверджується, що формальний бік зобов'язань виконаний Україною в повному обсязі, однак суттєвих змін у процесі виконання та відбування покарань практично не відбулося. Про це, в тому числі, красномовно свідчить практика ЄСПЛ, який щорічно виносить стосовно України велику кількість рішень. Одним із найбільш резонансних рішень цього Суду стало рішення у справі «Петухов проти України (№2)», яким на Україну покладено низку зобов'язань щодо внесення змін до кримінально-виконавчого і кримінального законодавства, а також щодо практики виконання кримінальних покарань.

Автор формулює причини такого становища і робить низку висновків, які, на його думку, дозволяють виявити чинники, що ускладнюють процес проведення реформ та імплементації стандартів, а також не дозволяють реалізувати велику кількість позитивних ініціатив. Одним із найважливіших чинників є різниця у концептуальних, культурних і традиційних підходах до самої системи покарань та їх виконання в Європі й Україні. Саме ця різниця не дозволяє впровадити європейські стандарти в українські реалії. Автор веде мову про те, що досягнення успіху у впровадженні міжнародних стандартів лежить у сфері комплексного концептуального підходу, який повинен передбачати не лише окремі заходи, спрямовані на покращення ситуації у колоніях, а й низку культурних та загальносоціальних заходів, які повинні поступово змінити ставлення суспільства до засуджених, колонії та цілей покарання.

Ключові слова: *права людини, міжнародні стандарти захисту прав людини, практика ЄСПЛ, пенітенціарна система*

Romanov M. V.

On some reasons for the failure to implement international standards and human rights in the penitentiary system of Ukraine.

In 1995, Ukraine became a member of the Council of Europe and undertook a number of obligations to harmonize its own legal system and social order with the corresponding systems and institutions of the member countries of the Council of Europe. Among these obligations are the signing of a number of key international documents in the field of human rights protection, as well as the transfer of management of the penitentiary system of Ukraine from the Ministry

of Internal Affairs to the Ministry of Justice of Ukraine, as well as the introduction of international standards during the execution of criminal sentences.Unfortunately, almost 30 years later, Ukraine has failed to fully implement its commitments, and human rights in the penitentiary sphere remains a very painful topic for Ukraine.

The author highlights the steps taken to reform the penitentiary system in the context of clarifying the reasons that impede the implementation of reforms and changes in the procedure for the execution of criminal sentences. It is argued that Ukraine has fulfilled the formal side of its obligations in full, but there have been no significant changes in the process of execution and serving of sentences. This is also eloquently evidenced by the practice of the ECHR, which issues a large number of judgments against Ukraine every year. One of the most resonant judgments of this Court was the judgment in the case of Petukhov v. Ukraine 2, which imposed a number of obligations on Ukraine to change the penal and criminal legislation and practice of execution of criminal sentences.

The author formulates the reasons for this situation and draws a number of conclusions, which, in his opinion, allow us to identify the factors that complicate the process of implementing reforms and standards, as well as prevent the implementation of a large number of positive initiatives. One of the most important of these factors is the difference in conceptual, cultural and traditional approaches to the penal system itself and its execution in Europe and Ukraine. It is this difference that prevents the implementation of European standards in Ukrainian realities. The author argues that success in the implementation of international standards lies in the field of a comprehensive conceptual approach, which should include not only individual measures aimed at improving the situation in colonies, but also a number of cultural and general social measures that should gradually change the attitude of society towards convicts, colonies and the purpose of punishment.

Keywords: *human rights, international standards for the protection of human rights, practice of the ECtHR, penitentiary system*

Стаття надійшла до редакції:05.05.2024 р.
Прийнята до друку: 20.05.2024 р.

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-151
УДК 343.8

В. В. Пивоваров, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID 0000-0003-3754-8099

І. С. Яковець, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID 0000-0002-1022-3115

ВЕТЕРАНИ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ДОСВІД ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Вступ. У червні-грудні 2023 року науковцями відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України на виконання фундаментальної теми «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні» (державний реєстраційний номер: 0121U114397) було проведено перше в Україні пілотне дослідження проблем перебування ветеранів у місцях позбавлення волі. Науковці переслідували мету виявлення якіснокількісних ознак таких засуджених до позбавлення волі, характеристик та потреб ветеранів у зазначених місцях. .

Основні емпіричні дані були отримані під час анкетування засуджених. Анкету розроблено авторами, вона містила дев'ять блоків питань, усього 52 запитання. В опитуванні взяли участь ветерани, які тримаються в місцях позбавлення волі різного рівня безпеки у трьох областях України. Участь була добровільною, опитування проводилося наживо з використанням аркушів опитувальників. Запитання концентрувалися на: (1) досвіді та потребах, (2) соціальному контакті та соціальній підтримці, (3) досвіді і потребах щодо реінтеграції та майбутніх перспективах, (4) участі в програмах допомоги і підтримки, зокрема, підтримки з боку суспільства і держави. Також авторами була отримана статистична інформація про загальний склад ветеранів із числа засуджених, вчинені ними правопорушення, вікові та інші ознаки. Окремо вивчені дані про програми підтримки і відновлення соціальних навичок, які є доступними для ветеранів у місцях позбавлення волі на теперішній час.

Це дослідження дало можливість вперше конкретизувати потреби, властиві засудженим ветеранам, зрозуміти сприйняття ними досвіду позбавлення волі і сприяння проблеми їх ресоціалізації. Результати свідчать про те, що тримання в умовах позбавлення волі осіб, які боронили суверенітет та безпеку держави, а також мають через участь у бойових діях значні психологічні, соціальні та психіатричні проблеми, має свою специфіку. Більше того, врахування усіх цих обставин повинно стати основою організації процесу виконання кримінальних покарань та подальшої підтримки в ресоціалізації таких осіб. Найбільшими проблемами, з якими зіштовхнуться вете-

рани в місцях позбавлення волі, на думку тих, хто взяв участь в анкетуванні, є: девальвація порівняно навіть з іншими засудженими та знецінення їх бойовою досвіду в суспільстві (62%), відсутність необхідної підтримки (50,5%), зловживання алкоголем чи наркотиками (57,8%), конфлікти у сім'ї, родині (59,4%). До числа інших проблемних аспектів було віднесено: неможливість доступу до лікування, реабілітаційних та інших програм, відсутність інформації про підтримку з боку держави, неможливість реалізації усіх наданих прав, незадоволена потреба у корисній зайнятості та продовженні освіти.

Саме тому спеціальні програми для ветеранів і лікування посттравматичних стресових розладів, які виконуються в безпечних виправних умовах, можуть стати основою соціальної адаптації та відновлення честі та гідності після звільнення з ув'язнення. Ці програми повинні допомагати тим, хто брав участь у бойових діях, знайти мету та напрями діяльності, не пов'язані з військовою справою, відновлювати своє життя за межами зони ведення бойових дій. Також Департаменту з питань виконання кримінальних покарань доцільно спільно з Міністерством у справах ветеранів України провести комплексне дослідження потреб таких засуджених і розробити Стратегію та План роботи із ветеранами в системі виконання покарань за прикладом інших країн[1]. Зазначимо, що такі ініціативи були проголошені ще у 2020 році[2], однак реальних дій на їх реалізацію, на жаль, не було вжито.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Більшість зарубіжних досліджень свідчать про те, що в місцях позбавлення волі ветерани стикаються зі складнощами при доступі до спеціальної допомоги, хоча в окремих дослідженнях робилося припущення, що ці особи не мають будь-яких специфічних потреб, ознак, а тому вони нічим не відрізняються від загального контингенту засуджених.

Методологічний базис проведеного нами дослідження спирається на гуманістичний людиноцентричний підхід і апріорність забезпечення основоположних прав людини, а так само на висновки і рекомендації попередніх узагальнень з означеної фундаментальної теми[3]. Актуальність і доцільність наукової розвідки раніше презентована у багатьох публікаціях фахівців відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України[4]. Разом із тим це перше дослідження в Україні, що містить інформацію про якісні ознаки ветеранів, котрих у місцях позбавлення волі можна об'єднати в окрему категорію осіб. Під час дослідження з'ясовано про можливість доступу ветеранів до різних послуг та програм підтримки, що мають місце в місцях позбавлення волі, а так само про відповідність цієї підтримки потребам таких осіб. Висновки зроблені на підставі проведеного в червні-вересні 2023 року анкетування ветеранів, які відбувають позбавлення волі. Анкетування проводилося у присутності представників неурядових організацій, які залучаються до моніторингу дотримання прав засуджених в установах виконання покарань. Дослідження також базувалося на офіційній статистичній інформації, що отримана в Департаменті з питань виконання кримінальних покарань.

Попередньо у тематичній анкеті було визначено дев'ять основних блоків з опорою на блоки Розділу ІІ «Динамічні фактори» Форми проведення оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення. Результати цього дослідження свідчать про те, що незважаючи на вжиті заходи, в місцях позбавлення волі не забезпечуєть-

[1] Tyson Paul, Tilley Chris, Gordon Lea *Veteran staff, prisoners and offenders strategy and action plan 202i-25* <https://www.corrections.sa.gov.au/__data/assets/pdf_file/0010/878905/DCS-Veteran-Strategy.pdf> (дата звернення: 15.04.2024)

[2] 'Мін'юст та Мінветеранів домовились про створення робочої групи з взаємодії щодо засуджених, які є ветеранами війни' (Міністерство юстиції, 2020) <https://minjust.gov.ua/news/ministry/minyust-ta-minveteraniv-domovilis-pro-stvorennya-robochoi-grupi-z-vzaemodii-schodo-zasudjenih-yaki-e-veteranami-viyni> (дата звернення: 15.04.2024)

[3] Степанюк А. Ф. (ред) *Дотримання прав людини в діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України і Служби пробації : наук.-практ. посіб.* (НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Право, 2023) 130 DOI: https://doi.org/10.31359/9789669985200

[4] Пивоваров В. В *Право засуджених на освіту в установах виконання покарань: виклики, рішення, перспективи : монографія* (НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Від. дослідж. проблем кримін.-виконав. Права, Право, 2023) 110; Пивоваров В. В., Яковець І. С. Ворожбіт-Горбатюк В. В. 'Напрями підтримки засуджених ветеранів війни' (2022) 46 Питання боротьби зі злочинністю 80–85 ; Пивоваров В., Яковець І., Ворожбіт-Горбатюк В. 'Пенітенціарна ресоціалізація та адаптація учасників бойових дій, які стали кримінальними правопорушниками (у контексті проблематики встановлення та підтримки миру)'. *Мир. Безпека. Освіта*: Збірник тез доповідей учасників круглого столу за міжнародною участю, присвяченого 10-й річниці Дня українських миротворців (м. Харків, 14 липня 2023 р.) 17–20 <https://drive.google.com/drive/folders/11IJEfkXFMWxKffjdLMGVMiJKc4KIrhE9> (дата звернення: 15.04.2024)

ся необхідний доступ до соціальних та інших послуг, а також не задовольняються специфічні потреби ветеранів.

Учасники опитування повідомили про те, що ветерани в місцях позбавлення волі фактично не мають доступу до спеціальних послуг для ветеранів або не відчувають себе комфортно, одержуючи навіть мінімальний доступ до ветеранських та інших необхідних послуг. Органи управління системою виконання кримінальних покарань фактично обмежили специфічну роботу з ветеранами двома типами програм – корекційними програмами під назвою 'Програма психологічної підтримки засуджених ветеранів війни» та «Підготовка до звільнення ветеранів війни». А це не дозволяє забезпечити усі потреби цієї категорії засуджених Тому автори дослідження вважали за доцільне провести ретельну оцінку потреб ветеранів як під час відбування позбавлення волі, так і після звільнення, а також розробити програми для задоволення таких потреб.

Це дослідження здійснено у межах виконання фундаментальної теми «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні» (державний реєстраційний номер: 0121U114397) за планом 2023 року.

Мета статті: здійснити аналіз емпіричних даних, отриманих в результаті опитування із використанням розробленого авторами опитувальника, для вербалізації своєрідного портрету ветерана у статусі засудженої особи; підтвердити чи спростувати робоче припущення щодо стану готовності нашої держави до роботи з ветеранами в місцях позбавлення волі, оцінки рівня відображення у наявних програмах підтримки і відновлення соціальних навичок цієї категорії засуджених реальних організаційних, змістових і методичних особливостей взаємодії з ветеранами у місцях позбавлення волі, які обумовлені провадженим воєнним станом і трансформаціями у різних правовідносинах.

Виклад основного матеріалу. Одним із наслідків війни в України є збільшення числа учасників бойових дій. Військовослужбовці-ветерани повертаються додому і потерпають не лише від фізичних поранень, а й від посттравматичного стресового розладу, наслідків черепно-мозкових травм. Вони відчувають високий рівень тривоги та депресії, оскільки мають посттравматичні розлади. Навіть коли такі особи раніше не проявляли вираженої кримінальної поведінки, проте зараз через досвід воєнних дій вони масово мають труднощі з адаптацією до цивільного життя, значна їх частина зловживає алкоголем та наркотиками. Як результат, такі особи потрапляють до сфери кримінального правосуддя.

Світовий досвід військових конфліктів XIX–XXI століть свідчить про те, що після закінчення воєнних дій частка ветеранів серед інших засуджених коливається у межах 3–15%; приблизно кожен третій піддавався арешту чи покаранню без позбавлення волі. При цьому всі країни стикалися з проблемою відсутності спеціалізованих підходів до роботи з такою категорією засуджених, відсутністю послідовної національної стратегії щодо ветеранів у системі виконання кримінальних покарань і спеціальних інструментів із надання послуг.

Проблема психологічної реабілітації ветеранів стала близькою українцям починаючи з 2014 року, а з лютого 2022 року вона загострилася ще більше. Особливої актуальності це питання набуває для людей, які утримуються в місцях позбавлення волі, оскільки до проблем, що є звичними для будь-якої тюремної системи, додаються ще й специфічні потреби, пов'язані зі станом здоров'я і психіки ветеранів. Незважаючи на це, а також на стабільне збільшення ветеранів у місцях позбавлення волі (у 2020 році таких засуджених було 149[1], у 2023 році вже 333 особи), ґрунтовні якісні дослідження цієї категорії засуджених не проводилося, їх потреби в підтримці та ресоціалізації не вивчалися. Відповідно не створено й умови для задоволення таких потреб.

Гіпотеза дослідження: відсутність стратегічних документів і планів, спеціальних інструментів, програм забезпечення ресоціалізації засуджених ветеранів, а також не проведення цілеспрямованої роботи з цією категорією засуджених із метою задоволення наявних потреб – все це негативно впливає на шанси їх ресоціалізації та виправлення, та, як показує досвід інших війн, може призвести до збільшення загально-кримінального рецидиву злочинів в Україні.

Під час дослідження використовувалися різноманітні механізми пошуку наукових публікацій

[1] 'За гратами в Україні перебувають 149 ветеранів війни – Мінюст' (Укрінформ, 2020) <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3034214-za-gratami-v-ukraini-perebuvaut-149-veteraniv-vijni-minust.html> (дата звернення: 15.04.2024)

із зазначеної тематики. Здійснено пошук у таких базах даних та інтернет-ресурсах, як: Scopus, Web of Science, academia.edu, sciencedirect.com, researchgate.net. Огляд наукової літератури, присвячений питанням відбування позбавлення волі ветеранами, показує, що дослідження ув'язнених ветеранів сягають часів війни у В'єтнамі[1]. У подальшому в США була започаткована система регулярних опитувань засуджених щодо їх попередньої військової служби, що дозволяло виявити як фактори ризику, так і потреби таких осіб[2]. Перебування в зонах бойових дій може мати негативний вплив, що, ймовірно, призведе до подальших злочинних дій[3]. Дослідження 2008 року показало, що приблизно одна п'ята частина військ США, які брали участь у бойових діях, повідомила про симптоми посттравматичного стресового розладу (ПТСР) і депресії[4].

В Україні це питання на науковому рівні не вивчалося, з огляду на що наукові чи навіть практичні публікації майже відсутні. Слід враховувати, що в Україні військовослужбовцям ЗСУ можуть призначатися такі покарання, як тримання у дисциплінарному батальйоні та службові обмеження. Для ветеранів, які вже завершили службу, покарання за вироком суду призначається на загальних засадах: наприклад, у вигляді позбавлення або обмеження волі у виправних колоній. В Україні для ветеранів, засуджених до позбавлення волі, відмінностей не встановлено: ветерани відбувають призначені їм покарання в загальних установах виконання кримінальних покарань та на однакових для всіх засуджених умовах.

Під час дослідження отримані такі емпіричні дані. Станом на 01.07.2023 року в установах виконання покарань відбували покарання у виді позбавлення волі 333 особи, які брали участь в АТО/ООС та 11 осіб – учасники бойових дій. Із них 310 осіб засуджені за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів. Найчастіше ветеранів засуджували за умисне вбивство (66 осіб); тяжке тілесне ушкодження (38 осіб); крадіжку (29 осіб); спробу навмисного вбивства (19 осіб); грабіж (21 особа); злочини, пов'язані з наркотиками (21 особа); розбій (14 осіб); Незаконне заволодіння транспортним засобом (11 осіб). Одна людина засуджена за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади.

Тривалими є й призначені строки позбавлення волі: від 1 до 3-х років – 38 осіб, від 3 до 5 років – 96 осіб, від 5 до 6 років – 132 особи; від 8 до 10 років – 40 осіб, від 10 до 15 років – 32 особи, довічне позбавлення волі – 6 осіб.

Дисциплінарний батальйон існує, але він виконує покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні засуджених військовослужбовців строкової служби, військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, осіб офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, осіб офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовців, призваних на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (крім військовослужбовців-жінок)[5].

За даними, наведеними Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду (далі – ККС ВС), у 2022 році українськими судами за різні кримінальні правопорушення засуджено **2 138** військовослужбовців (у 2021 році засуджено **2 176** військовослужбовців)[6]. Тобто у 2022 році за зазначеними статтями було засуджено на 14,9% військо-

[1] Landolfi J, LeClair DP. *A profile of Vietnam era Veterans incarcerated in Massachusetts correctional institutions* (Massachusetts Department of Correction; 1976); Pentland B, Rothman G. 'The incarcerated Vietnam-service Veteran: stereotypes and realities' (1982) 33(1) Journal of Correction Education (Glen Mills) 10–4. <https://www.jstor.org/stable/41970650>; Walker J. Viet Nam combat Veterans with legal difficulties: a psychiatric problem? (1981) 138(10) Am J Psychiatry 1384–5 <https://doi.org/10.1176/ajp.138.10.1384> (дата звернення: 15.04.2024)

[2] Mumola CJ. 'Veterans in prison or jail' (Bureau of Justice Statistics, 2000) <https://www.bjs.gov/content/pub/pdf/vpj.pdf> (дата звернення: 15.04.2024); McNiel DE, Binder RL, Robinson JC. 'Incarceration associated with homelessness, mental disorder, and co-occurring substance abuse' (2005) 56 (7) Psychiatr Serv 840–6. https://doi.org/10.1176/appi.ps.56.7.840; Greenberg GA, Rosenheck RA. 'Jail incarceration, homelessness, and mental health: a national study' (2008);59(2) Psychiatr Serv 170–7. https://doi.org/10.1176/ps.2008.59.2.170.

[3] Helen Ward &Ko. Veterans behind bars: Examining criminogenic risk factors of Veteran incarceration. (2020) 6 (S3) Journal of Military, Veteran and Family Health 21–30. DOI: 10.3138/jmvfh-2020–0003.

[4] – –

[5] Стаття 17 Кримінально-виконавчого кодексу України: Закон України Відомості Верховної Ради України, 2004, №3–4, ст. 21 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129–15#Text (дата звернення: 15.04.2024)

[6] *Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2022 році* (Верховний Суд.12 квітня 2023 р) 40 <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Stan_Pravosuddya_Criminal_2022.pdf> (дата звернення: 15.04.2024)

вослужбовців менше, ніж у 2021 році. За статтями КУ України засуджені розподілились у такий спосіб:

- самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407) – 1 036 (у 2021 році за цією статтею засуджено 1 407 військовослужбовців),
- непокора (ст. 402) – 155 (у 2021 році – 9),
- дезертирство (ст. 408) – 154 (у 2021 році – 220),
- погроза або насильство щодо начальника (ст. 405) – 31 (у 2021 році – 11),
- порушення правил поводження зі зброєю (ст. 414) – 23 (у 2021 році – 8)
- ухилення від військової служби шляхом самокалічення (ст. 409) – 19 (у 2021 році – 8),
- порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями (ст. 406) – 18 (у 2021 році – 27),
- викрадення, привласнення військовослужбовцем зброї (ст. 410) – 16 (у 2021 році – 21),
- втрата військового майна (ст. 413) – 14 (у 2021 році – 17),
- самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 429) – 6 (у 2021 році – 0),
- недбале ставлення до військової служби (ст. 425) – 5 (у 2021 році – 5),
- розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю (ст. 422) – 3 (у 2021 році – 1),
- перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426[1]) – 3 (у 2021 році – 5),
- опір начальникові (ст. 404) – 2 (у 2021 році – 0),
- порушення правил несення прикордонної служби (ст. 419) – 2 (у 2021 році – 0),
- образа честі і гідності військовослужбовця (ст. 435–1) – 2 (у 2021 році – 0),
- необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412) – 1 (у 2021 році – 1)[1].

Згідно з даними ККС ВС, в 2022 році на різні строки до тримання в дисциплінарному батальні були засуджені (за вироками, що набрали законної сили) **115** військовослужбовців (у 2021 році лише **32**). Тобто у 2022 році винесено в 3,6 рази вироків більше, ніж у 2021 році. Найбільше обвинувальних вироків ухвалили суди Дніпропетровської області – 68. Також обвинувальні вироки ухвалили суди: Полтавської області – 14, Одеської області – 5, Запорізької області – 5, Івано-Франківської області – 4, Чернігівської області – 4, Закарпатської області – 3, Київської області – 2, Кіровоградської області – 2, Вінницької області – 2, Черкаської області – 2, Донецької області – 2, Львівської області – 1, Миколаївської області – 1 (всього стосовно 115 осіб).

Окремий вид кримінального покарання, що застосували суди до військовослужбовців, – це службові обмеження, тобто покарання за нетяжкі правопорушення. Як правило, це заборона підвищення за посадою чи у військовому званні, примусові відрахування з грошового забезпечення. У 2022 році службові обмеження за рішенням суду застосовувалися до 127 військовослужбовців (у 2021 році лише до 45). Тобто у 2022 році винесено у 2,8 рази більше таких вироків, ніж у 2021 році[2].

Як і в попередньому випадку, найбільшу кількість рішень щодо службових обмежень військовослужбовців винесли суди Дніпропетровської області – **51.** Суди Донецької області винесли 12 вироків про службові обмеження, Чернігівської області – 10, Київської області – **7**, Вінницької області – 7 та ін.[3]

Окрема категорія громадян, що були засуджені у 2022 році, отримала вироки за ухилення від мобілізації (ст. 336 КК). Згідно з наявними даними, за вчинення зазначеного правопорушення у 2022 році засуджені **186** громадян (у 2021 році – лише 2)[4].

Пілотне емпіричне дослідження проводилось з урахуванням нижченаведених особливостей.

Учасники. Для досягнення цілей цього дослідження учасниками визначено ветерана. Ним є особа, яка проходила службу в ЗСУ (зарахована до складу ЗСУ) та брала участь у бойових діях упродовж 2014–2023 років. Дослідженням охоплено осіб, які вчинили злочини як під час проходження служби в ЗСУ, так і після звільнення з них. При цьому строк, що пройшов з моменту звільнення зі служби до вчинення злочину, є різним. Ключовими ознаками відбору респондентів стали такі: проходження служби; участь в бойових діях; відбування покарання у виді позбавлення волі. Наважаємо, учасниками дослідження були ветерани, що відбувають покарання у виді позбавлення волі

1 – –

2 – –

3 – –

4 – –

в установах виконання покарань трьох областей України.

Збір даних. В Україні відсутня будь-яка спеціальна структура, що має надавати дозвіл на проведення таких досліджень, або комісії з етики. Тому дослідження проводилось виключно за добровільної згоди самих респондентів. Участь в анкетуванні взяли 52 особи з числа ветеранів. Анкетування відбувалося під час проведення моніторингових візитів представників громадських організацій до установ виконання покарань для перевірки стану дотримання прав засуджених. Під час конфіденційного спілкування із засудженими в ході таких візитів ставилося питання щодо належності засудженого до ЗСУ, а також безпосередньої участі в бойових діях. У разі позитивної відповіді від особи отримувалася згода на участь в анкетуванні та роз'яснювалася мета дослідження. Дані про дійсну належність до ЗСУ та участь в бойових діях перевірялися дослідниками за матеріалами особової справи засудженого. Заповнення анкети у паперовому варіанті відбувалося в умовах конфіденційності та анонімності, без присутності адміністрації установи виконання покарань. Також від Департаменту з питань виконання кримінальних покарань були отримані узагальнені статистичні дані про кількісний та якісний склад ветеранів у місцях позбавлення волі.

Анкетування. Дані збирали за допомогою спеціально розробленої анкети, заповнення якої займало від 20 до 50 хвилин. Анкета була сформована саме для цього дослідження і не використовувалась раніше. Запитання добиралися у відповідності до завдань дослідження. Анкета включає в себе такі ключові блоки запитань: 1) загальна демографія; 2) оцінка життєвого рівня; 3) інформація про правопорушення; 4) праця і корисні зв'язки; 5) потреби ветерана в установі; 6) міжособистісні стосунки; 7) соціальні послуги; 8) ветеранські зв'язки; 9) освітні потреби.

Анкетне опитування було обране з огляду на мету дослідження – виявити потреби, уподобання, ставлення, наміри ветеранів у місцях позбавлення волі. Збирання інформації за допомогою анкети дозволило провести перше такого роду дослідження та отримати як якісні, так і кількісні дані в умовах часових і фінансових обмежень.

Анкета є достатньо надійним інструментом, оскільки більшість запитань у ній є закритими, та передбачає обрання варіанту відповідей із числа поданих. Запитання анкети також відповідають, повторимося, ключовим блокам Розділу ІІ «Динамічні фактори» Форми проведення оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення[1]. Вказана Форма оцінки була апробована упродовж кількох років та показала свою достовірність та ефективність[2].

Офіційна статистична інформація. Для отримання статистичних даних щодо ветеранів у місцях позбавлення волі було підготовлено запит до Департаменту з питань виконання кримінальних покарань, який включав запитання щодо:1) загальної чисельності осіб, що мають статус учасника бойових дій (за віком, статтями КК України, строком покарання), в установах виконання покарань, та окремо – в слідчих ізоляторах (станом на 01.07.2023 р.); 2) програм соціально-виховної роботи, що впроваджуються відносно осіб-учасників бойових дій; 3) найпоширеніших потреб, що мають особи-учасники бойових дій; 4) заходів, які переважно включаються у плани роботи з особами-учасниками бойових дій; 5) організації доступу осіб-учасників бойових дій до медичних послуг, особливо до психологічної, психіатричної допомоги; 6) організації доступу до передбачених законодавством України пільг для учасників бойових дій

Також була запитана й інша інформація, яка може вказати на проблемні моменти законодавчого та методологічного забезпечення роботи з засудженими – учасниками бойових дій, та найкраще сприятиме досягненню мети науково-організаційної підтримки виконання кримінальних покарань щодо зазначеної категорії засуджених.

Етичні питання дослідження. В Україні відсутня будь-яка спеціальна структура, яка має надавати дозвіл на проведення таких досліджень, або комісії з етики. Тому дослідження проводилось виключно за добровільної згоди самих респондентів. Матеріали анкетування, які містять відомості

[1] Методичні рекомендації щодо проведення оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення засудженими до позбавлення волі. 2021. URL: https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2021/09/Metodichni-rekomendacii-ORP.pdf (дата звернення: 15.04.2024)

[2] Човган В., Яковець І., Автухов К. *Оцінка ризиків і сучасна кримінальна юстиція.* (Консультативна місія ЄС в Україні, 2019) 180 <https://books.google.com.ua/books/about/%D0%9E%D1%86%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0_%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D0%BA%D1%96%D0%B2_%D1%96_%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0.html?id=n32cDwAAQBAJ&redir_esc=y> (дата звернення: 15.04.2024)

про стан психічного та медичного здоров'я засуджених ветеранів, а також іншу особисту інформацію, використовувалися із дотриманням усіх правил конфіденційності. Усім респондентам перед проведенням анкетування було гарантовано абсолютну конфіденційність.

Обмеження дослідження. Важливо наголосити на деяких обмеженнях цього дослідження. Воно стосується особистих міркування засуджених ветеранів, а тому може містити певні особливості самопрезентації. При цьому важливо визначити, що ветеранів в установі виконання покарань було більше, ніж тих, хто дав згоду на участь в анкетуванні. Це може свідчити про залучення до анкетування переважно засуджених із більш вираженою просоціальною позицією, активністю. Крім того, це може вказувати на осіб, які відчувають менше сорому чи збентеження через своє становище. Тому було б корисно мати можливість порівняти цих ветеранів – учасників із ветеранами, які не взяли участі в анкетуванні. Але це завдання для подальших наукових розвідок.

Аналіз отриманих даних. Зведення даних за результатами анкетування проводилося шляхом формування розносних таблиць, без використання автоматизованих способів. Зведення даних являло собою комплекс дій із масивом отриманих даних, підрахунок та узагальнення даних, їх групування. Відповіді окремих респондентів були зведені і розглядалися разом за кожним запитанням блоку. Зведення даних здійснювалося з метою отримання інформації, характерної для сукупності цільової аудиторії, а не просто за її окремими представниками, для визначення характерних (типових) рис, істотних відмінностей, загального (спільного) та закономірного, а також для визначення основних тенденцій. Це не означало автоматичне відкидання індивідуальних особливостей. Навпаки, вони визначені та описані саме як індивідуальні характеристики (потреби), що можуть мати неабияке значення.

Результати обробки даних. Результати анкетування дозволяють констатувати, що більшість ветеранів із числа засуджених є представниками найбільш продуктивного прошарку населення. Так, у віці до 25 років нараховується 18% осіб, до 35 років – 36%, до 40 років – 30%, до 50–10% і понад 50 років – 6% осіб. Таким чином, у даному разі не вимагається значних зусиль стосовно надання цим засудженим медичної та іншої допомоги, на противагу особам похилого віку. До того ж у цьому ракурсі можна побачити відмінність ветеранів від інших правопорушників загальної кримінальної спрямованості.

Якщо розглянути співвідношення вікових груп у загальному складі злочинців, то найбільшу питому вагу має група у віці 25–29 років, за нею йдуть 18–24-річні і лише після них особи, яким понад 30 років. Дослідження останніх років практично підтверджують цей розподіл. Серед ветеранів переважає група більш старшого віку, що може свідчити про накладання наслідків перебування людини в зоні бойових дій на подальшу її поведінку.

Значна кількість засуджених ветеранів (40%) мають лише загальну середню освіту, середньоспеціальну – 33% респондентів. І це цілком корелюється з учиненими ними правопорушеннями. Доведено, що злочини, які характеризуються елементами грубої сили, жорстокістю і примітивністю (вбивства, зґвалтування, хуліганство, грабежі, розбої, заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю та ін.), як правило, здійснюються людьми з нижчим рівнем освіти. А, як уже вказувалося, більшість правопорушень, вчинених ветеранами, є саме такими. Вищу освіту здобули лише 22% із числа респондентів.

Дослідження сімейного стану ветеранів виявило, що більшість із них перебували у зареєстрованому шлюбі – 40%; у фактичному (незареєстрованому) шлюбі – 20%; були розлучені 12% та не одружені (холостяки) – 28%. Слід звернути увагу на доволі великий відсоток ветеранів, які перебувають у незареєстрованому шлюбі. Як правило, особи, в яких не склались попередні шлюбні відносини, намагаються в подальшому влаштувати своє особисте життя, при цьому уникаючи офіційного оформлення стосунків. Це також може бути наслідком перебування в умовах бойових дій. При цьому одну дитину мали 19%, дві дитини – 9% та 3 дитини 3% засуджених.

Доволі показовою виявилася оцінка ветеранами власного добробуту. Так, 54% ветеранів вважають, що доходів їх родини вистачає лише на харчування та на придбання необхідних недорогих речей; 23% стверджують, що у цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку (меблі, холодильник, телевізор) викликає труднощі; 12% зазначають, що живуть за межею бідності, і лише 11% засуджених констатували, що жи-

вуть заможно. Подібні оцінки можуть бути викликані тим, що на період перебування в умовах бойових дій матеріальне становище військовослужбовців дещо поліпшувалося, а після звільнення з лав збройних сил знайти роботу з відповідною заробітною платою стає неможливим. І це також могло стати фактором, який підштовхнув людину до вчинення злочину. Крім того, під час воєнного стану рівень інфляції відчутно зростає.

Ці дані цілком відповідають інформації щодо строку, який минув з моменту звільнення ветерана зі служби та його потрапляння до місць позбавлення волі. Так, 56% респондентів були звільнені із ЗСУ рік-два тому (отже, мали можливість і час спробувати віднайти себе у цивільному житті, але результат виявився негативним); 21% – 2–3 роки тому; 16% – понад 4 роки тому; 7% – менше одного року тому. При цьому стаж військової служби теж не є тривалим: більшість (39%) проходили службу до 2-х років, 23% – від 2-х до 3-х років; 11% – від 3-х до 4-х років; 20% – понад 4 роки; і лише 7% перебували на службі до одного року. Отже, не можна стверджувати, що саме умови військової служби стали визначальним чинником для вчинення протиправної поведінки, навпаки, слід припустити, що саме нетривалий час вказує на відсутність у таких правопорушників прилаштування до армійських умов та дисципліни. При цьому 90% респондентів брали участь у безпосередніх бойових діях.

На те, що після звільнення з армії ветерани не змогли прилаштуватися до умов цивільного життя, вказують й відповіді щодо оцінки власної ситуації у цей момент. Так, 46% респондентів зазначили, що їх особиста ситуація виявилася негативною та проблемною; 22% зазначили, що ситуація взагалі стала кризовою; не змогли відповісти – 22%; і лише 12% осіб вказали, що їх особисту ситуацію цілком можна назвати благополучною.

Складність ситуації пов'язували з відносинами у родині 66% респондентів, із матеріальним становищем – 50% респондентів, по 42% респондентів зазначили про втрату сенсу в житті та ускладнення відносин з оточенням відповідно; з відсутністю роботи і житла – по 26% відповідно. Сума відповідей перевищує 100%, що пояснюється тим, що респонденти могли зазначити одночасно про існування кількох негативних чинників у своєму житті.

Саме на цих проблемах і має зосереджуватися робота із засудженими ветеранами, оскільки умови ізоляції не лише не сприяють, а й навпаки, погіршують ситуацію в родині. І без допомоги у розв'язанні цих проблем після звільнення можуть виникнути вкрай негативні наслідки, особливо з урахуванням того, що ветерани (90%) не відчувають підтримку держави, а 96% не отримують навіть виплат у період позбавлення волі. До того ж, у зв'язку із запровадженням воєнного стану в Україні виникло нове соціальне явище розриву родинних зв'язків, коли жінки з дітьми виїжджають у безпечне місце, фактично розлучаючись із чоловіками – батьками дітей.

Окремо слід зупинитися на стані доступу до послуг у період відбування покарання. Майже 70% ветеранів вважають, що мають проблеми зі здоров'ям і потребують медичної допомоги, однак такої допомоги не отримують. З огляду на доволі негативні загальні оцінки стану медичної допомоги в системи виконання покарань, можна стверджувати, що спеціалізована медична допомога в реальності не надається.

Не мають ветерани й доступу до наявних в суспільстві видів освіти та підвищення кваліфікації, а так само до бажаних видів корисної зайнятості.

Висновки. Результати нашого дослідження є першим кроком до розуміння потреб ветеранів, які зараз відбувають покарання в місцях позбавлення волі або будуть його відбувати. Ця сфера є новою для України, тому проведене дослідження є оригінальним. Воно є необхідним для розуміння цієї неоднорідної групи ув'язнених. Проведений аналіз отриманих емпіричних даних підтвердив гіпотезу про те, що Україна не готова в повній мірі до роботи з ветеранами в місцях позбавлення волі. Кримінально-виконавче законодавство не містить спеціальних норм і правил поводження з такими особами, як і не існує загальновизнаних європейських або інших стандартів. Програми підтримки і відновлення соціальних навичок таких засуджених не відображають організаційних, змістових і методичних особливостей взаємодії з ветеранами у місцях позбавлення волі. Україна потребує термінової підготовки до роботи з ветеранами в місцях позбавлення волі.

Проведене дослідження не виявляє і не підтверджує узагальненого кримінологічного портрету жорстокого злочинця-ветерана; втім, дає можливість поглянути на потреби, властиві засудженим ветеранам, сприйняття ними досвіду позбавлення волі та ставлення їх до ресоціалізації

і психокорекції. Результати свідчать про те, що тримання в умовах позбавлення волі осіб, які боронили суверенітет та безпеку держави, а також мають внаслідок участі у бойових діях значні психологічні, соціальні та психіатричні проблеми, повинно відзначатися своєю специфікою. Врахування усіх цих обставин повинно стати базою для організації процесу виконання кримінальних покарань та подальшої підтримки таких осіб в їх ресоціалізації. Спеціальні програми для ветеранів і лікування посттравматичних стресових розладів, що проводитиметься в безпечних умовах, мають стати основою соціальної адаптації та відновлення честі та гідності після звільнення з ув'язнення. Ці програми повинні допомагати тим, хто брав участь у бойових діях, знайти мету у житті і фактично заново його будувати. Також Департаменту з питань виконання кримінальних покарань доцільно спільно з Міністерством у справах ветеранів України провести вивчення динаміки потреб таких засуджених для того, щоб розробити Стратегію та План роботи із ветеранами в системі виконання покарань.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 11 lypnia 2003 roku № 1129-IV https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129–15#Text (in Ukrainian)
2. Metodychni rekomendatsii shchodo provedennia otsinky ryzykiv vchynennia povtornoho kryminalnoho pravoporushennia zasudzhenymy do pozbavlennia voli. 2021. URL: https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2021/09/Metodichni-rekomendacii-ORP.pdf (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Tyson Paul, Tilley Chris, Gordon Lea *Veteran staff, prisoners and offenders strategy and action plan 202i-25* <https://www.corrections.sa.gov.au/__data/assets/pdf_file/0010/878905/DCS-Veteran-Strategy.pdf> (in English)
2. Landolfi J, LeClair DP. *A profile of Vietnam era Veterans incarcerated in Massachusetts correctional institutions* (Massachusetts Department of Correction; 1976) (in English)
3. Chovhan V., Yakovets I., Avtukhov K. *Otsinka ryzykiv i suchasna kryminalna yustytsiia.* [Risk assessment and modern criminal justice] (Konsultatyvna misiia YeS v Ukraini, 2019) 180 <https://books.google.com.ua/books/about/%D0%9E%D1%86%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0_%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D0%BA%D1%96%D0%B2_%D1%96_%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0.html?id=n32cDwAAQBAJ&redir_esc=y> (in Ukrainian)

Edited books

4. Stepaniuk A. F. (red) *Dotrymannia prav liudyny v diialnosti Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy i Sluzhby probatsii : nauk.-prakt. posib*. [Observance of human rights in the activities of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine and the Probation Service] (NDI vyvch. problem zlochynnosti im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy, Pravo, 2023) 130 DOI: https://doi.org/10.31359/9789669985200 (in Ukrainian)
5. Pyvovarov V. V (red) *Pravo zasudzhenykh na osvitu v ustanovakh vykonannia pokaran: vyklyky, rishennia, perspektyvy : monohrafiia* [The right of convicts to education in penal institutions: challenges, solutions, prospects] (NDI vyvch. problem zlochynnosti im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy, Vid. doslidzh. problem krymin.-vykonav. Prava, Pravo, 2023) 110 (in Ukrainian)

Non-authored edition

6. *Stan zdiisnennia pravosuddia u kryminalnykh provadzhenniakh ta spravakh pro administratyvni pravoporushennia sudamy zahalnoi yurysdyktsii u 2022 rotsi* [Supreme Court of Ukraine. State of administration of justice in criminal proceedings and cases of administrative offenses by courts of general jurisdiction in 2022] (Verkhovnyi Sud.12 kvitnia 2023 r) <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Stan_Pravosuddya_Criminal_2022.pdf> (in Ukrainian)

Journal articles

7. Greenberg GA, Rosenheck RA. 'Jail incarceration, homelessness, and mental health: a national study' (2008);59(2) Psychiatr Serv 170–7. https://doi.org/10.1176/ps.2008.59.2.170. (in English)
8. Helen Ward &Ko. Veterans behind bars: Examining criminogenic risk factors of Veteran incarceration. (2020) 6 (S3) Journal of Military, Veteran and Family Health 21–30. DOI: 10.3138/jmvfh-2020–0003. (in English)

9. McNiel DE, Binder RL, Robinson JC. 'Incarceration associated with homelessness, mental disorder, and co-occurring substance abuse' (2005) 56 (7) Psychiatr Serv 840–6. https://doi.org/10.1176/appi.ps.56.7.840 (in English)
10. Pentland B, Rothman G. 'The incarcerated Vietnam-service Veteran: stereotypes and realities' (1982) 33(1) Journal of Correction Education (Glen Mills) 10–4. <https://www.jstor.org/stable/41970650> (in English)
11. Pyvovarov V. V., Yakovets I. S. Vorozhbit-Horbatiuk V. V. 'Napriamy pidtrymky zasudzhenykh veteraniv viiny' [Areas of support for convicted war veterans.] (2022) 46 Pytannia borotby zi zlochynnistiu 80–85 (in Ukrainian)
12. Walker J. Viet Nam combat Veterans with legal difficulties: a psychiatric problem? (1981) 138(10) Am J Psychiatry 1384–5 <https://doi.org/10.1176/ajp.138.10.1384> (in English)

Conference paper

13. Pyvovarov V., Yakovets I., Vorozhbit-Horbatiuk V. 'Penitentsiarna resotsializatsiia ta adaptatsiia uchasnykiv boiovykh dii, yaki staly kryminalnymy pravoporushnykamy (u konteksti problematyky vstanovlennia ta pidtrymky myru)' [Penitentiary resocialization and adaptation of combatants who became criminal offenders (in the context of issues of establishing and maintaining peace)] *Myr. Bezpeka. Osvita:* Zbirnyk tez dopovidei uchasnykiv kruhloho stolu za mizhnarodnoiu uchastiu, prysviachenoho 10-y richnytsi Dnia ukrainskykh myrotvortsiv (m. Kharkiv, 14 lypnia 2023 r.) 17–20 <https://drive.google.com/drive/folders/11IJEfkXFMWxKffjdLMGVMiJKc4KIrhE9> (in Ukrainian)

Websites

14. Mumola CJ. 'Veterans in prison or jail' (Bureau of Justice Statistics, 2000) <https://www.bjs.gov/content/pub/pdf/vpj.pdf> (in English)
15. 'Miniust ta Minveteraniv domovylys pro stvorennia robochoi hrupy z vzaiemodii shchodo zasudzhenykh, yaki ye veteranamy viiny [The Ministry of Justice and the Ministry of Veterans Affairs agreed on the creation of a working group on cooperation regarding convicts who are war veterans] (Ministerstvo yustytsii, 2020) <https://minjust.gov.ua/news/ministry/minyust-ta-minveteraniv-domovilis-pro-stvorennya-robochoi-grupi-z-vzaemodii-schodo-zasudjenih-yaki-e-veteranami-viyni>. (in Ukrainian)
16. 'Za hratamy v Ukraini perebuvaiut 149 veteraniv viiny – Miniust' [За гратами в Україні перебувають 149 ветеранів війни – Мінюст] (Ukrinform, 2020) <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3034214-za-gratami-v-ukraini-perebuvaut-149-veteraniv-vijni-minust.html> (in Ukrainian)

Пивоваров В. В., Яковець І. С.
Ветерани у місцях позбавлення волі: досвід емпіричного дослідження

Результати проведеного дослідження дозволили конкретизувати потреби ветеранів, які зараз відбувають покарання в місцях позбавлення волі. Проведений аналіз отриманих емпіричних даних підтвердив гіпотезу про те, що Україна не готова в повній мірі до роботи з ветеранами в місцях позбавлення волі. Наявні програми підтримки і відновлення соціальних навичок цієї категорії засуджених не відображають організаційних, змістових і методичних особливостей взаємодії з ветеранами у місцях позбавлення волі. Україна потребує термінової підготовки до роботи з ними. Кримінально-виконавче законодавство не містить спеціальних норм і правил поводження з такими особами з урахуванням системних досліджень якісних характеристик особи засудженого ветерана та його найближчого соціального оточення (родини, побратимів, фахівців вузького профілю за потребою).

Проведене дослідження не виявляє і не підтверджує узагальненого кримінологічного портрету жорстокого злочинця-ветерана. Першочерговою визначено доцільність розгляду і задоволення потреб, властивих засудженим ветеранам, сприйняття ними досвіду позбавлення волі, особливостей їх ресоціалізації та психокорекції. Дослідженням установлено, що тримання в умовах позбавлення волі осіб, які боронили суверенітет та безпеку держави, має передбачати особливі умови для ресоціалізації з урахуванням попереднього бойового досвіду. Також важливо врахувати в розробленні соціально-виховних заходів і засобів диференційованого впливу з метою ресоціалізації наявні у цієї категорії засуджених психологічні, соціальні та психіатричні проблеми. Врахування усіх цих обставин має стати базою організації процесу виконання кримінальних покарань та подальшої підтримки в ресоціалізації. Спеціальні програми для ветеранів і лікування посттравматичних стресових розладів у безпечних умовах мають стати основою соціальної адаптації та відновлення честі та гідності після звільнення з ув'язнення. Такі програми повинні допомагати тим, хто брав участь у бойових діях, знайти мету у житті і заново будувати своє життя в реаліях повоєнного відновлення України. Вбачається доцільним Департаменту з питань виконання кримінальних покарань спільно з Міністерством у справах ветеранів України провести вивчення динаміки потреб таких засуджених і розробити Стратегію та План роботи із ветеранами в системі виконання покарань.

***Ключові слова**: ветерани війни, засуджені учасники бойових дій, ресоціалізація, виконання покарань, гуманістичний підхід, диференційований вплив, стратегія, план, емпіричне дослідження.*

Pyvovarov V. V., Yakovets I. S.

Veterans in prison: the experience of empirical research

The results of the conducted research made it possible to specify the needs of veterans who are currently serving their sentences in prisons. The analysis of the obtained empirical data confirmed the hypothesis: Ukraine is not fully ready to work with veterans in prisons. Existing programs for support and restoration of social skills of this category of convicts do not reflect the organizational, substantive and methodical features of interaction with veterans in places of deprivation of liberty. Ukraine urgently needs preparation for work with veterans in places of deprivation of liberty. Criminal executive legislation does not contain special norms and rules for the treatment of such persons, taking into account systematic studies of the qualitative characteristics of the person of the convicted veteran and his immediate social environment (family, siblings, specialists of a narrow profile as needed).

The conducted research does not reveal and does not confirm the generalized criminological portrait of a cruel veteran criminal. The expediency of considering and meeting the needs of convicted veterans, their perception of the experience of deprivation of liberty, the peculiarities of their resocialization, appropriate psychocorrection was determined as a priority. The research established that the detention of persons who defended the sovereignty and security of the state in conditions of deprivation of liberty should provide for special conditions for resocialization, taking into account previous combat experience. It is also important to take into account the psychological, social and psychiatric problems present in this category of convicts in the development of social and educational measures and means of differentiated influence for the purpose of resocialization. Taking into account all these circumstances should become the basis for organizing the process of execution of criminal punishments and further support in resocialization. Special programs for veterans and the treatment of post-traumatic stress disorders, carried out in a secure environment, should be the basis of social adjustment and the restoration of honor and dignity after release from prison. Such programs should help those who took part in hostilities to find a purpose in life and rebuild one's life in the realities of post-war reconstruction. It is considered expedient for the Department for the Execution of Criminal Punishments, together with the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine, to conduct a study of the dynamics of the needs of such convicts and to develop a Strategy and Plan for working with veterans in the system of execution of punishments.

Key words*: war veterans, convicted combatants, resocialization, execution of punishments, humanistic approach, differential impact, strategy, plan, empirical research.*

Стаття надійшла до редакції:05.05.2024 р.
Прийнята до друку: 20. 05.2024 р.

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-162
УДК 343.8

О. О. Осадько, кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрНУ
ORCID: 0009-0004-2537-9798

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАСУДЖЕНИМИ ПРАВА НА ДОПУСК ДО ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Постановка проблеми. Указом Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні»[1] на теренах нашої країни введено воєнний стан. Положеннями ч. 1 ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» встановлено, що «воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень»[2].

Незважаючи на обмеження конституційних прав і свобод в умовах воєнного стану – Конституція України закріплює обов'язки, які повинні виконуватись усіма громадянами. Відповідно до ст. 65 Конституції України «захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України».[3]

Проте, громадяни України, які були засудження до позбавлення волі за вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів, фактично були позбавленні можливості реалізувати свій конституційний обов'язок та долучитись до лав сил оборони України.

Із введенням в Україні воєнного стану українське суспільство зіткнулось із необхідністю сталого залучення громадян до сил оборони України. Однак наявність дискримінаційних положень законодавства, застаріла нормативно-правова база та її невідповідність сучасним запитам суспільства – фактично нівелювало усі старання органів державної влади спрямовані на створення сприятливих умов для вступу громадян України на військову службу і призвело до зростання соціальної напруги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розбудові ефективних механізмів захисту та реалізації засудженими своїх прав та викоріненню дискримінаційних положень, які дістались українському суспільству у спадок від радянської кримінально-виконавчої системи, присвячено праці Пивоварова В. В.[4], Ворожбій-Горбатюк В. В.[5], Пащенко О. О.[6] та низки інших науковців, які при-

[1] Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 №64/2022. *Голос України.2022. №37.*

[2] Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. №389-VIII. *Голос України. 2015. 10 черв. (№101). С. 12.*

[3] Тацій В. Я. (ред) Конституція України: наук.-практ. комент. 2-е вид., переробл. і допов. (Право, 2012) 1128

[4] Пивоваров В. В. 'Правові засади регулювання діяльності департаменту з питань виконання кримінальних покарань' *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід* : збірник м-лів VII міжнарод. наук.-практ. конф. (м Тернопіль, 28 квітня 2023 р) 291–294.

[5] Ворожбіт-Горбатюк В. В. 'Єдність наукового і прикладного дискурсу в дослідженні проблематики реалізації прав засуджених до обмеження/позбавлення волі у реаліях українського сьогодення' *Закарпатські правові читання. Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів* : матеріали XV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 27 квітня 2023 р.) 299–302.

[6] Пащенко О. О. 'Проблеми політики поводження із засудженими в умовах воєнного стану' *Актуальні проблеми пра-*

святили свої праці вирішенню актуальних та критично важливих питань у царині забезпечення прав засуджених в Україні.

Метою дослідження є проведення аналізу та узагальнення питань, пов'язаних із допуском до військової служби засуджених до позбавлення волі громадян України в контексті виконання конституційного обов'язку захисту Батьківщини. Дослідження дискримінаційного соціально-правового статусу зазначеної категорії осіб та пропозиції щодо його врегулювання і удосконалення здійснено в рамках виконання в 2024 році фундаментальної теми «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні» (державний реєстраційний номер: 0121U114397). Додатково ця публікація має оглядовий, науково-популярний характер та орієнтована на популяризацію теми дотримання прав засуджених в Україні.

Виклад основного матеріалу. Проблема комплектування сил оборони України військовослужбовцями в умовах воєнного стану набула критичного значення в останній час. Все більше уваги законодавець почав приділяти питанню мобілізації, створенню ефективних та дієвих механізмів залучення громадян до лав сил оборони України.

З метою створення сприятливих, ефективних та дієвих механізмів залучення громадян до оборони країни, 07 лютого 2024 року Верховна Рада України підтримала у першому читанні проект Закону № 10449 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку»[1], чим вкотре збентежило українське суспільство неоднорідністю підходів до вирішення однієї з ключових проблем цієї війни, а саме – забезпечення сил оборони України людськими ресурсами.

Запропоновані зміни вкотре порушували право на допуск до військової служби осіб, раніше засуджених до позбавлення волі за вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів, ба більше, створювали небезпечні прецеденти для ухилення військовозобов'язаних від проходження служби.

Так, наприклад, зміни які були запропоновані до статті 39 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»[2] передбачали призов на військову службу *за бажанням* засуджених осіб, які звільнені від відбування покарання з випробуванням. Зазначена ініціатива могла мати негативний наслідок у вигляді збільшення кількості вчинених кримінальних проступків та злочинів невеликої тяжкості.

Проте, в ухваленій редакції від 11 квітня 2024 року Закону України № 3633-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» зазначена прогалина була усунута. Натомість зазначений закон не усунув обмеження щодо допуску до військової служби громадян України, які раніше були засуджені до позбавлення волі за вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів. Так, відповідно до п. 15 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»[3] не підлягають на військову службу під час мобілізації військовозобов'язані або окремі категорії громадян у передбачених законом випадках. Пунктом 6 ч. 6 ст. 37 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» встановлено, що виключенню з військового обліку у відповідних районних (міських) територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки (військовозобов'язаних та резервістів Служби безпеки України – у Центральному управлінні або регіональних органах Служби безпеки України, військовозобов'язаних та резервістів Служби зовнішньої розвідки України – у відповідному підрозділі Служби зовнішньої розвідки України) підлягають громадяни України, які: були раніше засуджені до позбавлення волі за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Звертаємо також увагу, що відповідно до положень ч. 2 ст. 43 Кримінального процесуального кодексу України[4], засудженим у кримінальному

воохоронної діяльності в умовах воєнного стану: тези Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 16 берез. 2023 р.). 451–453

[1] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку: Закон України від 11.04.2024 № 3633-IX. Дата оновлення: 18.05.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633–20#Text (дата звернення: 19.05.2024).

[2] Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. Дата оновлення: 18.05.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232–12#Text (дата звернення: 19.05.2024).

[3] Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. Дата оновлення: 18.05.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543–12#Text (дата звернення: 19.05.2024).

[4] Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10. Ст. 88

проваджені є обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили. Разом із тим, така особа у розумінні ст. 88 Кримінального кодексу України[1] визнається такою, що має судимість. Постановою Пленуму Верховного Суду України № 16 від 26.12.2003 року «Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості»[2] встановлено, що судимість є правовим станом особи, який виникає у зв'язку з її засудженням до кримінального покарання і за зазначених у законі умов тягне настання для неї певних негативних наслідків. Доречно звернути увагу на положення ст. 89 Кримінального процесуального кодексу України, відповідно до якої такими, що не мають судимості, визнаються, зокрема: особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за тяжкий злочин, якщо вони протягом шести років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення; особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом восьми років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення. Актуальною в цьому контексті є правова позиція, закріплена у постанові Верховного Суду від 17 вересня 2020 року у справі № 739/1140/18[3] відповідно до якої припинення судимості анулює всі кримінально-правові та загальноправові наслідки засудження та призначення покарання. Особа, судимість якої погашено або знято, вважається такою, яка раніше злочину не вчиняла, покарання не відбувала. Вона не зобов'язана вказувати про вчинення нею в минулому злочину та призначення за нього покарання, не повинна відчувати жодних негативних наслідків попередньої судимості. Врахування погашеної чи знятої судимості при вирішенні будь-яких питань, у тому числі й при характеристиці особи, суперечить самій суті інституту припинення судимості і є неприпустимим.

Тобто позбавлення волі, як і судимість, у кожному конкретному випадку, є категоріями, які чітко окреслені, визначені сталими проміжками часу, із сплином яких особа вважається такою, що раніше не вчиняла злочину. Натомість, дублювання законодавцем у Законі України від 11 квітня 2024 року № 3633-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» чинного дискримінаційного положення, що виключає з військового обліку особу раніше засуджену до позбавлення волі за вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, є черговим необґрунтованим обмеженням доступу засуджених до військової служби.

Вирішенням окресленої проблеми могло стати прийняття Верховною Радою України 08 травня 2024 року Закону України № 3687-IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального, Кримінально-виконавчого кодексів України та інших законів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі у обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності»[4]. Мета зазначеного закону полягала у розробленні та визначенні правових механізмів, організаційно-правових засад залучення до військової служби громадян, яким призначено покарання за вчинення злочинів у вигляді обмеження волі або позбавлення волі.

Незважаючи на цілком позитивну оцінку зазначеної законодавчої ініціативи – низка положень є провокативними, дискримінаційними та, вочевидь, матимуть контрпродуктивні наслідки.

Ухвалений закон нарешті виключає обмеження щодо допуску до військової служби осіб, раніше засуджених до позбавлення волі за вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів, що дозволить залучити до лав сил оборони України ще більше мотивованих громадян України. Разом із тим, порушує статтю 24 Конституції Україні, передбачає заборону будь-яких привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних

[1] Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131

[2] Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості: Постанова від 26.12.2003 № 16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0016700-03#Text (дата звернення: 19.04.2024).

[3] Постанова Верховного Суду від 17.09.2020, судова справа № 739/1140/18 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91702621 (дата звернення: 19.04.2024).

[4] Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального, Кримінально-виконавчого кодексів України та інших законів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі у обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності: Закон України від 08.0:2024 № 3687-IX. Дата оновлення: 19.05.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-IX#Text (дата звернення: 19.05.2024).

та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Мова йде про обов'язок проходження військової служби особами, які звільнені умовно-достроково від відбування покарання та особами, які звільнені від відбування покарання з випробуванням – виключно у спеціалізованих підрозділах військової частини (спеціалізованих військових частинах).

На нашу думку, запропоновані зміни сприятимуть посиленню дискримінаційного становища таких осіб і може призвести до створення певної ієрархічної моделі взаємовідносин, що не регулюватиметься статутам Збройних Сил України чи іншим нормативно-правовим актам.

Відповідно до частини 2 статті 50 Кримінального кодексу України, «покарання має на тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими так і іншими особами».

Тобто, проходження військової служби такими особами виключно у спеціалізованих підрозділах військової частини (спеціалізованих військових частинах) змінить для останніх фактично лише локацію місця їх перебування, що в свою чергу може негативно вплинути на їх подальше виправлення та ресоціалізацію у громадянському суспільстві.

Чимало дискусій викликало питання соціального забезпечення військовослужбовців з кола осіб, які звільнені умовно-достроково від відбування покарання. Так, відповідно до положень Закону України № 3687-IX, запропоновано доповнити статтю 10^1 доповнити пунктом 24 такого змісту: «Військовослужбовцям із числа осіб, яких умовно-достроково звільнено від відбування покарання на підставі, визначеній статтею 81^1 Кримінального кодексу України, та які проходять військову службу за контрактом, щорічна основна відпустка не надається, але може надаватися відпустка за сімейними обставинами та з інших поважних причин тривалістю не більше 10 календарних днів».

Проте вважаємо таку позицію законотворця передчасною та недоцільною, оскільки жодного аргументу на обґрунтування необхідності запровадження таких заходів не надано. Більше того, таке обмеження не сприятиме заохоченню долученню до сил оборони України, осіб які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі.

Висновки. З огляду на критичне значення створення та забезпечення дієвих і ефективних механізмів залучення до лав сил оборони України широких верств громадян України, слід уникати надмірної популяризації та поширення дискримінаційних положень у нормативно-правових актах.

Надання можливості долучитись до лав сил оборони України особам, які засуджені до позбавлення волі за вчинення кримінальних правопорушень є безумовно позитивним кроком на шляху до лібералізації соціально-правового положення таких осіб, сприятиме ресоціалізації та реінтеграції засуджених у суспільстві, а разом із тим, може суттєво вплинути на забезпечення обороноздатність нашої країни. Проте без проведення дієвих та ефективних реформ у питаннях соціально-економічного забезпечення окресленої категорії громадян – заохотити останніх долучитись до сил оборони України стане фактично неможливим. Отже, державно-правова політика нашої країни в умовах воєнного стану повинна будуватись на дотриманні принципу рівності громадян у питаннях допуску до військової служби та забезпеченні належного соціально-економічного становища військовослужбовців.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 64/2022. Holos Ukrainy.2022. № 37. (in Ukrainian)
2. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 r. № 389-VIII. Holos Ukrainy. 2015. 10 cherv. (№ 101). S. 12. (in Ukrainian)
3. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo okremykh pytan prokhodzhennia viiskovoi sluzhbu, mobilizatsii ta viiskovoho obliku: Zakon Ukrainy vid 11.04.2024 № 3633-IKh. Data onovlennia: 18.05.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633–20#Text (in Ukrainian)
4. Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 № 2232-KhII. Data onovlennia: 18.05.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232–12#Text (in Ukrainian)

5. Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiiu: Zakon Ukrainy vid 21.10.1993 № 3543-KhII. Data onovlennia: 18.05.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543–12#Text (in Ukrainian)
6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2013. № 9–10. St. 88 (in Ukrainian)
7. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2001. № 25–26. St. 131. (in Ukrainian)
8. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho, Kryminalnoho protsesualnoho, Kryminalno-vykonavchoho kodeksiv Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo zaprovadzhennia instytutu umovno-dostrokovoho zvilnennia osib vid vidbuvannia pokarannia dlia bezposerednoi yikh uchasti u oboroni krainy, zakhysti yii nezalezhnosti ta terytorialnoi tsilisnosti: Zakon Ukrainy vid 08.0:2024 № 3687-IKh. Data onovlennia: 19.05.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-IX#Text (in Ukrainian)
9. Pro praktyku zastosuvannia sudamy Ukrainy zakonodavstva pro pohashennia i zniattia sudymosti: Postanova vid 26.12.2003 № 16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0016700-03#Text (in Ukrainian)
10. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 17.09.2020, sudova sprava № 739/1140/18 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91702621 (in Ukrainian)

Bibliography

Edited books

1. Tatsii V. Ia. (red) Konstytutsiia Ukrainy: nauk.-prakt. koment. 2-e vyd., pererobl. i dopov [Constitution of Ukraine: science and practice. comment 2nd ed., revised. and added] (Pravo, 2012) 1128 (in Ukrainian)

Conference paper

2. Pyvovarov V. V. 'Pravovi zasady rehuliuvannia diialnosti departamentu z pytan vykonannia kryminalnykh pokaran' [Legal principles of regulation of the activity of the Department for the Execution of Criminal Punishments] *Ukraina v umovakh reformuvannia pravovoi systemy: suchasni realii ta mizhnarodnyi dosvid* : zbirnyk m-liv VII mizhnarod. nauk.-prakt. konf. (m Ternopil, 28 kvitnia 2023 r) 291–294 (in Ukrainian)
3. Vorozhbit-Horbatiuk V. V. 'Iednist naukovoho i prykladnoho dyskursu v doslidzhenni problematyky realizatsii prav zasudzhenykh do obmezhennia/pozbavlennia voli u realiiakh ukrainskoho sohodennia' [The unity of scientific and applied discourse in the study of the issues of the implementation of the rights of those convicted to restriction/deprivation of liberty in the realities of the Ukrainian present] *Zakarpatski pravovi chytannia. Pravo yak instrument stiikosti ta rozvytku v umovakh suchasnykh tsyvilizatsiinykh vyklykiv* : materialy KhV mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Uzhhorod, 27 kvitnia 2023 r.) 299–302 (in Ukrainian)
4. Pashchenko O. O. 'Problemy polityky povodzhennia iz zasudzhenymy v umovakh voiennoho stanu' [Problems of the policy of treatment of convicts under martial law] *Aktualni problemy pravookhoronnoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu*: tezy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Khmelnytskyi, 16 berez. 2023 r.). 451–453 (in Ukrainian)

Осадько О. О.
Реалізація засудженими права на допуск до військової служби під час воєнного стану

У статті проведено аналіз законодавства України, яким врегульовано питання допуску до військової служби громадян, засуджених до позбавлення або обмеження волі. Досліджено ключові нормативно-правові акти, які спрямовані на лібералізацію соціально-правового становища осіб, засуджених до позбавлення волі. Висловлена негативна оцінка запропонованим змінам, а саме, щодо можливості реалізації засудженими особами права на допуск до військової служби виключно у спеціалізованих підрозділах військової частини (спеціалізованих військових частинах).

Автор акцентує увагу на недоцільності запровадження таких обмежень та їх явний дискримінаційний характер. Висловлює занепокоєння, що проходження військової служби засудженими особами у таких спеціалізованих підрозділах військової частини (спеціалізованих військових частинах) не сприятиме мотивації останніх до укладення контрактів та долученню до сил оборони України.

Окрім того, окрема увага приділяється соціальному-правовому забезпеченню військовослужбовцям із числа осіб, яких умовно-достроково звільнено від відбування покарання в контексті можливості реалізації останніми права на відпустку. Надана критична оцінка положенням щодо позбавлення останніх права на отримання щорічної основної відпустки.

Ключові слова: *засуджені, військовослужбовці, дискримінаційне становище, умовно-дострокове звільнення.*

Osadko O. O.

Implementation of the right to admission to military service by convicts during martial law

In the article to analyze the legislation of Ukraine, which regulates the issue of admission to military service of citizens sentenced to deprivation or restriction of liberty. Key legal acts aimed at liberalizing the social and legal status of persons sentenced to imprisonment were studied. A negative assessment of the proposed changes was expressed, namely, regarding the possibility of convicts exercising their right to military service exclusively in specialized units of a military unit (specialized military units).

The author emphasizes the impracticality of introducing such restrictions and their obvious discriminatory nature. Expresses concern that the completion of military service by convicted persons in such specialized units of the military unit (specialized military units) will not contribute to the motivation of the latter to enter into contracts and join the defense forces of Ukraine.

In addition, special attention is paid to the social and legal provision of servicemen from the number of persons who have been paroled from serving a sentence in the context of the possibility of the latter exercising their right to vacation. A critical assessment of the provisions on depriving the latter of the right to annual basic leave is given.

Key words*: convicted, military personnel, discriminatory situation, parole.*

Стаття надійшла до редакції:05.05.2024 р.
Прийнята до друку: 20. 05.2024 р.

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-168
УДК 343.9

***В. В. Ворожбіт-Горбатюк*,** доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права, здобувачка поза аспірантурою ОНП «Право», НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-5138-9226

ГУМАНІСТИЧНІ КОНЦЕПТИ ПРОБАЦІЙНИХ ПРОГРАМ У ВИРІШЕННІ ЗАВДАНЬ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Як гуманіст, я зневажаю війни. Це заняття для тварин. І, водночас, жодна з тварин не веде війни так наполегливо, як людина.
Тюдори

Вступ (постановка проблеми). Відкрита збройна агресія проти України, яка триває третій рік поспіль, загроза суверенітету і територіальній цілісності незалежної демократичної держави, що триває з 2014 року, красномовно свідчить про те, що в царині гуманістичних концептів, які визначають поступальний рух людської цивілізації і прогрес в усіх сферах суспільно-правових відносин, зазнає негативних трансформацій, а, можливо, вказує на недієвість і формалізм інструментів інтерпретації і дотримання людяності як визначального гуманістичного концепту в системах «людина – людина», «людина – суспільство», «людина – держава», «людина – світ». На превеликий жаль, реалії українського сьогодення свідчать про те, що людяність і основоположні права людини – найуразливіша гуманістична категорія. Відкрита збройна агресія проти України актуалізує звернення усієї спільноти науковців, фахівців-практиків в усіх сферах суспільно-правових відносин до актуалізації гуманістичних цінностей, що визначають також зміст та напрями розвитку кримінології, кримінального права, зокрема затребуваним є визначення методології і реалізації гуманістичних концептів пробаційних програм у вирішенні завдань щодо запобігання кримінальних правопорушень. Адже саме на ці завдання спрямовано увагу представників Комітету міністрів Ради Європи, Парламентської асамблеї Ради Європи, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи, Комісара Ради Європи з прав людини, Європейської комісії «За демократію через право» («Венеціанська комісія») та інших дорадчих і моніторингових органів у співпраці з українською владою[1].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Загальні методологічні базиси пробації як правового явища і, власне, елемента системи запобігання злочинності презентовано у наукових публікаціях О. Богатирьової[2], О. Колба[3], І. Алєксєєва[4]. Викликають науковий інтерес аналітико-узагальнюючі матеріали стендових доповідей В. Батиргареєвої, А. Галая, О. Мицька, Ю. Нікуліна, В. Пивоварова, О. Суботенко, І. Яковець, присвячені

[1] План дій Ради Європи для України на 2023–2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова» CM(2022)187, 29 листопада 2022. Документ підготовлено Директоратом з координації програм. Документ затверджено Комітетом міністрів Ради Європи 14 грудня 2022 (CM/Del/Dec(2022)1452/2.4). <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023–2026-ukr/1680aa8282> (дата звернення: 12.03.2024)

[2] Богатирьова О І 'Пробація в Україні: гуманізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань' (дис. доктор. юрид наук Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014)

[3] Колб О Г 'Пробація як один з напрямів протидії кримінальній субкультурі' (2012) 4. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ 141–150.

[4] Алексєєв І С. 'Організаційно-правові основи діяльності органу пробації' (2018) 2Держава та регіони. Сер. Право 52–57.

актуальним методологічним, теоретичним і практичним проблемам реалізації завдань пробаційних програм під час запровадженого в Україні воєнного стану[1]. Слід зазначити про контраверсійний підхід в оприлюднених стендових доповідях на зазначених науково-практичних заходах. Науковці поступово відходять від заангажованості і стереотипізації, пріоритету висвітлення лише позитивних змін і досягнень. У реаліях українського сьогодення, коли відбувається збройна агресія та існує реальна загроза державному суверенітету України, важливо осмислити і знайти науково виважені способи забезпечення системності в сфері запобігання злочинності через інститут пробації як комплексне явище в багатоаспектному розумінні, презентованому В. Коваленком у науковій публікації з досвіду наглядової пробації у США[2], науково інтерпретувати можливі утруднення, реальні виклики і їх рішення в надскладних, часто об'єктивно трагічних реаліях буття українських громадян, які 24/7 перебувають в ситуації загрози життю. Заявлену у назві проблему започатковано автором у низці публікацій, зокрема у науковій статті щодо євроінтеграційного спрямування впливу на повнолітніх суб'єктів пробаційних програм[3]. Фундамент цієї наукової розвідки склали висновки і міркування В. Голіни[4], В. Сокуренка[5], Д. Ягунова[6]. Попри широку бібліографію, зазначена у назві цієї публікації, проблема потребує комплексного міждисциплінарного вивчення і науково-практичного дискурсу. Особливо значимими, на наш погляд, є проблеми інтерпретації гуманістичних цінностей і концептів, які визначають цільові, змістові і процесуальні аспекти використання пробаційних програм у комплексі заходів і засобів запобігання злочинності.

Мета статті: конкретизувати гуманістичні концепти пробаційних програм у вирішенні завдань запобігання кримінальним правопорушенням.

Виклад основного матеріалу. У статті 2 Закону України «Про пробацію» чітко визначено, що «пробаційна програма – це програма, яка призначається за рішенням суду особі, засудженій до пробаційного нагляду, або особі звільненій від відбування покарання з випробуванням, та передбачає комплекс заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін особистості, які можливо об'єктивно перевірити»[7], а в статті 6 цього Закону України серед завдань пробації виокремлено таке: «реалізація інших заходів, спрямованих на виправлення засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень»[8]. Отже, на законодавчому рівні конкретизовано обов'язковість використання пробаційних програм для запобігання злочинності. Ключовими ознаками використання пробаційних програм для запобігання злочинності визначено комплексність заходів (корекційних, формувальних, мотиваційних до позитивних змін особистості). Розглядаючи пробаційні програми в комплексі заходів запобігання злочинності, передусім йдеться про індивідуальне запобігання кримінальним правопорушенням, коли адресатом індивідуального запобігання злочинам виступає суб'єкт пробації, його світоглядні орієнтири, цінності-сенси, які виступають спонуками соціальної поведінки, рівень соціалізації такого суб'єкта і стан сформованості в нього правосвідомості. Ці та інші характеристики є предметом вивчення кураторами пробаційних програм, працівниками соціально-психологічних служб, іншими фахівцями, які залучені до реалізації пробаційної програми. Зрештою, для вивчення і досягнення успіху в індивідуальному запобіганні кримінальним правопорушенням має значення не лише комплекс запобіжних заходів, а й системне

[1] *Реалізація прав засуджених в суспільстві змін: науковий і прикладний дискурс* : дайджест стенд. доп. наук.-метод. семінару у формі круглого столу онлайн (04 квіт. 2023 р., м. Харків): електрон. наук. вид. (Право, 2023) 48 ; *Стратегії суспільної безпеки і пробація: світові стандарти і національні цінності*: Матеріли II всеукраїнського наук.-пр. заходу (04 квітня 2024 р., м. Харків). Харків, 2024. <https://padlet.com/vvvgworkwww/padlet-rrgr2sulduxjqe9e> (дата звернення: 12.03.2024)

[2] Коваленко В. В. 'Органи наглядової пробації в Сполучених Штатах Америки' (2023) 10Юридичний науковий електронний журнал DOI https://doi.org/10.32782/2524–0374/2023–10/148 (дата звернення: 12.03.2024)

[3] Ворожбіт-Горбатюк В. В. 'Євроінтеграційний концепт організації впливу на суб'єктів пробації в Україні' (2024) 39 Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Право» 177–183 <https://doi.org/10.34142/23121661.2024.39.21> (дата звернення: 12.03.2024)

[4] Голіна В. В. (ред) *Зменшення можливостей вчинення злочинів: стратегічний підхід : монографія.* (Право, 2020) 287

[5] Сокуренко В. В. 'Сучасний стан та перспективи розвитку української кримінології' (2023) 30 (3) Вісник Національної академії правових наук України 336–356 <https://doi.org/ 10 .31359/1993-0909-2023-30-3-336>

[6] Ягунов Д. В. *Пенітенціарна політика як складова соціального контролю : монографія* (Фенікс, 2020) 674

[7] Про пробацію: Закон України Документ 160-VIII, поточна редакція від 28.03.2024, підстава – 3342-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160–19#Text (дата звернення: 12.03.2024)

[8] –

вивчення стану фізичного, психічного, духовного і соціального здоров'я суб'єкта пробації. Безсумнівно, що така складна робота потребує від куратора пробаційної програми сформованої на високому рівні здатності до партнерства з фахівцями – працівниками соціальної сфери, педагогами, психологами, медиками, духівниками, іншими фахівцями. Глибинне вивчення і встановлення конкретних для суб'єкта пробації криміногенних факторів у контексті індивідуального запобіжного впливу часто межує з приватністю, вимагає високої моральності й усвідомленої відповідальності фахівців, які долучаються до реалізації пробаційної програми із суб'єктом пробації. Результати вивчення криміногенних факторів, за справедливим висновком В. Голіни, впливають на вибір методів ефективного запобіжного впливу[1]. В. Голіна акцентує увагу на тому, що принцип комплексності апріорно поєднується із диференціацією, коли об'єднуються зусилля організаторів і кураторів у реалізації пробаційної програми з метою найбільш точного диференційованого впливу на конкретного суб'єкта пробації і координації розвитку його особи в реальній дійсності. Зважаючи на аспекти запобігання фронтирній злочинності, варто особливу увагу приділити вивченню конфліктогенів, які, безумовно, впливають на криміногенні фактори, а, отже, і на методи запобіжного впливу на суб'єкта пробації у реаліях українського сьогодення.

Послуговуючись міркуваннями В. Сокуренка про актуальні аспекти сучасної кримінологічної науки, звернемо увагу на доцільність вивчення гуманістичних концептів реалізації пробаційних програм для запобігання фронтирній злочинності, яка досить повно охарактеризована у публікації автора[2], а також у статті Ю. Орлова[3]. У нашій статті ми, зокрема, послуговуємося визначенням: «Фронтирна злочинність – різновид злочинності, детермінованої кримінальними формами протікання конфліктів у зоні соціальних фронтирів»[4]. Соціальні фронтири зумовлюються різними культурними, соціально-економічними, політичними, іншими умовами життя суб'єкта пробації, які в реаліях воєнного стану посилюються об'єктивною загрозою життю і перманентним станом стресу усіх учасників реалізації пробаційної програми. Відсутність протягом тривалого часу системною роботи з формування ідентичності (психофізіологічної, соціальної і самоідентичності повнолітнього суб'єкта пробації) може привести до формального підходу в оцінках якості використання пробаційних програм як складника запобігання кримінальним правопорушенням.

На теперішній час в Україні реалізується п'ять пробаційних програм для повнолітніх суб'єктів пробації[5]. Кожна із таких програм покликана реалізувати специфічну мету, що вербалізовано у назві і змісті таких програм: «Зміна прокримінального мислення», «Попередження вживання психоактивних речовин», «Подолання агресивної поведінки», «Формування життєвих навичок», «Подолання домашнього насильства». Крім того, реалізація пробаційної програми передбачає індивідуальний вплив на суб'єкта пробації через комплекс заходів, спрямованих на виправлення певного криміногенного фактору, що визначено причиною вчинення особою кримінального правопорушення[6], а також передбачає амбітну і важко вимірювану мету, як от: «змінити життя засудженого на краще»[7]. Вивчення змісту перелічених пробаційних програм дає можливість виокремити гуманістичні концепти і конкретизувати низку викликів, які потребують вивчення і мінімізації їх дії у контексті характеристик фронтирної злочинності (за висновками Ю. Орлова, це означає: передбачати «конфлікт ідентичностей, …мати політичну та/або релігійну мотивованість, безпеково-домінантну й солідаризуючу мотивацію; залежати від історичної та/або релігійно-догматич-

[1] Голіна В. В. *Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб*. (Національна юридична академія України, 2011) 120

[2] Сокуренко В. В.

[3] Орлов Ю. *Фронтирна злочинність: поняття, ознаки* (Харківський національний університетвнутрішніх справ, 2019) 334–336.

[4] –

[5] 'Пробаційні програми' (Пробація України, 2024). <https://www. probation. gov. ua/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B8/> (дата звернення: 12.03.2024)

[6] 'Види, мета та користь пробаційних програм' (Височанська об'єднана територіальна громада 02.11.2023) < https://vysochanska-gromada.gov.ua/news/1698912137/> (дата звернення: 12.03.2024)

[7] 'Пробаційні програми – дієвий інструмент роботи із засудженими до покарання з випробувальним терміном' (Охтирська міська рада, 11 травня 2024 р.) <https://okhtyrkamr. gov. ua/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B8-%D0%B4%D1%96%D1%94%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BC/> (дата звернення: 12.03.2024)

ної (фундаменталістської) свідомості, спиратися на механізми постпам'яті, радикалізований дискурс, актуалізовані меми, символи[1]. Перелічені ознаки фронтирної злочинності не вичерпні, однак вони достатньою мірою корелюються з проголошеною ідеєю нової епохи Антропоцентру, тобто визнання того факту, що тепер саме людина є визначальною ланкою існування планети Земля[2]. Чинні на теперішній час пробаційні програми дали підстави визначити, що їх зміст спирається на такі гуманістичні концепти, як: визнання самоцінності людини, її основоположних прав і свобод; апріорність захисту людської гідності і громадської моралі, діяльна людяність у поведінці і діях; контроль і обмеження проявів асоціальної деструктивної поведінки суб'єкта пробації; забезпечення кращого життя через розвиток самої людини – суб'єкта пробації, підтримка чеснот (розумної творчості, самостійності мислення, розвитку і реалізації здібностей, неперервної самоосвіти); справедливість і свобода суб'єкта пробації у межах, визначених Законом, усвідомлена відповідальність за здійснений вибір, дотримання моральних стандартів; гармонізація норм етики і нових досягнень наук і технологій; об'єктивація потреби в систематичній рефлексії і розумному діалозі. Як бачимо, це достатньо розлогий перелік, в якому багато уваги приділено самоідентичності суб'єкта пробації. Водночас такі амбітні цілі і широкі переліки гуманістичних концептів потребують часу і систематичних корпоративних зусиль, участі громадськості в реалізації пробаційних програм. У той самий час обсяги програм передбачають 10–13 год. індивідуальної роботи, 20–26 годин групової роботи із повнолітніми суб'єктами пробації. Навіть якщо взяти до уваги, що суб'єкт пробації може бути зобов'язаний пройти кілька пробаційних програм, виникає сумнів, чи вдасться, наприклад, з-поміж широких завдань пробаційних програм за таку кількість годин змінити світоглядні орієнтири суб'єкта пробації і вмотивувати, навчити і навіть перевірити рівень самоідентифікації, соціальної і психофізіологічної ідентифікації суб'єкта пробації у межах конкретної пробаційної програми? До того ж, пробаційними програмами передбачено групову роботу із граничним наповненням груп до 12 осіб. Це посилює визначений дисонанс: чи можна змінити поведінку, світогляд, сформувати свідомість людини (йдеться про повнолітніх суб'єктів пробації) за цей визначений час, не керуючись аксіоматичним твердженням гуманістично спрямованої педагогіки, яка визначає чотири рівнозначні, але не рівноцінні чинники впливу на розвиток людини: спадковість; власне, сама людина; організований процес педагогічного, соціального, психологічного, інших видів впливу; найближче оточення людини (мікро- і макроколективи, в яких людина перебуває у процесі онтогенезу)? Яким чином реалізація пробаційної програми охопить ці чинники розвитку людини?

Також, ймовірно, в розробці і реалізації пробаційних програм йтиметься радше про виявлення, вивчення, аналіз причинно-наслідкових комплексів, що зумовлюють безпосередні фактичні причини, умови, ситуації, життєві обставини, інші аспекти зовнішнього середовища, які прямо впливають на поведінку особи – суб'єкта пробації, але не вичерпують криміногенні фактори/чинники, оскільки останнє поняття дещо ширше у порівнянні з комплексом. Як зазначено вище, кожна із затверджених пробаційних програм містить досить амбітну і розлогу мету. Наприклад, пробаційна програма «Зміна прокримінального мислення» передбачає: «досягнення позитивних змін у поведінці суб'єкта пробації шляхом розвитку та підтримки навичок конструктивного та критичного мислення, планування та постановки цілей, а також сприяння розвитку соціально прийнятних норм поведінки та навичок співпраці у взаєминах з оточуючими. Програма спрямована на позитивну зміну поведінки особистості через усвідомлення нею проблеми, збільшення її вмотивованості до змін, розвиток обізнаності та відповідних навичок»[3]. Результативність пробаційної програми прямо залежить від дотримання режиму і чіткого графіку проведення занять. На прикладі названої вище програми виокремимо так само аспекти, які потребують кореляції із сучасними напрацюваннями в галузі педагогічних, соціальних, поведінкових наук. Так, у змісті програми зазначено про те, що методологічним базисом є когнітивно-поведінкова терапія[4]; при цьому поза увагою фактич-

[1] Орлов Ю, 334–336.

[2] 'Учені оголосили про настання нової геологічної епохи Землі' (Життя, 2016) <https://life.pravda.com.ua/society/2016/08/31/217446/ > (дата звернення: 12.03.2024)

[3] Програма «Зміна прокримінального мислення» (2018). URL: https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2020/04/Probacijna-programa-Zmina-prokriminalnogo-mislennja-dlja-povnolitnih-sub-iektiv-probacii.pdf (дата звернення: 12.03.2024)

[4] –

но залишено ментально близькі родові психологічні, соціальні і теорії навчання дорослих, наприклад, цілеспрямованого формування почуття захищеності в колективі (А. Макаренко), кордоцентричне вчення і філософія вдячності (Г. Сковорода), національно спрямованого трансформаційного навчання дорослих (М. Драгоманов, Х. Алчевська), ортобіотичного підходу і дослідного навчання гігієни (І. Мечников), аргументованої дії (Айзек та інші), наративної психології, теорії мотивації і розвитку професійної свідомості, неупередженості (Дж. Адасм) та ін. Також поза увагою під час розробки пробаційних програм лишилися питання специфіки соціально-виховної роботи з повнолітніми суб'єктами пробації, а саме:

– глибинне вивчення й урахування криміногенних потреб у такому значенні: «…актуальні фактори ризику, оцінка яких свідчить про високу вірогідність їх впливу на виникнення протиправної (криміногенної) поведінки особи та потребу у заходах впливу для зменшення або усунення такого впливу»[1];

– стратегії реалізації пробаційної програми мають враховувати реалії навчального, інформаційно-дорадчого, комунікаційного, технологічного та інших видів забезпечення соціально-виховної, пропедевтичної роботи, системної профорієнтаційної, право-просвітницької роботи, соціальної психологічної підтримки повнолітніх суб'єктів пробації;

– у реалізації стратегій пробаційної програми у конкретний момент дійсності з конкретним контингентом суб'єктів пробації і куратором пробаційної програми слід враховувати специфіку реалій (можливість використання інформаційно-комунікаційних технологій, опору на традиції і попередній досвід, долучення до реалізації пробаційної програми представників громади, освітян, працівників соціальних служб, інших; осмислення факту контраверсії технологій як ресурсу пробаційної програми (наприклад, опанування новою технологією чи цифровим застосунком може зумовити посилення наявної детермінанти злочинності чи появу нової тощо);

– аксіоматичної вимоги опори на попередній досвід (прийняття людини як самоцінності з її персональною історією – наративом), мотивацію і самостійність (дорослу людину не можна змінити, можна лише спонукати до роздумів і самоаналізу, самостійних дій унаслідок такого самоаналізу, створити умови для активної самоідентифікації), практичну спрямованість усіх соціально-виховних прийомів, засобів і заходів (адже доросла людина вкрай рідко відкрита для переконування, має сформовані цінності-смисли і поведінкові стереотипи);

– серед методичного інструментарію в реалізації пробаційних програм із повнолітніми суб'єктами пробації непересічне значення має трансформація родового досвіду й осяяння, так званий ага-ефект, що досить широко практикується у США[2], Великій Британії серед офіцерів пробації. Практично це передбачає створення ситуацій, коли суб'єкт пробації може побачити реальні події свого життя під іншим кутом зору. Це дає можливість створити умови зміни глибинних світоглядних установок за допомогою сильних емоцій, особисто вартісних вражень, які є своєрідним «пусковим механізмом» трансформації світоглядних і поведінкових установок. Також вартим уваги в реалізації пробаційних програм є: використання потенціалу кризи (невідповідності бажаного і реального)[3]; практика визначення особистої вигоди суб'єкта пробації (система перспектив за А. Макаренком як мотиватор правослухняної поведінки); час для продуктивного прояву критичного мислення.

Висновки. Розглядаючи гуманістичні концепти пробаційних програм у вирішенні завдань запобігання кримінальним правопорушенням, слід звернути увагу на потребі конкретизації очікуваних результатів опанування пробаційної програми. На наш погляд, необхідно застосувати компетентнісний підхід, який у порівнянні із знаннєвою парадигмою, використаною в змісті чинних пробаційних програм, має переваги, оскільки він спрямований на діяльність суб'єкта пробації і дає можливість перевірити за допомогою об'єктивно розроблених критеріїв рівень сформованої здат-

[1] Методичні рекомендації щодо проведення оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення засудженими до позбавлення волі. Міністерство юстиції України, № 1021-27-20 від 26.11.2020. URL: https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2021/09/Metodichni-rekomendacii-ORP.pdf (дата звернення: 12.03.2024)

[2] 'Probation and Pretrial Services' (United States Court, 2024). <https://www.uscourts.gov/services-forms/probation-and-pretrial-services> (дата звернення: 12.03.2024)

[3] Karla Gutierrez '3 Adult Learning Theories Every E-Learning Designer Must Know' (ATD, March 2021) <https://www.td.org/insights/3-adult-learning-theories-every-e-learning-designer-must-know> (дата звернення: 12.03.2024)

ності правослухняної поведінки, позитивної психофізіологічної і соціальної компонент, соціально-орієнтованого світогляду, а також самоідентифікації. У результаті дослідження ми дійшли висновку про доцільність перегляду граничного навантаження кожної пробаційної програми. Актуалізовано потребу розширення методологічного базису і методичного інструментарію у комплексі заходів запобіжного впливу з урахуванням національних досягнень науковців-антропологів, досвіду і кращих конструктивних світових практик. Зокрема, вбачаємо перспективу вивчення способів формування ідентифікацій суб'єктів пробації із досвіду США, які поєднують успіх пробації із професійною ідентичністю і відданістю цілям і цінностям, орієнтованим на чітко визначений очікуваний результат. У досягненні успіху так само мають враховуватися роль взаємозалежності й співпраці з громадою та використання місцевих інновацій. Громадський нагляд і партнерство дасть можливість реалізувати стратегії суспільної і громадської безпеки, сприяти довготривалим позитивним змінам у світогляді і поведінці повнолітніх суб'єктів пробації на засадах людиноцентричності й усвідомленої відповідальності (коли поведінку визначають ціннісні дії ідентичності). Мінімізувати виявлені чи можливі конфлікти ідентичностей, що зумовлюють чи посилюють прояви фронтирної злочинності в конкретний момент буття, можна через використання культурно споріднених, ментально родових теорій і підходів у методології пробаційних програм. Формальне калькування зарубіжних підходів і теорій може стати на заваді практичному втіленню гуманістичних концептів у роботі із повнолітніми суб'єктами пробації. Відкритість, підзвітність і партнерство із закладами вищої освіти, соціальними інституціями, науковими установами, представниками виробничої сфери і бізнесу дасть можливість цілеспрямовано проводити контингентні заходи, передбачені пробаційними програмами, з метою цілеспрямованого запобігання кримінальним правопорушенням.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Plan dii Rady Yevropy dlia Ukrainy na 2023–2026 roky «Stiikist, vidnovlennia ta vidbudova» CM(2022)187, 29 lystopada 2022. Dokument pidhotovleno Dyrektoratom z koordynatsii prohram. Dokument zatverdzheno Komitetom ministriv Rady Yevropy 14 hrudnia 2022 (CM/Del/Dec(2022)1452/2.4). <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023–2026-ukr/1680aa8282 (in Ukrainian)
2. Pro probatsiiu. Zakon Ukrainy (2015) Dokument 160-VIII, potochna redaktsiia vid 28.03.2024, pidstava – 3342-IX < https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160–19#Text (in Ukrainian)
3. Metodychni rekomendatsii shchodo provedennia otsinky ryzykiv vchynennia povtornoho kryminalnoho pravoporushennia zasudzhenymy do pozbavlennia voli. Ministerstvo yustytsii Ukrainy, № 1021-27-20 vid 26.11.2020. URL: https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2021/09/Metodichni-rekomendacii-ORP.pdf (in Ukrainian)
4. Prohrama «Zmina prokryminalnoho myslennia» (2018). URL: https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2020/04/Probacijna-programa-Zmina-prokriminalnogo-mislennja-dlja-povnolitnih-sub-iektiv-probacii.pdf (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Iahunov D. V. *Penitentsiarna polityka yak skladova sotsialnoho kontroliu* [Penitentiary policy as a component of social control] : monohrafiia (Feniks, 2020) 674 (in Ukrainian)
2. Holina V. V. (*Zapobihannia zlochynnosti (teoriia i praktyka)* [Crime prevention (theory and practice)] : navch. posib. Kharkiv (Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy, 2011) 120 (in Ukrainian)
3. Orlov Yu. *Frontyrna zlochynnist: poniattia, oznaky* [Frontier crime: concepts, signs]. (Kharkivskyi natsionalnyi universytetvnutrishnikh sprav, 2019) 334–336. (in Ukrainian)

Edited books

4. Holina V. V. (red) *Zmenshennia mozhlyvostei vchynennia zlochyniv: stratehichnyi pidkhid* [Reducing opportunities to commit crimes: a strategic approach] : monohrafiia (Pravo, 2020) 287 (in Ukrainian)

Journal articles

5. Aleksieiev I. S. 'Orhanizatsiino-pravovi osnovy diialnosti orhanu probatsii' [Organizational and legal bases of activity of the probation body]. (2018) 2 Derzhava ta rehiony. Ser. Pravo 52–57 (in Ukrainian)

6. Vorozhbit-Horbatiuk V. V. 'Yevrointehratsiinyi kontsept orhanizatsii vplyvu na subiektiv probatsii v Ukraini' [European integration concept of the organization of influence on subjects of probation in Ukraine] (2024) 39 Zbirnyk naukovykh prats KhNPU imeni H. S. Skovorody «Pravo»177–183, apr. 2024. <https://doi.org/10.34142/23121661.2024.39.21 > (in Ukrainian)
7. Kovalenko V. V. 'Orhany nahliadovoi probatsii v Spoluchenykh Shtatakh Ameryky' [Supervisory probation authorities in the USA] (2023) 10 Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal <DOI https://doi.org/10.32782/2524–0374/2023–10/148> (in Ukrainian)
8. Kolb O. H. Probatsiia yak odyn z napriamiv protydii kryminalnii subkulturi. [Probation as one of the ways of countering the criminal subculture] (2012) 4 Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav 141–150. (in Ukrainian)
9. Sokurenko V. V. 'Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku ukrainskoi kryminolohii' [The current state and prospects for the development of Ukrainian criminology.]. (2023) 30 (3) Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy 336–356. (in Ukrainian)

Thesis

10. Bohatyrova O. I. 'Probatsiia v Ukraini: humanizatsiia derzhavnoi polityky u sferi vykonannia kryminalnykh pokaran' [Probation in Ukraine: humanization of state policy in the field of execution of criminal punishments] (dys. doktor. yurid nauk Kharkivskyi natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2014) (in Ukrainian)

Conference paper

11. *Realizatsiia prav zasudzhenykh v suspilstvi zmin: naukovyi i prykladnyi dyskurs* [Realization of the rights of convicts in the society of changes: scientific and applied discourse] : daidzhest stend. dop. nauk.-metod. seminaru u formi kruhloho stolu onlain, 04 kvit. 2023 r., m. Kharkiv : elektron. nauk. vyd. Kharkiv : Pravo, 2023. 48 (in Ukrainian)
12. *Stratehii suspilnoi bezpeky i probatsiia: svitovi standarty i natsionalni tsinnosti*. [Public security strategies and probation: global standards and national values]. Materily II vseukrainskoho nauk.-pr.zakhodu (04 kvitnia 2024 r., m. Kharkiv). Kharkiv, 2024. <https://padlet.com/vvvgworkwww/padlet-rrgr2sulduxjqe9e (in Ukrainian)

Websites

13. 'Vydy, meta ta koryst probatsiinykh prohram' [Types, purpose and benefits of probation programs] (Vysochanska obiednana terytorialna hromada 02.11.2023) <https://vysochanska-gromada.gov.ua/news/1698912137/> (in Ukrainian)
14. 'Probatsiini prohramy – diievyi instrument roboty iz zasudzhenymy do pokarannia z vyprobuvalnym terminom' [Probation programs are an effective tool for working with those sentenced to probation] (Okhtyrska miska rada, 11 travnia 2024 r.) <https://okhtyrkamr. gov. ua/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B8-%D0%B4%D1%96%D1%94%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BC/> (in Ukrainian)
15. 'Probatsiini prohramy' [Probationary programs.]. (Probatsiia Ukrainy, 2024) < https://www. probation. gov. ua/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B8/ (in Ukrainian)
16. Ucheni oholosyly pro nastannia novoi heolohichnoi epokhy Zemli. [Scientists have announced the beginning of a new geological epoch of the Earth]. (Zhyttia, 2016) <https://life.pravda.com.ua/society/2016/08/31/217446/ (in Ukrainian)
17. 'Probation and Pretrial Services' (United States Court, 2024). <https://www.uscourts.gov/services-forms/probation-and-pretrial-services> (in English)
18. Karla Gutierrez '3 Adult Learning Theories Every E-Learning Designer Must Know' (ATD, March 2021) <https://www.td.org/insights/3-adult-learning-theories-every-e-learning-designer-must-know> (in English)

Ворожбіт-Горбатюк В. В.
Гуманістичні концепти пробаційних програм у вирішенні завдань запобігання кримінальним правопорушенням

У статті автор актуалізував проблему інтерпретації гуманістичних цінностей і концептів, які визначають цільові, змістові і процесуальні аспекти використання пробаційних програм у комплексі заходів і засобів запобігання злочинності. Акцентовано увагу на контекст фронтирної злочинності, що зумовлено запровадженим в Україні воєнним станом. Автором конкретизовано гуманістичні концепти пробаційних програм у вирішенні завдань запобігання кримінальним правопорушенням, а саме: ідея визнання самоцінності людини, її основопо-

ложних прав і свобод; апріорність захисту людської гідності і громадської моралі, поняття діяльної людяності у поведінці і діях усіх учасників реалізації пробаційної програми; вимога контролю і обмеження проявів асоціальної деструктивної поведінки суб'єкта пробації; ідея забезпечення кращого життя через розвиток самої людини – суб'єкта пробації, підтримку чеснот; ідеї справедливості і свободи суб'єкта пробації у межах, визначених Законом; поняття усвідомленої відповідальності за здійснений вибір, дотримання моральних стандартів персоналом пробації; вимога гармонізації норм етики і нових досягнень наук і технологій; об'єктивація потреби в систематичній рефлексії і розумному діалозі. Перелічені гуманістичні концепти у вигляді ідей, понять і об'єктивної потреби в рефлексії і діалозі визначено дуже широко. Автором звернено увагу, що у перелічених гуманістичних концептах поза увагою залишаються ідеї, поняття і вимоги, які ментально близькі повнолітнім суб'єктам пробації, осмислені персоналом пробації на основі традиційних і інтерактивних способів психолого-педагогічного, соціально-виховного впливу на повнолітніх суб'єктів пробації. Це зокрема такі гуманістичні концепти: ідея формування почуття захищеності в колективі; ідеї трансформаційного навчання дорослих, ортобіотичного підходу і дослідного навчання гігієни, поняття кордоцентричного вчення і філософії вдячності, поняття теорії аргументованої дії, наративної психології, теорії неупередженості. У статті запропоновано під час розробки пробаційних програм враховувати специфіку соціально-виховної роботи з повнолітніми суб'єктами пробації, а саме: вивчення й урахування криміногенних потреб; реалій навчального, інформаційно-дорадчого, комунікаційного, технологічного та інших видів забезпечення соціально-виховної, пропедевтичної роботи, профорієнтаційної, право-просвітницької роботи, соціальної психологічної підтримки повнолітніх суб'єктів пробації; у роботі із конкретним контингентом суб'єктів пробації куратором пробаційної програми слід ураховувати специфіку реальних можливостей використання інформаційно-комунікаційних технологій, опори на традиції і попередній досвід, долучення до реалізації пробаційної програми представників громади, освітян, працівників соціальних служб та ін.; осмислення факту контраверсії технологій як ресурсу пробаційної програми. Автором убачається доцільність вимоги опори на попередній досвід, мотивацію і самостійність, практичну спрямованість усіх соціально-виховних прийомів, засобів і заходів. Серед методичного інструментарію в реалізації пробаційних програм з повнолітніми суб'єктами пробації цікавим є практика використання осяяння, ага-ефект. Практично це передбачає створення ситуацій, коли суб'єкт пробації може побачити реальні події свого життя під іншим кутом зору. Також вартим уваги в реалізації пробаційних програм є використання потенціалу кризи, системи перспектив.

***Ключові слова**: гуманізм, концепт, усвідомлена відповідальність, пробаційна програма, соціально-виховна робота, психологічна підтримка, ресоціалізація, реабілітація, права людини.*

Vorozhbit-Gorbatyuk V. V.

Humanistic concepts of probation programs in solving the problems of criminal offenses prevention

In the article, the author updated the problem of interpretation of humanistic values and concepts that determine the target, substantive and procedural aspects of using probation programs in the complex of measures and means of crime prevention. Attention is focused on the context of border crime, which is caused by the martial law introduced in Ukraine. The author specified the humanistic concepts of probation programs in solving the tasks of preventing criminal offenses, namely: the idea of recognizing the self-worth of a person, his fundamental rights and freedoms; a priori protection of human dignity and public morality, the concept of active humanity in the behavior and actions of all participants in the implementation of the probation program; the requirement to control and limit manifestations of antisocial destructive behavior of the subject of probation; the idea of ensuring a better life through the development of the person himself – the subject of probation, the support of virtues; ideas of justice and freedom of the subject of probation within the limits defined by the Law; the concept of perceived responsibility for the choice made, compliance with moral standards by the probation staff; the requirement of harmonization of ethical norms and new achievements of science and technology; objectification of the need for systematic reflection and intelligent dialogue. The listed humanistic concepts in the form of ideas, concepts and the objective need for reflection and dialogue are very broadly defined. The author draws attention to the fact that in the listed humanistic concepts, ideas, concepts and requirements that are mentally close to adult probation subjects, understood by the probation staff on the basis of traditional and interactive methods of psychological-pedagogical, social-educational influence on adult probation subjects, are left out of consideration . In particular, these are the following humanistic concepts: the idea of forming a sense of security in the collective; ideas of transformational education of adults, orthobiotic approach and experimental hygiene education, concept of cordocentric teaching and philosophy of gratitude, concept of theory of reasoned action, narrative psychology, theory of impartiality. The article proposes to take into account the specifics of social and educational work with adult subjects of probation during the development of probation programs, namely: study and consideration of criminogenic needs; the realities of educational, information-advisory, communication, technological and other types of provision of social-educational, propaedeutic work, vocational guidance, legal-educational

work, social psychological support of adult subjects of probation; in working with a specific contingent of probation subjects, the curator of the probation program should take into account the specifics of the real possibilities of using information and communication technologies, relying on traditions and previous experience, involving community representatives, educators, social service workers, and others in the implementation of the probation program; understanding the fact of the controversy of technologies as a resource of the probation program. The author sees the expediency of the requirement to rely on previous experience, motivation and independence, the practical orientation of all socio-educational techniques, means and measures. Among the methodological tools in the implementation of probation programs with adult probation subjects, the practice of using enlightenment, the aha effect, is interesting. Practically, this involves creating situations where the subject of probation can see the real events of his life from a different point of view. Also worth paying attention to in the implementation of probation programs is the use of the potential of the crisis, the system of prospects.

Key words: *humanism, concept, perceived responsibility, probation program, social and educational work, psychological support, resocialization, rehabilitation, human rights.*

Стаття надійшла до редакції:20.04.2024 р.
Прийнята до друку: 20. 05.2024 р.

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-177
УДК 343.3

В. В. Федосєєв, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID 0009-0001-6131-8499

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТЛУМАЧЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ НОРМИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННЕ ПОШИРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО НАПРАВЛЕННЯ, ПЕРЕМІЩЕННЯ ЗБРОЇ, ОЗБРОЄННЯ ТА БОЙОВИХ ПРИПАСІВ В УКРАЇНУ (Ч. 1 СТ. 114² КК УКРАЇНИ)

Постановка проблеми. У правовій державі закон, у тому числі про кримінальну відповідальність, повинен бути спрямований на захист прав і свобод людини, її честі та гідності тощо. Він має відповідати природі людини, її цінностям, тобто бути соціально обумовленим[1].

Двадцять четвертого лютого 2022 року рф розгорнула повномасштабну збройну агресію проти України. Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022 в Україні введено воєнний стан, який серед іншого також передбачає тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»)[2]. Враховуючи небезпечність інформаційної експансії ворога, в умовах гібридної війни гостро постало питання обмеження поширення не лише інформації, яка становить державну чи іншу таємницю, а й так званої чутливої в умовах війни іншої інформації, насамперед військового характеру.

Відповідно до пояснювальної записки до проєкту Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому розповсюдженню інформації про направлення, переміщення міжнародної військової допомоги в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших військових формувань України, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (реєстр. № 7189 від 22.03.2022 р.), низка громадян України, іноді несвідомо та необміркованно, надають допомогу ворогу шляхом розповсюдження інформації зазначеного змісту, не реагуючи при цьому на численні заклики ЗСУ припинити таку неприпустиму в умовах продовження збройної агресії та ведення бойових дій діяльність. Подібна діяльність є формою пособництва державі-агресору, що як явище підриває національну безпеку України та становить безпосередню загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційного ладу та іншим національним інтересам України, а, отже, має тягти за собою встановлену законом відповідальність[3].

З огляду на це Законом України № 2160-IX від 24.03.2022 р.[4] внесено зміни до Кримінального

[1] Пащенко О. О. 'Соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність: загальні питання' (2008) 96 Проблеми законності 121–129.

[2] Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389–19#Text (дата звернення: 12.05.2024)

[3] Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому розповсюдженню інформації про направлення, переміщення міжнародної військової допомоги в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших військових формувань України, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (реєстр. № 7189 від 22.03.2022) URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7189&conv=9 (дата звернення: 12.05.2024)

[4] Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії

кодексу України та криміналізовано несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114[2]). За час дії цієї норми на правозастосовному рівні виникли певні проблемні питання, які потребують термінового вирішення як шляхом вироблення єдиної правової позиції щодо її застосування, так і шляхом законодавчого вдосконалення самої норми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прийняття нової норми викликало неабиякий інтерес у наукової спільноти. Положення цієї статті неодноразово ставали і продовжують ставати предметом дискусій на багатьох наукових заходах. Проблемним питанням кваліфікації несанкціонованого поширення інформації присвячено й низку наукових праць. Зокрема, слід відмітити науковий доробок у розвиток розглядуваних питань А. О. Байди, В. В. Базелюк, В. С. Батиргареєвої, В. І. Борисова, Д. П. Євтєєвої, В. М. Киричка, А. В. Лапкіна, Р. О. Мовчана, К. А. Новікової, Ю. А. Пономаренка, М. І. Хавронюка та ін.

Так само пильну увагу питанню подальшого вдосконалення положень статті 114[2] КК приділяє й законотворець. Підтвердженням цьому слугує та кількість законопроєктів, що зареєстрована у Верховній Раді України, а саме: «Про внесення змін до статті 114[2] Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдженню інформації про засоби протидії збройній агресії Російської Федерації» (реєстр. № 7236 від 31.03.2022 р.[1], прийнято Закон України № 2178-IX_від 01.04.2022 р.[2]); «Про внесення змін до статті 114[2] Кримінального кодексу України (щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване поширення інформації в умовах воєнного або надзвичайного стану)» (реєстр. № 7455 від 10.06.2022 р.)[3]; «Про внесення змін до статті 114[2] Кримінального кодексу України щодо удосконалення положень про кримінальну відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про вогневе ураження об'єктів на території України» (реєстр. № 8218 від 23.11.2022 р.)[4]; «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» (реєстр. № 9519 від 24.07.2023 р.)[5] тощо.

Метою статті є кримінально-правовий аналіз положень частини 1 статті 114[2] Кримінального кодексу України в аспекті опису об'єктивних ознак передбаченого нею кримінального правопорушення, виявлення недоліків законодавчого конструювання та проблемних питань правозастосування цієї норми, а також представлення авторського бачення шляхів вдосконалення чинного законодавства в цій сфері та практики його застосування.

несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану: Закон України від 24.03.2022 № 2160-IX URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160–20#Text (дата звернення: 12.05.2024)

[1] Проект Закону про внесення змін до статті 114–2 Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдженню інформації про засоби протидії збройній агресії Російської Федерації (реєстр. № 7236 від 31.03.2022) URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39337_(дата звернення: 12.05.2024)

[2] Про внесення змін до статті 114–2 Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії збройній агресії Російської Федерації: Закон України від 01.04.2022 № 2178-IX_URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2178-IX#Text (дата звернення: 12.05.2024)

[3] Проект Закону про внесення змін до статті 114–2 Кримінального кодексу України (щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване поширення інформації в умовах воєнного або надзвичайного стану) (реєстр. № 7455 від 10.06.2022) URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39765 (дата звернення: 12.05.2024)

[4] Проект Закону про внесення змін до статті 114–2 Кримінального кодексу України щодо удосконалення положень про кримінальну відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про вогневе ураження об'єктів на території України (реєстр. № 8218 від 23.11.2022) URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40869. (дата звернення: 12.05.2024)

[5] Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (реєстр. № 9519 від 24.07.2023) URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42345 (дата звернення: 12.05.2024)

Виклад основного матеріалу. Кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 114[2] КК, є інформаційним діянням, основу якого становлять дії у формі «поширення інформації» про певні об'єкти. Саме тому вбачається доцільним розпочати кримінально-правовий аналіз цієї норми зі з'ясування наукових підходів до розуміння того, що таке «поширення інформації».

Так, Ю. А. Пономаренко під поширенням інформації розуміє будь-яку дію (лише активна форма діяння), у результаті якої створюється реальна можливість доступу до інформації хоча б однієї особи, яка не має права доступу до неї. При цьому, на його думку, поширення інформації може мати як вербальну форму, так і фізичну (енергетичну). Остання передбачає створення можливості ознайомлення з інформацією, проявами якої є: а) надання доступу до матеріального носія інформації (ознайомлення зі змістом документа (паперовим чи електронним), відкриття доступу до інформації у соціальних мережах, месенджерах тощо); б) тиражування (виготовлення копій) матеріального носія інформації (виготовлення копій носія інформації, розповсюдження таких копій серед сторонніх осіб, копіювання інформації у соціальних мережах, месенджерах)[1].

Аналогічну наукову позицію мають М. І. Хавронюк[2] та Р. О. Мовчан[3], які під поширенням інформації розуміють її розголос, опублікування, розміщення в ЗМІ чи соціальній мережі, передачу хоча б одній іншій особі – усно, через месенджер, телефоном тощо. Вони вважають, що поширення не обов'язково має бути публічним. Поширенням є як пост, так і перепост, як твіт, так і ретвіт.

Наведені підходи загалом є усталеними у теорії кримінального права, проте у світлі появи значної кількості норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за інформаційні діяння, особливо в умовах війни, окремими науковцями (зокрема, Н. В. Нетесою) почали висловлюватися думки про те, що сам термін «поширення» передбачає наявність широкої аудиторії, а, отже, йому іманентно властива ознака публічності, адже для позначення інших форм оперування інформацією за відсутності цієї ознаки наявні інші термінологічні прийоми, такі як надання доступу, передача, заперечення та ін. Вважаємо, що такий підхід має достатньо підстав для того, щоб бути сприйнятим, оскільки передача інформації від однієї особи до іншої (так звана «побутова») навряд чи за своїм енергетичним змістом може прирівнюватися до поширення.

Для обґрунтування цієї точки зору необхідно дослідити насамперед етимологію слова «поширення». Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «поширення» розкривається як дія за значенням поширити, поширитися; як те, що часто трапляється, є широко відомим, популярним. Відповідно поширення інформації трактується як розповсюдження, обнародування інформації, її реалізація в установленому законом порядку[4]. З огляду на це передавання інформації, як і її поширення, – це процес передачі знань, ідей, даних або повідомлень від одного джерела до іншого та відповідно від одного джерела до багатьох інших. Але водночас передавання інформації можна розглядати й як частину процесу поширення інформації, як його перший крок, коли інформація передається від одного джерела до іншого. У подальшому вже передана інформація може набувати свого поширення через різні канали, такі як соціальні мережі, електронні листи, телефонні дзвінки або особисті зустрічі. У цьому контексті показовим є застереження, зроблене Н. М. Ярмиш, яка взагалі вважає, що сама передача інформації конкретному адресату – це самостійна, незалежна від поширення дія[5].

Викладене свідчить, що в ст. 114[2] КК поняття «поширення інформації» має застосовуватися в обмежувальному значенні, за якого передавання ін-

---

[1] Пономаренко Ю. А. 'Кримінально-правове реагування на актуальний виклик інформаційній безпеці в умовах воєнного стану (спроба наукового коментаря до ст. 114–2 КК)' *Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки*: матеріали VI міжнар. наук.-практ. конференції (Харків, 12 травня 2022) 126.

[2] Хавронюк М. І. 'Поширення інформації про військову допомогу та дії військових України: кримінальна відповідальність. Аналіз статті 114–2 ККУ із серії науково-практичних коментарів Миколи Хавронюка про зміни до Кримінального кодексу, прийняті під час воєнного стану' (ЦППР, 28 квітня 2022) <https://pravo.org.ua/blogs/poshyrennya-informatsiyi-pro-vijskovu-dopomogu-ta-diyi-vijskovyh-ukrayiny-kryminalna-vidpovidalnist/> (дата звернення: 12.05.2024)

[3] Мовчан Р. О. 'Аналіз кримінально-правової новели про несанкціоноване поширення військово значущої інформації (ст. 114–2 Кримінального кодексу України)' (2022) 4 Юридичний науковий електронний журнал 326–330.

[4] Бусел В. Т. (ред) *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод. і допов.) (Перун, 2005) 1098.

[5] Ярмиш Н. 'Проблемні аспекти застосування ч. 3 ст. 114–2 Кримінального кодексу України' *Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні*: матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу (Київ, 14–15 березня 2024) 173.

формації не повинно охоплюватися поширенням інформації з огляду на таке.

Відповідно до положень статті 34 Основного Закону України кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя[1]. Згідно зі ст. 64 Конституції України в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть установлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень, передбачені ст. 34 Конституції. Законом, який встановлює обмеження щодо використання інформації, є Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 № 2939-VI[2]. Але ж слід зауважити, що цей Закон визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом, та інформації, що становить суспільний інтерес. Йдеться про публічну інформацію, до якої належить відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом (ст. 1). Наведені нормативно-правові приписи підтверджуються, що зазначеним Законом регулюється порядок поширення та обмеження використання лише публічної інформації у публічному просторі.

Що стосується поширення інформації представниками засобів масової інформації, то спробою врегулювання порядку здійснення такої діяльності було прийняття наказу Головнокомандувача Збройних Сил України «Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану» від 03.03.2022 р. № 73[3]. Це було зроблено з метою забезпечення об'єктивного висвітлення подій, пов'язаних з широкомасштабною збройною агресією рф проти України, та інформування населення та світової спільноти про воєнні злочини рф, а також задля попередження витоку інформації з обмеженим доступом, запобігання поширенню представниками медіа (у тому числі іноземними) та публічними особами, до думки яких прислуховується громадськість (лідери думок, блогери тощо), відомостей, розголошення яких може нашкодити національній безпеці України у випадку обізнаності противника про дії та плани Збройних Сил України та інших складових сил оборони.

Водночас, незважаючи на наявність окремих нормативно-правових актів, що регламентують діяльність із поширення інформації в умовах воєнного стану, тим не менше доводиться констатувати прогальність чинного законодавства у цій сфері. Відсутність чіткого визначення терміна «поширення інформації» та застосування у правозастосовній практиці розширювального його тлумачення породжує низку питань, у тому числі щодо можливості притягнення до кримінальної відповідальності осіб за здійснення ними своєї професійної діяльності. Йдеться насамперед про журналістів, правоохоронців, перших осіб держави, які в рамках виконання своїх посадових обов'язків в месенджерах або в інший спосіб приймають або передають інформацію про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, у тому числі про їх переміщення територією України від однієї особи до іншої. Зрозуміло, що така передача інформації відбувається задовго до прийняття офіційного рішення про розміщення або заборони розміщення такої інформації у відкритому доступі Генеральним

[1] Конституція України: Закон України URL: https://zakon. rada. gov. ua/laws/show/254%D0% BA/96-%D0%B2%D1%80? find=1&text=%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4#w1_16 (дата звернення: 12.05.2024)

[2] Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939–17#Text (дата звернення: 12.05.2024)

[3] Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану: наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 03.03.2022 № 73 URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mus36785?an=&ed=2023_02_27&dtm= (дата звернення: 12.05.2024)

штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України, Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України чи Службою безпеки України або в офіційних джерелах країн-партнерів. Такі випадки, на наш погляд, не повинні розглядатися у контексті кримінально протиправного у розумінні ст. 114[2] КК поширення інформації, адже є складовою здійснення суто професійної діяльності такими особами.

При цьому вважаємо за потрібне звернути увагу на те, поширення якої саме чутливої інформації не охоплюється, але має охоплюватися аналізованою кримінально-правовою нормою, з огляду на її значущість для національної безпеки й оборони країни та небезпечність поширення в умовах воєнного стану. До такої чутливої в умовах війни інформації, заборона поширення якої має підпадати під дію ст. 114[2] КК, на наше переконання, слід відносити принаймні: інформацію *про діяльність об'єктів критичної інфраструктури та державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави*, в умовах воєнного або надзвичайного стану (що, до речі, пропонувалося у проєкті Закону про внесення змін до статті 114[2] Кримінального кодексу України (щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване поширення інформації в умовах воєнного або надзвичайного стану), реєстр. № 7455 від 10.06.2022 р.[1]), про *захист* таких об'єктів та можливості їх ідентифікації на місцевості, якщо така інформація не розміщувалася у відкритому доступі уповноваженими державними органами; інформацію про *вогневе ураження* державою-агресором або іншими незаконними збройними формуваннями об'єктів критичної інфраструктури або будівель чи споруд, що забезпечують діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних, комунальних підприємств, установ чи організацій на території України (відповідні доповнення до ст. 114[2] КК пропонувалися у проєкті Закону про внесення змін до статті 114[2] Кримінального кодексу України щодо удосконалення положень про кримінальну відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про вогневе ураження об'єктів на території України, реєстр. № 8218 від 23.11.2022 р.[2]); інформацію про *реалізацію вітчизняних проєктів* з розроблення (модернізації) новітнього озброєння і військової техніки, стан виробничих потужностей підприємств, планів їх модернізації та розвитку, темпи (графіки) виробництва готової продукції та залучення підприємств-співвиконавців, відомості щодо відповідальних спеціалісті/розробників інженерно-технічного складу підприємств у сфері безпеки та оборони; інформацію *про місця збору та шляхи евакуації цивільного населення* в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Безумовно, визнаючи доцільною заборону в умовах воєнного стану поширення вказаної інформації, вважаємо за потрібне наголосити на такому.

Наказом Служби безпеки України «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» від 23.12.2020 № 383, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 14 січня 2021 р. за № 52/35674[3], визначено відомості, що становлять державну таємницю у сферах оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин й державної безпеки та охорони правопорядку тощо. При цьому віднесення відповідної інформації до державної таємниці є виключною компетенцією державних експертів Міністерства оборони або Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України, до сфери компетенції яких відноситься регулювання обігу такої інформації.

Так, наприклад, відомості про належність суб'єктів господарювання до підприємств оборонно-промислового комплексу, які потребують проведення дублювання виробництва товарів оборонного призначення, та визначених відповідним переліком щодо України чи окремого підприємства (п. 1.4.17 Зводу), а також відомості про будівництво підприємств оборонно-промислового комплексу, які розкривають їх дислокацію, призначення, виробничу потужність щодо випуску

[1] Проект Закону про внесення змін до статті 114–2 Кримінального кодексу України (щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване поширення інформації в умовах воєнного або надзвичайного стану) (реєстр. № 7455 від 10.06.2022) URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39765 (дата звернення: 12.05.2024)

[2] Проект Закону про внесення змін до статті 114–2 Кримінального кодексу України щодо удосконалення положень про кримінальну відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про вогневе ураження об'єктів на території України (реєстр. № 8218 від 23.11.2022)URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40869 (дата звернення: 12.05.2024)

[3] Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю: наказ Служби безпеки України від 23.12.2020 № 383 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052–21 (дата звернення: 12.05.2024)

озброєння (військової техніки, спеціальних комплектувальних виробів до них) за окремими показниками в цілому щодо України або за сукупністю всіх показників у цілому щодо окремого підприємства (п. 2.2.7 Зводу), належать до компетенції Мінстратегпрому[1].

Відомості за окремими показниками щодо: тактико-технічних характеристик, складу, алгоритмів функціонування, результатів підконтрольної (лідерної) експлуатації окремого складного зразка (системи, комплексу або їх складових) або окремого зразка (системи, комплексу або їх складових) озброєння, військової техніки або боєприпасу, які перебувають в експлуатації (на зберіганні) у військах, витік яких створює загрозу національним інтересам і безпеці (п. 1.9.8 Зводу), є виключною компетенцією Міноборони[2].

Водночас, як свідчить аналіз наведеного документа, на сьогодні більшість видів чутливої інформації не становить державної таємниці, що робить неможливим притягнення особи до кримінальної відповідальності за несанкціоноване публічне розголошення вказаної інформації відповідно до нині чинних норм КК України. Саме тому найбільш раціональним шляхом розв'язання ситуації є внесення змін до регуляторного законодавства, насамперед до ЗВДТ, із тим, щоб розширити перелік інформації, яку необхідно визнавати державною таємницею на час дії воєнного стану чи особливого періоду в установленому законом порядку. Це дозволить кваліфікувати дії винної особи за ст. 328 КК (Розголошення державної таємниці) чи ст. 422 КК (Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості).

Проте на законодавчому рівні неврегульованими залишаються й деякі інші питання відповідальності за вчинення суспільно небезпечних діянь у сфері обігу інформації. Так, й досі відсутня кримінальна відповідальність за публічне несанкціоноване поширення відомостей, що становлять державну таємницю, вчинене на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, якщо такі дії вчиняє не та особа, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків (що дозволяє притягнути особу до кримінальної відповідальності за ст. 328 чи ст. 422 КК України), а, наприклад, якщо такі відомості поширює блогер чи інший інфлюєнсер. Так само необхідно констатувати й непередбаченість кримінальної відповідальності за незаконне зберігання такої інформації з метою її подальшої передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам, а також за передачу відомостей, що становлять державну таємницю, іноземній злочинній організації, а так само за зберігання таких відомостей із метою передачі.

Висновки. Наведені проблемні питання свідчать про необхідність внесення відповідних змін не лише до ст. 114[2] КК та інших статей КК, а й насамперед до регуляторного законодавства з тим, щоб забезпечити на законодавчому рівні врегулювання відповідних суспільних відносин у сфері безпеки й оборони України. Уявляється, що найоптимальнішим способом реалізації такої мети може стати розроблення відповідного закону, в якому, серед іншого, доцільно визначити види інформації, поширення якої (так само як і передача якої) може бути обмежене в інтересах національної безпеки України. Так само необхідним є вироблення єдиного підходу до розуміння поширення інформації, яке не має піддаватися розширювальному тлумаченню, щоб не допустити невиправданої підміни понять, що характеризують різні форми інформаційних діянь (передусім йдеться про передачу інформації чи її розголошення). На наше переконання, поширенню інформації іманентно властива ознака публічності, тобто адресованості широкій аудиторії, що випливає з етимології цього слова як такого, котре означає «робити щось широко відомим». Це дозволить відмежовувати суспільно небезпечне поширення інформації від так званої побутової передачі інформації від однієї особи до іншої, яка за своїм енергетичним змістом не може прирівнюватися до поширення. Крім того, на сьогодні відчувається гостра потреба у виробленні єдиної правової позиції щодо правозастосування норми про несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану.

[1] Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю: наказ Служби безпеки України від 23.12.2020 № 383 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052–21 (дата звернення: 12.05.2024)

[2] –

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4#w1_16 (in Ukrainian).
2. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo zabezpechennia protydii nesanktsionovanomu poshyrenniu informatsii pro napravlennia, peremishchennia zbroi, ozbroiennia ta boiovykh prypasiv v Ukrainu, rukh, peremishchennia abo rozmishchennia Zbroinykh Syl Ukrainy chy inshykh utvorenykh vidpovidno do zakoniv Ukrainy viiskovykh formuvan, vchynenomu v umovakh voiennoho abo nadzvychainoho stanu: Zakon Ukrainy vid 24 berez. 2022 r. №2160-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160–20#Text (in Ukrainian).
3. Pro vnesennia zmin do statti 114–2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo udoskonalennia vidpovidalnosti za nesanktsionovane rozpovsiudzhennia informatsii pro zasoby protydii zbroinii ahresii Rosiiskoi Federatsii: Zakon Ukrainy vid 01 kvit. 2022 r. №2178-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2178-IX#Text (in Ukrainian).
4. Pro dostup do publichnoi informatsii: Zakon Ukrainy vid 13 sich. 2011 r. №2939-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939–17#Text (in Ukrainian).
5. Pro zatverdzhennia Zvodu vidomostei, shcho stanovliat derzhavnu taiemnytsiu: nakaz Sluzhby bezpeky Ukrainy vid 23 hrud. 2020 r. №383. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052–21 (in Ukrainian).
6. Pro orhanizatsiiu vzaiemodii mizh Zbroinymy Sylamy Ukrainy, inshymy skladovymy syl oborony ta predstavnykamy zasobiv masovoi informatsii na chas dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu: nakaz Holovnokomanduvacha Zbroinykh Syl Ukrainy vid 03 berez. 2022 r. №73. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mus36785?an=&ed=2023_02_27&dtm= (in Ukrainian).
7. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12 trav. 2015 r. №389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389–19#Text (in Ukrainian).
8. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia kryminalnoi vidpovidalnosti za nesanktsionovane poshyrennia informatsii pro napravlennia, peremishchennia zbroi, ozbroiennia ta boiovykh prypasiv v Ukrainu, rukh, peremishchennia abo rozmishchennia Zbroinykh Syl Ukrainy chy inshykh utvorenykh vidpovidno do zakoniv Ukrainy viiskovykh formuvan, vchynene v umovakh voiennoho abo nadzvychainoho stanu (reiestr. №9519 vid 24 lyp. 2023 r.). URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42345 (in Ukrainian).
9. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo zabezpechennia protydii nesanktsionovanomu rozpovsiudzhenniu informatsii pro napravlennia, peremishchennia mizhnarodnoi viiskovoi dopomohy v Ukrainu, rukh, peremishchennia abo rozmishchennia Zbroinykh Syl Ukrainy chy inshykh viiskovykh formuvan Ukrainy, vchynene v umovakh voiennoho abo nadzvychainoho stanu (reiestr. №7189 vid 22 berez. 2022 r.). URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7189&conv=9 (in Ukrainian).
10. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do statti 114–2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo udoskonalennia vidpovidalnosti za nesanktsionovane rozpovsiudzhenniu informatsii pro zasoby protydii zbroinii ahresii Rosiiskoi Federatsii (reiestr. №7236 vid 31 berez. 2022 r.). URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39337 (in Ukrainian).
11. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do statti 114–2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo udoskonalennia polozhen pro kryminalnu vidpovidalnist za nesanktsionovane poshyrennia informatsii pro vohneve urazhennia ob'iektiv na terytorii Ukrainy (reiestr. №8218 vid 23 lystop. 2022 r.). URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40869 (in Ukrainian).
12. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do statti 114–2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (shchodo udoskonalennia vidpovidalnosti za nesanktsionovane poshyrennia informatsii v umovakh voiennoho abo nadzvychainoho stanu) (reiestr. №7455 vid 10 cherv. 2022 r.). URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39765 (in Ukrainian).

Bibliography

Edited books

13. Busel V. T. (red) *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* (z dod. i dopov.) [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] (Perun, 2005) 1728 (in Ukrainian).

Journal articles

14. Movchan R. O. 'Analiz kryminalno-pravovoi novely pro nesanktsionovane poshyrennia viiskovo znachushchoi informatsii (st. 114–2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy)' [Analysis of the Criminal Law Novel on Unauthorized

Dissemination of Military Information (Article 114–2 of the Criminal Code of Ukraine)] (2022) 4 Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal 326–330 (in Ukrainian).
15. Pashchenko O. O. 'Sotsialna obumovlenist zakonu pro kryminalnu vidpovidalnist: zahalni pytannia' [Social conditionality of the law on criminal liability: general issues] (2008) 96 Problemy zakonnosti 121–129 (in Ukrainian).

Conference papers

16. Ponomarenko Yu. A. 'Kryminalno-pravove reahuvannia na aktualnyi vyklyk informatsiinii bezpetsi v umovakh voiennoho stanu (sproba naukovoho komentaria do st. 114–2 KK)' [Criminal law response to the current challenge to information security under martial law (an attempt at a scientific commentary to article 114–2 of the Criminal Code)] *Kryminalno-pravova okhorona informatsiinoi bezpeky*: materialy VI mizhnar. nauk.-prakt. konferentsii (Kharkiv, 12 trav. 2022 r.) 117–135 (in Ukrainian).
17. Yarmysh N. 'Problemni aspekty zastosuvannia ch. 3 st. 114–2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy' [Problematic aspects of application of part 3 of article 114–2 of the Criminal Code of Ukraine] *Zakonodavchi aspekty protydii osoblyvo nebezpechnym zlochynam v Ukraini*: materialy mizhnarodnoho naukovo-praktychnoho kruhloho stolu (Kyiv, 14–15 bereznia 2024) 172–176 (in Ukrainian).

Websites

18. Khavroniuk M. I. 'Poshyrennia informatsii pro viiskovu dopomohu ta dii viiskovykh Ukrainy: kryminalna vidpovidalnist. Analiz statti 114–2 KKU iz serii naukovo-praktychnykh komentariv Mykoly Khavroniuka pro zminy do Kryminalnoho kodeksu, pryiniati pid chas voiennoho stanu' [Dissemination of information on military assistance and actions of the Ukrainian military: criminal liability. Analysis of article 114–2 of the Criminal Code of Ukraine from the series of scientific and practical comments by Mykola Khavroniuk on amendments to the Criminal Code adopted during martial law] (PPTsR, 28 kvitnya 2024) <https://pravo.org.ua/blogs/poshyrennya-informatsiyi-pro-vijskovu-dopomogu-ta-diyi-vijskovyh-ukrayiny-kryminalna-vidpovidalnist/> (in Ukrainian).

Фєдосєєв В. В.

Проблемні аспекти тлумачення та застосування норми про кримінальну відповідальність за незаконне поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну (ч. 1 ст. 114² КК України)

У науковій статті розглядаються проблемні питання застосування норми, що передбачає кримінальну відповідальність за незаконне поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україні (ч. 1 ст. 114² КК України). Звертається увага на неодноразові спроби внесення законодавцем змін до аналізованої статті, про що свідчить велика кількість зареєстрованих у Верховній Раді України законопроектів. При цьому на підставі аналізу наукових підходів до розуміння ознак діяння у складі кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 114² КК, робиться висновок про необхідність чіткого відмежування поширення інформації від інших форм протиправної діяльності у сфері обігу інформації та невиправданості застосування розширювального тлумачення зазначеного терміна як такого, котрим можуть охоплюватися, зокрема, передача інформації чи її розголошення. Шляхом звернення до етимології слова «поширення» наводяться аргументи на користь того, що іманентною ознакою цієї форми інформаційного діяння є публічність, тобто адресованість широкій аудиторії, що дозволяє відрізнити поширення від звичайної передачі інформації від однієї особи до іншої.

Так само у статті приділяється увага питанню недосконалості норми в частині опису предмета аналізованого кримінального правопорушення, який не дозволяє поставити під охорону цієї норми іншу чутливу в умовах війни інформацію, поширення якої становить серйозну загрозу національній безпеці України в умовах воєнного та надзвичайного стану, зокрема, інформацію про діяльність об'єктів критичної інфраструктури та державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, інформацію про реалізацію вітчизняних проєктів з розроблення (модернізації) новітнього озброєння і військової техніки, інформацію про місця збору та шляхи евакуації цивільного населення в умовах воєнного або надзвичайного стану тощо.

Крім того, у публікації виокремлюються прояви суспільно небезпечних інформаційних діянь, які до сьогодні залишаються не криміналізованими, як-от: публічне несанкціоноване поширення відомостей, що становлять державну таємницю, особами, яким ці відомості не були довірені або не стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків (наприклад, блогерами чи іншими інфлюєнсерами); незаконне зберігання такої інформації з метою її подальшої передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам; передача відомостей, що становлять державну таємницю, іноземній злочинній організації, а так само зберігання таких відомостей з метою передачі.

Наприкінці робиться висновок про необхідність внесення відповідних змін не лише до ст. 114[2] КК та інших статей КК, а й насамперед до регуляторного законодавства, в якому, серед іншого, пропонується чітко визначити види інформації, поширення якої може бути обмежене в інтересах національної безпеки України.

Ключові слова: *поширення інформації, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, воєнний стан, чутлива інформація, державна таємниця, розголошення інформації, передача інформації, збройна агресія.*

Fiedosieiev V. V.

Problematic aspects of interpretation and application of the provision on criminal liability for illegal dissemination of information on the transfer and movement of weapons, armaments and ammunition in Ukraine (part 1 of article 114–2 of the Criminal Code of Ukraine)

The article deals with the problematic issues of application of the provision providing for criminal liability for illegal dissemination of information on the transfer, movement of weapons, armaments and ammunition in Ukraine (part 1 of article 114–2 of the Criminal Code of Ukraine). Attention is drawn to the repeated attempts by the legislator to amend the analyzed article, as evidenced by the large number of draft laws registered in the Verkhovna Rada of Ukraine. At the same time, based on the analysis of scientific approaches to understanding the signs of an act in the corpus delicti of the criminal offense under part 1 of article 114–2 of the CC, the author concludes that it is necessary to clearly distinguish information dissemination from other forms of illegal activities in the field of information circulation and that it is unjustified to apply an expansive interpretation of this term as such which may cover, in particular, the transfer of information or its disclosure. By referring to the etymology of the word «dissemination», the author argues that the immanent feature of this form of information act is publicity, i.e., addressing a wide audience, which allows distinguishing dissemination from the usual transfer of information from one person to another.

The article also pays attention to the issue of imperfection of the norm in terms of description of the subject matter of the analyzed criminal offense, which does not allow to place under the protection of this norm other information which is sensitive in times of war and the dissemination of which poses a serious threat to the national security of Ukraine in martial law and a state of emergency, in particular, information on the activities of critical infrastructure and state property of strategic importance for the economy and security of the state, information on the implementation of domestic projects for the development (modernization) of the latest weapons and military equipment, information on gathering points and evacuation routes for civilians in martial law or a state of emergency, etc.

In addition, the publication highlights the manifestations of socially dangerous information acts that have not yet been criminalized, such as public unauthorized dissemination of information constituting a state secret by persons to whom this information was not entrusted or did not become known in connection with the performance of official duties (for example, bloggers or other influencers); illegal storage of such information for the purpose of its further transfer to a foreign state, foreign organization or their representatives; transfer of information constituting a state secret to a foreign criminal organization, as well as storage of such information for the purpose of transfer.

The author concludes that it is necessary to introduce appropriate amendments not only to article 114–2 of the CC and other articles of the CC, but also, first of all, to the regulatory legislation, which, inter alia, proposes to clearly define the types of information the dissemination of which may be restricted in the interests of national security of Ukraine.

Keywords*: dissemination of information, criminal offense, criminal liability, martial law, sensitive information, state secret, disclosure of information, transfer of information, armed aggression.*

Стаття надійшла до редакції:12.05.2024 р.
Прийнята до друку: 20. 05.2024 р.

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА І АСПІРАНТА

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-186
УДК 340.12:341.231.14

О. П. Андрущенко, аспірантка кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0004-1759-1166

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Постановка проблеми. У наш час штучний інтелект (далі – ШІ) дедалі глибше проникає у повсякденне життя, змінюючи способи, способи і форми нашого спілкування і життєдіяльності у цілому. Його потенційний вплив на права людини та проблеми злочинності викликає серйозні обговорення і зацікавленість. Хоча ШІ може відкривати нові можливості для захисту прав та забезпечення безпеки, він також вносить загрози для приватності та стимулює виникнення нових видів кіберзлочинності. Отже, проблема впливу штучного інтелекту на права людини та злочинність стає надзвичайно актуальною. Розуміння цього впливу та розробка його ефективних форм і методів є ключовими завданнями для забезпечення гармонійного розвитку сучасного суспільства. З розвитком штучного інтелекту виникають нові можливості та загрози для прав людини, а також нові виклики у боротьбі зі злочинністю, які потребують адаптивних стратегій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на надзвичайно швидкий розвиток технологій штучного інтелекту та їх широке застосування в різних сферах життя актуальність досліджень та публікацій із цієї тематики очевидна. Публікації, використані в статті, надають цікавий погляд на проблеми, що виникають у зв'язку з упровадженням та розвитком штучного інтелекту і його правового регулювання. О. П. Дзьобань у роботі «Цифрова людина як філософська проблема»[1] висвітлює цифрову людину як новий феномен, що виникає на основі конвергенції технологій, котрі включають ШІ та машинне навчання, та підкреслює важливість розвитку нових моральних цінностей у цифровій епосі й усвідомлення людиною віртуальної реальності.

А. Клян[2] у своїй статті звертає увагу на широке використання штучного інтелекту у різних сферах життя та виклики, які виникають у зв'язку із цим, висвітлює значення правового регулювання штучного інтелекту з метою забезпечення ефективності та етичності його застосування.

С. Р. Корнеєва[3] аналізує різні підходи до правового регулювання штучного інтелекту та наслідки цього, а також звертається до проблеми визначення статусу ШІ як об'єкта або суб'єкта правових відносин.

У статті Г. К. Авдєєвої «Системи штучного інтелекту у протидії злочинності»[4] розглядається широкий спектр застосування систем ШІ в різних сферах, включаючи правоохоронну діяльність, боротьбу зі злочинністю та підвищення рівня громадської безпеки.

---

[1] Дзьобань О. П. 'Цифрова людина як філософська проблема' (2021) 2(37) Інформація і право 9–21 <https://doi.org/10.37750/2616–6798.2021.2(37).238330/> (дата звернення: 10.03.2024).

[2] Клян А. 'Правове регулювання штучного інтелекту в Україні та світі' (GOLAW, 03 лютого 2022) <https://golaw.ua/ua/insights/publication/pravove-regulyuvannya-shtuchnogo-intelektu-v-ukrayini-ta-sviti/> (дата звернення: 10.03.2024).

[3] Корнеєва С. Р. 'Теоретичні підходи до визначення поняття та правового регулювання штучного інтелекту' (2021) 66 Науковий вісник Ужгородського національного університету 50–55. <https://doi.org/10.24144/2307–3322.2021.66.9> (дата звернення: 10.03.2024).

[4] Авдєєва Г. К. 'Системи штучного інтелекту у протидії злочинності' *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: матеріали XV міжнар. наук.-практ. конф. (22 березня 2023 р., м. Одеса) 5–8

Загалом останні дослідження та публікації у сфері правового регулювання ШІ вказують на актуальність та складність проблеми, а також на необхідність подальших досліджень для розробки ефективних стратегій та політик у цій царині. Так, потребує більш глибокого філософсько-правового дослідження проблема впливу штучного інтелекту на права людини.

Метою статті є дослідження з філософських позицій впливу штучного інтелекту на права людини, прогнозування майбутніх розвиткових тенденцій у цій сфері та виявлення проблем, пов'язаних зі злочинністю, що виникають у контексті широкомасштабного застосування ШІ.

Виклад основного матеріалу. Застосування ШІ у сфері прав людини відкриває нові можливості і виклики. ШІ може допомагати в автоматизації обробки правової інформації, може використовуватися для прогнозування можливих порушень прав людини тощо. Алгоритми машинного навчання можуть аналізувати великі обсяги даних, щоб виявляти ознаки можливих порушень прав людини, такі як дискримінація, насильство чи порушення прав жінок, дітей, меншин чи біженців. ШІ може автоматизувати деякі рутинні процеси у сфері прав людини, такі як обробка запитів, складання звітів або ведення обліку правопорушень. У цілому застосування ШІ у сфері прав людини може забезпечити покращення доступу до правосуддя та підвищення ефективності правоохоронних органів, але потребує посилення уваги до етичних, приватних та безпекових питань.

Слід зазначити, що прогрес торкнувся й правоохоронної практики, особливо у частині опрацювання великих та надвеликих обсягів накопичених криміногенних даних із метою пошуку закономірностей, патернів, тенденцій, місць концентрації кримінальної активності тощо. Застосування зарубіжних сучасних методик і можливостей комп'ютерно-програмного забезпечення на рівні ШІ дозволяє суттєво удосконалити процес опрацювання таких даних, що у підсумку дозволяє вивести правоохоронну діяльність із прогнозування на якісно новий рівень. Органи та підрозділи поліції різних країн світу використовують прогнозування переважно з профілактичною метою. Такі знання є інструментом націлювання зусиль та ресурсів поліції для позитивного впливу на стан криміногенної ситуації. Аналітичні системи можуть виявляти та аналізувати такі випадки, допомагаючи швидше реагувати та захищати права тих, хто постраждав. Більше того, за допомогою штучного інтелекту може створюватися система раннього попередження порушень прав людини, що дозволить уникнути негативних наслідків та своєчасно здійснювати заходи для їх запобігання.

У США інформаційні системи працюють з метою розшуку злочинців, профайлінгу і виявлення можливих правопорушників. Інформаційні служби кримінального правосуддя (далі – CJIS) керують кількома національними системами інформації про злочини, які використовуються органами громадської безпеки як для кримінально-правових, так і соціальних цілей. Системи CJIS доступні для учасників кримінального правосуддя, включаючи правоохоронні органи, в'язниці, прокуратуру, суди, а також служби пробації та досудового розслідування. Системи CJIS також доступні органам некримінальної юстиції для спеціально дозволених цивільних цілей, таких як перевірка влаштування дитини, працевлаштування особи, житла та ліцензування[1].

Інформаційні методики та системи застосовуються у США також на регіональному рівні. Так, Департамент поліції Нью-Йорка спільно з Microsoft розробив Domain Awareness System (DAS)[2] – систему, яка агрегує й аналізує інформацію про громадську безпеку зі звітів, камер спостереження, спостережень очевидців тощо. Приблизно у такий самий спосіб працює ShotSpotter[3] – акустична система спостереження, яка фіксує постріли зі зброї та оповіщає про це поліцію. Сенсори ShotSpotter дозволяють визначити місце, де стався інцидент, із точністю до двох футів. Увесь процес – з моменту, коли постріл був зафіксований, до відправки інформації поліції – займає близько 40 секунд. Дана технологія використовується вже в 75 містах США. Програма PreCrime Observation System[4] обчислює ймовірність скоєння злочинів, ґрунтуючись на статистиці попередніх

[1] 'Criminal Justice Information Services (CJIS)' (An official website of the United States government, Department of Justice) <https://www.fbi.gov/services/cjis> (дата звернення: 10.03.2024).

[2] 'NYPD. Technology' <https://www1.nyc.gov/site/nypd/about/about-nypd/equipment-tech/technology.page> (дата звернення: 10.03.2024).

[3] 'Criminal Intelligence – Manual for Analysts' (Vienna: United Nations Publication, 2011) <https://www.unodc.org/documents/organized-crime/Law-Enforcement/Criminal_Intelligence_for_Analysts.pdf> (дата звернення: 10.03.2024).

[4] 'Precrime' <https://www.pre-crime.eu/> (дата звернення: 10.03.2024).

правопорушень. Отже, США мають розвинену мережу інформаційних систем, які дозволяють оперативно отримувати інформацію про стан злочинності в країні для формування відповідних напрямів кримінологічної політики.

Також одним із найбільш часто використовуваних інструментів підготовки прогнозів є Predictive Policing (PredPol). PredPol – це компанія, що здійснює діяльність із передбачення злочинів за допомогою прогнозової аналітики. Починаючи з 2020 року, алгоритм PredPol є найбільш часто вживаним алгоритмом моделі здійснення правоохоронної діяльності на основі прогнозів у поліції США. Відділам поліції, які використовують PredPol, видаються роздруківки карт юрисдикції, на яких позначають райони, де передбачається, що злочин може мати місце протягом найближчого дня. Використовуючи для прогнозування лише три типи даних – тип інциденту, дата / час інциденту та місце його прояву, технологія PredPol допомагає правоохоронним органам значно зменшити рівень злочинності в юрисдикціях усіх видів та розмірів, як у США, так і за кордоном[1]. Цінність прогнозів проактивної моделі правоохоронної діяльності Predictive Policing полягає також і в тому, що вони використовуються під час визначення ймовірності виникнення ризиків та оцінювання рівня їх впливу на стан криміногенної ситуації, що має важливе значення для обґрунтування розподілу ресурсів та прийняття рішень стосовно вирішення відповідних проблем[2]. Проте важливо пам'ятати про потенційні ризики, які супроводжують застосування штучного інтелекту у сфері прав людини. Наприклад, системи виявляються вразливими до алгоритмічного упередження, яке може призвести до некоректного виявлення порушень або підтримки системних нерівностей. Тому необхідно ретельно контролювати процеси розробки та впровадження штучного інтелекту, забезпечуючи їх прозорість та відповідність принципам справедливості й недискримінації. Також потрібно забезпечити конфіденційність особистої інформації та її захист від можливих кібератак, щоб уникнути порушення приватності, а також інших прав людини у контексті використання штучного інтелекту.

Можна констатувати, що здійснення правоохоронної діяльності на основі прогнозів межує з низкою проблем, які впливають на її ефективність. Як зазначають Е. Рижков та Я. Дзех, проблемою, яка потребує вирішення під час функціонування підрозділів інформаційно-аналітичної підтримки, є осучаснення матеріально-технічної бази та належне фінансування для придбання техніки і ліцензійного програмного забезпечення[3]. Інша комплексна проблема, що впливає на функцію прогнозування у діяльності поліції, є те, що зазначена проактивна модель покладається на аналіз, який проводиться шляхом усвідомленого опрацювання кримінальними аналітиками, у тому числі з використанням комп'ютерного програмного забезпечення, наявних вхідних даних для ідентифікації шаблонів, тенденцій, закономірностей тощо. У першу чергу, якість прогнозів напряму залежатиме від точності даних, які містяться у системах інформаційно-аналітичного забезпечення та базах даних поліції й інших базах даних, котрі використовують співробітники правоохоронних органів. Також вирішальне значення матиме вміння кримінальними аналітикам трактувати наявні дані та формувати з них релевантні прогнози про розвиток подій у майбутньому, яким має бути властивий високий ступінь вірогідності. Як перша складова (якість, точність та повнота даних), так і друга складова проблеми (трактування та підготовка прогнозів) можуть призвести до упереджених результатів (об'єктом посиленої роботи поліції можуть стати окремі (наприклад, незабезпечені) прошарки суспільства. Також слід зазначити, що у практиці діяльності поліції різних країн світу існує тенденція маніпуляції із відомостями, які підлягають реєстрації, що у підсумку призведе до помилкових та неточних прогнозів. Таким чином, необхідно забезпечити захист приватності осіб, які стануть об'єктом аналізу та моніторингу, і уникнути можливості зловживання зібраними даними. Також потрібно уникати потенційного використовування штучного інтелекту для підтримки або спрощення систем, які порушують

[1] 'Predpol. Proven Crime Reduction Results' <https://www.predpol.com/schedule-a-demo> (дата звернення: 10.03.2024).

[2] 'Predictive Policing. The Role of Crime Forecasting in Law Enforcement Operations' <https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR233.html> (дата звернення: 10.03.2024).

[3] Рижков Е. В., Дзех Я. С. 'Проблемні питання інформаційно-аналітичного забезпечення в системі органів Національної поліції та проблемні питання щодо захисту інформації під час виконання службових обов'язків' *Проблеми застосування інформаційних технологій правоохоронними структурами України та закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання* : збірник наукових статей за матеріалами доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (21 грудня 2018 року, м. Львів) 83

права людини, наприклад, у випадках систем масового спостереження або систем соціального контролю.

Як слушно зазначає Г. К. Авдєєва, системи ШІ ефективно вирішують завдання щодо ідентифікації осіб за фотознімками, відеозаписами та пробами ДНК. Зокрема, американська система розпізнавання осіб Clearview AI використовує базу даних із 10 млрд фотопортретів і показує свою ефективність на практиці. Однак через можливі порушення прав людини парламент ЄС запропонував заборонити збирання фотозображень осіб до приватних систем розпізнавання (у тому числі Clearview)[1]. Як справедливо зазначає О. П. Дзьобань, «Віртуальний світ, створений новітніми інформаційними технологіями, включає людину у процес сприйняття цілком і відразу. Виникає багатоликість створюваного віртуального світу, нескінченне павутиння ходів користувача інформаційно-комунікаційних засобів. Залежно від ситуації один і той же контекст може бути розглянуто під різними кутами зору, і це вже накладає певний відбиток на створюваний віртуальний потік»[2].

У жовтні 2022 року Національна комісія Франції з питань інформатики та свобод оштрафувала компанію Clearview AI на 20 млн євро за порушення конфіденційності французьких користувачів. Національна комісія з питань інформатики та свободи (CNIL) видала наказ Clearview AI не обробляти дані осіб, які перебувають у Франції, якщо для цього відсутні законні підстави і видалити всі вже зібрані дані[3]. Цей приклад демонструє важливість етичного та законного використання інформації у цифровому середовищі, а також потребу ефективного регулювання цих процесів для захисту приватності користувачів.

Також існують й інші негативні результати використання систем ШІ. Зокрема, в США з 2013 р. по 2016 р. у поліції проходила тестування система Watson компанії IBM, яка автоматично складала стандартні звіти і процесуальні документи після усного повідомлення інформації електронному помічникові. Через низьку якість отриманих документів та, як наслідок, суттєве зниження якості роботи, поліцейські надали негативну оцінку системі Watson та припинили її використання[4]. Таким чином, використання ШІ може призвести до збору великих обсягів особистих даних, що може порушити приватність користувачів, особливо якщо ці дані використовуються без їх згоди, а недостатньо точні або неправильно налаштовані алгоритми можуть сприяти формулюванню неправильних чи дискримінаційних висновків, що може порушити права людини.

Фундаментальні технології штучного інтелекту покликані сприяти трансформуванню економіки, ринку праці, державних установ і, як результат, – суспільства загалом. Використання таких технологій відкриває неосяжні можливості в різних сферах соціально-економічного життя (підвищення ефективності виробництва, зменшення витрат, поліпшення якості товарів і послуг та ін.)[5].

Водночас, незважаючи на сприйняття ШІ як успішної й популярної цифрової технології, її застосування в різних сферах суспільного життя має відповідати основним правам людини, закріпленим у міжнародних документах. Це пов'язано з наявністю певного конфлікту між інтересами суб'єктів (що прагнуть економічного зростання, автоматизації та кадрових змін) і дотриманням прав, свобод та інтересів людини в разі застосування технологій штучного інтелекту.

Розвиток ШІ призводить до значних змін у правовому середовищі, тому передбачити всі аспекти цих змін складно. Отже, питання правового регулювання сфери ШІ та його впливу на реалізацію й захист прав людини перебувають на етапі активних наукових обговорень та новітніх розробок. У таких умовах фундаментальні права людини, які гарантовані основними законами більшості країн, зокрема, свобода та недоторканність, невтручання в приватне життя, свобода думки і слова, набувають розширеного змісту.

[1] Авдєєва Г. К. 'Системи штучного інтелекту у протидії злочинності' *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: матеріали XV міжнар. наук.-практ. конф. (22 березня 2023 р., м. Одеса) 6

[2] Дзьобань О. П. 'Цифрова людина як філософська проблема' (2021) 2(37) Інформація і право 14 <https://doi.org/10.37750/2616–6798.2021.2(37).238330/> (дата звернення: 10.03.2024).

[3] 'France sees global A. I. regulation ideas by the end of this year, wants to work with U. S. on tech laws' <https://www.cnbc.com/2023/06/15/ai-regulation-france-sees-ideas-on-global-laws-by-end-of-year.html> (дата звернення: 10.03.2024).

[4] Авдєєва Г. К. 'Системи штучного інтелекту у протидії злочинності' *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: матеріали XV міжнар. наук.-практ. конф. (22 березня 2023 р., м. Одеса) 6

[5] Kosilova O. I., Rozghon O. V., Solodovnikova C. K., Stolbovyi V. M., Barabash O. O. 'Observance of Human Rights in the Use of AI as Technology' (2022) 14(2) Law, State and Telecommunications Review 38–67 <DOI: 10.26512/lstr.v14i2.41558> (дата звернення: 10.03.2024).

В Європейському Союзі перші спроби регламентування ШІ, зокрема роботів, були ухвалені Резолюцією Європарламенту від 16 лютого 2017 р. У галузі цивільного права для врегулювання питань, пов'язаних із робототехнікою, ухвалені такі механізми: створення системи реєстрації роботів і спеціального фонду страхування цивільної відповідальності, пропорційна відповідальність розробників і власників роботів. Надалі, ускладнення таких технологій вимагатиме переходу до нової, більш складної, схеми правового регулювання[1].

Загалом мета Європейського Союзу – сприяти розвитку надійного, етичного ШІ, який відповідає нормам законодавства. Із цією метою ЄС працює над адаптацією законодавства, розробляє етичні принципи та правові норми, що стосуються використання ШІ. Зокрема, починаючи з 2021 року в рамках ЄС розробляється перший у світі Закон про ШІ – Artificial Intelligence Act. Саме в проекті цього Акта вперше надано розгорнуте правове визначення ШІ в ЄС: «Штучний інтелект – це машинна система, яка розроблена для роботи з різним рівнем автономності та яка може, для явних або прихованих цілей, генерувати результати, такі як прогнози, рекомендації або рішення, що впливають на фізичне або віртуальне середовище»[2].

Окрім того, корисним та цікавим в аналізованій сфері є досвід Великої Британії, адже ця країна розробила та затвердила базові стандарти з державного регулювання процесами, пов'язаними з упровадженням технологій ШІ. Ці стандарти були викладені у Національній Стратегії штучного інтелекту, підготовленій урядом Великої Британії та опублікованій 22 вересня 2021 р., а так само у координаційному документі під назвою «Створення інноваційного підходу до регулювання штучного інтелекту», представленому урядом 18 липня 2022 р.[3]

Зрештою, розвиток ШІ впливає на багато аспектів правового середовища. Тому важливо вносити відповідні зміни в законодавство та практику, щоб забезпечити його ефективність, справедливість та відповідність основним правам людини.

Сучасна злочинність постійно еволюціонує, а злочинці швидко адаптуються до нових технологій і методів. Тому існує потреба у постійному вдосконаленні правових інструментів, щоб вони відповідали новим викликам і загрозам. Сучасний глобалізований світ зазнав кардинальних соціальних і технологічних трансформацій. Кіберзлочини стають ще більш складними та заплутаними. Основою, на якій будуються суспільства та підприємства, сьогодні є онлайн-світ, цифрові пристрої та технології.

Для досягнення очікуваних результатів у розслідуванні кіберзлочинів, потрібно посилити оперативну спроможність правоохоронних та/або судових органів для розслідування кібератак і кіберзлочинів, а також надати нові методи розслідування та інструменти (зокрема, для цифрової криміналістики), щоб зосередитись на сферах із найбільшою загрозою. До такого інструментарію належать: цифрова криміналістика (наприклад, криміналістика мобільних пристроїв, комп'ютерів, мереж, Інтернету речей і транспортних засобів); візуальний аналіз даних; аналіз шкідливих програм і можливості зворотного проектування; аналіз та арешт криптовалют; ефективне зберігання, обробка, аналіз і передача великих даних; розуміння та використання метаданих і «розвідки про загрози»; моніторинг Dark Web[4]. Тому поява нових форм злочинності вимагає вдосконалення технологій та правового регулювання для ефективного захисту від них, включаючи розробку нових методів виявлення та протидії.

Можна констатувати, що розробка стратегій і рекомендацій для захисту прав людини та боротьби зі злочинністю в контексті штучного інтелекту вимагає комплексного підходу, що об'єднує правове регулювання, технологічні інновації та співпрацю між різними зацікавленими сторонами.

---

[1] Корнеєва С. Р. 'Теоретичні підходи до визначення поняття та правового регулювання штучного інтелекту' (2021) 66 Науковий вісник Ужгородського національного університету 50–55 <https://doi.org/10.24144/2307–3322.2021.66.9> (дата звернення: 10.03.2024).

[2] European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). Official Journal of the European Union. 18.7.2018. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX-:52017IP0051&rid=9> (дата звернення: 10.03.2024).

[3] Клян А. 'Правове регулювання штучного інтелекту в Україні та світі' (GOLAW, 03 лютого 2022) <https://golaw.ua/ua/insights/publication/pravove-regulyuvannya-shtuchnogo-intelektu-v-ukrayini-ta-sviti/> (дата звернення: 10.03.2024).

[4] Staniforth A. 'Cybercrime innovation: Transforming digital investigation tools, techniques, and technologies' (Policing Insight. 13th August 2022) <https://policinginsight.com/feature/analysis/cybercrime-innovation-transforming-digital-investigation-tools-techniques-and-technologies/> (дата звернення: 10.03.2024).

Що стосується правового регулювання, законодавчі органи повинні розробляти та впроваджувати нормативно-правові акти, що будуть в повній мірі регулювати використання штучного інтелекту в сфері прав людини та боротьби зі злочинністю. Вони мають включати в себе правила щодо захисту приватності, заборони дискримінації, етичного використання алгоритмів тощо. Закони повинні вимагати від компаній, що використовують ШІ, надавати прозору та доступну інформацію про алгоритми, дані та вплив ШІ на права людини. Також мають створюватися групи для моніторингу за дотриманням прав людини та боротьби зі злочинністю в контексті ШІ.

Технологічна складова майбутніх інновацій повинна містити механізм етичних алгоритмів, які будуть відповідати принципам справедливості та прозорості. Розробникам слід використовувати технології шифрування та анонімізації для захисту особистих даних, а також розробляти системи контролю доступу та автентифікації з метою обмеження доступу до чутливої інформації. Крім того, потрібно встановлювати механізми відповідальності за можливі порушення прав людини, щоб стимулювати розробників та операторів до дотримання етичних і правових стандартів.

Так само слід відмітити, що ефективна боротьба з порушеннями прав людини та злочинністю в контексті ШІ вимагає співпраці між різними секторами суспільства. Урядові органи, громадські організації та приватні компанії повинні спільно працювати над розробкою та виконанням стратегій і заходів із забезпечення прав людини та боротьби зі злочинністю з огляду на інструменти ШІ. Усі заходи щодо захисту прав людини та боротьби зі злочинністю мають ґрунтуватися на принципах доступності та рівноправ'я, тобто необхідно враховувати потреби й інтереси різних груп населення, у тому числі осіб з інвалідністю, етнічних та мовних меншин.

Крім цього, стратегії та рекомендації повинні постійно оновлюватися й адаптуватися до швидкого розвитку технологій ШІ та змін у соціальному, економічному і політичному середовищі.

Висновки. Із розвитком ШІ з'являються як нові можливості, так й виклики у сфері боротьби зі злочинністю та захисту прав людини. Нові технології можуть використовуватися як для запобігання злочинності, так і для вчинення злочинів, включаючи кіберзлочини й порушення приватності. Захист прав людини в умовах розвитку штучного інтелекту потребує комплексного підходу, що об'єднує правове регулювання, технологічні інновації та співпрацю між різними зацікавленими сторонами. Реалізація вищевказаних стратегій та рекомендацій допоможе забезпечити баланс між розвитком ШІ та захистом прав людини, зменшити ризики використання ШІ для злочинних цілей і збільшити довіру громадськості до цих технологій.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). Official Journal of the European Union 18.7.2018 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX-:52017IP0051&rid=9>

Bibliography

Journal articles

1. Dzoban O. P. 'Tsyfrova liudyna yak filosofska problema' [Digital man as a philosophical problem] (2021) 2 (37) Informatsiia i pravo 9–21 <DOI https://doi.org/10.37750/2616–6798.2021.2(37).238330/> (in Ukrainian)
2. Korneieva S. R. 'Teoretychni pidkhody do vyznachennia poniattia ta pravovoho rehuliuvannia shtuchnoho intelektu' [Theoretical approaches to the definition of the concept and legal regulation of artificial intelligence] (2021) 66 Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu 50–55 (in Ukrainian)
3. Kosilova O. I., Rozghon O. V., Solodovnikova C. K., Stolbovyi V. M., Barabash O. O. 'Observance of Human Rights in the Use of AI as Technology' (2022) 14 (2) Law, State and Telecommunications Review 38–67 <DOI 10.26512/lstr.v14i2.41558> (in English)

Conference paper

4. Avdieieva H. K. 'Systemy shtuchnoho intelektu u protydii zlochynnosti' [Artificial intelligence systems in the fight against crime] *Rol ta mistse pravookhoronnykh orhaniv u rozbudovi demokratychnoi pravovoi derzhavy*: materialy XV mizhnar. nauk.-prakt. konf. (22 bereznia 2023 r., m. Odesa) 5–8 (in Ukrainian)

5. Ryzhkov E. V., Dzekh Ya. S. 'Problemni pytannia informatsiino-analitychnoho zabezpechennia v systemi orhaniv Natsionalnoi politsii ta problemni pytannia shchodo zakhystu informatsii pid chas vykonannia sluzhbovykh oboviazkiv.' [Problematic issues of information and analytical support in the system of the National Police bodies and problematic issues regarding the protection of information during the performance of official duties] *Problemy zastosuvannia informatsiinykh tekhnolohii pravookhoronnymy strukturamy Ukrainy ta zakladamy vyshchoi osvity zi spetsyfichnymy umovamy navchannia* : zbirnyk naukovykh statei za materialamy dopovidei Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (21 hrudnia 2018 r., m. Lviv) 83–86 (in Ukrainian)

Websites

6. 'Criminal Intelligence – Manual for Analysts' (Vienna: United Nations Publication, 2011) <https://www.unodc.org/documents/organized-crime/Law-Enforcement/Criminal_Intelligence_for_Analysts.pdf> (in English)
7. 'Criminal Justice Information Services (CJIS)' (An official website of the United States government, Department of Justice) <https://www.fbi.gov/services/cjis> (in English)
8. 'France sees global A. I. regulation ideas by the end of this year, wants to work with U. S. on tech laws' <https://www. cnbc.com/2023/06/15/ai-regulation-france-sees-ideas-on-global-laws-by-end-of-year.html> (in English)
9. Klian A. 'Pravove rehuliuvannia shtuchnoho intelektu v Ukraini ta sviti' [Legal regulation of artificial intelligence in Ukraine and the world] (GOLAW 03 Liutoho 2022) <https://golaw.ua/ua/insights/publication/pravove-regulyuvannya-shtuchnogo-intelektu-v-ukrayini-ta-sviti/> (in Ukrainian)
10. 'NYPD. Technology' <https://www1.nyc.gov/site/nypd/about/about-nypd/equipment-tech/technology.page> (in English)
11. Staniforth A. 'Cybercrime innovation: Transforming digital investigation tools, techniques, and technologies' (Policing Insight. 13th August 2022) <https://policinginsight.com/feature/analysis/cybercrime-innovation-transforming-digital-investigation-tools-techniques-and-technologies> (in English)
12. 'Precrime' <https://www.pre-crime.eu/> (in English)
13. 'Predictive Policing. The Role of Crime Forecasting in Law Enforcement Operations' <https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR233.html> (in English)
14. 'Predpol. Proven Crime Reduction Results' <https://www.predpol.com/schedule-a-demo> (in English)

Андрущенко О. П.

Вплив штучного інтелекту на захист прав людини: проблеми, прогнози та перспективи боротьби зі злочинністю

Стаття присвячена уточненню окремих аспектів філософсько-правової рефлексії впливу штучного інтелекту на забезпечення прав людини та виявлення пов'язаних з конкретними аспектами використання цієї технології способів боротьби зі злочинністю в цьому контексті. Висвітлено проблеми та перспективи використання штучного інтелекту в сучасному суспільстві, зокрема його впливу на правове середовище та захист прав людини. Зазначається необхідність етичних алгоритмів технологічної складової майбутніх інновацій, застосування шифрування та анонімізації для захисту даних та механізмів відповідальності для розробників. Наголошується на важливості співпраці між секторами суспільства та постійного оновлення стратегій у зв'язку зі швидким розвитком технологій штучного інтелекту. Проаналізовані тенденції у сфері прав людини та розвитку штучного інтелекту, на підставі чого окреслені шляхи боротьби із проблемами, що з'являються.

Ключові слова: *права людини, штучний інтелект, правове регулювання, захист прав людини.*

Andrushchenko O. P.

The Impact of Artificial Intelligence on Human Rights Protection: Problems, Forecasts and Prospects for Combating Crime

The article is devoted to clarifying certain aspects of the philosophical and legal reflection on the impact of artificial intelligence on human rights and identifying the ways of combating crime in this context related to specific aspects of the use of this technology. The author highlights the problems and prospects of using artificial intelligence in modern society, in particular, its impact on the legal environment and human rights protection. The author points out the need for ethical algorithms for the technological component of future innovations, the use of encryption and anonymisation to protect

data, and accountability mechanisms for developers. The author emphasises the importance of cooperation between sectors of society and constant updating of strategies due to the rapid development of artificial intelligence technologies. Trends in human rights and the development of artificial intelligence are analysed, and ways to combat emerging problems are outlined.

Keywords: *human rights, artificial intelligence, legal regulation, human rights protection.*

Стаття надійшла до редакції:15.04.2024 р.
Прийнята до друку: 20.05.2024 р.

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-194
УДК 343.9

О. М. Бєлоусова, аспірантка Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID 0000-0002-2534-5721

ДЕТЕРМІНАНТИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Відповідно до статистичних даних Офісу Генерального прокурора такий вид кримінальних правопорушень, як жорстоке поводження з тваринами, зростає щороку. Ускладнення соціально-політичної ситуації у нашій країні зумовлює появу великої кількості покинутих тварин, тварин, які страждають від вибухів, тварин, що гинуть внаслідок варварських дій окупантів, та інших форм нелюдського відношення до них. Завдяки мужності українських волонтерів сотні тварин із територій, на яких ведуться бойові дії, були врятовані та вивезені у безпечні місця. Фото- та відеозвіти їх діяльності вражають висвітленням парадоксу ситуації: подекуди люди, тікаючи від війни, залишали своїх тварин в умовах, які зводили нанівець не лише їх можливість врятуватися, а й взагалі вижити (прив'язані, закриті в приміщеннях і господарських спорудах, вольєрах без їжі і води тощо). І хоча під діяння, кримінальна відповідальність за які передбачена статтею 299 КК України, підпадає лише частина перелічених вчинків, соціальна гострота проблеми проявляється як лакмусовий папірець майже щодня.

Також хотілося б наголосити, що досліджувана злочинність має високу латентність (як штучну, так і природну), оскільки у складі розглядуваного кримінального правопорушення фактично відсутня особа потерпілого.

Актуальність виокремлення детермінант жорстокого поводження з тваринами також підкреслюється тим, що жорстокість до тварин може породжувати жорстокість до людей. З огляду на це знання про існування будь-якого суспільного явища, а тим паче пов'язаного із жорстокістю та насильством, складає основу запобіжного впливу на нього. Запобігання вчиненню кримінальних правопорушень в цій галузі може сприяти зміцненню стану правопорядку в державі в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливо наголосити на тому, що ґрунтовними науковими дослідженнями, що стосуються жорстокого поводження з тваринами, на теперішній час в науках кримінально-правового циклу є: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук І. А. Головко на тему: «Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами» (2010)[1] та дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук О. О. Шуміло на тему «Кримінологічна характеристика та запобігання жорстокому поводженню з тваринами» (2016)[2]. Частково питання щодо юридичної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами висвітлювали такі науковці, як: М. В. Пашковська (2018)[3], Уварова Н. В. (2018)[4], К. О. Полтава (2020)[5], О. І. Ющик (2022)[6],

[1] Головко І. А. 'Кримінальнавідповідальність за жорстокеповодження з тваринами' (автореф. дис. канд. юрид наук Київ, 2010) 21

[2] Шуміло О. О. 'Кримінологічна характеристика та запобіганняжорстокомуповодженню з тваринами' (автореф. дис. … канд. юрид. наук Клас. прив. ун.-т. Запоріжжя, 2016) 20

[3] Пашковська М. В. 'Правоверегулювання в законодавстві України захисту тварин від жорстокого поводження' (2018) 3 Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ 108–120. <https://lawscience.com.ua/web/uploads/pdf/document-108–120.pdf> (дата звернення: 23.05.2024)

[4] Уварова Н. В. 'До проблемикримінальноївідповідальності за жорстокеповодження з тваринами' (2018) 4 Науковийвісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ 138–140

[5] Полтава К. О. 'Кримінологічна оцінка рівня і динаміки жорстокого поводження з тваринами в україні та напрями його запобігання' (2020) 1 (2) Питання кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого прав 129–136 <http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/1_2020/part_2/24.pdf≥ (дата звернення: 23.05.22024)

[6] Ющік О І 'Жорстоке поводження з тваринами: кримінально – правовий аспект' (2022) 2 Приватне та публічне

А. М. Ященко (2022)[1], Д. О. Колодін, А. С. Колодіна (2023)[2], О. В. Гулак, О. Ю. Піддубний, В. В. Ладиченко (2023)[3]. Проте навіть враховуючи наведені наукові надбання, слід зауважити, що ґрунтовного кримінологічного дослідження жорстокого поводження з тваринами починаючи з 2017 року по теперішній час (з урахуванням змін чинного законодавства та соціально-політичної обстановки) немає.

Метою статті є виокремлення та загальна характеристика детермінант жорстокого поводження з тваринами в Україні.

Виклад основного матеріалу. Вивченням детермінації злочинності займалися багато вітчизняних учених. При цьому вагомий внесок в досліджуване явище зробили такі вчені, як: А. М. Бойко, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. М. Джужа, О. Г. Кальман, О. М. Костенко, В. І. Шакун та ін.

Характеризуючи наукову дискусію щодо детермінації злочинності, наведемо з цього приводу деякі роздуми і висновки вчених-кримінологів. Наприклад, А. Ф. Зелінський звертав увагу на причинний, генетичний зв'язок явищ, сутність якого полягає в тому, що одне явище/подія при певних умовах породжує інше, яке вважається наслідком цієї причини[4].

Вивчаючи детермінацію, А. П. Закалюк зазначав, що нею є вся сукупність явищ, процесів, фактів, проявів, з якими вона взаємопов'язана та якими вона зумовлена[5].

На думку Ю. В. Орлова детермінація – процес взаємодії різнорідних соціальних та природничих факторів (детермінант), що має своїм наслідком існування злочинності, її систематичне відтворення, появу новітніх її різновидів, форм прояву, негативних змін у стані (зростання рівня, ускладнення структури, географії тощо)[6].

О. М. Джужа вважає, що причинами злочинності є такі процеси й явища, що породжують злочинність як свій безпосередній наслідок, а умовами злочинності слід вважати такі об'єктивні обставини суспільної дійсності, які самі по собі не породжують злочинність, але «відкривають шлях» для дії причин, полегшують настання суспільно небезпечних наслідків[7].

При дослідженні детермінації злочинності зазвичай використовуються такі категорії, як причини, умови, кореляти. Видами детермінації є спричинення, зумовлення, кореляція, зв'язок станів, функціональна залежність, цільова детермінація[8]. При цьому варто наголосити, що при висвітленні детермінації злочинності жорстокого поводження з тваринами, ми не маємо на увазі якісь виняткові фактори, адже переважна їх частина властива загальній злочинності в цілому.

Узагальнюючи думки вчених, можна дійти висновку, що детермінація злочинності – це сукупність як зовнішніх, так і внутрішніх причин та умов, які призводять до вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із жорстоким поводженням із тваринами.

Зауважимо, що причини та умови злочинності, як і сама злочинність, є доволі нестійкими явищами, тобто постійно змінюються та трансформуються. А прогрес суспільства, урбанізація великих міст, міграційні процеси, новітні технології, а саме комп'ютеризація і навіть воєнно-політичні конфлікти є тими каталізаторами, що породжують нові теорії причин злочинності. Відповідно цей процес є нескінченим. На основі цього можемо припустити, що людство не знає і не може знати всіх причин злочинності. З цього приводу слушною є думка С. І. Нежурбіди та Є. Д. Скулиша, які наголошують на необхідності створення реєстру кримінологічних досліджень причин злочину або реєстру кримінологічних шкіл, що дало б можливість володі-

---

право 46–51 <http://pp-law.in.ua/archive/2_2022/8.pdf> (дата звернення: 23.05.2024)

[1] Ященко А М 'Жорстоке поводження з тваринами (ст.299 КК України): склад злочину та заходи кримінально-правового регулювання' (2022) 2 (27) Вісник кримінології асоціації України. 48–59 <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/66776242-fcfa-4497-bdc1-cbd0ee120887/content> (дата звернення: 23.05.2024)

[2] Колодін Д. О, Колодіна А. С. 'Жорстоке поводження з тваринами: кримінально правовий аналіз'(2023) Право і суспільство 79–82 <http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/4_2023/12.pdf> (дата звернення: 20.05.2024)

[3]

[4] Зелінський А. Ф., Оніка Л. П. *Детермінація злочину. Навч. посібн*. (УкрЮА 1994) 4

[5] Закалюк А. П. *Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки* (Видавничий Дім «Ін Юре», 2007) 139

[6] Орлов Ю. В. 'Детермінація злочинності' *Українська кримінологічна енциклопедія* (Харк. Нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. внутр. справ, кримін. асоц. України, Золота Миля, 2017) 178–180

[7] Джужі О. М. (ред) *Курс кримінології: підручник. Кн. 1: Загальна частина* (Юрінком Інтер, 2001) 79–80

[8] Бойко А. М. *Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження): монографія* (ЛНУ ім. Івана Франка, 2008) 86

ти інформацією про наявність системних поглядів на причини злочину [1].

Враховуючи наведене, пропонуємо детермінанти жорстокого поводження з тваринами поділити на такі групи залежно від сфери суспільних відносин: економічні, морально-психологічні, правові, інформаційні та виховні. У кожній із груп перелічених детермінант окрема роль відводиться фактору воєнного стану в Україні.

Економічні детермінанти. Хотілося б наголосити, що вплив на економічну активність України російського вторгнення є величезним – реальний ВВП значно скоротився, інфляція стрімко зросла, торгівля була серйозно порушена, а бюджетний дефіцит виріс до безпрецедентного рівня[2]. Унаслідок неоднозначних соціально-економічних перетворень значна частина населення виїхала за кордон у пошуках кращої долі, ще частина опинилася за межею бідності. Економічні негаразди спричинили низку соціальних аномалій, відсутність впевненості в завтрашньому дні, зростання соціальної напруги. Особливий правовий режим, введений на території нашої держави, високий рівень безробіття, значне розшарування населення, низькі заробітні плати, алкоголізація населення призводять до того, що людина шукає додаткові, альтернативні джерела заробітку. У підсумку це зумовлює активізацію криміногенного потенціалу суспільства та зростання масштабів злочинності[3], Оскільки в умовах воєнного стану швидко поширюється безробіття, має місце низька заробітна плата, відбувається скорочення різноманітних соціальних виплат. Через зниження матеріального благополуччя люди стають роздратованими та агресивними, результатом невдоволення своїм становищем є неконтрольована жорстокість до слабших за себе, наприклад, до тварин. Так, під час інтерв'ю із зоозахисником М. нам стало відомо, що протягом воєнного стану у практиці захисників тварин неодноразово траплялись випадки розкрадання корму, що отримувався як гуманітарна допомога, яка надавалася донорами для хатніх та свійських тварин. Окрім корму, здійснювалося розкрадання й медикаментів, ліжанок, іграшок тощо для тварин із подальшим їх перепродажем. Цинізм ситуації підкреслюється тим, що таке розкрадання відбувається в той час, коли десятки тварин допомагають людині у надважкі часи для нашої країни. Вони героїчно шукають людей під завалами, беруть участь у розмінуванні територій, несуть службу разом із нашими захисниками на блокпостах, беруть участь в евакуації громадян із небезпечних територій, де ведуться активні бойові дії, тощо. Для декого улюбленець стає ледь не єдиною причиною для виживання в скрутних умовах, віддушиною, розрадою. Дуже прикро, що спекуляція тваринами позбавляє власників, які опинилися у скрутному матеріальному становищі і не можуть забезпечити повноцінне утримання для тварини (особливо певних порід чи видів), гуманітарної підтримки.

Розкриваючи економічні детермінанти жорстокого поводження з тваринами, хотілося б зробити акцент на тому, що зараз ми спостерігаємо явну перевагу матеріального світу над духовним. У цьому аспекті важливо наголосити, що в цілому для людини добробут тварини скоріше стоїть не на першому місці. Пріоритет надається продуктивності та заробітку. Тому вважаємо за необхідне навести приклади того, що змушені переживати тварини, для того щоб людина збагачувала свої статки.

У цьому ракурсі насамперед хотілося б звернути увагу на жорстоке ставлення до тварин, які є «ресурсом» для людини та виведення й вирощування яких здійснюється задля отримання прибутку. Це, в першу чергу, сільськогосподарські тварини, яких масово вирощують для отримання продуктів та сировини тваринного походження. Традиційно склалося так, що такі тварини сприймаються переважною частиною суспільства як ре-

---

[1] Нежурбіда С. І., Скулиш Є. Д. 'Етіологія злочину: результати аналізу теорій особистості' *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи*: матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримін.-виконав. права (Харків, 9 груд. 2016 р.) 112–114

[2] 'Найгірший результат за всю незалежність, але кращий за прогнози: Мінекономікиоцінилопадіння ВВП у 2022 році'(Слово і діло) <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/05/novyna/ekonomika/najhirshyj-rezultat-vsyu-nezalezhnist-krashhyj-prohnozy-minekonomiky-oczinylo-padinnya-vvp-2022-roczi≥ (дата звернення 25.04.2024 р.)

[3] Андрушко А В 'Детермінанти незаконного позбавлення волі або викрадення людини' Право та державне управління 86 <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/27765/1/%d0%90%d0%bd%d0%b4%d1%80%d1%83%d1%88%d0%ba%d0%be%20%d0%90.%d0%92.%20%d0%94%d0%b5%d1%82%d0%b5%d1%80%d0%bc%d1%96%d0%bd%d0%b0%d0%bd%d1%82%d0%b8%20%d0%bd%d0%b5%d0%b7%d0%b0%d0%ba%d0%be%d0%bd%d0%bd%d0%be%d0%b3%d0%be%20%d0%bf%d0%be%d0%b7%d0%b1%d0%b0%d0%b2%d0%bb%d0%b5%d0%bd%d0%bd%d1%8f%20%d0%b2%d0%be%d0%bb%d1%96%20%d0%b0%d0%b1%d0%be%20%d0%b2%d0%b8%d0%ba%d1%80%d0%b0%d0%b4%d0%b5%d0%bd%d0%bd%d1%8f%20%d0%bb%d1%8e%d0%b4%d0%b8%d0%bd%d0%b8.pdf≥

сурс – джерело отримання продуктів харчування. В сучасній науці це позначається терміном «карнізм[1]». Можливо, таке ставлення до сільськогосподарських тварин слід пояснити деякою відстороненістю фермерства від життя містян. Фермерські господарства не завжди відкриті для пересічного громадянина, а тому і побачити умови, в яких знаходяться тварини, складно, а вплинути на ці умови тим паче вбачається неможливим.

З інтерв'ю із зоозахисником П.: «Атмосфера на фермах та господарствах, в яких тримаються тварини, жахливі. В домінуючій більшості випадків тварин тримають в загонах, де неможливо поворушитися, не говорячи вже про вільне пересування. Вони порсаються у власних фекаліях, крупний рогатий скот насильно запліднюють задля приплоду, а коли теля або порося народжується, – відразу забирають для забою, щоб отримати гарні стейки чи молочного порося до столу. Умови тримання птахів на яєчних фермах також виходять за межі розуміння. Птахи знаходяться в дуже маленьких клітках батарейного типу, де неможливо поворушитися. І хоча законом це прямо заборонено, такі явища не є поодинокими в Україні»[2]. За даними заозахисників ГО «Відкриті клітки», понад 95% курей в Україні утримують саме батарейним способом[3].

Найочевидніший приклад жорстокості до тварин – це видобуток шкіри, яка, на жаль, й досі користується шаленою популярністю. Деякі люди вважають, що шкіра – побічний продукт м'ясної промисловості, але це не так. Тварин найчастіше вирощують заради м'яса й шкіри окремо. Саме тому на багатьох таких фермах не турбуються про добробут тварин. Тварини народжуються та живуть в жахливих умовах, щоб потім стати шкіряним взуттям, сумкою чи одягом[4].

Задля отримання хутра щороку вбивають близько 100 млн тварин. Найчастіше жертвами хутряної промисловості стають шиншили, норки, песці, зайці та лисиці, але іноді це трапляється навіть із собаками. «Хутряних» тварин навмисно перегодовують та утримують у маленьких клітках. Активні й розумні звірі страждають від психологічних розладів, перебувають у постійному стресі та стають дуже агресивними. Тому на таких фермах розповсюджені випадки канібалізму та самокаліцтв. А закінчують своє життя беззахисні тварини від задушення газом, сильного удару важким предметом чи шокером. Однак це не завжди спрацьовує, тому хутро знімають зі ще живих тварин[5]. Понад 600 тис. тварин щороку вбивають на українських хутрових фермах[6]. Так, гуманістичний рух UAnimals закликає депутатів запобігти екологічній катастрофі та впровадити заборону на хутряні ферми в Україні[7].

Задля отримання вовна тварин підстригають впродовж всього їх життя, і цей процес зовсім не такий, яким його показують в рекламі чи фільмах. Вівці під час стрижки знаходяться у постійному стресі та часто отримують травми. Стригалі разом із вовною зрізають тваринам шматочки шкірі та іноді вух. Люди помилково вважають, що вівцям потрібні стрижки, але насправді звірі мають рівно стільки вовни, скільки їм необхідно для регулювання температури тіла. Вони скидають зайву вовну навесні, однак індустрії невигідно чекати, тому їх стрижуть вручну. Це призводить до того, що щороку близько 1 млн тварин помирають від переохолодження[8].

Популярний наповнювач для курток та пальт вищипують із птахів. Качок та гусей зазвичай об-

---

[1] *Карнізм (лат. *carnis* – м'ясо, плоть) – концепція про правомірність вживання в їжу продуктів тваринного походження, особливо м'яса. Важлива особливість карнізму – виділення окремих видів тварин в якості допустимих до вживання в їжу, а також схвалення такого до них ставлення, яке стосовно інших, «неїстівних», видів трактувалося б як жорстокість.

[2] 'Жорстокість у тваринництві: погляд зсередини фабричних ферм' (Cruelty Farm) https://cruelty. farm/uk/%D0%B6%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BA%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D1%82%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0-%B3%D0%BE-%D0%B3%D0%BE%D1%81%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4-%D0%B2%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B5-%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D1%83-%D1%84%D0%B0%D0%B1%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%BC/ (дата звернення 10.06.2024)

[3] 'Cage-free, Free-range, aximka: чи врятують тварин напівмири?' (Vegan express) <https://www.veganexpress.org/post/vilnyy-vyhul≥ (дата звернення 10.05.2024)

[4] 'Чому веган_(ки) не носять це?' (Vegan express) <https://www.veganexpress.org/post/chomu-vehan_ky-ne-nosiat-tse> (дата звернення: 07.04.2024)

[5] – (дата звернення 07.04.2024)

[6] 'Не носи шкури тварин: чому в Україні треба заборонити хутрове виробництво' (Рубрика) <https://rubryka.com/article/ne-nosi-shkury-tvaryn/≥ (дата звернення: 09.06.2024)

[7] 'Україна проти хутряних ферм' (Facebook) <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1637886369599909&set=a.925943787460841≥ (дата звернення: 09.06.2024)

[8] 'Чому веган_(ки) не носять це?' (Vegan express) <https://www.veganexpress.org/post/chomu-vehan_ky-ne-nosiat-tse> (дата звернення: 07.04.2024)

щипують після забою на м'ясо, однак часто птахи страждають від жорстокої процедури й за життя (так, наприклад, можна вищипати тварину під час линяння 4–5 разів впродовж її життя). Саме під час цього процесу птахи отримують найбільше пошкоджень, адже разом із пухом люди виривають у них й шматочки шкіри. І все це супроводжується жахливим стресом і страхом для тварини[1].

У цьому контексті актуально торкнутися питання «чорного розведення» тварин. Як зауважують зоозахисники, це так звані розплідники без належного юридичного оформлення. Коли людина купує тваринку дешевше «для себе», без документів. Проте ніхто ніколи не побачить тих собак або кішок, які народжують цуценят та кошенят. Вони сидять у підвалах, клітках, їм ріжуть зв'язки, щоб їх ніхто не чув. Вони помирають від хвороб, генетичних відхилень, від постійних пологів. Тварини, які більше не можуть розмножуватися, перетворюються на «відпрацьований матеріал». Якщо тваринам пощастить, їх намагаються продати. У гіршому разі їх присипляють[2].

У продовження цієї думки, як приклад, наведемо випадок, що не так давно трапився у м. Полтава. Чоловік нелегально розводив такс. Барт (прізвисько собаки) разом із ще однією таксою жив у Полтаві, у старому сараї. Собак використовували для розведення, у кожну тічку дівчинки їх в'язали, цуценят продавали як «породистих для себе, без документів». Барту вибили передні зуби, щоб під час в'язки кобель не травмував суку. За собаками ніхто не доглядав, усе життя їх годували свинячими кишками і не випускали на вулицю. Коли собаки стали старими, їх просто викинули на вулицю[3].

Морально-психологічні детермінанти. Передусім хотілося б відмітити, що наразі можемо спостерігати певний занепад і деградацію моральних принципів та орієнтирів суспільства. Відбувається руйнація духовного світу людини, формується відсутність таких почуттів, як милосердя та співчуття. Натомість, спостерігається агресія, жорстокість та насильство. З цього приводу слушною є думка О. Л. Беспаль, яка зазначає, що «ескалація кримінального насильства відбувається також через різку зміну ідеології в суспільстві, руйнування старих ідеалів, зниження рівня моральних вимог із боку суспільства до його членів»[4].

Також варто зазначити, що наразі, особливо у великих містах, існує така проблема, як закритість людей один від одного. Часто сусіди, що проживають поряд, не знайомі один з одним. Така ізольованість призводить до байдужості, індиферентності населення. Тому у більшості випадків люди не звертають уваги на випадки жорстокого ставлення до тварин. Навіть коли людина стає свідком такої жорстокі, не завжди це спонукає її звернутися до компетентних органів. Причина такої байдужості може бути в її соціальній позиції – завжди залишатися осторонь, а так само у правовому нігілізмі. Крім того, як правило, людина навіть не знає алгоритм дій у подібних випадках.

З-поміж іншого, велику роль серед причин жорстокого поводження з тваринами відіграють такі явища, як наркоманія та алкоголізм. Саме на фоні таких станів підвищується рівень психологічної та соціальної деградації. Вважаємо за потрібне наголосити, що значна частина насильницьких злочинів вчиняється саме в стані алкогольного/наркотичного сп'яніння. При вивченні судової практики за ст. 299 Кримінального кодексу України, нами було з'ясовано, що кожне друге кримінальне правопорушення було скоєно в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння.

До *правових детермінант* можна включити досить неефективну та повільну правову політику у сфері поводження з тваринами. Перманентні зміни та доповнення до чинних нормативних актів, що регулюють відносини у сфері гуманного ставлення до тварин, здебільшого викликані міжнародними зобов'язаннями, які взяла на себе наша держава. Тому суспільство виявилося до них неготовим. Це можна спостерігати у тих випадках, коли правоохоронці ігнорують приписи законодавства та неналежним чином реагують на виклики, пов'язані із жорстоким поводженням із тваринами. Це, з одного боку. З другого боку, відповідно до результатів проведеного нами у період з 20 лютого 2024 року по 20 квітня 2024 року анонімного опитування громадськості (всього – 40 125 респон-

[1] –

[2] 'Розведення породистих тварин в Україні перетворилося для вихованців на пекло – волонтери' (Гордон) <https://gordonua.com/ukr/news/society/rozvedennja-porodistih-tvarin-v-ukrajini-peretvorilosja-dlja-vihovantsiv-v-peklo-volonteri-1515651.html≥ (дата звернення 11.05.2024)

[3] –

[4] Беспаль О. Л. 'Проблеми кримінальної відповідальності за насильство в сім'ї проти життя та здоров'я щодо дітей' (2017) 2 Economic and law paradigm of modern society 130–134

дентів), причинами неповідомлення правоохоронних органів про випадки жорстокого поводження з тваринами є такі: до виконавчої гілки влади з таким питанням не має сенсу звертатись, вони цим не займаються, прикриваючись війною; зневіра в належне виконання правоохоронцями своїх обов'язків; боязнь заявити; правоохоронні органи навряд чи будуть реагувати на відповідні заяви; вони (правоохоронні органи) взагалі на таке не реагують; краще самостійно вирішити таку ситуацію і т.п. Із числа опитаних свідками жорстокого ставлення до тварин були 35 453 респондента (86,2%). До правоохоронних органів повідомляли 7,2% опитуваних. Не повідомляли 29,7% громадян, 63,0% утримались від відповіді. Отже, наведені дані свідчать про відсутність довіри до поліції та повільний розвиток правової свідомості суспільства. Варто підкреслити, що безвідповідальне ставлення правоохоронців до випадків жорстокого поводження з тваринами пов'язане з недосконалим законодавством, в якому тварина розглядається як майно. В багатьох європейських країнах зазначене питання було переглянуто із подальшими змінами до законодавчої бази.

Неефективність законодавства у сфері жорстокого поводження з тваринами проявляється й у такому. Так, у ст. 25 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» зазначено: «Забороняється використання тварини у кориді, створення та діяльність пересувних звіринців, пересувних зоопарків та пересувних виставок диких тварин, а також діяльність дельфінаріїв, що не мають природної морської води»[1]. Проте у жовтні 2023 року у м. Тернопіль відбулась зоовиставка екзотичних тварин. *«Відвідувачі фотографуються зі зміями та мавпою, використовуючи спалах. Мавпа сидить у тісній клітці й не має змоги сховатися від цього»,* – описали події на виставці зоозахисники[2]. *Представник зоозахисників викликала до торгового центру поліцію, однак поліцейські відмовилися скласти протокол на місці, аргументуючи це тим, що спочатку необхідно провести експертизи та встановити, чи справді є порушення (такі випадки непоодинокі). Вищезазначена жорстокість до тварин трапляється через відсутність належної реакції, у тому числі з боку держави. На нашу думку, якщо за аналогічні випадки людей притягували б до юридичної відповідальності, подібних ситуацій було б значно менше.*

Характерний випадок стався й у м. Запоріжжя, де Запорізький державний цирк у виставі використовував червонокнижного бурого ведмедя. Бурий ведмідь занесений до Червоної книги України як вид, що зникає. Відповідно до Закону України «Про червону книгу»[3] ст. 19 забороняє використовувати таких тварин у комерційних цілях. Утримувати їх у неволі можна тільки з науковою метою, але для цього потрібен дозвіл від Національної комісії з питань Червоної книги України[4].

Звертаємо увагу, що відповідно до абз. 37^3 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування»[5] до компетенції селищних, сільських, місцевих рад входить вжиття заходів та забезпечення дотримання заборони провадження діяльності пересувних звіринців, пересувних зоопарків, пересувних виставок диких тварин та іншої забороненої Законом України «Про захист тварин від жорстокого поводження» діяльності в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці. На практиці все зовсім по-іншому, корумпованість чиновників та жага до легких грошей завжди мають пріоритет. Тому деякі представники закладів культури, нехтуючи приписами закону, вдаються до жорстокого поводження з тваринами.

Також непоодинокі випадки можемо спостерігати, коли в закладах харчування, торгівельних центрах або у закладах освіти без належного догляду та умов за тваринами обладнані зоокутки. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження»[6] це забороня-

[1] Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21 лютого 2006 р. №3447-IV. Верховна Рада України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447–15#Text (дата звернення 13.05.2024)

[2] 'Екзотичнітварини у тіснихклітках: поліція склала протокол на організаторіввиставки у Тернополі' (Життя)<https://life.pravda.com.ua/society/2023/10/15/257065/≥(дата звернення 13.05.2024)

[3] Про Червону книгу України: Закон України від від 07.02.2002 №3055-III. Верховна рада України. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T023055 (дата звернення 12.05.2024)

[4] 'UAnimals вимагає припинити експлуатацію ведмедів у Запорізькому цирку' (UAnimals) <https://uanimals.org/bezkatehorii/uanimals-vymahaie-prypynyty-ekspluatatsiiu-vedmediv-u-zaporizkomu-tsyrku/≥(дата звернення 12.05.2024)

[5] Про місцеве самоврядування. Закон України від 21.05.1997 №280/97. Верховна рада України. URL: https://ips.ligazakon.net/document/Z970280 (дата звернення 13.05.2024 року)

[6] Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21 лютого 2006 р. №3447-IV. Верховна Рада України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447–15#Text (дата звернення 13.05.2024 року)

ється. Вищевикладене може свідчити про неналежний нагляд за дотриманням законодавства у сфері жорстокого поводження з тваринами.

Інформаційні детермінанти посідають важливу роль серед факторів жорстокого поводження з тваринами, оскільки за допомогою інформації можна впливати не лише на свідомість людей, а й на їх вчинки. З огляду на вищезазначене можна виокремити такі інформаційні детермінанти: розповсюдження відеопродукції, створення закритих телеграм-каналів, ютуб-платформ тощо, які демонструють та популяризують жорстоке ставлення до тварин. Це, на наш погляд, є відповідними поведінковими імпульсами, пов'язаними з насильством та жорстокістю до оточуючого середовища. Тобто особа, яка схильна до агресії та насильства, буде транслювати відповідний контент. Неповнолітні, переглядаючи відео відповідного характеру, некритично осмислюючи побачене, шукаючи нових емоцій, відчуттів або способу виплеснути вже накопичені (зокрема, адреналіну, бажання самоствердження чи домінування, виплеску агресії тощо) вдаються до аналогічної поведінки. Також йдеться й про неефективну роботу правоохоронних органів щодо запобігання розповсюдження такої відеопродукції, що популяризує культ жорстокості до навколишнього середовища. Так, наприклад, у пошукових системах із відкритим доступом знаходяться відеоматеріали порнографічного характеру (зоофілія). Така загальна доступність призводить до спотворення уявлення людей про призначення тварини, особливо коли йдеться про дітей. Характерний випадок, коли після перегляду аналогічного відео підліток вирішує повторити побачене. Так, у червні 2023 року до мережі потрапило відео, де підліток ґвалтує собаку. Зоозахисники, виявивши відео, повідомили до поліції. Тварину було вилучено, відкрито кримінальне провадження[1].

До *виховних* детермінант, на нашу думку, належать: 1) занепад моральних цінностей та пріоритетів, а саме занепад духовної сфери та перевага матеріальної; 2) відсутність з боку батьків належного виховання та зрощування в дитині почуття емпатії і любові до тварини. В окремих сім'ях мають місце суттєві недоліки, зокрема, бездоглядність, відсутність необхідної уваги батьків до виховання дитини, відсутність допомоги батькам з боку держави та громадськості за місцем проживання, недоліки в роботі ювенальної превенції, негативний вплив вулиці, тобто того мікросередовища, в якому підліток проводить значну частину вільного часу[2].

У контексті викладеного хотілося б також звернути увагу на таку причину жорстокості, як незрілість дитини. Багато випадків жорстокості до тварин з боку дитини трапляється із цікавості, коли дитина може кинути камінь у тварину, або схопити кота за хвіст, або зіштовхнути тварину зі сходів, дістати рибку з акваріуму задля того, щоб просто подивитися на реакцію живої істоти. Зазначені приклади свідчать про неналежне виховання та несвоєчасне пояснення дитині про гуманне ставлення до тварин, про те, що тварини теж живі і відчувають біль та страждання.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку про важливість всебічного дослідження детермінант жорстокого поводження з тваринами, оскільки лише ґрунтовне вивчення причин та умов такого поводження дозволить розробити ефективні шляхи запобігання цьому виду злочинності. Також важливо зауважити, що, запобігаючи жорстокості до тварин, можна попередити більш тяжкі кримінальні правопорушення, такі як насильство щодо людей та інше.

Під нашого дослідження нами було виокремлено такі групи детермінант жорстокості до тварин: економічні, морально-психологічні, правові, інформаційні та виховні. До того ж військове вторгнення рф до України є одним із специфічних факторів жорстокого поводження з тваринами, з яким раніше ми не стикалися.

Детермінантами жорстокості можуть бути: занепад моральних цінностей, недоліки виховання, розповсюдження відеоматеріалів, які популяризують культ жорстокості та ін. Детермінанти, що призводять до вчиненню кримінальних правопорушень у вигляді жорстокого поводження з тваринами, також пов'язані із недоліками законодавства. Тому для того, щоб ефективніше запобігати досліджуваному явищу, треба комплексно підходити до вирішення зазначеного питання.

[1] 'На Хмельниччині підліток згвалтував собаку' (24TV) <https://24tv.ua/ru/v-hmelnickoj-oblasti-podrostok-iznasiloval-sobaku-otkryli-ugolovnoe-proizvodstvo-24-kanal_n2337938≥ (дата звернення 01.05.2024)

[2] Косенко С. С. 'Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх' (дис… канд. юрид. наук Національна академія внутрішніх справ України, 2004) 69

REFERENCES

List of legal documents

Legislations

1. Pro zakhyst tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia : Zakon Ukrainy vid 21 liutoho 2006 r. №3447-IV. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447–15#Text
2. Pro Chervonu knyhu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid vid 07.02.2002 №3055-III. Verkhovna rada Ukrainy. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T023055
3. Pro mistseve samovriaduvannia. Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 №280/97. Verkhovna rada Ukrainy. URL: https://ips.ligazakon.net/document/Z970280

Bibliography

Authored books

1. Boiko A. M. *Determinatsiia ekonomichnoi zlochynnosti v Ukraini v umovakh perekhodu do rynkovoi ekonomiky (teoretyko-kryminolohichne doslidzhennia): monohrafiia* [Determination of economic crime in Ukraine in the conditions of the transition to a market economy (theoretical and criminological research): monograph] (LNU im. Ivana Franka, 2008) 380
2. Spektor O. M. *Humanne ta vidpovidalne stavlennia do tvaryn: metodychnyi posibnyk* [Humane and responsible treatment of animals: methodological guide] (TOV «TsP «Komprynt», 2018) 88
3. Zakaliuk A. P. *Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka. U 3 kn. Kn. 1: Teoretychni zasady ta istoriia ukrainskoi kryminolohichnoi nauky* [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice. In 3 books Book 1: Theoretical principles and history of Ukrainian criminological science] (Vydavnychyi Dim «In Yurie», 2007) 425
4. Zelinskyi A. F., Onika L. P. *Determinatsiia zlochynu. Navch. Posibn* (UkrIuA, 1994) 52

Edited books

5. Dzhuzhi O. M. (red.) *Kurs kryminolohii: pidruchnyk Kn. 1: Zahalna chastyna* [Criminology course: textbook Kn. 1: General part] (Iurinkom Inter, 2001) 352

Part of the books

6. Orlov Yu. V. 'Determinatsiia zlochynnosti Ukrainska kryminolohichna entsyklopediia' [Determination of crime. Ukrainian criminological encyclopedia] (Khark. Nats. un-t vnutr. sprav ; nats. akad. vnutr. sprav, krymin. asots. Ukrainy, Zolota Mylia, 2017) 178–180

Journal articles

7. Andrushko A V 'Determinanty nezakonnoho pozbavlennia voli abo vykradennia liudyny' [Determinants of illegal deprivation of liberty or kidnapping] Pravo ta derzhavne upravlinnia 86 <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/27765/1/%d0%90%d0%bd%d0%b4%d1%80%d1%83%d1%88%d0%ba%d0%be%20%d0%90.%d0%92.%20%d0%94%d0%b5%d1%82%d0%b5%d1%80%d0%bc%d1%96%d0%bd%d0%b0%d0%bd%d1%82%d0%b8%20%d0%bd%d0%b5%d0%b7%d0%b0%d0%ba%d0%be%d0%bd%d0%bd%d0%be%d0%b3%d0%be%20%d0%bf%d0%be%d0%b7%d0%b1%d0%b0%d0%b2%d0%bb%d0%b5%d0%bd%d0%bd%d1%8f%20%d0%b2%d0%be%d0%bb%d1%96%20%d0%b0%d0%b1%d0%be%20%d0%b2%d0%b8%d0%ba%d1%80%d0%b0%d0%b4%d0%b5%d0%bd%d0%bd%d1%8f%20%d0%bb%d1%8e%d0%b4%d0%b8%d0%bd%d0%b8.pdf>
8. Bespal O. L. 'Problemy kryminalnoi vidpovidalnosti za nasylstvo v simi proty zhyttia ta zdorovia shchodo ditei' [Problems of criminal liability for domestic violence against life and health of children] (2017) 2 Economic and law paradigm of modern society 130-134М. В. Савостьянова. Нові цінності постіндустріального суспільства. *Вісник Житомирського державного університету.* Випуск 59. 2011 рік. с. 9–13 https://core.ac.uk/download/pdf/12086517.pdf
9. Kolodin D. O, Kolodina A. S. 'Zhorstoke povodzhennia z tvarynamy: kryminalno pravovyi analiz' [Cruelty to animals: a criminal legal analysis] (2023) Pravo i suspilstvo 79–82 <http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/4_2023/12.pdf>
10. Yashchenko A M 'Zhorstoke povodzhennia z tvarynamy (st.299 KK Ukrainy): sklad zlochynu ta zakhody kryminalno-pravovoho rehuliuvannia' [Cruel treatment of animals (Article 299 of the Criminal Code of Ukraine): composition of the crime and measures of criminal law regulation] (2022) 2 (27) Visnyk kryminolohii asotsiatsii Ukrainy. 48–59 <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/66776242-fcfa-4497-bdc1-cbd0ee120887/content>
11. Yushchik O I 'Zhorstoke povodzhennia z tvarynamy: kryminalno – pravovyi aspekt (2022) 2 Pryvatne ta publichne pravo 46–51 <http://pp-law.in.ua/archive/2_2022/8.pdf>

12. Pashkovska M. V. 'Pravoverehuliuvannia v zakonodavstvi Ukrainy zakhystu tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia (2018) 3 Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav 108–120. <https://lawscience.com.ua/web/uploads/pdf/document-108–120.pdf>
13. Uvarova N. V. 'Do problemykryminalnoividpovidalnosti za zhorstokepovodzhennia z tvarynamy (2018) 4 Naukovyivisnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav 138–140
14. Poltava K. O. 'Kryminolohichna otsinka rivnia i dynamiky zhorstokoho povodzhennia z tvarynamy v ukraini ta napriamy yoho zapobihannia (2020) 1 (2) Pytannia kryminalnoho prava, kryminolohii ta kryminalno-vykonavchoho prav 129–136 <http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/1_2020/part_2/24.pdf>

Conference paper

15. Nezhurbida S. I., Skulysh Ye. D. 'Etiolohiia zlochynu: rezultaty analizu teorii osobystosti' [Etiology of crime: the results of the analysis of personality theories'] *Suchasna kryminolohiia: dosiahnennia, problemy, perspektyvy*: materialy mizhnar. nauk. konf., prysviach. 50-richchiu kaf. kryminolohii ta krymin.-vykonav. prava (Kharkiv, 9 hrud. 2016 r.) 112–114

Thesis

16. Kosenko S. S. 'Viktymolohichna profilaktyka statevykh zlochyniv shchodo nepovnolitnikh' [Victimological prevention of sexual crimes against minors] (dys… kand. yuryd. nauk Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy, 2004) 213

Thesis abstract

17. Holovko I. A. 'Kryminalna vidpovidalnist za zhorstokepovodzhennia z tvarynamy' [Criminal liability for cruelty to animals] (avtoref. dys. kand. yuryd nauk Kyiv, 2010) 21
18. Shumilo O. O. 'Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia zhorstokomu povodzhenniu z tvarynamy' [Criminological characteristics and prevention of animal cruelty] (avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk Klas. pryv. un.-t. Zaporizhzhia, 2016) 20

Websites

19. 'Cage-free, Free-range, aximka: chy vriatuiut tvaryn napivmyry? [Cage-free, Free-range, aximka: will animals be saved by demigods] (Vegan express) <https://www.veganexpress.org/post/vilnyy-vyhul>
20. 'Chomu vehan_(ky) ne nosiat tse?' [Why don't vegans wear this?'] (Vegan express) <https://www.veganexpress.org/post/chomu-vehan_ky-ne-nosiat-tse>
21. 'Naihirshyi rezultat za vsiu nezalezhnist, ale krashchyi za prohnozy: Minekonomiky otsinylo padinnia VVP u 2022 rotsi' [The worst result for all independence, but better than forecasts: the Ministry of Economy Estimated the Fall of GDP in 2022] (Slovo i dilo) <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/05/novyna/ekonomika/najhirshyj-rezultat-vsyu-nezalezhnist-krashhyj-prohnozy-minekonomiky-oczinylo-padinnya-vvp-2022-roczi>
22. 'Zhorstokist u tvarynnytstvi: pohliad zseredyny fabrychnykh ferm' [Animal Cruelty: A View from Inside Factory Farms] (Cruelty Farm) https://cruelty. farm/uk/%D0%B6%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BA%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D1%82%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%B3%D0%BE%D1%81%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4-%D0%B2%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D1%83-%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%BC/
23. 'Ekzotychnitvaryny u tisnykhklitkakh: politsiia sklala protokol na orhanizatorivvystavky u Ternopoli' [Exotic animals in tight cages: the police filed a report against the organizers of the exhibition in Ternopil] (Zhyttia)<https://life.pravda.com.ua/society/2023/10/15/257065/>
24. 'UAnimals vymahaie prypynyty ekspluatatsiiu vedmediv u Zaporizkomu tsyrku' [UAnimals demands an end to the exploitation of bears in the Zaporozhye circus] (UAnimals) <https://uanimals.org/bez-katehorii/uanimals-vymahaie-prypynyty-ekspluatatsiiu-vedmediv-u-zaporizkomu-tsyrku/>
25. 'Na Khmelnychchyni pidlitok zgvaltuvav sobaku' [A teenager raped a dog in Khmelnytskyi] (24TV) <https://24tv.ua/ru/v-hmelnickoj-oblasti-podrostok-iznasiloval-sobaku-otkryli-ugolovnoe-proizvodstvo-24-kanal_n2337938>
26. 'Ne nosy shkury tvaryn: chomu v Ukraini treba zaboronyty khutrove vyrobnytstvo' [Do not wear animal skins: why fur production should be banned in Ukraine] (Rubryka) <https://rubryka.com/article/ne-nosi-shkury-tvaryn/>
27. 'Rozvedennia porodystykh tvaryn v Ukraini peretvorylosia dlia vykhovantsiv na peklo – volontery' [Breeding of purebred animals in Ukraine has turned into hell for pets – volunteers] (Hordon) <https://gordonua.com/ukr/news/society/rozvedennja-porodistih-tvarin-v-ukrajini-peretvorilosja-dlja-vihovantsiv-v-peklo-volonteri-1515651.html>
28. 'Ukraina proty khutrianykh ferm' [Ukraine against fur farms] (Facebook) https://www.facebook.com/photo/?fbid=1637886369599909&set=a.925943787460841

Бєлоусова О. М.

Детермінанти жорстокого поводження з тваринами в Україні

Статтю присвячено виокремленню та аналізу детермінант жорстокого поводження з тваринами. Зазначено, що питанню детермінації злочинності присвячено багато наукових робіт вітчизняних кримінологів. З'ясовано, що при дослідженні детермінації злочинності зазвичай використовуються такі категорії, як причини, умови, кореляти.

Установлено, що детермінація злочинності, як і сама злочинність, є доволі нестійкими явищами, тобто постійно змінюються та трансформується. Виділено такі і групи детермінант: правові, економічні, морально-психологічні, інформаційні, виховні та ін.

Визначено, що детермінанти жорстокого поводження з тваринами стосуються всіх сфер людського буття. Крім того, зазначено, що одним із факторів жорстокого поводження з тваринами є недосконале та не ефективне законодавство. Наголошено, що велику роль серед причин жорстокого поводження з тваринами відіграють такі явища, як наркоманія та алкоголізм. Також підкреслено, що повномасштабне військове вторгнення, яке розпочала рф проти України, є специфічним фактором жорстокого поводження з тваринами.

Авторкою наголошено про важливість правильного та ґрунтовного дослідження детермінант жорстокого поводження з тваринами, оскільки лише від повноцінного аналізу факторів жорстокості до тварин залежить ефективне запобігання досліджуваного явища.

Ключові слова:*причини та умови жорстокого поводження з тваринами, детермінація жорстокості до тварин, причини та умови.*

Belousova O. M

Determinants of Animal Cruelty in Ukraine

The article is dedicated to identifying and analyzing the determinants of animal cruelty. It is stated that many scientific works by domestic criminologists are dedicated to the issue of crime determination. It has been found out that in the study of crime determination, categories such as causes, conditions, and correlations are usually used. The following groups of determinants are identified: legal, economic, moral-psychological, informational, educational, etc.

It is determined that the determinants of animal cruelty apply to all spheres of human existence. It is noted that one of the factors of animal cruelty is imperfect and ineffective legislation. It is highlighted that phenomena such as drug addiction and alcoholism play a significant role among the causes of animal cruelty. It is also emphasized that the full-scale military invasion initiated by the Russian Federation against Ukraine is a specific factor in animal cruelty.

The author emphasizes the importance of proper and thorough research of the determinants of animal cruelty, as only a comprehensive analysis of the factors of cruelty to animals can ensure effective prevention of the studied phenomenon.

Keywords: *causes and conditions of animal cruelty, determination of animal cruelty, causes and conditions.*

Стаття надійшла до редакції:15.05.2024 р.
Прийнята до друку: 20.05.2024 р.

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-204
УДК 343.545

К. В. Вареник, аспірантка відділу дослідження проблем кримінального права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПРИМУШУВАННЯ ТА ВТЯГНЕННЯ ЯК ФОРМИ ВЧИНЕННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 303 КК УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Стаття 303 КК України встановлює відповідальність за вчинення сутенерства або втягнення особи в заняття проституцією. Питання щодо тлумачення змісту таких форм суспільно небезпечного діяння, як «втягнення особи в заняття проституцією» та «примушування особи до зайняття проституцією», що передбачені в названій нормі закону про кримінальну відповідальність, вирішується в науці кримінального права неоднаково. Його дослідженню присвятили свої роботи І. А. Вартилецька, В. Я. Горбачевський, С. Ф. Денисов, В. В. Кузнецов, Л. С. Кучанська, А. В. Ландіна, О. В. Микитчик, В. О. Навроцький, В. В. Налуцишин, В. С. Плугатир, М. В. Плугатир, Т. А. Шевчук, А. П. Шеремет, С. С. Яценко та інші науковці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку С. С. Яценка, втягнення проявляється в діях, пов'язаних із безпосереднім психічним чи фізичним впливом із метою викликати в іншої особи прагнення до вчинення відповідних дій: переконання, залякування, підкуп, обман, розпалювання почуття помсти, заздрості або інших низьких спонукань, пропозиція вчинити злочин, обіцянка придбати або збути викрадене, давання порад про місце або спосіб вчинення або приховання слідів злочину[1]. Уявляється, що не всі ці акти поведінки є характерними саме для втягнення у зайняття проституцією, тому правникові при визначенні досліджуваного поняття не варто було робити відсилку до власного коментаря до п. 4 ст. 304 КК, як це було ним зроблено. Окрім цього, науковець намагається розкрити це діяння шляхом перелічення способів його вчинення, що саме по собі не є послідовним підходом до вирішення наукового питання, оскільки йдеться про дві різні, окремі ознаки об'єктивної сторони злочину (суспільно небезпечне діяння і спосіб його вчинення). Вказівку на спосіб вчинення діяння при визначенні поняття «втягнення» робить також Т. А. Шевчук. З її точки зору, воно може відбуватися «будь-яким способом»[2]. Із цього приводу варто відзначити, що способи скоєння розглядуваного кримінального правопорушення чітко визначені в законі: обман, шантаж, використання уразливого стану, застосування чи погроза застосування насильства. Тому використання під час втягнення (так само як і примушування) будь-яких інших способів не має юридичного значення і не утворює об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 1 ст. 303 КК України.

Із точки зору В. В. Кузнецова, втягнення в зайняття проституцією полягає у схилянні, спонуканні осіб жіночої та чоловічої статі до торгівлі своїм тілом[3]. Трохи ширше тлумачать «втягнення» автори підручника за редакцією В. В. Коваленка – В. Я. Горбачевський, І. А. Вартилецька, О. В. Микитчик, В. С. Плугатир і М. В. Плугатир. На жаль, поділу авторства між ними за розділами не здійснюється, що дає підстави розглядати всіх їх як співавторів, у тому числі й щодо злочину, передбаченого ст. 303 КК. Науковці до схиляння та спонукання, на яких наголошує В. В. Кузнецов, дода-

[1] Яценко С. С. 'Злочини проти громадського порядку та моральності' *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України*. С. С. Яценко (ред) (А. С. К., 2002) 676, 677

[2] Шевчук Т. А. 'Про деякі питання відповідальності за сутенерство та втягнення особи в зайняття проституцією' (2010) 5 Право і безпека 191

[3] Кузнецов В. В. *Злочини проти громадського порядку та моральності: практичний посібник* (Паливода А. А., 2007) 137

ють ще й «силування»[1]. При цьому В. В. Кузнецов відзначає, що це може бути схиляння навіть до разового вступу в сексуальні відносини за плату[2]. Саме по собі таке визначення зауважень не викликає, але воно не узгоджується із поняттям «примушування», що надається правником нижче. Там науковець при наданні визначення не згадує про стать відповідних осіб, а також пише не про торгівлю своїм тілом, а про професійні обов'язки проститутки та про задоволення статевих потреб, бажань і фантазій клієнта[3]. У зв'язку із цим, вважаємо, що визначення примушування і втягнення (двох форм вчинення суспільно небезпечного діяння як ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 303 КК) мають корелюватися між собою, адже за змістом вони спрямовані на одне і те саме – домогтися від особи займатися проституцією. Тому під час визначення цих понять науковці мають послуговуватися однаковими термінами для опису того спільного, що ці два діяння об'єднує.

Використовуючи поняття «схиляння», наводить визначення втягнення в зайняття проституцією і В. В. Налуцишин. З його точки зору, воно полягає в схиленні, залученні особи до зайняття проституцією[4]. На залученні до зайняття проституцією акцентує увагу й В. О. Навроцький. На його переконання, втягнення в зайняття проституцією – це дії, внаслідок яких інша особа спонукається до певної поведінки, залучається до неї, в такої особи виникає бажання поводитися певним чином[5]. На спонуканні іншої особи до певної поведінки наголошує у своєму визначенні втягнення С. Ф. Денисов[6]. З його точки зору, воно полягає у впливі на свідомість конкретної особи через переконування в доцільності певної поведінки[7].

Метою статті є з'ясування змісту понять «втягнення особи в заняття проституцією» та «примушування особи до зайняття проституцією» як видів вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 303 КК України.

Виклад основного матеріалу. Великий тлумачний словник сучасної української мови вказує, що «втягнення» означає дію за значенням втягнути і втягти[8]. Своєю чергою обидва ці слова відсилають до «втягувати», що в переносному сенсі, лише в п'ятому значенні цього слова, означає «залучати», «притягати», «заохочувати» когось до участі в чому-небудь[9]. Як бачимо, аналізоване поняття саме по собі негативного відтінку позбавлене, оскільки «залучати» можна і до якоїсь суспільно корисної діяльності.

Цікавим є підхід Л. С. Кучанської, яка надає загальне визначення понять «втягнення» та «примушування». З її точки зору, «під примушуванням або втягненням у зайняття проституцією слід розуміти схиляння, спонукання особи, або вчинення інших подібних дій, які мають на меті втягнення до зайняття проституцією»[10]. Як бачимо, це визначення відбиває лише сутність поняття втягнення, оскільки тут використовуються знайомі вже нам слова «схиляння», «спонукання», які вже зустрічалися у наведених вище визначеннях «втягнення» іншими правниками (В. В. Кузнецовим, В. В. Налуцишиним, В. О. Навроцьким). Вказівка на «вчинення інших подібних дій» теж не стосується другого виду діяння – примушування, оскільки такі дії мають бути подібними до схиляння або спонукання, які, як було показано вище, стосуються першого виду діяння – втягнення. Зайвим аргументом на користь такого тлумачення є уточнення Л. С. Кучанською мети вчинення зазначених дій – втягнення до зайняття проституцією. Викладене дозволяє стверджувати, що дослідниця у своєму визначенні розкрила зміст лише одного виду суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 303 КК, – втягнення в заняття проституцією.

---

[1] Горбачевський В. Я, Вартилецька І. А., Микитчик О. В. та ін. *Кримінальне право України. Особлива частина: альбом схем.* В. В. Коваленко (ред) (Алерта, 2015) 299

[2] Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності: практичний посібник (Паливода А. А., 2007) 137

[3] –

[4] Налуцишин В. В. 'Злочини проти громадського порядку та моральності' *Кримінальне право України. Особлива частина: навчальний посібник.* В. К. Грищук, О. М. Омельчук (ред) (Хмельницького університету управління та права, 2016) 366

[5] Навроцький В. О. 'Злочини проти громадського порядку та моральності' *Кримінальне право України. Особлива частина: підручник*. М. І. Мельник, В. А. Клименко (ред) (Атіка, 2008) 436; Навроцький В. О. 'Злочини проти громадського порядку та моральності' *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України*. М. І. Мельник, М. І. Хавронюк (ред) (Дакор, 2019) 969

[6] Денисов С. Ф. 'Злочини проти громадського порядку та моральності' *Кримінальне право України. Особлива частина*: *навчальний посібник.* О. М. Литвинов (ред) (Право, 2020) 412

[7] –

[8] *Великий тлумачний словник сучасної української мови.* Бусел В. Т. (ред) (Перун, 2001) 165

[9] –

[10] Кучанська Л. С. 'Злочини проти моральності' *Кримінальне право України. Особлива частина: підручник.* Стрельцов Є. Л. (ред) (Одіссей, 2009) 267

Так само не зовсім послідовною видається позиція А. П. Шеремета, який пише про «втягнення шляхом примушування», що, з його точки зору, полягає в залякуванні, грубому, жорстокому поводженні, відмові в матеріальній допомозі та інших діях, що погіршують становище потерпілої особи[1]. Таке визначення можна тлумачити двояко: втягнення може відбуватися одним єдиним шляхом – лише через примушування (1); або воно може бути вчинене різними шляхами (принаймні, двома), але тут правник навів лише один із них – примушування (2). Аналіз монографії науковця дозволяє стверджувати, що він є прихильником другого підходу. На його думку, втягнення в зайняття проституцією полягає в схилянні чи примушуванні до цього[2]. Тобто виходить, що один вид альтернативного діяння, передбаченого ч. 1 ст. 303 КК (примушування), є частиною іншого (втягнення). Такий підхід, як нам видається, потребує принаймні окремого обґрунтування.

Викладене дозволяє стверджувати, що в науковій літературі втягнення особи в зайняття проституцією: 1) розглядається як залучення її до відповідних дій; 2) визначається як схиляння, спонукання, силування до них; 3) описується шляхом перелічення способів учинення відповідних дій, але ці дії прямо не називаються.

Зважаючи на взаємозв'язок понять «втягнення» і «примушування», вважаємо за доцільне надавати власне визначення першого поняття лише після аналізу наукових підходів до визначення другого.

Тлумачні словники трактують *примушування* як дію за значенням примушувати, що, у свою чергу, означає вимагати в кого-небудь виконання чогось незалежно від його волі (бажання)[3]. Через «вимагання» надає визначення примушування до зайняття проституцією і В. В. Кузнецов. З його точки зору, під цим поняттям слід розуміти вимогу виконати (не виконати) певні дії, різновидом яких є професійні обов'язки проститутки, спрямовані на задоволення за плату статевих потреб, бажань і фантазій клієнта[4]. Такий підхід поділяють також В. Я. Горбачевський, І. А. Вартилецька, О. В. Микитчик, В. С. Плугатир і М. В. Плугатир[5]. Як бачимо, у цьому визначенні наголошується на можливості вчинення примушування шляхом бездіяльності, у тому розумінні, що пасивною має бути поведінка саме тієї особи, яка має в майбутньому надати сексуальні послуги (а чи будуть вони надані фактично – залежить від того, наскільки вдалим виявиться це примушування). Тобто тут підкреслюється пасивна поведінка надавача сексуальних послуг – наприклад, не втручатися, коли клієнт буде задовольняти те чи інше своє бажання або фантазію. Таким чином, мова тут не йде про вчинення самого примушування у такій формі суспільно небезпечного діяння як бездіяльність, хоча надане вище визначення із тлумачного словника і не обмежує «вимагання в кого-небудь виконання чогось незалежно від його волі» саме активною поведінкою. Вимагати в особи можна і того, щоб вона утрималася від учинення певних дій. Проте можливість скоєння цього суспільно небезпечного діяння лише за допомогою чітко визначених у законі способів (використання обману, шантажу, уразливого стану особи) орієнтує на те, що діяння (примушування) може бути лише активною дією. Тобто вплив на поведінку особи, яку примушують до зайняття проституцією може бути лише активним. Так само виключно активною може бути й «вимога», за допомогою посилання на яку надається визначення примушування у тлумачному словнику та В. В. Кузнецовим.

На думку С. С. Яценка, примушування – це здійснення фізичного (побої, тілесні ушкодження, катування тощо) чи психічного впливу (погроза застосувати фізичне насильство, знищити майно потерпілого, розголосити відомості, які він бажає зберегти в таємниці тощо) на особу[6]. Схоже визначення пропонує і С. Ф. Денисов. Примушування – це протиправний психічний вплив, що охоплює відкриту або завуальовану погрозу настанням для потерпілої особи небажаних наслідків[7]. Як бачимо, на відміну від попереднього, в цьому визначенні

[1] Шеремет А. П. *Злочини проти статевої свободи: монографія.* (Наші книги, 2008) 122

[2] –

[3] *Великий тлумачний словник сучасної української мови.* Бусел В. Т. (ред) (Перун, 2001) 940; Куньч З. *Універсальний словник української мови*. (Навчальна книга – Богдан, 2007) 615

[4] Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності: практичний посібник (Паливода А. А., 2007) 137

[5] Горбачевський В. Я, Вартилецька І. А., Микитчик О. В. та ін. *Кримінальне право України. Особлива частина: альбом схем.* В. В. Коваленко (ред) (Алерта, 2015) 299

[6] Яценко С. С. 'Злочини проти громадського порядку та моральності' *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України*. С. С. Яценко (ред) (А. С. К., 2002) 676, 670.

[7] Денисов С. Ф. 'Злочини проти громадського порядку та моральності' *Кримінальне право України. Особлива частина: навчальний посібник.* О. М. Литвинов (ред) (Право, 2020) 412

йдеться лише про один вид впливу – психічний. Слід відзначити, що обидві наведені дефініції досліджуваного поняття навряд чи можна визнати вдалими, адже в них відбиваються не ознаки діяння, а ознаки способу його вчинення, і то, не всіх можливих способів, а лише насильства чи погрози його застосування. Визнаючи обумовленість змісту суспільно небезпечного діяння кримінально значущими способами його вчинення, зауважуємо, що це зовсім різні (хоча і взаємозалежні) ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, про що нами вже було зазначено під час аналізу наведеного С. С. Яценком поняття «втягнення».

На виконанні вимоги під час визначення цієї форми суспільно небезпечного діяння, передбаченого ч. 1 ст. 303 КК України, акцентує увагу також В. В. Налуцишин. Він вважає, що примушування буде мати місце при спонуканні особи виконати вимогу щодо зайняття проституцією всупереч своєму бажанню[1]. Останню ознаку наводить у своєму визначенні В. О. Навроцький, на думку якого примушування до зайняття проституцією полягає у діях, внаслідок яких інша особа всупереч своєму бажанню повинна почати займатися проституцією[2]. Цю точку зору поділяє А. В. Ландіна, зазначаючи водночас, що наведене визначення охоплює не лише примушування, а ще й таке діяння, як втягнення. При цьому дослідниця посилається на перше видання науково-практичного коментаря Кримінального кодексу України за редакцією М. І. Мельника та М. І. Хавронюка[3]. Аналізуючи останні визначення можна зробити висновок, що під нього підпадають усі можливі дії, їх коло не окреслюється ніяким чином. Увага акцентується на наслідку таких дій – особа повинна почати займатися проституцією. При цьому – це фактичний, а не юридичний (суспільно небезпечний) наслідок вчинення зазначених дій. Тобто у цьому визначенні ознака суспільно небезпечного діяння не розкривається і навіть нічим не обмежується, а лише наголошується на змінах, які мають статися в об'єктивній дійсності внаслідок його вчинення. Такий підхід взагалі та до визначення примушування, зокрема, не може бути визнаний послідовним. У цьому аспекті більш вдалим є наведене перед цим визначення В. В. Налуцишина, який надав його шляхом використання поняття «спонукання».

Викладене дозволяє підсумувати, що примушування особи до зайняття проституцією розглядається в науковій літературі як: 1) вимагання від неї займатися такою діяльністю; 2) спонукання її до цього всупереч власному бажанню. Крім того, існують принаймні ще дві групи позицій, прихильники яких розкривають зміст досліджуваного поняття, прямо це діяння не називаючи, а лише вказуючи на способи його вчинення (перша група), або на фактичні наслідки, до яких відповідні діяння мають призвести (друга група).

З нашої точки зору, під *примушуванням особи до зайняття проституцією* як одним із видів суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 303 КК, слід розуміти *спонукання* іншої особи до зайняття проституцією всупереч власному бажанню, що здійснюється за допомогою принаймні одного зі способів, чітко визначених в законі (ст. 303 КК). Таке визначення, серед іншого, дозволяє показати взаємозв'язок таких ознак об'єктивної сторони, як діяння і спосіб, і водночас дозволяє уникнути ситуації, коли одна ознака (діяння) визначається через іншу (спосіб).

З урахуванням наведеного визначення поняття «примушування» можна повернутися, як анонсувалося вище, до надання визначення поняттю «втягнення». Зважаючи на це, під *втягненням особи в зайняття проституцією* пропонуємо розуміти *схиляння* іншої особи до зайняття проституцією, спонукання її до зайняття такою діяльністю за власним бажанням, що здійснюється за допомогою принаймні одного зі способів, чітко визначених в законі (ст. 303 КК).

Як бачимо, ці визначення (примушування та втягнення) об'єднує те, що вони спрямовані на досягнення одного фактичного наслідку поведінки суб'єкта – домогтися від іншої особи того, щоб вона займалася проституцією. Крім того, сам законодавець передбачив однакові способи, ви-

[1] Налуцишин В. В. 'Злочини проти громадського порядку та моральності' *Кримінальне право України. Особлива частина: навчальний посібник.* В. К. Грищук, О. М. Омельчук (ред) (Хмельницького університету управління та права, 2016) 366

[2] Навроцький В. О. 'Злочини проти громадського порядку та моральності' *Кримінальне право України. Особлива частина: підручник*. М. І. Мельник, В. А. Клименко (ред) (Атіка, 2008) 436; Навроцький В. О. 'Злочини проти громадського порядку та моральності' *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України*. М. І. Мельник, М. І. Хавронюк (ред) (Дакор, 2019) 969

[3] Ландіна А. В. *Охорона моральності за Кримінальним кодексом України: монографія.* (Наукова думка, 2013) 156; *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України.* М. І. Мельник, М. І. Хавронюк (ред) (Каннон, 2001) 705

користання яких робить вчинення обох цих діянь кримінально караними. Головна відмінність між цими діяннями полягає в тому, чи займається потерпіла особа проституцією за власним бажанням (при вчиненні втягнення) чи всупереч власному бажанню (у разі примушування).

Висновки. Викладене дозволяє стверджувати, що:

– під втягненням особи в зайняття проституцією як одним із видів суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 303 КК, слід розуміти схиляння іншої особи до зайняття проституцією, спонукання її до зайняття такою діяльністю за власним бажанням, що здійснюється за допомогою принаймні одного зі способів, чітко визначених в законі (ст. 303 КК);

– під примушуванням особи до зайняття проституцією як одним із видів суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 303 КК, слід розуміти спонукання іншої особи до зайняття проституцією всупереч власному бажанню, що здійснюється за допомогою принаймні одного зі способів, чітко визначених в законі (ст. 303 КК).

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Ghorbachevsjkyj V. Ja, Vartylecjka I. A., Mykytchyk O. V. ta in. Kryminaljne pravo Ukrajiny. Osoblyva chastyna: aljbom skhem Kovalenka V. V. (red.) [Criminal law of Ukraine. Special part: album of schemes Kovalenko V. V (ed.)] (Alerta, 2015) 576 (in Ukrainian)
2. Kuznecov V. V. Zlochyny proty ghromadsjkogho porjadku ta moraljnosti: praktychnyj posibnyk [Crimes against public order and morality: a practical guide] (Palyvoda A. A., 2007) 160 (in Ukrainian)
3. Kunjch Z. Universaljnyj slovnyk ukrajinsjkoji movy [Universal dictionary of the Ukrainian language] (Navchaljna knygha – Boghdan, 2007) 848 (in Ukrainian)
4. Landina A. V. Okhorona moral'nosti za Kry'minal'ny'm kodeksom Ukrayiny': monografiya [Protection of morality according to the Criminal Code of Ukraine: monograph] (Naukova dumka, 2013) 204 (in Ukrainian)
5. Sheremet A. P. Zlochyny proty statevoji svobody: monoghrafija [Crimes against sexual freedom: monograph] (Nashi knyghy, 2008) 216 (in Ukrainian)

Edited books

6. Busel V. T. (red) *Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoji ukrajinsjkoji movy* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] (Perun, 2001) 1440 (in Ukrainian)
7. Melnika M. I., Havronyuka M. I. (red) *Naukovo-praktychnyj komentar Kryminaljnogho kodeksu Ukrajiny* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] (Kannon, 2001) 1104 (in Ukrainian)

Part of the books

8. Denysov S. F. *'Zlochyny' proty' ghromadsjkogho porjadku ta moraljnosti'. Kryminaljne pravo Ukrajiny. Osoblyva chastyna: navchaljnyj posibnyk Lytvynova O. M. (red)* ['Crimes against public order and morality'. Criminal law of Ukraine. Special part: study guide by O. M. Litvinov (ed.)] (Pravo, 2020) 383–416 (in Ukrainian)
9. Kuchans'ka L. S. *'Zlochy'ny proty' moral'nosti'. Kry'minal'ne pravo Ukrayiny. Osobly'va chasty'na: pidruchnyk Strel'ova Ye. L. (red)* ['Crimes against morality' Criminal law of Ukraine. Special parts: textbook by E. L. Streltsov (ed.)] (Ody'ssej, 2009) 254–270 (in Ukrainian)
10. Navrocjkyj V. O. *'Zlochyny' proty' ghromadsjkogho porjadku ta moraljnosti' Kry'minal'ne pravo Ukrayiny. Osobly'va chasty'na: pidruchnyk Melnika M. I., Klimenka V. A. (red)* ['Crimes against public order and morality'. Criminal law of Ukraine. Special parts: textbook by M. I. Melnik, V. A. Klimenko (ed.)] (Atika, 2008) 420–439 (in Ukrainian)
11. Navrocjkyj V. O. *'Zlochyny' proty' ghromadsjkogho porjadku ta moraljnosti' Naukovo-praktychnyj komentar Kryminaljnogho kodeksu Ukrajiny Melnika M. I., Havronyuka M. I. (red)* ['Crimes against public order and morality'. Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine by M. I. Melnik, M. I. Havronyuk (ed.)] (Jurydychna dumka, 2009) 832–850 (in Ukrainian)
12. Nalucy'shy'n V. V. *'Zlochy'ny' proty' gromads'kogo poryadku ta moral'nosti' Kry'minal'ne pravo Ukrayiny'. Osobly'va chasty'na: navchal'ny'j posibny'k Gry'shhuka V. K., Omel'chuka O. M. (red)* ['Crimes against public order and morality' Criminal Law of Ukraine. Special part: textbook V. K. Hryshchuk, O. M. Omelchuk (ed.)] (Khmel'ny'cz'kogo universy'tetu upravlinnya ta prava, 2016) 340–370 (in Ukrainian)
13. Jacenko S. S. *'Zlochy'ny' proty' gromads'kogo poryadku ta moral'nosti' Naukovo-praktychnyj komentar do Kryminaljnogho kodeksu Ukrajiny Jacenka S. S. (red)* ['Crimes against public order and morality'. Scientific and

practical commentary to the Criminal Code of Ukraine by S. S. Jacenko (ed.)] (A. S. K., 2002) C. 652–679 (in Ukrainian)

Journal articles

14. Shevchuk T. A. 'Pro dejaki pytannja vidpovidaljnosti za sutenerstvo ta vtjaghnennja osoby v zajnjattja prostytucijeju' [About some issues of responsibility for pimping and engaging a person in prostitution] (2010) 5 Pravo i bezpeka – Law and security 188–192 (in Ukrainian)

Вареник К. В.

Примушування та втягнення як форми вчинення об'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 303 КК України

Статтю присвячено з'ясування змісту понять «втягнення особи в заняття проституцією» та «примушування особи до зайняття проституцією» як видів вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 303 КК України.

Аналізується наявна в науковій літературі позиція, що втягнення проявляється в діях, пов'язаних із безпосереднім психічним чи фізичним впливом, із метою викликати в іншої особи прагнення до вчинення відповідних дій: переконання, залякування, підкуп, обман, розпалювання почуття помсти, заздрості або інших низьких спонукань, пропозиція вчинити злочин, обіцянка придбати або збути викрадене, давання порад про місце або спосіб вчинення або приховання слідів злочину. У зв'язку із викладеним зазначається, що прихильники цієї точки зору намагаються розкрити зміст розглядуваного діяння шляхом перелічення способів його вчинення. Такий підхід до вирішення наукового питання сам по собі не є послідовним, оскільки йдеться про дві різні, окремі ознаки об'єктивної сторони злочину (суспільно небезпечне діяння і спосіб його вчинення), які не слід ототожнювати чи «змішувати».

Звертається увага на те, що Великий тлумачний словник сучасної української мови вказує, що «втягнення» означає дію за значенням втягнути і втягти. Своєю чергою обидва ці слова відсилають до «втягувати», що в переносному сенсі, лише в п'ятому значенні цього слова, означає «залучати», «притягати», «заохочувати» когось до участі в чому-небудь. Тому акцентується увага на тому, що аналізоване поняття саме по собі негативного відтінку позбавлене, оскільки «залучати» можна і до якоїсь суспільно корисної діяльності. На підставі аналізу наукової літератури зроблено висновки, що втягнення особи в зайняття проституцією: 1) розглядається як залучення її до відповідних дій; 2) визначається як схиляння, спонукання, силування до них; 3) описується шляхом перелічення способів учинення відповідних дій, але ці дії прямо не називаються. Водночас «примушування» тлумачні словники трактують як дію за значенням примушувати, що, у свою чергу, означає вимагати в кого-небудь виконання чогось незалежно від його волі (бажання). Вивчення доктринальних підходів до визначення цього поняття свідчить про те, що примушування особи до зайняття проституцією розглядається як: 1) вимагання від неї займатися такою діяльністю; 2) спонукання її до цього всупереч власному бажанню. Крім того, принаймні існують ще дві групи позицій, прихильники яких розкривають зміст досліджуваного поняття, прямо це діяння не називаючи, а лише вказуючи на способи його вчинення (перша група), або на фактичні наслідки, до яких відповідні діяння мають призвести (друга група).

У результаті проведеного дослідження підсумовується, що під втягненням особи в зайняття проституцією як одним із видів суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 303 КК, слід розуміти схиляння іншої особи до зайняття проституцією, спонукання її до зайняття такою діяльністю за власним бажанням, що здійснюється за допомогою принаймні одного зі способів, чітко визначених в законі (ст. 303 КК), а під примушуванням особи до зайняття проституцією – спонукання іншої особи до зайняття проституцією всупереч власному бажанню, що здійснюється за допомогою принаймні одного зі способів, чітко визначених в законі (ст. 303 КК).

Констатовано, що досліджувані поняття (примушування та втягнення) об'єднує те, що вони спрямовані на досягнення одного фактичного наслідку поведінки суб'єкта – домогтися від іншої особи того, щоб вона займалася проституцією.

Ключові слова: *кримінальне право, кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності, кримінальні правопорушення проти моральності, втягнення особи в заняття проституцією, примушування особи до зайняття проституцією.*

Varenyk K. V.

Coercion and Involvement as Forms of Committing the Objective Side of the Offence Under Article 303 of the Criminal Code of Ukraine

The article aims to clarify the meaning of the terms «involvement of a person in prostitution» and «coercion of a person to engage in prostitution» as types of socially dangerous acts under Article 303 of the Criminal Code of Ukraine.

The author analyses the position available in the scientific literature regarding involvement in actions related to direct mental or physical influence with the aim of causing another person to commit appropriate actions. These actions include persuasion, intimidation, bribery, deception, incitement to revenge, envy or other low motives, offer to commit a crime, promise to purchase or sell stolen goods, giving advice on the place or method of committing or concealing the traces of a crime. Regarding the above, it is important to note that proponents of this viewpoint attempt to explain the act in question by listing the methods of its commission. This approach is inconsistent as it conflates two distinct features of the objective side of the crime: the socially dangerous act and the method of its commission. It is crucial to differentiate between these two features.

It should be noted that the Great Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language indicates that «involvement» means an action in the sense of draw in and involve. In turn, both of these words refer to «involve», which in a figurative sense, only in the fifth meaning of this word, means «to attract», «draw», «encourage» someone to participate in something. Therefore, the author emphasises that the analysed concept in itself does not have a negative connotation, since it is possible to «engage» in some socially useful activity. Based on the analysis of scientific literature, the author concludes that involvement of a person in prostitution 1) is seen as involving a person in relevant actions; 2) is defined as inducing, encouraging, forcing them to do so; 3) is described by listing the ways in which relevant actions are committed, but these actions are not explicitly named. At the same time, explanatory dictionaries interpret «coercion» as an action in the sense of forcing, which, in turn, means to demand that someone do something regardless of their will (desire). The study of doctrinal approaches to the definition of this concept shows that coercion of a person to engage in prostitution is seen as: 1) requiring a person to engage in such activities; 2) inducing a person to do so against his or her will. In addition, there are at least two more groups of positions, whose supporters reveal the content of the concept under study without directly naming this act, but only pointing to the ways in which it is committed (the first group) or to the actual consequences that the relevant acts should lead to (the second group).

The study concludes that involvement of a person in prostitution as one of the types of socially dangerous acts under Art. 303 of the CC should be understood as inducing another person to engage in prostitution, inducing him/her to engage in such activity of their own free will, which is carried out by means of at least one of the methods clearly defined in the law (Art. 303 of the CC, and coercion of a person to engage in prostitution means inducing another person to engage in prostitution against his or her own will, which is carried out by means of at least one of the methods clearly defined by law (Art. 303 of the CC).

The concepts of coercion and enticement are linked by their shared aim of inducing another person to engage in prostitution. This statement is objective and avoids any subjective evaluations.

Keywords: *criminal law, criminal offences against public order and morality, criminal offences against morality, involvement of a person in prostitution, coercion of a person to engage in prostitution.*

Стаття надійшла до редакції:15.04.2024 р.
Прийнята до друку: 20.05.2024 р.

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-211
УДК: 343.13

В. Є. Гомоляко, аспірантка відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

ЦИФРОВИЙ СЕГМЕНТ ДІЯЛЬНОСТІ СТОРОНИ ОБВИНУВАЧЕННЯ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Постановка проблеми. Однією з найбільш істотних за ступенем важливості новелою Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (далі – КПК України, КПК) є системна інформатизація кримінальної процесуальної діяльності. Закладені в КПК України новітні електронні процесуальні процедури спільно з програмними потужностями Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР, Реєстр) утворили обов'язковий електронний сегмент кримінального провадження[1]. На сьогодні Витяг з ЄРДР, яким замінено постанову про порушення кримінальної справи, є ефективною моделлю, оскільки, на відміну від паперового оформлення, забезпечується належний автоматичний контроль, що позбавлений «людського фактора» і що унеможливлює зміну відомостей про початок досудового розслідування, прийняття такого рішення заднім числом, приховання відомостей тощо. Попри суттєві переваги електронної форми початку досудового розслідування та вже понад 10-річний досвід роботи з Реєстром, правозастосовна практика свідчить про наявність низки проблемних питань, що зумовлює необхідність доктринальної розробки цієї тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом питання цифровізації кримінального судочинства все частіше потрапляють до орбіти наукових пошуків учених-процесуалістів. Зокрема, на рівні дисертаційних досліджень питання цифровізації висвітлені в роботах Д. Літвекича, А. Столітнього, Д. Цехана. На особливу увагу заслуговують монографічні дослідження А. Скрипника «Використання цифрової інформації в кримінальному процесуальному доказуванні», А. Бєжанової, Г. Тетерятник та Г. Мудрецької «Застосування режиму відео конференції у кримінальному судочинстві». Крім того, різним аспектам цифровізації присвячені роботи Н. Глинської, Д. Клепки, М. Пашковського, А. Тітка.

Водночас на сьогодні комплексні дослідження цифрового сегмента діяльності сторони обвинувачення на початковому етапі досудового розслідування відсутні, що актуалізує дослідження цього питання.

Метою роботи є дослідження цифрового сегмента діяльності сторони обвинувачення на початковому етапі досудового розслідування, виявлення проблемних питань нормативного регулювання та правозастосовної практики та розробка шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Як уже зазначалося, чинний КПК істотно змінив процесуальну форму початкового етапу досудового розслідування, а саме з 2012 року запроваджено електронну реєстрацію кримінальних проваджень у ЄРДР. Варто зазначити, що такі суттєві зміни форми початку досудового розслідування є доволі дискусійними, однак, на наш погляд запровадження такого порядку сприяє оперативності досудового розслідування, процесуальній економії та захисту прав і законних інтересів осіб. Водночас не можна оминути увагою й низку проблемних питань, що виникають на початковому етапі досудового розслідування. Зокрема, С. Патюк та І. Щербак зверта-

[1] Столітній А 'Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні' (Автореферат дис доктора юрид наук, Дніпровський державний університет внутрішніх справ, 2018) 1.

ють увагу на те, що «на фоні позитивного для кримінального провадження спрощення порядку початку досудового розслідування варто визнати виникнення в теорії та практиці процесу таких взаємопов'язаних проблемних питань: 1) відсутність хоча б якогось механізму перевірки заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, що відповідно призводить до збільшення в рази навантаження на одного слідчого; 2) неможливість оскаржити діяльність слідчого з унесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР у випадку зловживань з боку органів досудового розслідування»[1]. Крім того, в юридичній спільноті звертають увагу на нечіткість формулювання у законодавстві приводів і підстав початку досудового розслідування; необхідність постановлення рішення про початок досудового розслідування тощо.

На наш погляд, уваги заслуговує й питання щодо повідомлення керівника органу прокуратури про початок досудового розслідування. Відповідно до ч. 6 ст. 214 КПК слідчий, дізнавач невідкладно у письмовій формі повідомляє керівника органу прокуратури про початок досудового розслідування, підставу початку досудового розслідування та інші відомості, передбачені ч. 5 цієї статті. З буквального тлумачення зазначеної норми вбачається, що у повідомленні про початок досудового розслідування має бути відображена вся інформація, яка вноситься до ЄРДР.

Так, наприклад, у вироку Шевченківського районного суду м. Києва від 16 червня 2020 року по справі № 761/13685/14-к зазначається, що за результатами аналізу повідомлення про початок досудового розслідування вбачається, що у повідомленні не вказано про обставини злочину, про які йдеться у витягу з кримінального провадження від 24 березня 2014 року[2]. Вказане суд ідентифікую як порушення процесуального законодавства.

Водночас Перша судова палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у своєму рішенні від 30 травня 2023 року звертає увагу на те, що «… вимоги до змісту такого письмового повідомлення положеннями КПК імперативно не визначені. Законодавець не зобов'язує особу, яка звертається з відповідним повідомленням до прокурора, повністю дублювати фабулу обставин вчиненого злочину в ЄРДР»[3].

Вважаємо, що аргументи Верховного Суду є слушними, однак, на наш погляд, доцільним є переглянути концепцію повідомлення керівника органу прокуратури про початок досудового розслідування. У цьому сенсі слід підтримати А. Столітнього, який на підставі вивчення практики функціонування електронного кримінального провадження Чеської Республіки (E-Case Management System) запропонував запровадити в Україні автоматичне повідомлення в ЄРДР прокурора про початок досудового розслідування[4]. Розширення електронного сегмента на початковому етапі досудового розслідування у такий спосіб є спрощенням кримінальної процесуальної діяльності, що, у свою чергу, позитивно позначиться на діяльності слідчого, дізнавача. Адже фактично письмове повідомлення про початок досудового розслідування є дублюванням інформації, яка міститься в ЄРДР, до якого керівник органу прокуратури має доступ.

Так само вважаємо за доцільне звернути увагу й на питання щодо можливості корегування відомостей, внесених до ЄРДР, зокрема, правової кваліфікації кримінального правопорушення. Відмітимо й дискусійність цього питання. Наприклад, в адвокатській спільноті лунають думки, що «Кримінальний процесуальний закон не передбачає можливості перекваліфікації дій на стадії досудового розслідування. Здійснення перекваліфікації передбачено лише під час судового провадження (стаття 337 КПК України) судом або прокурором у разі змінення обвинувачення в суді (стаття 338 КПК України). Таким чином, у разі якщо орган досудового розслідування отримає фактичні дані, що вказуватимуть на вчинення іншого кримінального правопорушення (правова кваліфікація якого не відповідає попередній, внесеній до ЄРДР), то слідчий, прокурор вносить до ЄРДР інформацію про нове кримінальне правопорушення. Нормою

[1] Патюк С, Щербак І 'Проблемні питання початку досудового розслідуванні в Україні' 2021 (5) Підприємництво, господарство і право <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/5/39.pdf> (дата звернення: 13.02.2023)

[2] Вироку Шевченківського районного суду м. Києва від 16 червня 2020 року по справі № 761/13685/14-к URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90111166

[3] Постанова Першої судова палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 30 травня 2023 року по справі № 761/13685/14-к URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=111339388&red=100003490245ac42d93259d5cb0d749b5f1d74&d=5 (дата звернення: 17.03.2024)

[4] Столітній А 'Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні' (Дис доктора юрид наук, Дніпровський державний університет внутрішніх справ, 2018) 279

статті 217 КПК України передбачена можливість за необхідності об'єднати матеріали досудових розслідувань. Відомості щодо кримінального правопорушення, внесеного до ЄРДР із попередньою правовою кваліфікацію, можна видалити та закрити до них доступ із підстав, передбачених пунктами 1 або 2 частини 1 статті 284 КПК України, в разі якщо фактичні дані вказують, що було вчинено інше кримінальне правопорушення»[1].

Натомість, у вже згадуваному рішенні Верховного Суду з цього приводу зазначається, що «ані вимогами КПК, ані нормами Положення не встановлено заборони та/або обмежень для органу досудового розслідування щодо зміни чи доповнення інформації в ЄРДР про кримінальне правопорушення в ході здійснення досудового розслідування. Навпаки, орган досудового розслідування повинен у разі отримання більшого кола інформації, зокрема такої, яка впливає на кримінально-правову оцінку вчиненого, відобразити її у ЄРДР. І таке відображення шляхом уточнення, конкретизації, зміни даних про кримінальне правопорушення, яке є предметом розслідування у відповідному кримінальному провадженні, жодним чином не суперечить положенням КПК»[2].

Відмітимо, що дійсно чинний КПК не закріплює положення щодо інституту зміни правової кваліфікації слідчим, дізнавачем, прокурором на стадії досудового розслідування до повідомлення про підозру[3]. Водночас таке рішення є логічним за наявності відповідних даних. Важко погодитись з тим, що за умови виявлення відомостей, які свідчать про необхідність зміни правової кваліфікації, необхідно реєструвати нове кримінальне провадження. Такий шлях видається надто складним та таким, що не сприяє оперативності кримінального провадження. На додаток, КПК дозволяє зміну правової кваліфікації після повідомлення особі про підозру (ст. 279 КПК). Однак, враховуючи відсутність нормативної регламентації, на практиці порядок зміни кваліфікації відбувається по-різному, зокрема, трапляються випадки прийняття такого рішення слідчим одноособово, без погодження з прокурором. Крім того, таке рішення не завжди приймається в формі постанови з подальшим внесенням відомостей до ЄРДР.

У зв'язку з викладеним не можна оминути увагою рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Новік проти України» (заява №48068/06, п. 19), в якому ЄСПЛ зробив висновок, що надзвичайно важливою умовою є забезпечення загального принципу юридичної визначеності. Вимога «якості закону» у розумінні пункту 1 статті 5 Конвенції означає, що закон має бути достатньо доступним, чітко сформульованим і передбачуваним у своєму застосуванні для убезпечення від будь-якого ризику свавілля[4]. Зазначене дає підставу стверджувати про необхідність чіткої регламентації порядку зміни правової кваліфікації до повідомлення особі про підозру. Вважаємо, що положення такої норми мають передбачати необхідність погодження такого рішення з прокурором, рішення має прийматися у формі постанови з подальшим внесенням відомостей до ЄРДР. У свою чергу, Положенням про Єдиний реєстр досудових розслідувань (далі – Положення) має передбачатися можливість корегування внесених до Реєстру відомостей. Крім того, після зміни правової кваліфікації та внесення про це відомостей до ЄРДР потерпілому, заявнику мають надаватися оновлені витяги з ЄРДР.

Для подальших наукових розвідок перспективним вбачається й питання щодо можливості оскарження рішення слідчого, дізнавача, прокурора про зміну правової кваліфікації до повідомлення особі про підозру.

У контексті нашого дослідження доречним видається розглянути питання щодо надання інформації із Реєстру. Так, Положення вказує, що доступ до ЄРДР передбачений лише для держателя, прокурорів, слідчих та дізнавачів, детективів та інших уповноважених користувачів[5]. Відповідно до КПК України слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані через 24 години з моменту внесення таких відо-

[1] Бабічев В 'Постафакти' 30–31 Юридична практика <https://pravo.ua/articles/postfakty/> (дата звернення 15.04.2024)

[2] Постанова Першої судова палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 30 травня 2023 року по справі № 761/13685/14-к URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=111339388&red=100003490245ac42d93259d5cb0d749b5f1d74&d=5

[3] Гранін Д 'Зміна правової кваліфікації слідчим на стадії досудового розслідування' (Закон і бізнес) <https://zib.com.ua/ua/149491.html> (дата звернення 15.04.2024)

[4] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Новік проти України» від 18 грудня 2008 року (Заява №48068/06) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_442#Text (дата звернення: 15.03.2024)

[5] Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: Наказ Генерального прокурора від 17.08.2023 №231 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text (дата звернення: 12.04.024)

мостей надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань. Інших згадувань щодо надання інформації з Реєстру учасникам кримінального провадження КПК не містить. Водночас часто відомості, що містяться в Реєстрі, є цінними для формування захисної стратегії підозрюваним, його захисником.

Так, наприклад, в ухвалі Вищого антикорупційного суду від 10 лютого 2021 року по справі № 991/4110/20 зазначається, що «КПК України надає стороні захисту рівні права зі стороною обвинувачення у збиранні доказів та доведенні їх переконливості перед судом. Тому у разі наявності у сторони захисту відомостей, які спростовують покладені в основу обвинувачення обставини або свідчать про недопустимість зібраних обвинуваченням доказів, їй мають бути надані рівні можливості для доведення цих обставин. Невід'ємною складовою такого доведення є збір доказів та застосування для цього відповідних заходів забезпечення кримінального провадження або проведення слідчих дій. Суд вважає, що дані з ЄРДР, про які зазначається у клопотанні, за певних обставин можуть мати значення для доведення або спростування обставин кримінального провадження, в якому здійснюється притягнення особи до кримінальної відповідальності, і використовуватися стороною захисту для оцінки правомірності вчинення тих чи інших процесуальних дій. Окрім того, на думку суду, зазначені відомості не становлять собою та не містять охоронювану законом таємницю»[1].

Релевантними до зазначеного є й рішення ЄСПЛ, у яких зазначається про принцип рівності сторін, який вимагає «справедливого балансу» між сторонами, а саме кожній стороні має бути надана розумна можливість представити свою справу за таких умов, що не ставлять її в явно гірше становище порівняно з протилежною стороною (рішення у справі «Андрєєва проти Латвії» (Andrejeva v. Latvia) [ВП], заява № 55707/00, п. 96).[2]

Стаття 6 § 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод вимагає від органів прокуратури відкриття стороні захисту всіх речових доказів, які вони мають, на користь або проти обвинувачених. Проте право на відкриття відповідних доказів не є абсолютним правом. У будь-якому кримінальному провадженні можуть існувати конкуруючі інтереси, такі як національна безпека, необхідність захисту свідків, які знаходяться під загрозою тиску, або утримання в таємниці методів розслідування злочинів поліцією, які повинні бути ретельно зрівноважені з правами обвинуваченого. Відмова розкрити захисту матеріали, які містять такі подробиці, що сприяли б звільненню обвинуваченого або пом'якшенню вироку, означатиме відмову в застосуванні можливостей, необхідних для підготовки захисту, і тому означатиме порушення права, гарантованого статтею 6 Конвенції. Проте від обвинуваченого можна очікувати наведення певних аргументів у своєму клопотанні, і національні суди, у свою чергу, вправі перевірити обґрунтованість цих аргументів («Matanovic v. Croatia», no № 2742/12, ECHR, 2017, п.п. 151,152,157)[3].

Однак, незважаючи на важливість відомостей, що містяться в ЄРДР, для сторони захисту фактично домогтися їх отримання можливо лише шляхом звернення до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 159 КПК). У зв'язку з цим у літературі лунають думки щодо розширення суб'єктів, яким має надаватися доступ до Реєстру.

Залучення до електронної системи захисника (адвоката) обґрунтовується реалізацією процесуального права сторони захисту на доступ до відомостей з ЄРДР як складової матеріалів кримінального провадження. Надання адвокатам як професійним спеціальним суб'єктам сторони захисту у кримінальному провадженні електронних цифрових ключів доступу до Реєстру (далі – ЕЦК) забезпечить врахування принципу змагальності та створить підґрунтя для впровадження електронного діалогу між учасниками процесу. Для побудови ефективного електронного процесуального діалогу А. Столітній І. Каланча пропонують надати ЕЦК слідчим суддям, суддям, іншим учасникам кримінального провадження, що є професійними спеціальними суб'єктами, як-то експерт, спеціа-

[1] Ухвала Вищого антикорупційного суду від 10 лютого 2021 року по справі № 991/4110/20 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94860838 (дата звернення: 12.04.024)

[2] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Андрєєва проти Латвії» від 18 лютого 2009 року (заява № 55707/00) URL: https://hudoc.echr.coe.int (дата звернення: 11.03.2024)

[3] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Матановіч проти Хорватії» від 4 квітня 2017 року (Заява № 2742/12) https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/Pereklad_rishennya_evr_sudu_13072017.pdf (дата звернення: 11.03.2024)

ліст, перекладач, котрі у процесі реалізації процесуальних повноважень також ознайомлюються з матеріалами кримінального провадження, що потребує їх залучення до електронної системи. Пропонується залучити експерта, включеного до державного Реєстру атестованих судових експертів, шляхом надання ЕЦК постійного користувача, а спеціаліста пропонується залучати за допомогою одноразового пароля з доступом, обмеженим часовими рамками[1].

Щодо надання доступу до Реєстру адвокатам та іншим учасникам, вважаємо, що це питання потребує більш детального дослідження. Водночас вельми слушною є пропозиція щодо надання доступу до ЄРДР слідчим суддям. Надання такого доступу може значно спростити діяльність слідчих суддів, зокрема, щодо розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора.

Висновки. За результатами проведеного дослідження видається доцільним: а) розширення цифрового сегмента діяльності сторони обвинувачення на початковому етапі досудового розслідування, зокрема, щодо автоматичного повідомлення керівника органу прокуратури про початок досудового розслідування; б) розширення кола суб'єктів, яким надається доступ до Реєстру. Крім того, вважаємо необхідним унормувати в законі порядок зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення до повідомлення про підозру та внесення відповідних відомостей до ЄРДР.

[1] Столітній А, Кланча І 'Електронний діалог – інноваційний напрям еволюції досудового розслідування' (2105) 35 (1) 3 Науковий вісник ужгородського національного університету 129

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Polozhennia pro Yedynyi reiestr dosudovykh rozsliduvan, poriadok yoho formuvannia ta vedennia: Nakaz Heneralnoho prokurora vid 17.08.2023 № 231 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text (in Ukrainian)

Cases

2. Postanova Pershoi sudova palata Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 30 travnia 2023 roku po spravi № 761/13685/14-k URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=111339388&red=100003490245ac42d93259d5cb0d749b5f1d74&d=5 (in Ukrainian)
3. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Andrieieva proty Latvii» vid 18 liutoho 2009 roku (zaiava № 55707/00) URL: https://hudoc.echr.coe.int (in Ukrainian)
4. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Matanovich proty Khorvatii» vid 4 kvitnia 2017 roku (Zaiava № 2742/12) https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/Pereklad_rishennya_evr_sudu_13072017.pdf (in Ukrainian)
5. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Novik proty Ukrainy» vid 18 hrudnia 2008 roku (Zaiava № 48068/06) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_442#Text (in Ukrainian)
6. Ukhvala Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 10 liutoho 2021 roku po spravi № 991/4110/20 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94860838 (in Ukrainian)
7. Vyroku Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 16 chervnia 2020 roku po spravi № 761/13685/14-k URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90111166 (in Ukrainian)

Bibliography

Journal articles

1. Babichev V 'Postafakty' [Post-facts] 30–31 Yurydychna praktyka <https://pravo.ua/articles/postfakty/> (in Ukrainian)
2. Patiuk S, Shcherbak I 'Problemni pytannia pochatku dosudovoho rozsliduvanni v Ukraini [Problematic issues of starting a pre-trial investigation in Ukraine] 2021 (5) Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/5/39.pdf> (in Ukrainian)
3. Stolitnii A, Klancha I 'Elektronnyi dialoh – innovatsiinyi napriam evoliutsii dosudovoho rozsliduvannia' [Electronic dialogue is an innovative direction in the evolution of pre-trial investigation'] (2105) 35 (1) 3 Naukovyi visnyk uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu 125–129 (in Ukrainian)

Thesis abstract

4. Stolitnii A 'Elektronne kryminalne provadzhennia na dosudovomu rozsliduvanni' [Electronic criminal proceedings at the pre-trial investigation] (Avtoreferat dys doktora yuryd nauk, Dniprovskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2018) 42 (in Ukrainian)

Thesis

5. Stolitnii A 'Elektronne kryminalne provadzhennia na dosudovomu rozsliduvanni' [Electronic criminal proceedings at the pre-trial investigation] (Dys doktora yuryd nauk, Dniprovskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2018) 648 (in Ukrainian)

Websites

6. Hranin D 'Zmina pravovoi kvalifikatsii slidchym na stadii dosudovoho rozsliduvannia' [Change of legal qualification of an investigator at the stage of pre-trial investigation] (Zakon i biznes) <https://zib.com.ua/ua/149491.html> (in Ukrainian)

Гомоляко В. Є.

Цифровий сегмент діяльності сторони обвинувачення на початковому етапі досудового розслідування: проблемні питання

У статті досліджено електронний сегмент діяльності сторони обвинувачення на початковому етапі досудового розслідування. Автор підтримує думку, що перехід на цифровий початок досудового розслідування є позитивними змінами, які сприяють ефективності діяльності сторони обвинувачення, прозорості та захисту прав і законних інтересів особи. Автор звертає увагу на питання повідомлення керівника органу прокуратури про початок досудового розслідування, зазначаючи про доцільність запровадження такого автоматичного повідомлення керівника органу прокуратури про початок досудового розслідування. У статті досліджується питання щодо можливості зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення до повідомлення особі про підозру. Обстоюючи розумність такого рішення, автор підкреслює необхідність закріплення відповідного правового регулювання, яке має включати: погодження такого рішення з прокурором, прийняття рішення у формі постанови з подальшим внесенням відомостей до ЄРДР; надання потерпілому, заявнику оновлених витяг з ЄРДР після зміни правової кваліфікації та внесення про це відомостей до ЄРДР. У статті підіймається питання щодо надання доступу до інформації, яка міститься в ЄРДР. Робиться висновок про доцільність розширення кола суб'єктів, яким надається доступ до Реєстру.

Ключові слова: *діджиталізація, кримінальне провадження, початок досудового розслідування, ЄРДР.*

Homoliako V. Ye.

The digital segment of the prosecution's activities at the initial stage of the pre-trial investigation: problematic issues

In the article to examine the electronic segment of the prosecution's activities at the initial stage of the pre-trial investigation. The author supports the point of view that the transition to the digital beginning of the pre-trial investigation is a positive change that contributes to the effectiveness of the prosecution, transparency and protection of the rights and legitimate interests of a person. The author draws attention to the issue of notifying the head of the prosecutor's office about the start of a pre-trial investigation, noting the feasibility of introducing an automatic notification of the head of the prosecutor's office about the start of a pre-trial investigation. The article examines the issue of the possibility of changing the legal qualification of a criminal offense before informing a person of suspicion. Arguing the reasonableness of such a decision, the author emphasizes the need to establish the appropriate legal regulation, which should include: approval of such a decision with the prosecutor, the decision should be made in the form of a resolution with subsequent entry of information into the Unified state register of pre-trial investigations; after the change of legal qualification and the entry of information about it into the Unified state register of pre-trial investigationsto the victim, the applicant must be provided with updated extracts from the Unified state register of pre-trial investigations. The article raises the issue of providing access to information contained in the Unified state register of pre-trial investigations. A conclusion is made about the expediency of expanding the range of entities that are granted access to the Register.

Keywords: *digitization, criminal proceedings, the beginning of a pre-trial investigation, Unified state register of pre-trial investigations.*

Стаття надійшла до редакції:15.03.2024 р.
Прийнята до друку: 20.04.2024 р.

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-217
УДК 343.9 (477)

***К. В. Горбунова*,** аспірантка кафедри кримінального права та кримінології; викладач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID 0000-0002-1120-2682

ЗАПОБІГАННЯ НЕЗАКОННОМУ ПОЛЮВАННЮ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Постановка проблеми. Воєнний стан як специфічна форма правової реальності сьогодення зумовлює низку вимушених обмежень для жителів України. Головною метою таких обмежень є підтримка стану безпеки в нашій державі, захист її громадян від російської збройної агресії та пошук оптимального балансу між потребою здійснення воєнних дій і убезпеченням життя мирного населення. У продовження вказаного слід зазначити, що окремим напрямом підтримання безпеки в сучасних умовах війни є боротьба зі злочинністю, для відтворення якої введення режиму воєнного стану не стало перепоною. Навпаки, злочинність адаптувалася до змін в українському соціумі, відбулися зміни в її структурі та інших показниках.

Одним зі складових елементів сучасної української злочинності є кримінальні правопорушення проти довкілля, значну частку яких складають кримінальні правопорушення у формі незаконного полювання (стаття 248 КК України). В умовах воєнного стану такі правопорушення можуть, на перший погляд, здаватися діяннями із незначним ступенем суспільної небезпечності. Проте варто зазначити, що з перших днів введення вказаного правового режиму полювання на території України було заборонене, що, однак, не сприяло зведенню кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень за статтею 248 КК України до нуля.

Суспільна небезпечність незаконного полювання полягає в тому, що неконтрольований і самовільний видобуток диких тварин призводить до загрози їх зникнення, так як їх чисельність у природному середовищі знижується, що стає причиною сповільнення процесів відновлення біогеоценозу певних територій. Екологія України за останній час і так постійно зазнає нищівних ударів різного масштабу через постійні обстріли рф. Унаслідок розриву снарядів гинуть тварини, птахи, риби тощо, виникають пожежі, руйнується цілісність ґрунтового покриву, що призводить до зміни рослинного покриву та ерозії, зокрема водної та вітрової.

Отже, з метою збереження екології нашої держави необхідно мінімізувати дію тих причин, на які можна безпосередньо вплинути вже зараз. Одним із способів такої мінімізації є запобігання незаконному полюванню, актуальність кримінологічного дослідження якого в умовах воєнного стану в Україні лише загострюється.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове дослідження кримінально-правової охорони мисливства і запобігання екологічним правопорушенням здійснювали у своїх роботах В. І. Андрейцев, В. І. Борисов, М. П. Волик, П. А. Воробей, С. Б. Гавриш, В. Г. Гончаренко, С. А. Голуб, М. В. Господарець, В. К. Грищук, С. А. Данилюк, О. М. Костенко, М. Й. Коржанський, І. П. Лановенко, Ю. І. Ляпунов, В. К. Матвійчук, П. Т. Некіпєлов, В. Д. Пакутін, П. Ф. Повеліцина, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, С. В. Трофімов, Ю. А. Турлова, В. А. Широков, С. С. Яценко та ін.

Дискусійним питанням кримінально-правових ознак незаконного полювання як елемента кримінологічної характеристики, у тому числі способу і засобам його вчинення як обставинам доказування у кримінальному провадженні, а також огляду деяких проблем протидії незаконному полюванню

в умовах воєнного стану присвячені попередні публікації авторки[1].

Метою статті є розкриття особливостей запобігання незаконному полюванню в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Нагальна необхідність у збереженні життя цивільного населення, убезпеченні об'єктів критичної, військової та цивільної інфраструктури, захисті української державності і суверенітету спричинила введення в державі воєнного стану. Серед правових наслідків дії в Україні останнього – певне обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб, а також введення низки заборон у різних сферах суспільного життя. Однією із таких обмежень і заборон стала тимчасова заборона полювання на весь період воєнного стану. Згідно зі статтею 8 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» від 22 лютого 2000 року № 1478-III встановлення обмежень щодо користування мисливськими угіддями та здійснення полювання належить до повноважень обласних, районних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій[2]. На період дії правового режиму воєнного стану на відповідних територіях повноваження місцевих державних адміністрацій здійснюють військові адміністрації. Заборона полювання була введена майже на всій території України. Прикладом одного із таких рішень є наказ Львівської обласної військової адміністрації від 08 серпня 2022 р. № 154/22 «Про встановлення обмежень щодо полювання та регулювання мисливства в період воєнного стану на території Львівської області», яким встановлено заборону полювання на території Львівської області до припинення дії або скасування воєнного стану в Україні, за винятком регулювання чисельності окремих мисливських видів звірів із дотриманням вимог чинного законодавства України[3].

Необхідно зазначити, що умови воєнного стану досить вдало майже з перших днів його введення почали використовуватися кримінальним елементом нашого суспільства. Як зазначають С. С. Шрамко та А. В. Калініна: «Фактор війни у прогнозах злочинності на території України присутній з 2014 року. Однак масштаб його впливу різко змінився із 24 лютого 2022 року: з конкретно локального характеру (маються на увазі бойові дії на Сході держави, тимчасово окуповані території Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей) він набув територіально всеохоплюючого характеру. Із введенням воєнного стану в Україні виникла й низка умов, що прямо чи опосередковано стали впливати на криміногенну ситуацію в державі»[4]. Явних змін зазнала структура злочинності в державі. Проте, незважаючи на заборону мисливства в Україні, кримінальні правопорушення, передбачені статтею 248 КК України («Незаконне полювання»), продовжують обліковуватися. Зокрема, у 2022 році відповідно до статистики Офісу Генерального прокурора за статтею 248 КК України було обліковано лише 17 кримінальних правопорушень, 8 з яких – кримінальні проступки (ч. 1 статті 248 КК України), а 9 – злочини (ч. 2 статті 248 КК України)[5]; у 2023 році – 29 кримінальних правопорушень, 19 з яких – кримінальні проступки, а 10 – злочини[6]. Необхідно зазначити, що у 2021 («довоєнному») році кримінальних правопорушень за статтею 248 КК України було об-

[1] Див. : Горбунова К. В. 'Кримінально-правові ознаки незаконного полювання як елемент кримінологічної характеристики'(2022) 3 (98) Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 152–159. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2022.3.14; – 'Спосіб і засоби вчинення незаконного полювання як обставини доказування у кримінальному провадженні (на матеріалах судової практики)»' (2023) 2 101 Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ 213–223 DOI: https://doi.org/10.32631/v.2023.2.50; – 'Проблеми протидії незаконному полюванню в Україні під час воєнного стану' *Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану* : тези доп. Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 24 листоп. 2023 р.) 111–113. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.10156318 та ін.

[2] Про мисливське господарство та полювання : Закон України від 22.02.2000 р. № 1478-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1478–14#Text (дата звернення: 19.03.2024).

[3] Про встановлення обмежень щодо полювання та регулювання мисливства в період воєнного стану на території Львівської області : наказ Львівської обласної військової адміністрації від 08.08.2022 р. № 154/22. URL : https://loda.gov.ua/documents/36881 (дата звернення: 19.03.2024).

[4] Шрамко С. С., Калініна А. В. 'Злочинність в Україні: яка вона є під час війни і якою може бути у післявоєнний час?' (2022) 44 Питання боротьби зі злочинністю 98 DOI: 10.31359/2079-6242-2022-44-98

[5] 'Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року' (Офіс Генерального прокурора) <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 19.03.2024).

[6] 'Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року' (Офіс Генерального прокурора) <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 19.03.2024).

ліковано у кількості 47 діянь, 38 з яких – кримінальні проступки, а 9 – злочини[1]. Отже, незважаючи на введення воєнного стану та заборону полювання в Україні, рівень злочинності за ч. 2 статті 248 КК України залишився, можна сказати, без змін. Незначна кількість діянь із нібито невисоким ступенем суспільної небезпечності все ж таки може свідчити про певні загрози для стану правопорядку. Проте суспільна небезпечність і шкода, що завдається подібними злочинами, підкреслюється й обсягами латентності цього явища.

Так, за результатами проведеного авторкою протягом лютого-березня 2024 року всеукраїнського анкетування понад 4 тис. працівників Національної поліції (працівників слідчих, оперативних підрозділів, органів дізнання, дільничних офіцерів поліції, патрульної поліції та ін.), було визначено, що вказаним діянням властивий певний ступінь латентності. Респонденти, на запитання про те, чи всі випадки незаконного полювання підпадають під реєстрацію в Україні, зазначили, що до обліку потрапляє в кращому випадку половина таких діянь (31,6% респондентів). Наступною за чисельністю групою стали респонденти, які вказали, що майже всі такі випадки (приблизно 80–90% діянь) фіксуються правоохоронними органами (27,6% опитуваних). Кожний четвертий респондент вказав, що всі випадки незаконного полювання реєструються в державі (26,0%), а найменшу групу склали ті, хто зазначив, що реєструється лише невелика частина (до 10% чи навіть менше) таких випадків (14,8%). Отже, зважаючи на результати опитування, можна зробити висновок, що певний відсоток латентності є невід'ємною рисою кримінальних правопорушень у виді незаконного полювання. Щодо обсягів цього явища, то його можна визначити як невеликий (до однієї третини). Проте саме існування такого явища сприяє подальшим роздумам принаймні у двох площинах: першій – про те, що незаконне полювання підтримує явище корупції у державі (адже «вирішення питання на місці» шляхом надання неправомірної вигоди є найшвидшим виходом для уникнення відповідальності) і другій – про обсяги зброї, яка перебуває на руках у населення (у тому числі й із порушенням правил дозвільної системи), що також може бути потенційно використана з метою незаконного полювання.

Загалом під час воєнного стану протидія незаконному полюванню набула додаткових ускладнень, серед яких можна виокремити:

1) заборону пересуватися лісами, зокрема територіями мисливських угідь. Такі обмеження, звичайно ж, не забороняють ведення мисливського господарства та здійснення біотехнічних заходів у мисливських угіддях. Користувачам мисливських угідь, особливо в прикордонних областях, необхідно погоджувати відповідні заходи з місцевими військовими адміністраціями, це стосується також перебування зі зброєю штатних працівників, уповноважених на охорону мисливських угідь та порядку проведення полювання[2].

Працівники єгерських служб, зокрема, у зв'язку із такими заборонами, забезпечуються не лише документами і засобами індивідуального захисту, а й форменим одягом не військового зразка[3];

2) відсутність контролю над певними територіями України. Об'єктивно наявність фактів незаконного полювання подекуди просто неможливо встановити у зв'язку із перебуванням частини української території у тимчасовій окупації, і навіть після її деокупації. У ЗМІ повідомляють, що внаслідок бойових дій частина лісів у Київській, Чернігівській, Сумській, Луганській, Донецькій та Херсонській областях наразі перебуває під контролем окупантів. Оцінити збитки майну та лісовому господарству поки неможливо. У лісах уже є велика кількість ракет, що впали, а також нерозірваних боєприпасів. Як показує практика та регулярні зведення того ж самого ДСНС з інформацією про випадково знайдені авіабомби часів Другої світової війни, це становитиме потенційну небезпеку для людей протягом багатьох десятиліть[4].

[1] 'Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 року' (Офіс Генерального прокурора) <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 19.03.2024).

[2] Щодо функціонування мисливської галузі в умовах воєнного стану : лист Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України 1–05/22 від 12.05.2022 р. URL : https://gsvms.org.ua/Letters/556e1a6d-42f4-4304-b82a-f21f2e053bc9_1.pdf (дата звернення: 19.03.2024).

[3] Про встановлення обмежень щодо полювання та регулювання мисливства в період воєнного стану на території Львівської області : наказ Львівської обласної військової адміністрації від 08.08.2022 р. № 154/22. URL : https://loda.gov.ua/documents/36881 (дата звернення: 19.03.2024).

[4] Омельчук О., Садогурська С. 'Природа та війна: як військове вторгнення Росії впливає на довкілля України' (Екодія) <https://ecoaction.org.ua/pryroda-ta-vijna.html?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwj9-zBhDyARIsAERjds3uS2iWb31_KXBRW7P

На деокупованих територіях правоохоронні органи, в першу чергу, фокусують свою увагу на кримінальних правопорушеннях проти життя та здоров'я особи, власності тощо, залишаючи поза увагою випадки незаконного полювання, які до того ж важко виявити через неповідомлення громадянами про факти їх вчинення;

3) наявність значної кількості зброї (насамперед вогнепальної) та боєприпасів у населення. Особливого загострення ця проблема набуває на територіях, якими пересувалися війська рф або які були в їх тимчасовій окупації. Контент-аналіз повідомлень про випадки незаконного полювання в Інтернет-виданнях за 2022–2023 роки свідчить про значну кількість фактів незаконного полювання саме незареєстрованою в установленому законодавством України порядку зброєю. Так, під час спільного рейду на території Полонської територіальної громади поблизу с. Черніївка (Хмельницька область) поліцейські з представниками асоціації мисливців та рибалок виявили 53-річного жителя Житомирщини, який полював у місцевих угіддях, користуючись карабіном за відсутності відповідного дозволу[1]. Необхідно зазначити, що респонденти проведеного авторкою вищевказаного опитування на запитання «Як Ви вважаєте, чи відбудеться збільшення випадків незаконного полювання у структурі правопорушень проти довкілля у зв'язку зі збільшенням обсягів зброї, яка знаходиться в обігу у населення України?» майже одностайно (70,4% респондентів) відповіли, що «Так, це взаємопов'язані явища».

Щодо ефективності практики протидії незаконному полюванню органами дізнання, то, на думку працівників Національної поліції, вона не є ефективною взагалі й в сучасних умовах воєнного стану, зокрема. Таку думку висловили 56,1% респондентів. Протидію незаконному полюванню органами дізнання визнали ефективною 40,4% опитаних, а зазначили, що важко відповісти на це запитання, 3,5% респондентів.

Найбільш перспективними й ефективними заходами запобігання незаконному полюванню працівники Національної поліції вважають:

– спрощену систему видачі дозволів, відстрільних карток та ліцензій на законне полювання;

– обмеження на користування мисливською зброєю;

– зменшення вартості дозволу / ліцензії на полювання;

– посилення відповідальності за порушення правил зберігання та транспортування мисливської зброї;

– застосування інших, не пов'язаних зі штрафом, покарань за незаконне полювання (наприклад, арешт);

– позбавлення дозволу на зберігання і носіння мисливської зброї на певний термін при затриманні особи з мисливською зброєю у нетверезому стані;

– реформування органів мисливського контролю. Створення контролюючого органу із функцією контролю та охорони дичини, що буде запобігати, в першу чергу, браконьєрству;

– збільшення рівня обізнаності населення щодо небезпечності для екології держави незаконного полювання, адміністративної та кримінальної відповідальності за його вчинення;

– соціальну рекламу;

– перед отриманням дозволу на полювання обов'язкове проходження громадянином спеціального навчання із підсумковим незалежним оцінюванням знань та ін.

Висновки. Отже, незважаючи на те, що під час воєнного стану у загальній структурі злочинності постійно відбуваються зміни, незаконне полювання залишається на своїх стабільних позиціях, хоча саме полювання як вид діяльності наразі в Україні заборонене.

Особливості запобігання незаконному полюванню в умовах воєнного стану зумовлені забороною пересування лісами (у тому числі територіями мисливських угідь), відсутністю контролю над певними територіями України внаслідок бойових дій (наприклад, частиною лісів у Київській, Чернігівській, Сумській, Луганській, Донецькій та Херсонській областях), наявністю значної кількості зброї (насамперед) та боєприпасів у населення.

Перспективними напрямами запобігання незаконному полюванню, що матимуть реальний ефект, на думку працівників Національної поліції, є адміністративні та освітянські заходи, пов'язані із видачею дозволів на мисливську зброю та по-

fmeTYcoXLKRljdEYqmI1fSDNwTqqU7_AEqjYaAvTPEALw_wcB> (дата звернення: 19.03.2024).

[1] 'Порушив заборону на полювання та ще й з незареєстрованою зброєю' (сайт міста Шепетівка) <https://shepetivka.com.ua/novyny/kryminal/13019-porushyv-zaboronu-na-poliuvannia-ta-shche-i-z-nezareiestrovanoiu-zbroieiu.html≥ (дата звернення: 19.03.2024).

лювання, відстрільних карток тощо та відповідальністю за порушення норм законодавства, що регулює мисливську діяльність та забороняє незаконне полювання.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro myslyvske hospodarstvo ta poliuvannia : Zakon Ukrainy vid 22.02.2000 r. № 1478-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1478–14#Text (in Ukrainian)
2. Pro vstanovlennia obmezhen shchodo poliuvannia ta rehuliuvannia myslyvstva v period voiennoho stanu na terytorii Lvivskoi oblasti : nakaz Lvivskoi oblasnoi viiskovoi administratsii vid 08.08.2022 r. № 154/22. URL : https://loda.gov.ua/documents/36881 (in Ukrainian)
3. Pro vstanovlennia obmezhen shchodo poliuvannia ta rehuliuvannia myslyvstva v period voiennoho stanu na terytorii Lvivskoi oblasti : nakaz Lvivskoi oblasnoi viiskovoi administratsii vid 08.08.2022 r. № 154/22. URL : https://loda.gov.ua/documents/36881 (in Ukrainian)
4. Shchodo funktsionuvannia myslyvskoi haluzi v umovakh voiennoho stanu : lyst Ministerstva zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy 1–05/22 vid 12.05.2022 r. URL : https://gsvms.org.ua/Letters/556e1a6d-42f4-4304-b82a-f21f2e053bc9_1.pdf (in Ukrainian)

Bibliography

Journal articles

1. Horbunova K. V. 'Kryminalno-pravovi oznaky nezakonnoho poliuvannia yak element kryminolohichnoi kharakterystyky' [Criminal law signs of illegal hunting as an element of criminological characteristics] (2022) 3 (98) Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav. 152–159. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2022.3.14 (in Ukrainian)
2. 'Sposib i zasoby vchynennia nezakonnoho poliuvannia yak obstavyny dokazuvannia u kryminalnomu provadzhenni (na materialakh sudovoi praktyky)»' [The method and means of committing illegal hunting as evidence in criminal proceedings (based on court practice materials)»] (2023) 2 101 Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav 213–223 DOI: https://doi.org/10.32631/v.2023.2.50 (in Ukrainian)
3. Shramko S. S., Kalinina A. V. 'Zlochynnist v Ukraini: yaka vona ye pid chas viiny i yakoiu mozhe buty u pisliavoiennyi chas?' [Crime in Ukraine: what is it like during the war and what can it be like in the post-war period?] (2022) 44 Pytannia borotby zi zlochynnistiu 98 DOI: 10.31359/2079-6242-2022-44-98 (in Ukrainian)

Conference papers

4. Horbunova K. V. 'Problemy protydii nezakonnomu poliuvanniu v Ukraini pid chas voiennoho stanu Teoretyko-prykladni problemy kryminalnoho protsesu ta kryminalistyky v umovakh voiennoho stanu : tezy dop. Mizhnarod. nauk.-prakt. konf. (m. Kamianets-Podilskyi, 24 lystop. 2023 r.) 111–113. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.10156318 (in Ukrainian)

Websites

5. Omelchuk O., Sadohurska S. 'Pryroda ta viina: yak viiskove vtorhnennia Rosii vplyvaie na dovkillia Ukrainy' [Nature and War: How Russia's Military Invasion Affects Ukraine's Environment] (Ekodiia) <https://ecoaction.org.ua/pryroda-ta-vijna.html?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwj9-zBhDyARIsAERjds3uS2iWb31_KXBRW7PfmeTYcoXLKRljdEYqmI1fSDNwTqqU7_AEqjYaAvTPEALw_wcB> (in Ukrainian)
6. 'Porushyv zaboronu na poliuvannia ta shche y z nezareiestrovanoiu zbroieiu' [He violated the ban on hunting and also with unregistered weapons] (sait mista Shepetivka) <https://shepetivka.com.ua/novyny/kryminal/13019-porushyv-zaboronu-na-poliuvannia-ta-shche-i-z-nezareiestrovanoiu-zbroieiu.html> (in Ukrainian)

Reports

7. 'Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2021 roku' [The only report on criminal offenses for January-December 2021] (Ofis Heneralnoho prokurora) <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (in Ukrainian)
8. 'Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2022 roku' [The only report on criminal offenses for January-December 2022] (Ofis Heneralnoho prokurora) <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (in Ukrainian)
9. 'Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2023 roku' [The only report on criminal offenses for January-December 2023] (Ofis Heneralnoho prokurora) <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (in Ukrainian)

Горбунова К. В.
Запобігання незаконному полюванню в Україні в умовах воєнного стану

Статтю присвячено розкриттю особливостей запобігання незаконному полюванню в Україні в умовах воєнного стану.

Визначено, що незважаючи на тимчасову заборону полювання на весь період воєнного стану, кримінальні правопорушення за статтею 248 КК України залишаються на стабільних позиціях статистичного обліку (як до 2022 року, так і в період дії воєнного стану).

Підкреслюється, що суспільна небезпечність незаконного полювання полягає в тому, що неконтрольований і самовільний видобуток диких тварин призводить до загрози їх зникнення, так як їх чисельність у природному середовищі знижується, що стає причиною сповільнення процесів відновлення біогеоценозу певних територій. Екологія України за останній час і так постійно зазнає нищівних ударів різного масштабу через постійні обстріли рф.

У статті наведено деякі результати проведеного авторкою опитування працівників Національної поліції, зокрема щодо визначення ними ступеня латентності кримінальних правопорушень за статтею 248 КК України, ефективності практики протидії незаконному полюванню органами дізнання та безпосередньо запобіжних заходів.

Визначено, що особливості запобігання незаконному полюванню в умовах воєнного стану зумовлені забороною пересування лісами (у тому числі територіями мисливських угідь), відсутністю контролю над певними територіями України внаслідок бойових дій (наприклад, частиною лісів у Київській, Чернігівській, Сумській, Луганській, Донецькій та Херсонській областях), наявністю значної кількості зброї (насамперед вогнепальної) та боєприпасів у населення.

Розглянуто перспективні напрями запобігання незаконному полюванню, що матимуть, на думку працівників Національної поліції, реальний ефект. Такими заходами є адміністративні та освітянські заходи, пов'язані із видачею дозволів на мисливську зброю, полювання, відстрільних карток тощо та відповідальністю за порушення норм законодавства, що регулює мисливську діяльність та забороняє незаконне полювання.

Ключові слова: *полювання, мисливство, кримінальне правопорушення, запобігання злочинності, воєнний стан.*

Gorbunova K. V.
Prevention of illegal hunting in Ukraine under martial law

The article is devoted to revealing the peculiarities of preventing illegal hunting in Ukraine under martial law.

It was determined that despite the temporary ban on hunting for the entire period of martial law, criminal offenses under Article 248 of the Criminal Code of Ukraine remain in stable positions in statistical records (both until 2022 and during the period of martial law).

It is emphasized that the social danger of illegal hunting lies in the fact that the uncontrolled and arbitrary extraction of wild animals leads to the threat of their disappearance, as their number in the natural environment decreases, which causes a slowdown in the restoration of the biogeocenosis of certain territories. Recently, the ecology of Ukraine has been constantly subjected to devastating blows of various scales due to the constant shelling of the Russian Federation.

The article presents some of the results of the author's survey of National Police employees, in particular, regarding their determination of the degree of latency of criminal offenses under Article 248 of the Criminal Code of Ukraine, the effectiveness of the practice of countering illegal hunting by investigative bodies and direct preventive measures.

It was determined that the peculiarities of the prevention of illegal hunting in the conditions of martial law are caused by the prohibition of movement through forests (including the territories of hunting grounds), the lack of control over certain territories of Ukraine due to hostilities (for example, part of the forests in Kyiv, Chernihiv, Sumy, Luhansk, Donetsk and Kherson regions), the presence of a significant amount of weapons (primarily firearms) and ammunition in the population.

Prospective directions for the prevention of illegal hunting, which will have a real effect, according to the employees of the National Police, have been considered. Such measures are administrative and educational measures related to the issuance of permits for hunting weapons, hunting, shooting cards, etc., and responsibility for violation of legislation regulating hunting activities and prohibiting illegal hunting

Key words: *hunting, hunting, criminal offense, crime prevention, martial law.*

Стаття надійшла до редакції:10.05.2024 р.
Прийнята до друку: 20.05.2024 р.

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-223
УДК 343.13

О. П. Іваницька, адвокат, аспірант Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID ID 0009-0004-5304-7985

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАХИСНИКОМ ПРАВА НА АПЕЛЯЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ ВИРОКУ СУДУ У ПРОВАДЖЕННІ IN ABSENTIA

Постановка проблеми. Одним із ключових завдань кримінального провадження відповідно до вимог статті 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) є вимога застосування до кожного учасника провадження належної правової процедури[1].

Ефективний судовий захист неможливий без правильно обраного захисником процесуального способу судового захисту з дотриманням правової процедури (форми), регламентованої кримінальним процесуальним правом.

Дотримання процесуальної процедури (форми) як невід'ємної сутнісної ознаки кримінального процесу безпосередньо залежить від того значення, яке надається процедурним механізмам у загальній ідеології побудови кримінального процесу у державі[2].

На теперішній час предметом дискусії у науці кримінального процесу є проблеми реалізації права обвинуваченого на апеляційне оскарження вироків, винесених у кримінальному провадженні, здійснюваному за процедурою спеціального судового розгляду *(in absentia)*.

Проблематика полягає в тому, що законодавець частиною 3 статті 400 КПК безальтернативно визначив коло осіб, які мають право подати апеляційну скаргу на вирок суду у кримінальних провадженнях, здійснюваних за відсутності обвинувачених *(in absentia)*. Виходячи з буквального трактування зазначеної норми, право подачі апеляційної скарги належить виключно самому обвинуваченому.

У частині 3 статті 400 КПК законодавець передбачив, що апеляційна скарга може бути подана обвинуваченим, щодо якого судом ухвалено вирок за результатами спеціального судового провадження. Суд поновлює право на подачу обвинуваченим апеляційної скарги за умови надання останнім підтвердження наявності поважних причин пропуску строку на апеляційне оскарження із переліку, передбаченого статтею 138 КПК.

У зв'язку з цим виникає низка питань теоретичного і практичного характеру щодо апеляційного оскарження адвокатами – захисниками вироків у кримінальних провадженнях, здійснюваних за процедурою спеціального судового розгляду *(in absentia)*.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремим питанням проблем оскарження судових рішень, прийнятих у заочному (спеціальному) кримінальному провадженні, присвячені наукові праці В. І. Маринів («Проблеми оскарження судових рішень, прийнятих у заочному (спеціальному) кримінальному провадженні», монографія, 2015), Д. О. Шумейка («Судове провадження з перегляду судових рішень у спеціальному кримінальному провадженні», 2020; «Здійснення спеціального кримінального провадження в Україні: теорія і практика», 2020), В. Г. Дрозд («Спеціальне досудове розслідування *(in absentia)* як диференційована форма кримінального провадження», 2020).

Низку проблем, пов'язаних із процедурою *in absentia* за чинним КПК, та можливі шляхи їх вирішення задля забезпечення її ефективності

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012, із змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17#Text (дата звернення 19.03.2024)

[2] Шило ОГ (ред) *Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України: монографія* (НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрНУ, 2016) 264

та повної відповідності європейським стандартам прав людини окреслив суддя Верховного Суду М. Мазур («Кримінальне провадження щодо злочинів, пов'язаних із окупацією Криму та конфлікту на Донбасі за процедурою «in absentia»: сучасний стан і перспективи вдосконалення», доповідь, 2020).

Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду періодичними тематичними дайджестами узагальнює судову практику з питань щодо здійснення спеціальної процедури кримінального провадження (досудового розслідування та судового розгляду) за відсутності обвинуваченого *(in absentia)*. Крім того, цей суд публікує огляди рішень Європейського суду з прав людини щодо судового розгляду за відсутності обвинуваченого *(in absentia)*. В оглядах Верховного Суду узагальнено найважливіші правові позиції та висновки з кримінального процесуального права, які мають значення для формування єдиної судової практики у питаннях права на захист під час розгляду *in absentia*, виконання обвинуваченим, засудженим процесуальних вимог із метою реалізації своїх прав згідно з КПК та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод у кримінальних провадженнях, здійснюваних судами України за процедурою *in absentia*.

Метою статті є науковий результат у вигляді обґрунтування додаткових процесуальних гарантій права обвинуваченого, засудженого на справедливий суд, захист якого здійснює адвокат у кримінальному провадженні за обвинуваченого процедурою *in absentia*.

Виклад основного матеріалу. Чотирнадцятого липня 1992 року Україна заявила про своє бажання вступити до Ради Європи (далі – РЄ). В рамках підготовки, пов'язаної зі вступом нашої держави у члени РЄ, 26 вересня 1995 року Парламентська асамблея РЄ ухвалила позитивний Висновок № 190 (1995) щодо заявки України на вступ до РЄ[1]. Зазначений висновок містить в собі низку зобов'язань України щодо впровадження у національне законодавство норм та стандартів РЄ, зокрема, реформування судової системи відповідно до стандартів РЄ, прийняття відповідно до принципів РЄ нового кримінального та кримінально-процесуального кодексу, захищеності законом статусу правничої професії.

На виконання зобов'язань та рекомендацій РЄ у 2012 році Верховна Рада України прийняла Закон «Про адвокату та адвокатську діяльність» та з 1 січня 2013 року запровадила надання адвокатами безоплатної вторинної правової допомоги через відповідні центри. Також у 2012 року Президентом України було внесено на обговорення проект нового Кримінального процесуального кодексу, який ухвалено у квітні 2012 року.

Інститут спеціального досудового провадження та судового розгляду *(in absentia)* впроваджено в кримінальне процесуальне законодавство у 2014 році з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні правопорушення» від 7 жовтня 2014 року № 1689-VII[2].

Специфіка кримінальних проваджень, здійснюваних без участі підозрюваного, обвинуваченого, полягає в активній поведінці сторони захисту та виконанні обов'язків, передбачених статтями 45, 46, 47 КПК, з метою реалізації та використання ефективних способів захисту прав і свобод, передбачених для підзахисних КПК та іншими законами України, за допомогою належних правових механізмів (процедур) (ч. 1 ст. 47 КПК).

При цьому використання правових процедур захисту має відбуватись з дотриманням процесуальної форми кримінального провадження.

Захисник у такій категорії справ, як і в інших, користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює (ч. 4 ст. 46 КПК).

У переважній більшості права і свободи підозрюваних, обвинувачених у кримінальних провадженнях, здійснюваних за відсутності останніх, захищають адвокати, призначені регіональними центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

У своїй діяльності, крім вимог основних законів, адвокати зобов'язані дотримуватись спеці-

[1] Висновок N 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи. Страсбург 26 вересня 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590#Text (дата звернення 19.03.2024)

[2] Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини: Закон України від 07.10.2014 р. № 1689-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689–18/ed20141031#n27 (дата звернення 19.03.2024)

альних профільних законів та Стандарту якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі (далі – Стандарт захисту), які вважаються комплексом основних характеристик моделі гарантованого державою захисту, передбачених міжнародними правовими актами, законодавством України, у межах яких та з урахуванням узгодженої правової позиції зобов'язана діяти сторона захисту. Цей Стандарт, поміж іншого, захищає адвоката в аспекті незалежності обрання останнім стратегії і тактики захисту у кримінальному провадженні для здійснення активного та розумного захисту прав, свобод та законних інтересів клієнта всіма не забороненими законом засобами[1].

Стандарт захисту ґрунтується, зокрема, на принципах верховенства права, законності, незалежності адвокатської діяльності, пріоритетності інтересів клієнта, компетентності та добросовісності у виконанні адвокатом своїх професійних обов'язків (абзац 2 частини 1 Стандарту захисту).

Розділ 5 Стандарту захисту встановлює окремі стандарти надання безоплатної вторинної правової допомоги у спеціальному досудовому розслідуванні *(in absentia)*, які обґрунтовані нормами статті 6 Конвенції з прав людини; нормами КПК та рішення ЄСПЛ у справі «Ван Гейсегем проти Бельгії» від 21 січня 1999 року[2].

Розділ 3 Стандарту захисту встановлює стандарти надання правової допомоги під час судового провадження, а саме: у разі незгоди клієнта з рішенням суду захисник після роз'яснення клієнтові порядку і наслідків подання відповідної скарги складає та подає таку скаргу.

Отже, вказаним Стандартом захисту не передбачено право апеляційного оскарження адвокатом вироків суду, винесених у спеціальних судових провадженнях без попереднього роз'яснення обвинуваченому права на апеляційне оскарження та погодження з ним подальшої лінії захисту.

Судова практика на теперішній час формується у такий спосіб, що суди апеляційної та касаційної інстанції приймають і розглядають скарги сторони захисту в цілому, мотивуючи це реалізацією саме стороною захисту прав обвинувачених, передбачених статтею 392 КПК, статтями 55, 129 Конституції України, а не винятково обвинуваченим.

Із метою забезпечення умов справедливого судочинства частиною 1 статті 1 КПК встановлено, що порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством.

Статтею 459 КПК встановлено підстави для здійснення кримінального провадження за нововиявленими або викличними обставинами. Згідно з цією нормою судові рішення, що набрали законної сили, можуть бути переглянуті за нововиявленими або виключними обставинами.

За існуючою судовою практикою кримінальний процес є структурованим і послідовним. А тому повторне оскарження вироку з підстав, не передбачених КПК, процесуально є неможливим.

За твердженням Л. М. Лобойка, кримінальна процесуальна діяльність проходить певні стадії, які у сукупності складають таке явище, як «кримінальний процес». Діяльність в усіх стадіях спрямована на з'ясування основного питання кримінального провадження – про винність особи у вчиненні кримінального правопорушення. Висновок про це має право зробити лише суд у своєму кінцевому рішенні у кримінальній справі[3].

Отже, використання в моделі кримінального провадження оскарження вироку першої інстанції як стороною захисту, так й особисто обвинуваченим є виправданим з точки зору досягнення мети кримінального провадження – встановлення вини або її спростування.

Впровадження інституту спеціального судового розгляду та порядку поновлення строку на подання апеляційної скарги на рішення, постановлене за його результатами (частина 3 статті 400 КПК), дає всі підстави для висновку, що КПК все ж таки дозволяє оскарження вироків суду першої інстанції самостійно захисником (за відсутності обвинуваченого) та обвинуваченим особисто

[1] Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі: Наказ Міністерства юстиції 25.02.2014 № 386/5 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0337-14#Text (дата звернення 19.03.2024)

[2] «Ван Гейсегем проти Бельгії»: Рішення Європейського суду з прав людини. Заява № 26103/95. Страсбург, 21 січня 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_402#Text (дата звернення 19.03.2024)

[3] Лобойко Л. М. 'Якість кримінального процесуального закону – гарантія його ефективної реалізації' *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства* : матер. Всеукр. наук.-практ. конфер., присвяч. до 70-річчя д. ю. н., професора Ю. П. Аленіна (21 квітня 2017 р., м. Одеса) 30–31

за умови надання останнім підтвердження наявності поважних причин пропуску строку, передбачених статтею 138 КПК.

Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду оприлюднив огляд судової практики щодо здійснення спеціальної процедури кримінального провадження (досудового розслідування та судового розгляду) за відсутності обвинуваченого *(in absentia)* (актуальна практика) за період з 2018 року по серпень 2022 року (надалі огляд Верховного Суду)[1]. Аналізуючи актуальну судову практику (п. 2.2), Верховний Суд у справі №759/2992/17 (провадження №51-3360км20) сформулював правову позицію, що особа вважається належним чином ознайомленою зі змістом судових повісток, а отже, вважається обізнаною про здійснюване судом щодо неї кримінальне провадження в порядку ч. 3 ст. 323 КПК *(in absentia)*, якщо місцевий суд повідомляв їй про судові засідання (у тому числі, про судове засідання, на якому було проголошено вирок) шляхом розміщення оголошення на вебпорталі «Судова влада України» та в газеті «Урядовий кур'єр». Суд вважає, що об'єктивна спроможність вчасно оскаржити вирок в апеляційному порядку залежить безпосередньо від сторони захисту, яка для цього має вжити необхідних заходів.

За таких обставин рішення апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги, поданої захисником самостійно, не можуть бути перешкодою для звернення в подальшому самого обвинуваченого з апеляційною скаргою на рішення суду першої інстанції.

Повторний після засудження або виправдання особи за результатами кримінального провадження *in absentia* розгляд справи, здійснений з урахуванням обставин та поданих особою доказів, про які не було відомо під час попереднього провадження *(in absentia)*, не можна вважати порушенням встановленої статтею 61 Конституції України заборони двічі притягувати особу до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Однак постає цілком логічне питання про порушення конституційних гарантій реалізації державою Україна принципу обов'язковості судового рішення, передбачених Основним Законом, КПК, Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

Санкціями статей 109, 110, 110^2, 111, частинами 2, 4, 5, 6, 7, 8 статті 111^1, $111^{2,}$ $113,$ 114, ч. 2 ст. 115, частиною 5 статті 191 (у випадку зловживання службовою особою своїм службовим становищем), статтями 209, 255–255^3, 257, 258, $258^{1,}$ $258^{2,}$ $258^{3,}$ $258^{4,}$ 258^5, частиною 3 статті $365^{2,}$ частиною 3, 4 статті 368, частиною 4 статті $368^{4,}$ частиною 2, 3, 4 статті 369, частиною 3 статті $369^{2,}$ $436^{1,}$ 446, частиною 2, 3 статті 447 Кримінального кодексу України[2], за якими кримінальне провадження може здійснюватися за процедурою *in absentia*, передбачена конфіскація майна. Однак на теперішній час відсутня судова практика поворотності стягнень (конфіскації) зверненого в дохід держави конфіскованого майна, яке є власністю засудженого, якщо рішення суду у процедурі *in absentia* стало предметом апеляційного оскарження особисто обвинуваченим.

Однак Цивільний кодекс України передбачає такий спосіб захисту, як звернення з позовною заявою про відшкодування матеріальної шкоди, завданої судом та органами досудового розслідування. Вважаємо, що цей спосіб захисту належним чином захистить майнове право засудженого у судовій процедурі *in absentia.*

Повторне апеляційне оскарження обвинувальних вироків за участю обвинуваченого не порушує такої засади кримінального провадження, як доступ до правосуддя, однак не узгоджується з основною засадою судочинства «обов'язковість судового рішення» (пункт 9 статті 129, частина 1 статті 129^1 Конституції України[3], стаття 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»[4]), оскільки рішення суду після набрання ним чинності піддається сумніву і, як наслідок, можлива його зміна.

Одним з елементів верховенства права є принцип юридичної визначеності, який полягає

[1] 'Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, щодо здійснення спеціальної процедури кримінального провадження (досудового розслідування та судового розгляду) за відсутності обвинуваченого (in absentia) (актуальна практика) за період з 2018 року по серпень 2022 року' (Верховний Суд). https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/2022_11_10_KKS_2018_08_2022.pdf (дата звернення: 19.03.2024)

[2] Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 року №2341-III із змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14#n3074 (дата звернення: 19.03.2024)

[3] Конституція України: Закон України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 19.03.2024)

[4] Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 року №1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402–19#Text (дата звернення: 19.03.2024)

в обов'язковості для сторін остаточного судового рішення, що вступило в силу і не може переглядатися. Згідно з принципом *res judicata* остаточне судове рішення не підлягає сумніву, і жодна зі сторін не має права вимагати його перегляду.

Законодавець, дотримуючись вимог пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, закріпив у частині 3 статті 400 КПК право кожного обвинуваченого у судовій процедурі *in absentia* на справедливий судовий розгляд, складовою якої є право оскарження судових рішень. Виправдання втручання у принцип *res judicata* є можливим лише в обставинах щодо виправлення судових помилок та процесуальних порушень істотного і незаперечного характеру (рішення ЄСПЛ «Пономарьов проти України», заява №3236/03, п. 40)[1].

У будь-якій справі національні суди мають перевіряти, чи виправдовують підстави для поновлення строків для оскарження втручання у принцип *res judicata*, особливо коли національне законодавство не обмежує дискреційні повноваження судів ані у часі, ані в підставах для поновлення строків (рішення ЄСПЛ «Пономарьов проти України», заява №3236/03, п. 41)[12].

Як зазначив В. Т. Маляренко, згідно з Конституцією Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Конституцією закріплено головну ознаку правової держави, зокрема: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», а «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави». Тобто в Україні визнано, що права, свободи та законні інтереси людини превалюють над інтересами держави[2].

Отже, стандарт реалізації права особи на доступ до правосуддя в аспекті повторного апеляційного перегляду рішень в судових провадженнях *in absentia* самим обвинуваченим не може суперечити принципу правової визначеності, оскільки в межах кримінального провадження серед іншого буде реалізовано принцип процесуальної рівності сторін, закріпленого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Висновки. За результатами дослідження, здійсненого в цій статті, можна зробити такі висновки.

1. Суд апеляційної інстанції з метою недопущення порушення та звуження права обвинуваченого на апеляційне оскарження вироку суду, постановленого за процедурою *in absentia*, має поновлювати обвинуваченому строк на таке оскарження на підставі ч. 3 ст. 400 КПК.

2. Наразі судова практика щодо апеляційного оскарження обвинуваченим вироку суду у процедурі *in absentia* лише формується. Мають місце неоднакові правові позиції судів різних інстанцій та адвокатів. Тому надзвичайно актуальною є потреба формування єдиної правозастосовної практики застосування інституту спеціального судового розгляду на всіх стадіях судового провадження, в тому числі апеляційного та касаційного розгляду.

3. Адвокат, призначений регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги, фактично є єдиним у кримінальному провадженні за процедурою *in absentia* представником зі сторони захисту, яка може реалізувати право обвинуваченого на подання апеляційної скарги. Отже, подання апеляційної скарги захисником не може позбавити обвинуваченого права на справедливий судовий розгляд за його участю і доведення або спростування перед судом вини поза розумним сумнівом.

4. Право на справедливий суд має бути забезпечене обвинуваченому навіть тоді, коли кримінальне провадження за процедурою *in absentia* буде здійснюватися протягом тривалого часу, поза межами строку на апеляційне оскарження судового рішення, постановленого в такій процедурі, та потребувати додаткових матеріальних витрат держави на забезпечення повторного судового розгляду.

[1] «Пономарьов проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини. Заява №3236/03. Страсбург, 3 квітня 2008 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434#Text (дата звернення: 19.03.2024)

[2] Маляренко В. Т. 'Про публічність і диспозитивність у кримінальному судочинстві України та їх значення' (Верховний суд України) <https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/21F75EA2D8EAED69C2257AF4003AD3DF?OpenDocument> (дата звернення: 19.03.2024)

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy, pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28.06.1996 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (in Ukrainian)

2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 roku № 2341-III iz zminamy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14#n3074 (in Ukrainian)
3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012, iz zminamy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17#Text (in Ukrainian)
4. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 roku № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402–19#Text (in Ukrainian)
5. Standarty yakosti nadannia bezoplatnoi vtorynnoi pravovoi dopomohy u kryminalnomu protsesi: Nakaz Ministerstva yustytsii 25.02.2014 № 386/5 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0337-14#Text (in Ukrainian)
6. Vysnovok N 190 (1995) Parlamentskoi Asamblei Rady Yevropy shchodo zaiavky Ukrainy na vstup do Rady Yevropy. Starsurh 26 veresnia 1995 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590#Text (in Ukrainian)

Cases

7. «Ponomarov proty Ukrainy»: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. Zaiava № 3236/03. Strasburh, 3 kvitnia 2008 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434#Text (in Ukrainian)
8. «Van Heisehem proty Belhii»: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. Zaiava № 26103/95. Strasburh, 21 sichnia 1999 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_402#Text (in Ukrainian)

Bibliography

Edited books

1. Shylo OH (red) *Kontseptualni osnovy pobudovy suchasnoho kryminalnoho protsesu Ukrainy: monohrafiia* [Conceptual foundations of construction of the modern criminal process of Ukraine: monograph] (NDI VPZ imeni akad. V. V. Stashysa NAPrNU, 2016) 264 (in Ukrainian)

Conference paper

2. Loboiko L. M. 'Iakist kryminalnoho protsesualnoho zakonu – harantiia yoho efektyvnoi realizatsii' [The quality of the criminal procedural law is a guarantee of its effective implementation] *Aktualni problemy udoskonalennia kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva* : mater. Vseukr. nauk.-prakt. konfer., prysviach. do 70-richchia d. yu. n., profesora Yu. P. Alenina (21 kvitnia 2017 r., m. Odesa) 30–31 (in Ukrainian)

Websites

3. Maliarenko V. T. 'Pro publichnist i dyspozytyvnist u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy ta yikh znachennia' [About publicity and dispositiveness in the criminal justice system of Ukraine and their significance] (Verkhovnyi sud Ukrainy) <https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/21F75EA2D8EAED69C2257AF4003AD3DF?OpenDocument> (in Ukrainian)
4. 'Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu, shchodo zdiisnennia spetsialnoi protsedury kryminalnoho provadzhennia (dosudovoho rozsliduvannia ta sudovoho rozghliadu) za vidsutnosti obvynuvachenoho (in absentia) (aktualna praktyka) za period z 2018 roku po serpen 2022 roku' [Review of the judicial practice of the Criminal Court of Cassation as part of the Supreme Court, regarding the implementation of a special procedure of criminal proceedings (pre-trial investigation and trial) in the absence of the accused (in absentia) (current practice) for the period from 2018 to August 2022] (Verkhovnyi Sud). <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/2022_11_10_KKS_2018_08_2022.pdf> (in Ukrainian)

Іваницька О. П.
Проблемні питання реалізації захисником права на апеляційне оскарження вироку суду у провадженні in absentia

Стаття присвячена визначенню основних проблемних питань оскарження адвокатами в апеляційному порядку вироків суду, прийнятих в судових провадженнях без участі обвинувачених in absentia.

У роботі вирішуються такі завдання, як обґрунтування правомірності подачі адвокатами апеляційних скарг на вироки судів та можливість перегляду вироків суду самим обвинуваченим в порядку, передбаченому частиною 3 статті 400 КПК. Доводиться, що засуджений не втрачає право на апеляційне оскарження в разі подання апеляційної скарги адвокатом. Зазначається, що судова практика на теперішній час формується у такий спосіб, що суди апеляційної та касаційної інстанції приймають і розглядають скарги сторони захисту в цілому, мотивуючи це реалізацією саме стороною захисту прав обвинувачених, передбачених статтею 392 КПК, статтями 55, 129 Конституції України, а не виняткова обвинуваченим.

Робиться висновок про те, що право обвинуваченого на апеляційне оскарження вироку суду за результатами спеціального судового провадження in absentia має бути забезпечено окремо засудженому шляхом поновлення судом строку в порядку, передбаченому ч. 3 ст. 400 КПК.

Ключові слова: *вирок, право на доступ до правосуддя, апеляційне оскарження, захисник.*

Ivanytska O. P.

Problematic issues of realization by defense counsel of the right to appeal against a court verdict in in absentia proceedings

The article is devoted to the identification of the main problematic issues of appealing by attorneys-at-law against court verdicts delivered in court proceedings without the participation of the accused in absentia.

The author solved such tasks as justification of the legitimacy of filing appeals by attorneys-at-law against court verdicts and the possibility of reviewing court verdicts by the accused himself in accordance with the procedure provided for in Article 400(3) of the CPC. The article proves that a convicted person does not lose the right to appeal if an appeal is filed by an attorney-at-law. It is noted that judicial practice is currently formed in such a way that the courts of appeal and cassation instance accept and consider the complaints of the defense side as a whole, motivating this by the realization by the defense side of the rights of the accused, provided for in Article 392 of the Criminal Procedure Code, Articles 55, 129 of the Constitution of Ukraine, and not exclusively the accused.

The author concludes that the accused's right to appeal against a court verdict based on the results of a special court proceeding in absentia should be ensured to a convicted person separately by way of court's renewal of the term in accordance with the procedure provided for in Article 400(3) of the CPC.

Keywords: *sentence, right to access to justice, appeal, defense counsel.*

Стаття надійшла до редакції:20.03.2024 р.
Прийнята до друку: 20.04.2024 р.

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-230
УДК 343.3/.7:343.9:355.011

В. В. Копча, аспірант відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0009-0005-3905-6292

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАВДАННЯ АНАЛІЗУ ГЛОРИФІКАЦІЇ АГРЕСОРА (СТАТТЯ 436² КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України стало актом насильства, що породило не лише необхідність вступити в боротьбу за незалежність з точки зору фізичного опору агресору, а й викликало необхідність пристосування законодавства України до викликів, що постали перед країною. На сьогодні запровадження в правову площину кримінальної відповідальності за виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікацію її учасників є гарантією забезпечення інформаційної безпеки України в цілому. Водночас положення статті 436² Кримінального кодексу України (далі – КК України) викликають низку суперечностей, що активно обговорюється серед науковців, які звертають увагу на неоднозначність термінологічних визначень, що передбачені як кримінально карані у зазначеній статті КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що стаття 436² з'явилася у чинному КК України не так давно, все ж таки деякі науковці приділили увагу дослідженню окремих питань її реалізації, серед яких: В. С. Батиргареєва, Ю. В. Шинкарьов, О. О. Коваленко, Р. О. Мовчан, Д. О. Олєйніков, А. Ю. Сердечна та ін. Водночас стає зрозумілим, що злочин, передбачений статтею 436² КК України, враховуючи його новизну та специфіку, потребує подальших досліджень, у тому числі в частині надання термінологічного розуміння поняттям, які використовуються в статті Кодексу.

Саме тому **метою статті** є з'ясування сутнісного значення поняття «глорифікація агресора», що сприятиме формуванню й розв'язанню дослідницьких завдань у кримінологічній та кримінально-правовій науці. Для досягнення мети поставлено завдання провести історичний екскурс та проаналізувати міжнародний досвід застосування цього терміна в законодавстві держав світу.

Виклад основного матеріалу. Поняття «глорифікація» походить від англомовного поняття «glory» – «слава». Слово «glorification» перекладається як уславлення, прославлення, возвеличення, обожествлення, уславлення, вшанування, поклоніння, обожнювання, віддання почестей, славослів'я[1]. У національному законодавстві про кримінальну відповідальність це поняття знайшло закріплення у статті 436² КК України, що передбачає відповідальність за виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікацію її учасників. І якщо розуміння термінів «виправдовування», «визнання правомірною» чи «заперечення» збройної агресії не викликають труднощів у їх змістовному розумінні, то застосування терміна «глорифікація» викликало низку суперечностей щодо його правової природи. Як справедливо вказує В. С. Батиргареєва, цей неюридичний, на перший погляд, термін відбиває особливе ставлення людини до трагічних за своїм характером соціально-політичних і воєнних подій в Україні[2], що і впливає на його сутнісне розуміння.

---

[1] Гороть І. Є. та ін. *Новий українсько-англійський словник* (Луцьк, 2016) 374.

[2] Батиргареєва В. С. 'До кримінологічного аналізу виправдовування, визнання правомірною або заперечення збройної агресії рф та глорифікації її учасників як нового виклику безпеці інформаційного простору України' (2022) 4(43) Інформація і право 40 https://doi.org/10.37750/2616–6798.2022.4(43).269976 (дата звернення: 05.11.23)

У свою чергу, Міністерством культури та інформаційної політики України було надано пропозиції до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо заборони виготовлення та поширення інформаційної продукції, спрямованої на пропагування дій держави-агресора)» від 18 лютого 2021 р. Вони стосувалися заміни поняття «глорифікація», закріпленого у статті 436[2] КК України. Таку позицію ініціатори законопроєкту обґрунтували тим, що правова доктрина України визначає одним із критеріїв якості закону його доступність, яка своєю чергою передбачає точність, простоту і зрозумілість мови закону. Саме у цьому зв'язку й було запропоновано слово «глорифікація» замінити словами «возвеличення», «героїзація», «створення позитивного образу»[1]. Висловлена пропозиція не була взята до уваги. Вбачається, що це пов'язано з тим, що заміна слова на його синонім не несе змістовного сенсу. Водночас, незважаючи на офіційне закріплення поняття «глорифікації» у чинному законодавстві України, законодавець не надав йому конкретного правового розуміння (як це зроблено, наприклад, для крадіжки у ст. 185 КК України), залишивши місце для дискусій із цього приводу серед науковців та практиків.

З точки зору дослідження правової природи терміна «глорифікація», закріпленого у чинній редакції КК України, вбачається за доречне розглядати його у прив'язці до терміна «агресор», адже саме в такому змістовному контексті законодавець закріплює це кримінально каране діяння. Сама по собі глорифікація не є негативним явищем, адже прославляння, возвеличення чогось або когось не завжди має негативне забарвлення. Водночас глорифікація агресора є тим явищем, яке зводить нанівець всі позитивні контексти цього поняття. Для того, щоб визначити справжнє змістовне розуміння поняття «глорифікації агресора» та надати пропозиції щодо його закріплення у чинному КК України, варто звернутися до його перших проявів в історії людства.

Глорифікація агресора має давнє коріння і перша згадка про неї з'являється в Стародавній Греції та Римі, де «глорифікація» використовується для опису військових дій та подвигів учасників війни. Наприклад, у Стародавній Греції глорифікували подвиги Ахілеса, який був героєм міфів: «Фетіда передбачала, що її син неминуче помре, але він може вибрати, як прожити своє життя: здобути славу і померти молодим або прожити довге, але безславне життя»[2]. Водночас ще на той час утверджувалася думка, що хоча слава нерозривно пов'язана з воєнними подвигами, проте останні не завжди здійснювалися задля захисту свого народу.

Прикладом глорифікації також є возвеличення політичного військового діяча Римської республіки Гая Скрибонія Куріона, що міститься у спогадах про нього: «У 47 році до н. е. він успішно провів військову кампанію в Німеччині, однак його слава тримається головним чином на його успішних військових кампаніях проти парфян під час правління Нерона»[3]. Таким чином, Гай Скрибоній Куріон змальований як славетний завойовник, незважаючи на те, що веде загарбницькі війни на території інших держав. Про іншого військового політичного діяча ранньої Римської республіки Марка Фурія Камілла пишуть: «У 396 році він став диктатором, коли здобув славетну перемогу над фалісканцями та фіденатами, і тріумфально в'їхав до Риму, їдучи на колісниці, запряженій білими кіньми»[4]. В цьому прикладі також «диктаторство» та «героїзація» постають як невіддільні один від одного явища. Ще одна згадка, що відображає глорифікацію учасників війни тих часів, стосується імператора Візантійської імперії Юстиніана, про якого писали: «Його зовнішні війни були славними, але всі його перемоги були здобуті його генералами»[5], що теж є прикладом возвеличення нападу на інші країни з метою здобуття слави.

Отже, війна та її учасники були об'єктом прославлення ще за часів зародження державної ідентичності. Аналіз згадок про військових діячів дає підстави стверджувати, що війна завжди вважалася благородною справою, недивлячись на її часто загарбницький характер.

[1] 'Пропозиції до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо заборони виготовлення та поширення інформаційної продукції, спрямованої на пропагування дій держави-агресора)» від 18 лютого 2021 року' (Міністерство культури та інформаційної політики України) <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-2165054.pdf> (дата звернення: 16.12.2023)

[2] Smith W. *A new classical dictionary of biography, mythology and geography. Second edition* (London, 1853) 6.

[3] Smith W. 189.

[4] Smith W. 142.

[5] . Smith W 359.

Із розвитком суспільства прославлення війни набувало нових форм. Наприклад, у середньовічній Європі загарбницька війна зображувалася в літературі, мистецтві та музиці як шлях до слави, багатства та влади. Так, у середньовічних творах часто згадується про героїчні подвиги на війні. Одним із найвідоміших прикладів є «Пісня про Роланда», яка розповідає про битву лицарів Карла Великого з маврами. У цій поемі війна постає як єдино можливий шлях людей, в якій лицарі захищають свою честь, віру та країну. Військові сцени часто зустрічаються і в середньовічному живописі, архітектурі та декоративному мистецтві. Наприклад, на відомих гобеленах з Байо зображено битву між норманами та англосаксами, де війна виступає захоплюючим і драматичним видовищем. Військова тематика пронизує і середньовічну музику. Наприклад, у піснях про лицарів розповідається про пригоди воїнів, які борються за свою честь, а війна відкриває їм шлях до слави та багатства. Не можна стверджувати, що прославляння війни в середньовіччі було однозначним. Однак більшість згадок про ті часи демонструють культ війни, яка є необхідною для забезпечення справедливості та порядку, що насправді не відповідає природному розумінню війни.

Яскравим прикладом явища глорифікації агресора є постать Наполеона. Його образ, героїзований у живописі, архітектурі, творах, музиці, поемах, театральних виставах тощо, був повністю зруйнований у 1871 році, коли революційний уряд демонтував пам'ятник Наполеону в Парижі. Демонтаж пам'ятника Наполеону став символічною та знаковою подією в історії Франції. Адже цей акт символізував падіння імперського режиму та початок нової епохи у французькій історії. У той час газета «Journal officiel de la comune de Paris» опублікувала яскраву промову, яка відображала перехід від глорифікації до зневаги: «Декрет Паризької Комуни, яким було наказано знести Вандомську Колону (символ воєнних перемог Наполеона), був виконаний вчора під гомін окликів натовпу, що серйозно й розсудливо спостерігав за падінням пам'ятника, високо піднятого в ім'я фальшивої слави монстра амбіцій. Ця подія закарбується в історії, оскільки проголошує відмову від мілітаризму, кровавого заперечення всіх прав людини. Наполеон Бонапарт віддав у жертву мільйони дітей народу за свою ненаситну жагу до панування; він пожертвував Республікою після того, як присягав захищати її; син Революції, він оточив себе привілеями та пишнотами королівства; він переслідував своєю помстою всіх, хто ще хотів думати або мріяв бути вільним; він хотів прикувати народи до шиї рабства, щоб правити самотужки в своєму заздрісному величчі серед загального знесилення: ось його справа протягом років. Паризька Комуна повинна була зруйнувати цей символ деспотизму та зробила це. Тим самим вона доводить, що ставить право вище сили та віддає перевагу справедливості відносно вбивства, навіть коли воно торжествує. Нехай світ переконається в цьому: стовпи, які вона може підняти, ніколи не вшанують жодного злочинця історії, але вони будуть вічно втілювати пам'ять про славу завоювань у галузі науки, праці та свободи»[1].

Цей приклад яскраво демонструє важливий прояв глорифікації агресора, а саме мінливість цього явища. Будучи героїзований по всьому світу внаслідок загарбницьких війн, образ Наполеона був вщент зруйнований, а на зміну цьому прийшло прославляння цінностей миру без війни.

Водночас героїзації в ті чи інші часи піддавалися не лише окремі постаті, а й війна в цілому. Історично цікавим прикладом глорифікації агресивної війни є возвеличення радянської армії упродовж усього періоду існування СРСР. Пропаганда тих часів була побудована на образі могутньої та героїчної армії, яка захищає інтереси радянського народу та несе світові комуністичний ідеал. Із моменту створення радянська армія була представлена як єдина сила, яка може захистити радянську державу від контрреволюції. У цей період з'являються перші згадки про героїчні подвиги солдатів та командирів, які відважно борються за радянську владу. Глорифікація радянської армії продовжувалася, а під час Другої світової війни досягла свого апогею. Глорифікація радянської армії сприяла створенню культу насильства та надуманого героїзму, який мав негативний вплив на радянське суспільство, зважаючи на постійні збройні агресії СРСР проти інших країн, та підтримувалася серед населення. Таким чином, глорифікація проявлялася у цей період саме через возвеличення збройної агресії, що відбувалося за сприяння радянської влади.

[1] 'Journal officiel de la comune de Paris: 17 au 20 mai 1871' (valles) <https://amisdevalles.wordpress.com/journal-officiel-de-la-comune-de-paris-17-au-20-mai-1871/≥ (дата звернення: 16.12.2023)

Історичний аналіз різноманітних проявів глорифікації агресії протягом історії існування людства дозволяє стверджувати, що це явище супроводжувало всі війни і в той самий час було мінливим: ті, хто був возвеличений пропагандою та народом, згодом поставали в негативному світлі, і навпаки. Крім того, розглядаючи прояви глорифікації, необхідно вказати, що вона стосувалася як окремих осіб (прославляння Гітлера, Сталіна, Наполеона), так і війни чи військової агресії держави в цілому.

Український законодавець не надає визначення глорифікації, але чітко вказує на те, глорифікування кого підпадає під кримінально каране діяння:

– осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, розпочату у 2014 році;

– представників збройних формувань Російської Федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією;

– представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України;

– представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України[1].

Водночас, на думку таких науковців, як Ю. В. Шинкарьов. та О. О. Коваленко, героїзації, яка становить небезпеку для українського суспільства, можуть піддаватися і цілі квазідержавні об'єднання, воєнізовані злочинні угруповання (як, наприклад, терористичне угруповання «Спарта») та інше, що не наділене характеристиками фізичної особи[2]. В цілому з такою думкою можна погодитися лише частково. Дійсно, проведений історичний аналіз дозволяє стверджувати, що за різних часів існування суспільства глорифікація агресора проявлялася в різний спосіб: чи то глорифікація окремих осіб, чи то глорифікація збройної агресії, прославляння війни в цілому. Але з точки зору кримінально караного діяння вбачається, що підхід законодавця до можливості глорифікування окремих осіб (а не терористичної держави в цілому) дозволяє відмежувати змістовне наповнення «глорифікації» від інших, передбачених у статті 436[2] КК України, дефініцій, таких як: виправдовування війни чи визнання її правомірною, криміналізація яких напряму пов'язана зі ставленням особи до таких подій в цілому та ідентифікацією російського народу як визволителя.

Певне підтвердження цьому знаходимо й при дослідженні досвіду інших країн щодо криміналізації подібних дій. Так, варто згадати Кримінальний Кодекс Боснії та Герцеговини, в якому відповідно до ч. 6 ст. 145а криміналізовано такі діяння, як:

– визнання, нагородження, чи будь-яке нагадування або будь-який привілей особі, засудженій обвинувальним вироком суду за геноцид, злочин проти людяності чи воєнний злочин;

– найменування громадського об'єкта (вулиці, площі, парку, міста, установи, муніципалітету, селища тощо) на честь особи, засудженої обвинувальним вироком суду за геноцид, злочин проти людяності чи військовий злочин;

– будь-яке інше прославляння особи, засудженої обвинувальним вироком суду за геноцид, злочин проти людяності або воєнний злочин[3].

Аналізуючи запропоновану норму, слід вказати на певну схожість наведених кримінально караних дій з тими, що передбачені у ст. 436[2] КК України. Водночас український законодавець чітко не визначає, що глорифікація учасників збройної агресії проти України стосується лише тих осіб, щодо кого наявний обвинувальний вирок суду (міжнародного чи національного) і які отримали покарання за військовий злочин. Саме такий підхід до глорифікації дещо розмиває змістовне розмежування понять «виправдовування», «визнання правомірною» та «глорифікація учасників збройної агресії».

Інший підхід до глорифікації відображено у Кримінальному кодексі Латвії. Так, у ст. 74.1 «Виправдання геноциду, злочину проти людства» названого Закону передбачено, що кримінально

[1] Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. №2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №25–26. Ст. 131.

[2] Шинкарьов Ю. В., Коваленко О. О. 'Правова характеристика поняття «глорифікація» як форми об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436–2 Кримінального кодексу України' (2022) 36 Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО» 29 https://doi.org/10.34142/23121661.2022.36.03 (дата звернення: 05.11.23)

[3] Krivični zakon Bosne i Hercegovine od 1996. URL: https://www.paragraf.ba/propisi/bih/krivicni-zakon-bosne-i-hercegovine.html (дата звернення: 05.11.23)

караними є дії особи, яка вчиняє публічне прославлення геноциду, злочину проти людства, злочину проти миру або воєнного злочину або прославлення, заперечення, виправдання або грубе недооцінення вчиненого геноциду, злочину проти людства, злочину проти миру або воєнного злочину, включаючи геноцид, злочин проти людства, злочин проти миру або воєнний злочин, вчинений СРСР або нацистською Німеччиною проти Республіки Латвія та її мешканців[1]. Разом із тим не важко помітити, що латвійський законодавець змістовно наповнює поняття «глорифікація» тими правовими категоріями, що передбаченні у КК України як окремі («виправдання» чи «заперечення»). Як бачимо, підхід до глорифікації, що пропонується українським законодавцем, дещо різниться. Але, незважаючи на це, законодавець визначає кримінально караними дії з виправдовування, визнання правомірною чи заперечення збройної агресії, при цьому змістовно відокремлюючи їх від глорифікації агресора у власному сенсі слова.

Ще однієї змістовною відмінністю в розумінні глорифікації у законодавстві Латвії є можливість здійснення таких дій щодо цілої держави (наприклад, глорифікація СРСР чи нацистської Німеччини). У свою чергу, український законодавець пов'язує глорифікацію з прославлянням окремих осіб, наприклад, представників окупаційної влади, окремих осіб, що здійснюють збройну агресію, тощо. Вбачається, що такий підхід знов таки пов'язаний з тим, що в розумінні українського законодавця глорифікація не охоплює виправдання чи визнання правомірною збройну агресію в цілому, що складають окремі форми діянь, передбачених ст. 436[2] КК України.

Разом із цим убачається, що необхідно розмежовувати зміст понять «глорифікація ведення агресивної війни» та «глорифікація агресора». Саме друге поняття закладене законодавцем у текст статті 436[2] КК України, та потребує перегляду можливості криміналізації дій тих, хто глорифікує осіб, з огляду на наявність обвинувального вироку суду щодо особи, визнаної винною в здійсненні збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році, представників збройних формувань Російської Федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд і груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України. Такий підхід дозволить чіткіше розмежувати зміст, закладений законодавцем у поняття «виправдовування», «визнання правомірною» чи «глорифікацію учасників збройної агресії».

Висновки. Глорифікація агресора має серйозні негативні наслідки. Вона сприяє зростанню насильства, ненависті та екстремізму, що ускладнює панування миру та порозуміння між народами. З кримінологічної точки зору глорифікація агресора – це соціальний феномен, що характеризується популяризацією війни та її учасників у суспільній свідомості. Така глорифікація може проявлятися в різних формах, таких як: 1) виправдання дій агресора, представлення його як особи, що здійснює справедливі, необхідні та благородні дії, вчиняючи збройну агресію; 2) прославлення самого агресора, тобто надання йому позитивного образу, підкреслення його героїзму та величі; 3) моральна підтримка та фактичне заохочення агресора на майбутні дії, тобто в цілому популяризація неправомірних дій, які ним вчиняються.

[1] Latvijas Krimināllikums no 17.06.1998 gadā. URL: https://m.likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums (дата звернення: 05.11.23)

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Krivični zakon Bosne i Hercegovine od 1996. URL: https://www.paragraf.ba/propisi/bih/krivicni-zakon-bosne-i-hercegovine.html (in Bosnian)
2. Latvijas Krimināllikums no 17.06.1998 gadā. URL: https://m.likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums (in Latvian)
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2001. № 25–26. St. 131 (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

5. Smith W. *A new classical dictionary of biography, mythology and geography. Second edition* (London, 1853) 852 (in English)
6. Horot I. Ye., Honcharuk S. V., Malimon L. K., Rohach O. O. Novyi ukrainsko-anhliiskyi slovnyk [New Ukrainian-English Dictionary] (Lutsk, 2016) 700 (in Ukrainian)

Journal articles

7. Batyrhareieva V. S. 'Do kryminolohichnoho analizu vypravdovuvannia, vyznannia pravomirnoiu abo zaperechennia zbroinoi ahresii rf ta hloryfikatsii yii uchasnykiv yak novoho vyklyku bezpetsi informatsiinoho prostoru Ukrainy' [To criminological analysis of justification, recognition as legitimate, or denial of the armed aggression of the RF and the glorification of its participants as a new challenge to the security of the information space of Ukraine] (2022) 4 (43) Informatsiia i pravo 37–49 <https://doi.org/10.37750/2616–6798.2022.4(43).269976> (in Ukrainian)
8. Shynkarov Yu. V., Kovalenko O. O. 'Pravova kharakterystyka poniattia «hloryfikatsiia» yak formy ob'iektyvnoi storony skladu kryminalnoho pravoporushennia, peredbachenoho st. 436–2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy' [Legal characterization of the concept of «glorification» as a form of the objective side of the composition of the criminal offense provided for in part 436–2 of the Criminal code of Ukraine] (2022) 36 Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody «PRAVO» 23–30 <https://doi.org/10.34142/23121661.2022.36.03> (in Ukrainian)

Websites

9. 'Journal officiel de la comune de Paris: 17 au 20 mai 1871' (valles) <https://amisdevalles.wordpress.com/journal-officiel-de-la-comune-de-paris-17-au-20-mai-1871/≥ (in French)
10. 'Propozytsii do proiektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy (shchodo zaborony vyhotovlennia ta poshyrennia informatsiinoi produktsii, spriamovanoi na propahuvannia dii derzhavy-ahresora)» vid 18 liutoho 2021 roku' (Ministerstvo kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy) <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-2165054.pdf≥ (in Ukrainian)

Копча В. В.

Кримінально-правові та кримінологічні завдання аналізу глорифікації агресора (стаття 436² Кримінального кодексу України)

У статті розглядаються питання змістовного розуміння поняття «глорифікація агресора». Автором проводиться історичний екскурс, за допомогою якого досліджено правову природу розуміння глорифікації та вказано, що героїзація війни та її учасників існувала у різні часи історії людства, проявляючи себе з різною інтенсивністю. З огляду на історичний аналіз проявів глорифікації автором зроблено висновок про мінливість цього явища, що яскраво продемонстровано за допомогою образу Наполеона. У статті наголошується, що глорифікації в ті чи інші часи піддавалися не лише окремі постаті, а й війна в цілому. Водночас автором вказується і на мінливість глорифікації, адже ті, хто був возвеличений, згодом поставав в негативному світлі. У статті аналізується змістовне наповнення терміна «глорифікація», що закладене українським законодавцем у текст статті 436² Кримінального кодексу України. Вказується, що чинне законодавство України розмежовує такі форми об'єктивної сторони злочину, як «глорифікація учасників збройної агресії», «виправдовування збройної агресії», «визнання правомірною збройну агресію», «заперечення збройної агресії», «представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту», «виготовлення матеріалів у яких міститься виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії», «поширення матеріалів, у яких міститься виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії», «заперечення тимчасової окупації частини території України». У статті вказується, що інший підхід закріплено у Кримінальному кодексі Латвії, який змістовно включає в поняття глорифікації всі вище названі форми і ще додатково визнає кримінально караними дії із глорифікації геноциду чи злочинів проти людства в цілому. У статті також аналізується досвід Боснії та Герцеговини щодо змістовного розуміння глорифікації та на основі цього пропонується розглянути можливість внесення змін до статті 436² Кримінального Кодексу України в частині криміналізації таких дій. Подібний підхід, на думку автора, дозволить чіткіше розмежувати змістовне наповнення, закладене законодавцем у поняття «виправдовування», «визнання правомірною», «глорифікацію учасників збройної агресії» тощо.

Ключові слова: *глорифікація агресора, героїзація агресора, збройна агресія, відповідальність за воєнні злочини, війна.*

Kopcha V. V.

Criminal Legal and Criminological Objectives of Analyzing Aggressor Glorification (Article 436² of the Criminal Code of Ukraine)

The article explores issues related to the substantive understanding of the concept of «glorification of the aggressor». The author provides a historical overview to explore the legal nature of glorification and notes that the glorification of war and its participants has existed throughout different periods in human history, manifesting with varying intensity. Based on a historical analysis of manifestations of glorification, the author concludes that this phenomenon is subject to change, as illustrated vividly through the portrayal of Napoleon.

The article emphasizes that glorification has targeted not only individual figures but also warfare as a whole at different times. Simultaneously, the author points out the variability of glorification, as those once glorified may later be portrayed negatively. The article delves into the substantive content of the term «glorification» as embedded by Ukrainian legislators in Article 436² of the Criminal Code of Ukraine.

It is highlighted that current Ukrainian legislation distinguishes forms of the objective side of the crime, such as «glorification of participants in armed aggression», «justification of armed aggression», «acknowledgment of legitimate armed aggression», «denial of armed aggression», «presentation of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine as an internal civil conflict», «creation of materials containing justification, acknowledgment, denial of armed aggression», «dissemination of materials containing justification, acknowledgment, denial of armed aggression», and «denial of the temporary occupation of part of the territory of Ukraine».

The article notes a different approach established in the Criminal Code of Latvia, which comprehensively includes all the aforementioned forms under the concept of glorification and additionally criminalizes actions glorifying genocide or crimes against humanity as a whole. The article also analyzes Bosnia and Herzegovina's experience regarding the substantive understanding of glorification and proposes considering amendments to Article 436² of the Criminal Code of Ukraine concerning the criminalization of such actions.

The author believes that a similar approach will enable a clearer distinction of the substantive content embedded by the legislator in the concepts of «justification», «acknowledgment», «glorification of participants in armed aggression», and so on.

Keywords: *glorification of the aggressor, heroization of the aggressor, armed aggression, responsibility for war crimes, war.*

Стаття надійшла до редакції:20.02.2024 р.
Прийнята до друку: 20.04.2024 р.

DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-237
УДК 343.163 (477)

Є. С. Семеног, аспірант відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

ОСНОВНІ ПІДСТАВИ ПОВЕРНЕННЯ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТА ПРОКУРОРУ

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми зумовлена тим, що при складанні обвинувального акта на практиці досить часто виникають помилки в його оформленні та змістовному наповненні, які можуть призводити до повернення обвинувального акта прокуророві на стадії підготовчого провадження. Тож, оскільки повернення обвинувального акта прокурору є достатньо поширеним явищем, яке може мати негативні наслідки для кримінального провадження, питання щодо підстав прийняття судом цього рішення потребує належного наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика повернення прокурору обвинувального акта була предметом наукових розробок П. М. Каркача, А. В. Лапкіна, В. В. Луцика, М. П. Тахтарова, О. Ф. Шминдрук та інших дослідників. Разом із тим юридична наука й досі не виробила дієвих рекомендацій для запобігання помилкам при складанні та затвердженні обвинувального акта у кримінальних провадженнях. У зв'язку із цим у теорії наявні прогалини, що потребують заповнення з метою допомоги правозастосовній практиці.

Метою наукової статті є встановлення основних причин та умов, на підставі яких на практиці суди приймають рішення про повернення обвинувального акта прокурору, а також вироблення рекомендацій щодо запобігання виникненню помилок при підготовці обвинувального акта у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Звернення прокурора до суду з обвинувальним актом є однією із форм закінчення досудового розслідування. Відповідно до ч. 4 ст. 110 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор висуває обвинувачення в учиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування. Водночас відповідно до ч. 1 ст. 337 КПК України судовий розгляд проводиться лише стосовно особи, якій висунуте обвинувачення, і лише в межах висунутого обвинувачення відповідно до обвинувального акта, крім випадків, передбачених цією статтею[1]. Таким чином, обвинувальний акт є основою судового розгляду, визначаючи межі останнього.

Відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК України у підготовчому судовому засіданні суд має право повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам цього Кодексу.

Значення цього повноваження суду у науковій юридичній літературі оцінюється по-різному. Так, на думку О. В. Калужинського, повернення обвинувального акта прокурору є проявом наступного судового контролю за діями прокурора, оцінки дотримання ним законності на завершальній частині досудового розслідування[2]. У свою чергу, на думку А. В. Лапкіна, можливість повернення судом прокуророві обвинувального акта спрямована не на здійснення судового контролю, а лише на встановлення можливості призначення судового розгляду на його підставі, тобто має підготовчий характер[3]. На наш погляд, завдання суду при ви-

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17#Text (дата звернення 10.03.2024).

[2] Калужинський О. В. 'Оціночна діяльність судді при прийнятті рішення про повернення кримінальної справи прокурору зі стадії попереднього розгляду' (2011) 4 Право і суспільство 159.

[3] Лапкін А. В. *Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми* (Право, 2020) 760.

рішенні питання про повернення обвинувального акта прокурору є комплексними. Вони включають як здійснення судового контролю за відповідністю обвинувального акта вимогам КПК України, так і встановлення можливості призначення на його основі судового розгляду.

Разом із тим на практиці суди можуть застосовувати це повноваження дуже широко. Це зумовлено тим, що підстава для його застосування визначена законодавцем у п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК України як «невідповідність обвинувального акта вимогам КПК України» без будь-якої конкретизації такої невідповідності. У зв'язку із цим В. В. Луцик вказує на невизначеність підстав для повернення обвинувального акта прокурору та відсутність вичерпного переліку таких випадків, що створює проблеми у застосуванні цього інституту[1]. В. В. Михайленко відносить до першочергових проблем застосування цієї норми визначення критеріїв невідповідності обвинувального акта вимогам закону і, відповідно, передбачуваності для учасників результатів підготовчого судового засідання, оскільки невідповідність обвинувального акта вимогам Кодексу є оціночним поняттям[2]. Таким чином, формулювання підстави повернення прокурору обвинувального акта є невизначеним і загальним, що дозволяє судам на практиці тлумачити її на власний розсуд. Зважаючи на це, КПК України має уточнити підстави повернення прокурору обвинувального акта судом.

Варто зазначити, що певні випадки, в яких необхідне повернення прокурору обвинувального акта, викладені у Листі Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 03.10.2012 р. №223–1430/0/4–12, згідно з яким у підготовчому судовому засіданні суд має право повернути прокурору обвинувальний акт, зокрема, якщо: обвинувальний акт містить положення, що суперечать одне одному; у ньому наведено недопустиму натуралізацію опису злочину; він не підписаний слідчим чи не затверджений прокурором; до нього не долучено передбачені законом додатки. Цей перелік не є вичерпним. Водночас наголошувалося на тому, що повернення обвинувального акта прокурору передбачає не формальну невідповідність такого акта вимогам закону, а наявність у ньому таких недоліків, які перешкоджають суду призначити судовий розгляд[3].

Зважаючи на це, рішення про повернення обвинувального акта прокурору має прийматися судом лише у випадку, коли: (1) обвинувальний акт не відповідає вимогам КПК України; (2) ці недоліки є настільки істотними, що перешкоджають суду призначити і провести судовий розгляд.

Вимоги до обвинувального акта викладені у ст. 291 КПК України. Вона встановлює порядок складання і затвердження обвинувального акта, визначає широкий перелік відомостей, які повинні міститися в обвинувальному акті, а також передбачає додатки до обвинувального акта. У свою чергу, рішення суду про невідповідність обвинувального акта вимогам закону повинно бути обґрунтоване посиланням на конкретні положення ст. 291 та інших статей КПК України, порушення яких мали місце при складанні або затвердженні обвинувального акта.

Висновок про істотність цих порушень та унеможливлення ними проведення судового розгляду приймається судом з огляду як на усталену судову практику, так і фактичні обставини кримінального провадження. Зважаючи на те, що підготовче судове засідання відповідно до ч. 2 ст. 314 КПК України відбувається за участю обвинуваченого (крім випадків, коли здійснювалося спеціальне досудове розслідування), прокурора, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, на рішення суду про повернення обвинувального акта можуть вплинути і позиції цих учасників кримінального провадження. Відтак, суд має з'ясувати думку кожного з присутніх учасників підготовчого судового засідання з приводу відповідності обвинувального акта вимогам КПК України та можливості призначення на його основі судового розгляду.

[1] Луцик В. В. 'Інститут повернення кримінальної справи прокурору: сучасний стан і перспективи розвитку' (2012) 2 Вісник Національної академії прокуратури України 71.

[2] Михайленко В. 'Повернення обвинувального акта прокурору: проблеми розуміння, тлумачення та застосування' (2022) 1 Юридична газета онлайн

[3] Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.10.2012 №223–1430/0/4–12 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12#Text (дата звернення 10.03.2024).

Вивчення судової практики засвідчує, що типовими помилками при складанні та/або затвердженні обвинувального акта є:

– *неправильне оформлення обвинувального акта*: не зазначені анкетні дані слідчого, прокурора; відсутній підпис прокурора, який затвердив обвинувальний акт, або підпис слідчого, який його склав; не зазначено дати складання або затвердження обвинувального акта тощо. Так, наприклад, у справі № 211/1966/13-к суд повернув прокуророві обвинувальний акт, оскільки той був підписаний лише слідчим, тоді як прокурор затвердив обвинувальний акт, але не підписав його[1]. У справі № 753/11177/23 причиною повернення обвинувального акта стало те, що в ньому були відсутні дані щодо дати як його складання, так й затвердження, що, на думку суду, є безумовним порушенням вимог КПК України[2];

– *неповнота обвинувального акта*: відсутність у його тексті однієї з обов'язкових змістовних частин, наприклад, викладу фактичних обставин кримінального правопорушення, правової кваліфікації кримінального правопорушення та формулювання обвинувачення. Наприклад, у справі № 197/1328/13-к суд установив, що в обвинувальному акті відсутній повний текст викладу фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, та зовсім не вказана правова кваліфікація кримінального правопорушення й формулювання обвинувачення, а тому даний обвинувальний акт не відповідає вимогам КПК України, що унеможливлює призначення кримінального провадження з цим обвинувальним актом до судового розгляду[3]. Іноді суди повертають прокуророві на цій підставі обвинувальні акти через технічні недоліки останніх. Приміром, у справі № 182/3130/16-к судом було встановлено, що текст обвинувального акту відносно ОСОБА_6 викладено нерозбірливо, його майже не видно і не можливо прочитати, що позбавляє суд першої інстанції можливості встановити і проаналізувати обставини, зазначені в обвинувальному акті. Тому обвинувальний акт не містить виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими[4];

– *порушення прав учасників кримінального провадження*: неправильне зазначення місця проживання підозрюваного; вручення учасникам кримінального провадження копії обвинувального акта, яка відрізняється від обвинувального акта, що перебуває в провадженні суду; вручення обвинувального акта на мові, якою не володіє учасник кримінального провадження, тощо. Так, у справі № 507/1213/16-к прокурор заявив клопотання про повернення обвинувального акту прокурору, так як він помилково вручив ОСОБА_5 та його захиснику обвинувальний акт не в тій редакції, що направлений до суду. Вислухавши учасників судового провадження, проаналізувавши обвинувальний акт із додатками, суд дійшов висновку, що він підлягає поверненню прокурору, оскільки зміст обвинувального акта, який перебуває у проваджені суду, та зміст обвинувального акту, який надано обвинуваченому та захиснику, суттєво різняться, що унеможливлює призначення судового розгляду[5]. У справі № 758/14249/16-к суд установив, що підозрюваний ОСОБА_4 у достатній мірі не володіє українською мовою, адже його рідною мовою є російська. Про вказану обставину було відомо і прокурору, який вручав ОСОБА_4 копію обвинувального акта та безпідставно проігнорував прохання підозрюваного про отримання обвинувального акта в перекладі на російську мову[6];

– *відсутність або неправильне оформлення додатків до обвинувального акта*: відсутність розписки про отримання підозрюваним копії обвинувального акта, а також реєстру матеріалів досудового розслідування; підписання реєстру матеріалів досудового розслідування слідчим, який не підписував обвинувальний акт, тощо. Так, у справі № 510/1394–14-к обвинувальний акт було повернуто прокурору, оскільки додатки до нього не містили розписки підозрюваного про отримання копії обвинувального акта[7];

[1] Ухвала від 10 липня 2013 року у справі № 211/1966/13-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/32285810 (дата звернення 10.03.2024).

[2] Ухвала від 13 липня 2023 року у справі № 753/11177/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112175135 (дата звернення 10.03.2024).

[3] Ухвала від 25 листопада 2013 року у справі № 197/1328/13-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/35472023 (дата звернення 10.03.2024).

[4] Ухвала від 16 березня 2017 року у справі № 182/3130/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/65453358 (дата звернення 10.03.2024).

[5] Ухвала від 21 вересня 2016 року у справі № 507/1213/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/61447079 (дата звернення 10.03.2024).

[6] Ухвала від 11 січня 2017 року у справі № 758/14249/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/64013898 (дата звернення 10.03.2024).

[7] Ухвала від 01 вересня 2014 року у справі № 510/1394/14-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/55640219 (дата звернення 10.03.2024).

– *проведення процесуальних дій після складання обвинувального акта*. Так, у справі № 752/2433/18 суд установив, що обвинувальний акт було затверджено ще у вересні 2015 року, але з невідомих причин його було направлено до суду лише 06.02.2018 року, тобто більше ніж через два роки з моменту складання. В той самий час, як видно з реєстру матеріалів досудового розслідування та як відмітив під час підготовчого судового засідання захисник, після складання обвинувального акта 03.09.2015 року слідчий здійснював сторонам відкриття матеріалів досудового розслідування, що не ґрунтується на вимогах процесуального законодавства, оскільки відкриття матеріалів досудового розслідування передує складанню обвинувального акта[1]. У справі № 752/15561/17 суд установив, що обвинувальний акт, яким завершується досудове розслідування, був складений 24.07.2017 року. В той самий час, як видно з реєстру матеріалів досудового розслідування, 25.07.2017 року, тобто після складання обвинувального акта, слідчим проводилися слідчі дії, зокрема, здійснено повідомлення про підозру та допит підозрюваного, складалися протоколи про надання матеріалів тощо. Тобто, по суті, слідчий склав обвинувальний акт до завершення досудового розслідування, проводячи після його складання слідчі дії[2].

При цьому в низці випадків підставою повернення прокурору обвинувального акта слугує не одне, а низка порушень, що вказує на загалом низький рівень підготовки обвинувальних актів. Аналізуючи передумови виникнення таких ситуацій, можна вважати, що причинами допущених порушень при складанні обвинувального акта є:

1) відсутність необхідних знань або досвіду у слідчих та прокурорів. Обвинувальний акт як підсумковий документ досудового розслідування, що є основою для судового розгляду, вимагає високого рівня професійної компетентності від осіб, які його готують. Відповідно, недостатні знання кримінального процесуального законодавства та судової практики, відсутність навичок і вмінь щодо складання та/або перевірки обвинувальних актів призводять до допущення недоліків, що можуть слугувати підставою для повернення обвинувального акта судом;

2) неуважність або недбалість при підготовці та затвердженні обвинувального акта. Помилки щодо обвинувальних актів допускають не лише недосвідчені, а й цілком компетентні слідчі та прокурори. Здебільшого це зумовлено великим службовим навантаженням, яке може сягати сотень кримінальних проваджень. У цих умовах неможливо забезпечити однаково високу якість всіх обвинувальних актів, що направляються до суду. Крім того, процес підготовки обвинувального акта, який, як правило, включає два етапи: складання слідчим обвинувального акта та його подальше затвердження прокурором, може призводити до взаємного перекладання відповідальності, коли слідчий недбало ставиться до складання обвинувального акта, сподіваючись, що його помилки виправить прокурор, а прокурор, у свою чергу, розраховує на сумлінність слідчого і поверхово перевіряє обвинувальний акт перед його затвердженням. Також прокурор може легковажно розраховувати на те, що суд «закриє очі» на допущені під час підготовки обвинувального акта порушення;

3) прогалини правового регулювання. Закріплення в КПК України значної кількості реквізитів обвинувального акта без конкретизації їх значення та співвідношення між собою, відсутність чіткої процедури складання обвинувального акта та формування додатків до нього можуть вести до неоднакового розуміння законодавчих положень слідчим, прокурором і судом. Тому ті моменти, які слідчий і прокурор вважають належними і законними, суд може трактувати як порушення, тощо.

Засоби запобігання подібним порушенням вбачаються у підвищенні рівня кваліфікації слідчих та прокурорів із питань роботи з обвинувальними актами, проведенні тематичних навчань у виді тренінгів і семінарів (у т.ч. спільних), підготовці методичних рекомендацій, пам'яток, гайдлайнів тощо.

До інших причин, які зумовлюють повернення прокурорам обвинувальних актів, можна віднести прискіпливість судді або його упереджене ставлення до прокурора, намагання сторони захисту затягнути кримінальне провадження шляхом акцентування уваги суду на формальних недоліках обвинувального акта, неправильне тлумачення судом положень закону тощо. Водночас дієвим запобіж-

[1] Ухвала від 17 квітня 2018 року у справі № 752/2433/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/73423988 (дата звернення 10.03.2024).

[2] Ухвала від 21 грудня 2017 року у справі № 752/15561/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/71126482 (дата звернення 10.03.2024).

ником від подібних порушень суду є можливість оскарження ухвали про повернення обвинувального акта в апеляційному порядку, що передбачена ч. 4 ст. 314 КПК України.

Висновки. На підставі викладеного можна дійти висновку, що формулювання підстави повернення прокурору обвинувального акта є невизначеним і надто загальним, що дозволяє судам на практиці тлумачити її на власний розсуд. Зважаючи на це, КПК України має уточнити підстави повернення прокурору обвинувального акта судом. Рішення про повернення обвинувального акта прокурору має прийматися судом лише у випадку, коли: (1) обвинувальний акт не відповідає вимогам КПК України; (2) ці недоліки є настільки істотними, що перешкоджають суду призначити і провести судовий розгляд. До числа таких недоліків на практиці переважно належать: неправильне оформлення обвинувального акта; неповнота обвинувального акта; порушення прав учасників кримінального провадження; відсутність або неправильне оформлення додатків до обвинувального акта; проведення процесуальних дій після складання обвинувального акта тощо. Основними причинами допущення порушень при складанні й затвердженні обвинувальних актів є відсутність необхідних знань або досвіду у слідчих та прокурорів, неуважність або недбалість при підготовці та затвердженні обвинувального акта, прогалини правового регулювання змісту обвинувального акта та додатків до нього тощо. У зв'язку із цим видається за доцільне запровадити додаткову навчальну програму з підготовки обвинувальних актів, яка включатиме проведення тематичних тренінгів і семінарів, а також підготовку методичних рекомендацій та пам'яток.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Kryminalniy protsesualniy kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17#Text (in Ukrainian).
2. Cases
3. Uhvala vid 10.07.2013 u spravi № 211/1966/13-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/32285810 (in Ukrainian).
4. Uhvala vid 13.07.2023 u spravi № 753/11177/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112175135 (in Ukrainian)..
5. Uhvala vid 25.11.2013 u spravi № 197/1328/13-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/35472023 (in Ukrainian).
6. Uhvala vid 16.03.2017 u spravi № 182/3130/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/65453358 (in Ukrainian).
7. Uhvala vid 21.09.2016 u spravi № 507/1213/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/61447079 (in Ukrainian).
8. Uhvala vid 11.01.2017 u spravi № 758/14249/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/64013898 (in Ukrainian).
9. Uhvala vid 01.09.2014 u spravi № 510/1394/14-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/55640219 (in Ukrainian).
10. Uhvala vid 17.04.2018 u spravi № 752/2433/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/73423988 (in Ukrainian).
11. Uhvala vid 21.12.2017 u spravi № 752/15561/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/71126482 (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

1. Lapkin A. V. *Prokuror u kryminalnomu provadzhenni: teoretychni, pravovi ta orhanizatsiino-metodychni problemy* [Prosecutor in criminal proceedings: theoretical, legal and organizational and methodological problems] (Pravo, 2020) 1304 (in Ukrainian).

Journal articles

2. Kaluzhynskyi O. V. 'Otsinochna diialnist suddi pry pryiniatti rishennia pro povernennia kryminalnoi spravy prokuroru zi stadii poperednoho rozghliadu' [Evaluative activity of a judge when making a decision to return a criminal case to the prosecutor from the stage of preliminary consideration] (2011) 4 Pravo i suspilstvo 157–164 (in Ukrainian)
3. Lutsyk V. V. 'Instytut povernennia kryminalnoi spravy prokuroru: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku' [Institute of returning a criminal case to the prosecutor: current state and prospects for development] (2012) 2 Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy 70–76 (in Ukrainian).
4. Myhailenko V. V. 'Povernennya obvinuvalnogo acta prokuroru: problemy rozuminnya, tlumachennya ta zastosuvannya' [Returning the indictment to the prosecutor: problems of understanding, interpretation and application] (2022) 1 Yuridichna gazeta online (in Ukrainian).

Websites

5. ' Pro poryadok zdiysnennya pidgotovchoho sudovogo provadzhennya vidpovidno do Kryminalno protsesualnoho kodeksu Ukrainy (Lyst vid 03.10.2012 № 223–1430/0/4-12)'[On the procedure for carrying out preparatory court

proceedings in accordance with the Criminal Procedure Code of Ukraine] (Letter from 03.10.2012 № 223–1430/0/4-12)' (Verkhovna Rada Ukrainy) < https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12#Text> (in Ukrainian).

Семеног Є. С.
Основні підстави повернення обвинувального акта прокурору

У науковій статті досліджуються причини та умови, на підставі яких на практиці суди приймають рішення про повернення обвинувального акта прокурору. Актуальність обраної теми зумовлена тим, що повернення обвинувального акта є досить поширеним на практиці явищем, яке може мати негативні наслідки для кримінального провадження, а тому потребує наукового дослідження.

Обґрунтовано, що повернення прокурорам обвинувального акта зумовлено порушеннями, допущеними при складанні обвинувального акта. Ці порушення найчастіше зумовлені неналежним виконанням прокурорами своїх повноважень. Причинами цього можуть бути: прогалини правового регулювання змісту обвинувального акта; відсутність необхідних знань або досвіду у прокурорів; неуважність або недбалість при підготовці та затвердженні обвинувального акта. Іноді повернення прокурору обвинувального акта зумовлене намаганням сторони захисту затягнути кримінальне провадження.

Проаналізовано практику судів щодо повернення обвинувальних актів внаслідок відсутності додатків до обвинувального акта або недоліків таких додатків.

Зроблено висновок, що повернення обвинувального акта є правом, а не обов'язком суду, і приводом для нього може стати не будь-яка формальна невідповідність вимогам КПК України, а лише та, яка реально перешкоджає призначенню судового розгляду.

***Ключові слова**: кримінальне провадження, прокурор, обвинувальний акт, повернення прокурору обвинувального акта, підготовче провадження.*

Semenoh E. S.
The main grounds for returning the indictment to the prosecutor

The scientific article examines the reasons and conditions on the basis of which, in practice, courts decide to return the indictment to the prosecutor. The relevance of the chosen topic is determined by the fact that the return of the indictment is a fairly common phenomenon in practice, which can have negative consequences for criminal proceedings, and therefore requires scientific research.

It is substantiated that the return of the indictment to prosecutors is due to violations committed during the drafting of the indictment. These violations are most often caused by improper performance of their powers by prosecutors. The reasons for this may be: gaps in the legal regulation of the content of the indictment; lack of necessary knowledge or experience of prosecutors; carelessness or negligence in the preparation and approval of the indictment. In some cases, the return of the indictment to prosecutor is due to the defense's efforts to delay the criminal proceedings.

The practice of courts regarding the return of indictments due to the absence of appendices to the indictment or the shortcomings of such appendices was analyzed.

It was concluded that the return of the indictment is a right, not an obligation of the court, and the reason for it may not be any formal non-compliance with the requirements of the Criminal Procedure Code of Ukraine, but only that which actually prevents the appointment of a trial.

***Key words**: criminal proceedings, prosecutor, indictment, return of the indictment to the prosecutor, preparatory proceedings.*

Стаття надійшла до редакції:20.03.2024 р.
Прийнята до друку: 20.04.2024 р.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

А. М. Бабенко, доктор юридичних наук, професор, директор Інституту права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ, стейкхолдер освітньо-наукової програми 081 «Право» (доктор філософії) Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

НАВІГАТОР ДЛЯ НАУКОВИХ ПОШУКІВ (РЕЦЕНЗІЯ НА НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК Д. П. ЄВТЄЄВОЇ, В. С. БАТИРГАРЕЄВОЇ ТА А. В. ЛАПКІНА «ФОРМУЛА ЯКІСНОГО ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ»)

Підготовлений у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України навчальний посібник «Формула якісного правового дослідження» є виданням, що стане в нагоді при написанні наукових праць. Колективом авторів у складі Д. П. Євтєєвої, В. С. Батиргареєвої та А. В. Лапкіна на сторінках книги були виписані настанови щодо вибору теми, формулювання мети дослідження та наукових результатів, висвітлення їх практичного значення, опису методології, формування бази джерел дослідження, стилю письма, а також дотримання академічної доброчесності при підготовці дисертаційних робіт, монографій, наукових статей та інших видів наукових праць.

Книга складається з восьми параграфів, матеріал у яких викладено лаконічно, грамотно, доступно та структуровано. Видання можна визнати унікальним серед літератури з наукознавства, оскільки воно містить низку практичних порад, позитивні та негативні приклади з правничих наукових досліджень, а також корисні матеріали. Посилює цінність посібника те, що його підґрунтям став великий досвід авторів із проведення наукових досліджень, а також із написання та рецензування наукових робіт, участі в роботі спеціалізованих вчених рад та інша наукова діяльність.

Опублікування такого корисного матеріалу вбачається особливо актуальним у зв'язку з процесом реформування правотворчої діяльності та вираженою заінтересованістю законодавця в якісних результатах досліджень у правничій сфері, що випливає з положень Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24.08.2023 № 3354-IX та постанови Кабінету Міністрів України «Про Порядок моніторингу наукових результатів у захищених дисертаціях на здобуття ступеня або наукового ступеня у сфері права від 13.02.2024 № 152.

Таким чином, посібник може становити інтерес не лише для початківців, а й для досвідчених науковців, а дотримання наведених у ньому положень та рекомендацій сприятиме підвищенню якості правничих досліджень.

Рецензія надійшла до редакції:10.05.2024 р.
Прийнята до друку: 20.05.2024 р.

ПЕРЕЛІК
ПЛАТНИХ ПОСЛУГ, ЩО МОЖУТЬ НАДАВАТИСЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИМ ІНСТИТУТОМ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

1. Проведення науково-дослідних робіт у сфері законодавства і права.

2. Наукові та науково-правові висновки (експертизи) відповідно до договорів, укладених з фізичними та юридичними особами в установленому законодавством порядку.

3. Розроблення програмного продукту, впровадження, реалізація та супровід програмних засобів і продуктів у сфері діяльності Інституту.

4. Надання консультацій з питань наукових досліджень, їх організації та наукового обслуговування, послуг з розроблення науково-технічної документації на науково-технічну продукцію.

5. Підготовка на основі результатів аналізу, оцінки та узагальнення бібліографічних, реферативних і аналітичних оглядів, аналітичних і фактографічних матеріалів, добірок, каталогів, буклетів, інформаційної та рекламної продукції для провадження наукової діяльності у сфері законодавства і права.

6. Підготовка понад державне замовлення відповідно до договорів, укладених з фізичними та юридичними особами, аспірантів і докторантів, у тому числі іноземців в обсягах ліцензійних умов.

7. Прийом кандидатських іспитів, видання та розповсюдження авторефератів, дисертацій, стенографування під час захисту дисертацій, організація підготовки до захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук / доктора філософії та його проведення для осіб, які навчалися відповідно до договорів, укладених з фізичними або юридичними особами.

8. Організація та проведення наукових семінарів, конференцій, симпозіумів, лекторіїв, виставок, тренінгів тощо.

9. Упровадження результатів наукових досліджень.

10. Забезпечення доступу до мережі Інтернет, автоматизованих баз даних та пошукових систем (повністю у постанові пункт звучить так: забезпечення доступу до локальних і корпоративних комп'ютерних мереж, до мережі Інтернет, автоматизованих баз даних та пошукових систем через сегменти локальних і корпоративних мереж наукових установ).

11. Перекладацькі послуги.

12. Видання, розповсюдження та реалізація наукових, науково-технічних, науково-інформаційних, науково-практичних, науково-популярних видань, тиражування матеріалів бібліотек на носіях інформації, надання поліграфічних послуг.

13. Створення, впровадження і реалізація наукової, науково-технічної, інноваційної продукції, техніки, обладнання, приладів та устаткування, що виготовлені за власними технологіями.

14. Надання юридичних послуг фізичним та юридичним особам, у тому числі надання наукових консультацій щодо законодавства України та зарубіжних країн, яке регулює окремі сфери правовідносин.

15. Розроблення за кошти замовників проєктів програм, стратегій боротьби зі злочинністю в окремих регіонах, містах, громадах.

16. Організація стажування спеціалістів, консультування та підвищення кваліфікації на замовлення юридичних та фізичних осіб.

17. Надання поліграфічних та рекламних послуг, реалізація власної друкованої продукції, у тому числі інформаційної, рекламної та бланкової (крім видання та реалізації друкованих засобів масової інформації), видання та розміщення на веб-сайтах банерів, рекламної продукції в електронній формі; розроблення поліграфічного дизайну.

18. Надання послуг з виготовлення рекламної та поліграфічної продукції іншим суб'єктам господарювання шляхом використання фондів бібліотек із дотриманням вимог законодавства про авторське право.

19. Надання дистанційних інформаційних послуг відповідно до законодавства.

20. Виготовлення повнотекстових електронних копій видань (документів) на замовлення установ та фізичних осіб із дотриманням вимог законодавства про авторське право.

21. Друкування, копіювання, сканування, ламінування, запис інформації на носії, виконання палітурних, брошурувальних робіт.

22. Здійснення заходів, пов'язаних із провадженням виставково-ярмаркової діяльності, згідно із законодавством.

23. Надання послуг з проведення експертизи засобів навчання, зокрема навчальних та навчально-методичних видань.

Заявки щодо отримання послуг надсилати за адресою:

вул. Григорія Сковороди, 49. м. Харків, 61002
E-mail: ivpz@aprnu.rol.net.ua; officemanager@aprnu.rol.net.ua
Контактний телефон: (057) 706-02-91; (057) 700-65-81

Науковий редактор *В. С. Батиргареєва*
Відповідальна за випуск *Д. І. Клепка*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23672-13512 ПР від 21.11.2018

Підписано до друку 30.05.2024. Формат 60×84/8.
Ум. друк. арк. 28,6. Обл.-вид. арк. 22. Тираж 200 прим.

Адреса редакції:
НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України,
вул. Григорія Сковороди, 49, Харків, 61002
Тел.: +38 (057) 706-02-91, +38 (057) 700-65-81
E-mail: officemanager@aprnu.rol.net.ua
Сайт: https://ivpz.kh.ua

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84
Вебсайт: https://pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023

Виготовлено ТОВ «Промарт»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5748 від 06.11.2017

Для нототок